

RADİ DİKİCİ

Dört İstanbul

Remzi Kitabevi

Kutsal Haç öyküsüyle
4. Basım

DÖRT İSTANBUL / Radi Dikici

© Remzi Kitabevi, 2014

Kapak: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-1697-1

BİRİNCİ BASIM: Ekim 2014
DÖRDÜNCÜ BASIM: Nisan 2017

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Sertifika no: 10705
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah. Matbaacılar Sitesi
4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul
Sertifika no: 12068 / Tel (212) 629 0615

Cilt: Çifçi Mücellit, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi
5. Cad. No: 24-25 Bağcılar-İstanbul
Tel (212) 629 4783

Eşim Sevgi'ye…

Her çehresi halkın bize makbul görünür.
Lâkin kimi sahip; kimi kul görünür.
Bir perde-i ibret gibi surlar açılır;
Her sahnede ol şehr-i Stambul görünür...

YILMAZ KARAKOYUNLU

İçindekiler

Sunuş ve Teşekkür 9

I. BÖLÜM

Byzas 13
Byzantium, Augusta Antonina 19
Büyük Konstantin 28

II. BÖLÜM

Theodosius Limanı 55
Hıristiyanlığın Temeli Sağlamlaştırılıyor:
I. Konstantinople Konsili 59
Theodosius Surları ve Anthemius 62
Dünyanın İlk Üniversitesi-Pandidakterion 70

III. BÖLÜM

Konstantinople Yanıyor 77
Corpus Juris Civilis 83
Tarihin En Büyük Salgını, Veba 88
Kutsal Haç - Crux Vera 95

IV. BÖLÜM

Fetih 123
Konstantiniyye 143
Saray ve Harem 156

V. BÖLÜM

Sana Dün Bir Tepeden... 173
Köprülüler 178
Payitahtta Yaşam 188

VI. BÖLÜM

Elçiler ve Sanatçılar 197
Askeri Islahat 213
Batılılaşmada İlk Adımlar 231

VII. BÖLÜM

Sultan II. Abdülhamit *245*
Zor Yıllar *256*
Maceranın Sonu *267*

Kaynakça *281*
Dizin *283*

Sunuş ve Teşekkür

Bu kitap, bugüne kadar İstanbul hakkında yazılan kitapların tümünden farklıdır. MÖ 657 yılından başlayarak İstanbul'un dört dönemini anlatmaktadır: Byzantion ve Byzantium, Augusta Antonina, Yeni Roma ve Konstantinople ile Osmanlı'nın İstanbul'u. Bu dört dönem içinde tarihin akışını değiştiren pek çok olayın yanı sıra insanlık kültürüne önemli katkılar sağlayan gelişmeler de yaşanmıştır.

Okuyucularımıza bir noktayı da burada açıklamamız gerekmektedir. Osmanlı'nın İstanbul'u bölümünün büyük bir kısmı, daha önce *Bu Şehr-i Stanbul ki – Osmanlı'nın İstanbul Macerası* adıyla 2002 yılında yine Remzi Kitabevi tarafından yayınlanan kitapta yer almıştır. Ancak bu defa Osmanlı'nın İstanbul'u bölümü son on iki yılda Batı'da yapılan yeni araştırmaları da kapsayarak önemli ölçüde değişikliğe uğramış ve genişletilmiştir.

Ayrıca İstanbul'un fethinin de kitapta yer almasının uygun olacağı düşünülmüştür. İstanbul'un fethi, bize öğretilen resmi tarihe göre biraz farklıdır. En azından, 100 bin kişilik orduyla başlayan kuşatma karşısında, savunmayı yapan Bizans güçlerinin sadece 7.700 kişi olması ve kuşatmanın 54 gün sürmesi okuyucuyu muhtemelen şaşırtacaktır. Konstantinople veya İstanbul 330 yılından başlayıp 1453 yılına kadar tam 12 kez kuşatılmıştır. IV. Haçlı seferi sonunda 1204 yılından itibaren 57 yıl süreyle Latinler tarafından yönetilmesi hariç, sonuncu kuşatmadan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmiş ve böylece 330 yılından başlayan ve 1453 yılına kadar süren Roma-Bizans İmparatorluğu tarihe karışmıştır. Bu başarının mimarı Fatih Sultan Mehmet'in dehasını ve çağdaş kişiliğini de göz ardı edemeyiz.

Kitabın bu baskısına, İsa'nın çarmıha gerildiği haçın (Kutsal Haç-Crux Vera) bulunuşu ve şu anda nerede bulunduğu da eklenmiştir.

Bu konu da daha önce hiçbir kitapta yer almamıştır. Ayrıca okuyucularımız bu bölümü okurken bir sürprizle karşılaşacaklarını bilmelidirler.

Bu kitabın yazımında, kaynakçada görüleceği gibi daha Batılı kaynaklar kullanılmıştır. Diğer bir husus da, özellikle Osmanlı dönemi ile ilgili bölümde, mümkün olduğu kadar çok bilinen konular atlanmış ve bilmediğimiz İstanbul'un yazılması esas alınmıştır.

Ayrıca Bizans İmparatorluğu ile ilgili bölümde İstanbul veya Theodosius Surlarının *nasıl inşa edildiğinin öyküsü* vardır ve bu ilk defa yazılmaktadır. Buna karşılık tüm tarih kitaplarında ise sadece detay vardır: Örneğin, kaç yılda inşa edildi, kaç kapısı, kaç kulesi vardır, duvar kalınlıkları ne kadardır gibi.

Yazdığı iki muhteşem rubai ile kitaba katkı yapan Yılmaz Karakoyunlu'ya; kitabın kapağını hazırlayan Ömer Erduran'a; yaptığı muhteşem Theodora tablosu ile Evren Oğuzbalabana; haritaları hazırlayan Ahmet Akyürek'e; editörüm Bülent Tuna'ya; yaptığı katkılar nedeniyle Öner Ciravoğlu'na; tashihleri büyük bir titizlikle yapan ve dizinin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Hatice Taş'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Radi Dikici

I. BÖLÜM

Byzas

Megara Kralı Byzas bir haftadır hayatının en sıkıntılı günlerini yaşamaktadır. Yüz yıl kadar önce ataları İtalya'da gördükleri baskı üzerine kaçarak Yunanistan'a gelmişler ve kıyıda Salamis ismini verdikleri küçük bir şehir kurmuşlardır. Ancak bu küçük şehir dışarıdan gelecek saldırılara açık olduğu için daha içeride, Atina şehrinin yaklaşık 30 km batısında bir yer seçerek başkent olarak inşa edip yerleşmişler ve ona Megara adını vermişlerdir. Bazı küçük çatışmalar dışında MÖ 660 yılına kadar barış içinde yaşamışlar ve zenginleşmişlerdir. Her iki şehrin toplam nüfusu yaklaşık 25 bini bulmuştur.

İki hafta önce Atina şehrinin elçileri Byzas'ı ziyarete gelmişler ve bu bölgede birlik sağlamak için altı ay içinde Megara'nın Atina Şehir Devleti'ne katılmasını istemişlerdir. Özellikle Atina Şehir Devleti son on yıl içinde çok zenginleşmiş ve güçlü bir orduya sahip olmuştur. Byzas, Atina'ya karşı koyma şansının olmadığını çok iyi bilmektedir.

Mütevazı sayılabilecek minik sarayın salonunda çoğu yaşlıların teşkil ettiği 30 kişilik meclisi toplantıya çağırır.

Toplantıda durumu açık açık anlatır. Ancak böyle bir talebi içine sindiremediği sözlerinden anlaşılmaktadır. Yapılan müzakereler sonunda meclis üyelerinin çoğunluğu Atina ile birlikte yaşama fikrini uygun görürler. Özellikle meclisin en yaşlı üyesi Ansius, "Yüce kralımız, sizin de ifade ettiğiniz gibi Atinalılara karşı koyma şansımız yok. Zaman zaman Atina'ya gidip gelen arkadaşlarımızdan aldığımız bilgiye göre, refah içinde yaşamaktadırlar. Birlik olursak refahtan pay alarak çocuklarımızın geleceğini de garanti altına alırız. Tarih boyunca birçok kez kendimizi korumak zorunda kaldık ve oldukça büyük kayıplarımız oldu. Yanımızda güçlü bir ordu olursa kimse bize saldırmaya cesaret edemeyeceği için güvende oluruz. Onlar bize barışçıl bir öneride bulundular,

birlik teklif ettiler. Kabul ederim derim," diyerek sözlerini bağladığında bütün meclis üyelerinin başlarını olumlu olarak salladıklarını görünce Byzas toplantıyı kapattı.

Ondan sonraki bir hafta boyunca geçmişi düşünen Byzas için geceleri uyku diye bir şey kalmamıştır. Yine uykusuz bir gecenin sabahında 25 yıllık eşi Eirene, "Sevgili kocam, gecelerini uykusuz geçiriyor, sabaha kadar dolanıp duruyorsun. Lütfen derdini benimle paylaş," der.

"Sevgili karım, Atina bizim kendisine katılmamızı istiyor. Bunu bir türlü hazmedemiyorum. Üç tane yetişmiş oğlumuz var. Böyle bir şey yaparsam onların yüzüne nasıl bakarım."

"Zor bir durum içinde olduğunu anlıyorum. Ama benim aklıma başka bir şey geliyor. Neden Delfi'deki Apollo Tapınağı'nın kâhinine gidip durumu anlatmıyorsun. O akil ve yol göstericidir."

Byzas oturduğu yerden fırlayarak karısına sarılır, "Sen olmasaydın acaba ben ne yapardım," der.

O gün hazırlıklarını tamamlar. Üzerine mütevazı bir kıyafet giyer. Karısının hazırladığı azık torbasıyla yola düşer. Delfi'deki Apollo Tapınağı üç günlük yoldadır. İlk iki gün kolaydır. Atıyla gidebilecektir. Ancak son gün atını bırakıp tapınağın bulunduğu dağa tırmanması gerekmektedir.

Üçüncü gün ancak karanlık basınca tapınağa varabilir. Tapınağın merdivenlerini tırmanırken, binanın sütunlar üzerine yükseltilmiş giriş bölümünün alnındaki "Kendini Bil" (NOSPE TE IPSUM) yazısı dikkatini çeker. Onu kapıda karşılayan bir görevli hemen içeri alır. Yiyecek bir şeyler ikram edip yatacak yer gösterirler. Ona hiç kimse, "Kimsin, nereden geldin?" diye bile sormaz. Ertesi sabah erkenden kalkar, oradaki görevliye ismini verir ve baş kâhin ile görüşme isteğini iletir. Görevli kalkar gider. Yarım saat kadar sonra dönünce, "Beni takip edin," der. Uzun koridorlardan geçerler. Bir kapıyı açar ve içeri girmesini işaret eder.

Küçük pencerelerinden içeriye ışık sızan büyük bir salondadır. Gözleri güçlükle en az yirmi basamakla çıkılabilen bir platform üzerinde bir koltukta oturan uzun beyaz sakallı kâhini seçer. Diz çökerek onu selamlar.

Derinden gelen bir ses duyar.

"Sizi dinliyorum," der.

O da başından geçenleri anlatır.

Kâhin, "Yarın aynı saatte gel," der. Sonra sanki birden her taraf kararır ve kâhini göremez olur. Görevli kapıyı açarak onu dışarı alır.

Ertesi sabah huzura varınca kâhin boğuk bir sesle şöyle der:

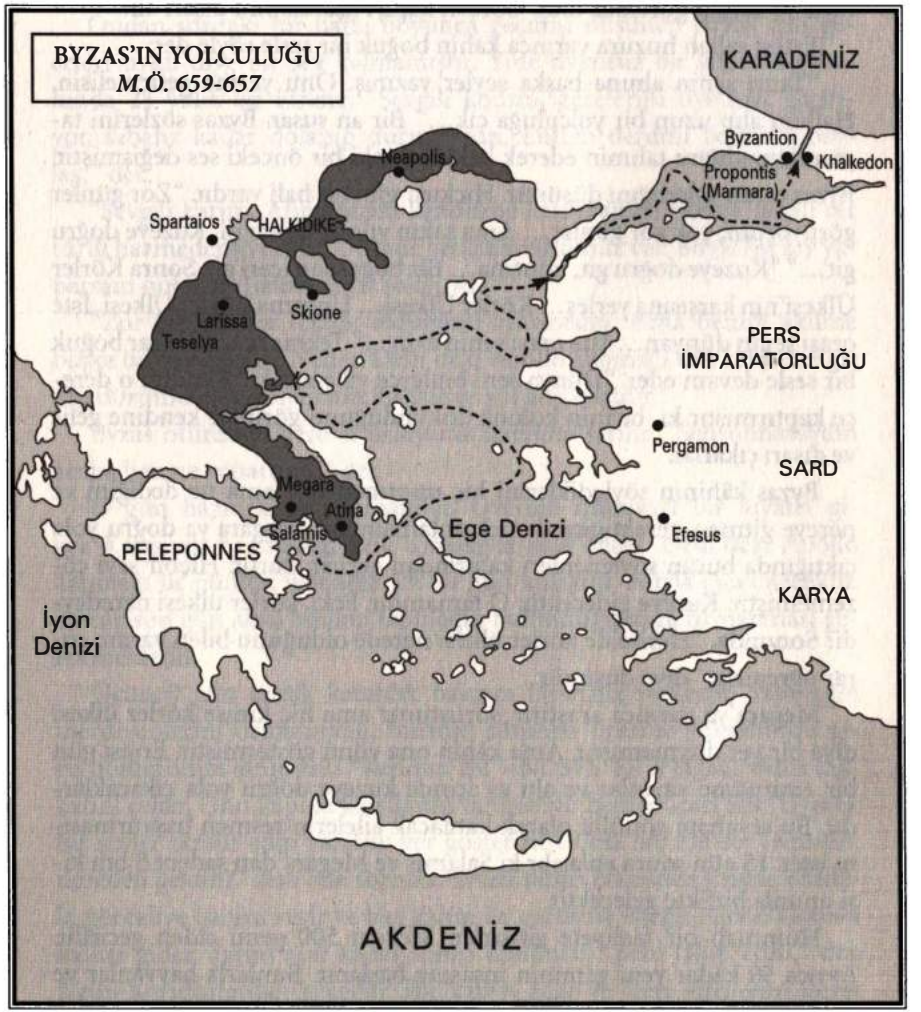
"Tanrı senin alnına başka şeyler yazmış. Onu yerine getirmelisin. Halkını alıp uzun bir yolculuğa çık..." Bir an susar. Byzas sözlerini tamamlamadığını tahmin ederek bekler. Sanki bir önceki ses değişmiştir. Byzas onun ağladığını düşünür. Hıçkırır gibi bir hali vardır. "Zor günler görüyorum, çok zor günler... Ama sakın yılma. Cesur ol. Kuzeye doğru git..." "Kuzeye doğru git, unutma... Bir boğazdan içeri gir. Sonra Körler Ülkesi'nin karşısına yerleş... Körler Ülkesi... Unutma Körler Ülkesi. İşte orası senin dünyan... İşte orası senin evin..." Tekrar susar. Tekrar boğuk bir sesle devam eder. "Dünya seni binlerce yıl anacak." Kendini o derece kaptırmıştır ki, birinin koluna dokunduğunu görünce kendine gelir ve dışarı çıkarlar.

Byzas kâhinin söylediklerini hiç unutmamıştır ama ne dediğini ve nereye gitmesi gerektiğini de pek anlamamıştır. Megara'ya doğru yola çıktığında bütün söylenenleri kafasından geçirir, durur. Hiçbir şeyi çözememiştir. Kuzeye gidecektir. O tamamdır. Peki, körler ülkesi neredeydi? Sonunda, "Herhalde körler ülkesi nerede olduğunu bilen vardır, sorar öğreniriz," diye düşünür.

Megara'ya varınca araştırır, soruşturur ama hiç kimse körler ülkesi diye bir yer duymamıştır. Ama kâhin ona yönü göstermiştir. Ertesi gün bir emirname yayınlar ve altı ay içinde kuzeye doğru yola çıkacaklardır. Bu seyahate gönüllü olarak katılacak ailelerin resmen başvurmasını ister. 15 gün sonra anlaşılır ki Salamis ve Megara'dan sadece 5 bin kişi onunla birlikte gelecektir.

Hummalı bir faaliyete girişirler. Mevcut 500 gemi elden geçirilir. Ayrıca 50 kadar yeni geminin inşasına başlanır. Bunlarla hayvanlar ve yol boyunca ihtiyaç duyulacak yiyecek ve içecekler taşınacaktır.

659 yılının Haziran ayı geldiğinde her şey hazırdır. Bir hafta süreyle yükleme işlemleri bir düzen içinde yapılır. Hazinenin bir kısmı kaptanlık gemisine yüklenir. Karısı ile birlikte kalmak istediğini belirten ikinci oğluna yönetimi bırakır. 6 Haziran Perşembe günü geride bıraktıkları ile vedalaşarak rota kuzey olmak üzere yola çıkarlar.

BYZAS'IN YOLCULUĞU
M.Ö. 659-657
KARADENİZ
Byzantion
Khalkedon
Propontis (Marmara)
Meapolis
Spartaios
HALKIDIKE
Skione
Larissa
Teselya
PERS İMPARATORLUĞU
Pergamon
SARD
Megara
Atina
Salamis
Ege Denizi
Efesus
PELEPONNES
KARYA
İyon Denizi
AKDENİZ

• • •

Yaklaşık iki yıl boyunca kuzeye doğru giderler ve çeşitli yerlere uğrayarak hep körler ülkesini sorarlar. Ama bir cevap alamazlar. Kış aylarında yakalandıkları fırtınalar gemilerden bir kısmını batırır. Uğradıkları yerlerden altın karşılığı yiyecek ve su temin ederler. Esas beslenmelerini balıkla sağlarlar.

Bir sabah uyandıklarında bir boğazın kenarındadırlar. Byzas gemisini doğrudan boğazdan içeri sokar. Diğer gemiler onu takip ederler. Marmara Denizi'ne (Propontis) gelmişlerdir. Hava değişmiştir. Özellikle bol balık vardır. Ayrıca yanaştıkları sahillerde bol su kaynaklarına rastlamışlardır.

Yaklaşık iki yıl süren yolculuk boyunca gemilerinin ve insanların üçte birini, çoğu çocuk ve kadın olmak üzere kaybetmişlerdir. MÖ 657 yılının Mayıs ayında bir sabah uyandıklarında gördükleri manzara onları şaşkınlığa uğratır. Sağ taraftaki kara parçasında yerleşim olduğu bellidir. Sol taraf ise (Sarayburnu'ndan başlayan) hafif sisler içindeki yarımada tümüyle bakirdir. Biraz sonra güneş yükselip sis dağılınca her tarafın ormanlarla kaplı olduğunu görürler. Şırıl şırıl akan suların ve öten kuşların sesleri gemilere bile ulaşmaktadır. Manzaranın güzelliği tarif edilir gibi değildir.

Byzas karısına döner:

"Şimdi kâhinin söylediklerini anladım. Böylesine dünyanın en güzel yerini bırakıp karşıya yerleşmek için kör olmak lazım. Orası 'Körler Ülkesi'dir (Khalkedon-Kadıköy). Biz ise onun karşısına yerleşiyoruz," der.

Sahile çıkarlar ve böylece ilk yerleşim başlamış olur. Aradan on yıl kadar geçince bugünkü Eminönü, Sirkeci, Topkapı ve Ayasofya'nın bulunduğu yerleri içine alacak şekilde bir şehir kurarlar. Bu yeni kurulan minik şehir, Byzas isminden esinlenerek Byzantion olarak anılmaya başlar. Kâhinin dediği doğru çıkar ve Byzas ismi bugüne kadar yaşamaya devam eder.

En az iki yüzyıl süreyle bu şehir devleti barış içinde yaşar. Stratejik yeri dolayısıyla hızla gelişir ve zenginleşir. Yine bu süre içinde her ihtimale karşı şehrin etrafı çok da yüksek olmamakla beraber savunması için yeterli olan surlarla çevrilir.

Byzantion MÖ 479 yılında General Pasuanias yönetimindeki ordu

tarafından Spartalıların eline geçer. Ancak iki yıl sonra Spartalılar hiçbir iz bırakmadan çekip giderler.

Aradan yine uzun yıllar geçer. Byzantion MÖ 339 yılında bu defa Büyük İskender'in babası II. Philipp tarafından işgal edilir. Philipp ölüp yerine Büyük İskender geçince, doğuya yaptığı sefer sırasında Byzantion başlangıçta bir üs görevi görür. İskender'in ölümünden sonra imparatorluk dağılır ve Byzantion tekrar şehir devletine dönüşür. Ta Roma İmparatorluğu dönemine kadar.

Yukarıda Megaralılar hakkında anlattığımız bilgilerin bir kısmına çeşitli tarihi kayıtlarda görebiliyoruz. Bugün Megaralıların Sarayburnu bölgesine MÖ 657'de geldikleri, hükümdarlarının Byzas olduğu ve bu bölgeye yerleştiği, Byzantion isminin de ondan esinlendiği genellikle kabul edilen bir görüştür. Nitekim Roma İmparatoru Marcus Aurelius (161-180) döneminde Byzantium'da Byzas ismi ile madeni para bastırılmıştır.(1)

(1) Megaralılar hakkında olabilecek ilk izlere yaklaşık bundan 20 yıl kadar önce ulaşılmıştır. Prof. Dr. Hülya Tezcan ile yaptığımız görüşmede, "90'lı yıllarda Ahırkapı'nın dibinde kazı yapıldı. Ben de Topkapı Sarayı Müzesi'nde görevliyken o kazıya gittim ve gördüm. Sol duvarının dibinde deniz seviyesinden bir metre veya daha aşağı inildi. Burada Bizans öncesi döneme ait duvar parçaları bulundu. Bunlar çok büyük ve ağır taşlardı. Harçsız olarak birbiri üzerine oturtulmuştu. Bu taşların hangi döneme ait olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değil," demiştir. Bildiğimiz kadarıyla bu duvar parçalarının resimlerinin çekildiği ve Topkapı Müzesi'nde muhafaza edildiğidir. Megaralılardan kalma olduğu şu anda kabul edilen bir görüştür. İleride yapılacak bilimsel bir inceleme bunu kesinleştirebilir.

Byzantium, Augusta Antonina

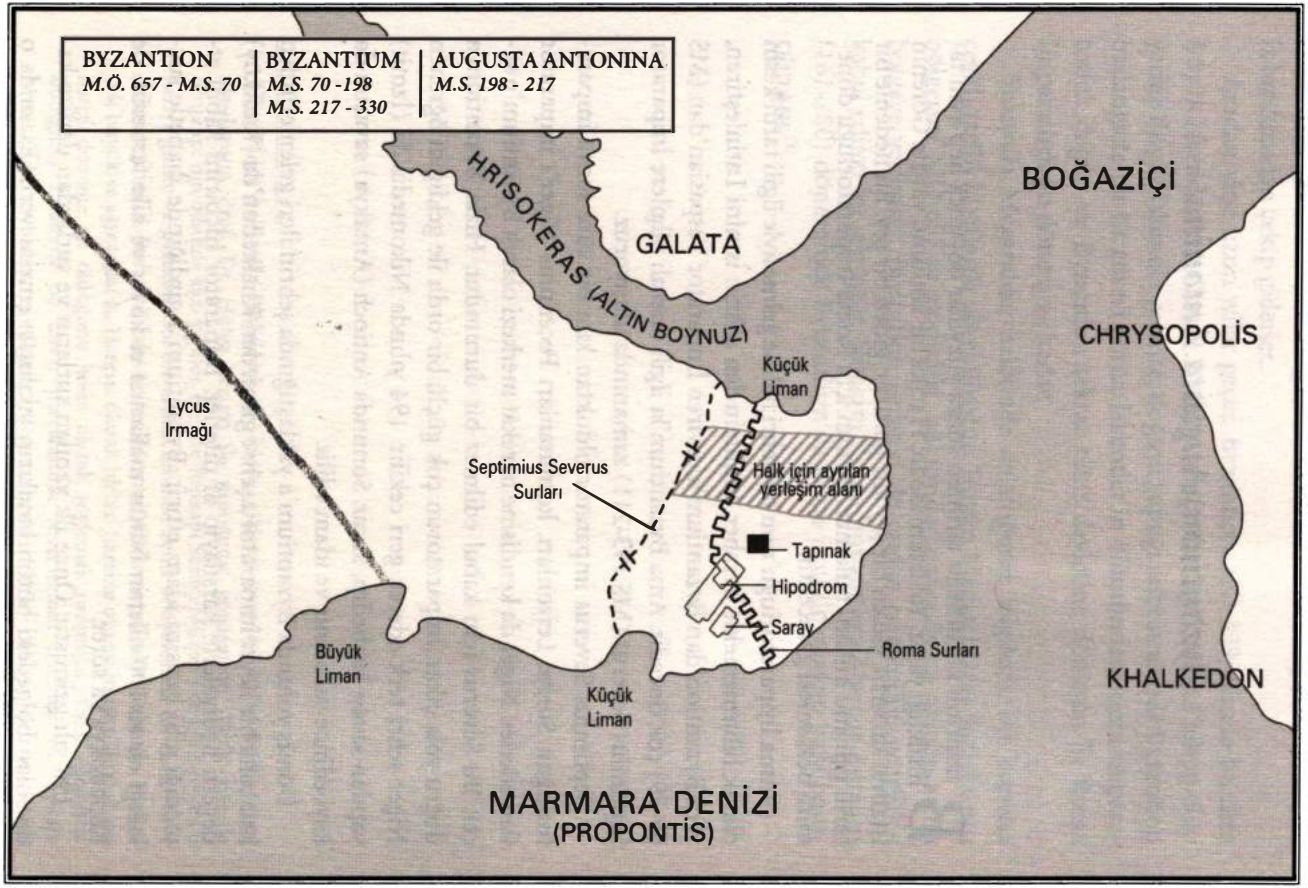
Byzantion kurulduğu tarihten sonra yüzyıllar boyunca hep aynı talihsizliği yaşar. Yol üzerindedir. Harika bir konumu vardır. Görenin iştahını kabartır. Gelen bir şey alır götürür, giden bir şey. Bu nedenle bir türlü gelişme imkânı bulamaz. Bunun için Roma İmparatorluğu dönemini beklemesi gerecektir.

Roma İmparatorluğu'nun bir şehri haline gelmesiyle ilgili tarih kesin olarak bilinmemekle beraber, muhtemelen şehrin ismini Latinleştiren, yani Byzantion'dan Byzantium'a çeviren İmparator Vespasian'dan (MS 69-79) çok öncedir. Ama Byzantium'la ilgili önemli bilgilere İmparator Septimius Severus (MS 193-211) zamanında ulaşıyoruz.

Septimius Severus imparator olduktan kısa bir süre sonra imparatorluğun Suriye Lejyonları, komutanları Pecennius Niger'ı imparator ilan ederler. Niger da kendisine harekât merkezi olarak Byzantium'u seçer. Bu Severus için kabul edilmez bir durumdur. Hızla Byzantium'a doğru yola çıkar. İmparatorun çok güçlü bir ordu ile geldiğini öğrenen Niger şehri terk ederek geri çekilir. 194 yılında Nikomedia'da (İzmit) yapılan savaşı kaybedip, kaçar. Sonunda Antioch (Antakya) savaşını da kaybedince yakalanır ve idam edilir.

Dönüş yolunda Byzantium'a yaklaştığında şehrin ileri gelenlerinden kalabalık bir heyet imparatoru şehre girmeden Khalkedon'da (Kadıköy) değerli hediyelerle karşılayıp af dilerler. İmparator hiçbirini kabul etmediği gibi hepsini idam ettirir. Byzantium'a girdiğinde ihanetle suçladığı en az 100 ailenin bütün mallarına el koyar ve aile fertlerini de Kapadokya'ya sürer.

196 yılı gelmiştir. Önce ilk yapılan surların ve surlardan denize kadar olan bölgedeki bütün binaların yıkılması emrini verir. Esasında o kadar kızgındır ki şehri baştan aşağı yıkmayı düşünür. Sonra vazgeçer.

BYZANTION
M.Ö. 657 - M.S. 70
BYZANTIUM
M.S. 70 -198
M.S. 217 - 330
AUGUSTA ANTONINA
M.S. 198 - 217
BOĞAZİÇİ
HRISOKERAS (ALTIN BOYNUZ)
GALATA
CHRYSOPOLİS
Küçük Liman
Lycus Irmağı
Septimius Severus Surları
Halk için ayrılan yerleşim alanı
Tapınak
Hipodrom
Saray
Roma Surları
Büyük Liman
Küçük Liman
KHALKEDON
MARMARA DENİZİ
(PROPONTİS)

Olağanüstü güzel konumu yüzünden şehri tümüyle yok etmeyi içine sindiremez. Yeni baştan inşa etmeye karar verir.

Önce şehri dar bir kalıba sokan eski Roma Surlarını yıktırır. Onların 1-2 km gerisine yeni surları inşa ettirir. Bunlar tarihte "Septimius Severus Surları" olarak anılır. Bugünkü Sultanahmet Meydanı'nda Sultanahmet Camii'nin olduğu yere, gelip geçerken rahatça kalabilmesi için bir saray inşa ettirir. Ancak saraydan denize kadar olan bölgede yerleşime izin vermez. Ayrıca bugünkü Ayasofya'nın yerine zamanın çok tanrılı (pagan) inancına uygun olarak yeni bir tapınak yaptırır. Hepsinden önemlisi, bugün Sultanahmet Meydanı'nı da içine alan o zamanın ölçülerine göre çok büyük bir hipodrom yapımını planlar. Ne yazık ki ne kendisi, ne de oğullarının imparatorluk döneminde inşaat tamamlanamaz. Bu şeref, ileride söz konusu edeceğimiz gibi, Büyük Konstantin'e ait olacaktır. Halkın oturması ve ticaretin yapılması için tapınakla Haliç arasındaki bölüm ayrılır. Hipodrom hariç, üç yıl gibi kısa bir süre sonra tüm inşaat işleri biter.

İmparator bunun üzerine çok sevdiği büyük oğlunun ismi olan Caracalla Antonius'tan esinlenerek, 198'de şehrin adını değiştirir ve Byzantium'dan, "Augusta Antonina"ya çevirir.

Ancak bu isim çok kısa bir süre kullanılır. Severus ölünce Caracalla, kardeşi Geta ile birlikte Marcus Aurelius Antoninus adıyla tahta geçer. Ertesi yıl kardeşini öldürttükten sonra 217 yılında da kendisi bir suikasta kurban gider. Bir yıl geçmez, zaten halkın da pek alışamadığı Augusta Antonina ismi kısa zamanda unutulur ve tekrar Byzantium'a dönülür.

Üçüncü yüzyıl Roma İmparatorluğu için tam bir kaos dönemidir. 235-285 yılları arasında, yani 49 yıl içinde Roma İmparatorluğu'nda 22 imparator gelir geçer. Ortalama hüküm süreleri 2,5 yıl kadardır. Ya taht-tan indirilirler veya suikasta kurban giderler veya savaş alanında ölürler. 284 yılı geldiğinde iki imparator kardeş Numerian ve Carinus tahta geçmişlerdir. Aynı yıl Numerian Pers savaşı sırasında hastalanır ve İzmit yakınlarına geldiğinde ölür. Ordu bunun üzerine süvari birliklerinin komutanı Diocles'i imparator olarak seçer. Dalmaçya kıyısında Split yakınlarında bulunan Salona'da 244 yılında doğan Diocles genç yaşında orduya katılmıştır. İmparator olunca Gaius Aurelius Valerius Diocletinus ismini alır. Tarihte ise kısaca Diocletian ismiyle anılır.

Diocletian Roma'ya dönmeyi düşünmez ve imparatorluğun başkenti olarak Nikomedia yani İzmit'i seçer. Böylece Roma İmparatorluğu'nun başkenti 284 yılından itibaren artık İzmit'tir. Önce mevcut sarayı, büyüterek imparatorluk sarayı haline getirtir. Bugün çok küçük bir parçası kalan İzmit surlarını tamir ettirir. Küçük bir hipodrom inşa ettirerek halkın eğlenmesini sağlar. İklim ve yaşam şartlarından o kadar mutludur ki, hemen denizin kenarına yazlık bir saray inşa ettirir. Ayrıca zaman zaman ziyaret ettiği Nikaea'yı yani İznik'i de çok sever. Orada, ileride Hıristiyanlık tarihinin en büyük toplantısının yapılacağı Senato Sarayı'nı inşa ettirir.

O sırada 40 yaşında olan Diocletian, son 20 yılın iktidar mücadelelerinin şahididir. Bu dönemde o, gerçekten de imparatorluğu koruyup ileri götürebilecek yetenekte birçok imparatorun, ya yakınlarının ihanetine kurban gittiğini ya da ordu komutanlarının iktidar hırsları nedeniyle tahtlarını kaybettiklerini görür. Çünkü çok kere başarılı generaller, imparatorları koruyacaklarına, onları yok ederek tahta geçmeye çalışmışlardır. Diocletian, bunu önlemenin üç yolu olduğunu görür.

Bunun için,

1. Önce askerlerin ve askeri yöneticilerin imparatora yakınlığını ortadan kaldırır ve onları etrafından uzaklaştırır.

2. Sivil ve askeri yönetimi birbirinden kesin olarak ayırır. Askeri otoritenin sivil yönetim üzerindeki otoritesini kaldırır. Aralarında tek ilişki, sivil yönetimin askeri ihtiyaçları karşılamasından ibarettir.

3. İkinci olarak yönetim şeklini değiştirir ve ülkeyi çeşitli bölüm ve bölgelere ayırır.

Diocletian tarafından sivil yönetimde ve orduda yapılan reform niteliğindeki düzenlemeler, Roma-Bizans İmparatorluğu'nda daha sonra yüzyıllar boyunca uygulanmıştır.

285 yılında Roma'da bulunan Carinus, Diocletian'ı ortadan kaldırmak için yola çıkar ama kendisi bir komutanı tarafından öldürülünce amacına ulaşamaz.

Ancak Diocletian, imparatorlukta istikrarı sağlamak için bir merkezden yönetimin yeterli olmayacağını bilecek kadar akıllıdır. Bunun için ülkeyi dörde böler ve her bölümün başına bir imparator atar. Önce yakın arkadaşı Maximian'i 285 yılında başkent Milano olmak üzere augustus (yani birinci derece imparator) unvanıyla İtalya, İspanya ve

Kuzey Afrika'yı, Konstantius Chlorus'u 293 yılında başkent Trier olmak üzere caesar (ikinci derece imparator) unvanıyla Britanya ve Fransa'yı ve Galerius'u yine aynı yıl başkent Selanik olmak üzere caesar unvanıyla Makedonya, Yunanistan ve Ege adalarını yönetmek üzere atar. Kendisine ise Trakya, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Libya kalır. Buna tarihte "Thetrarcy" yani "Dörtlü İdare" denir.

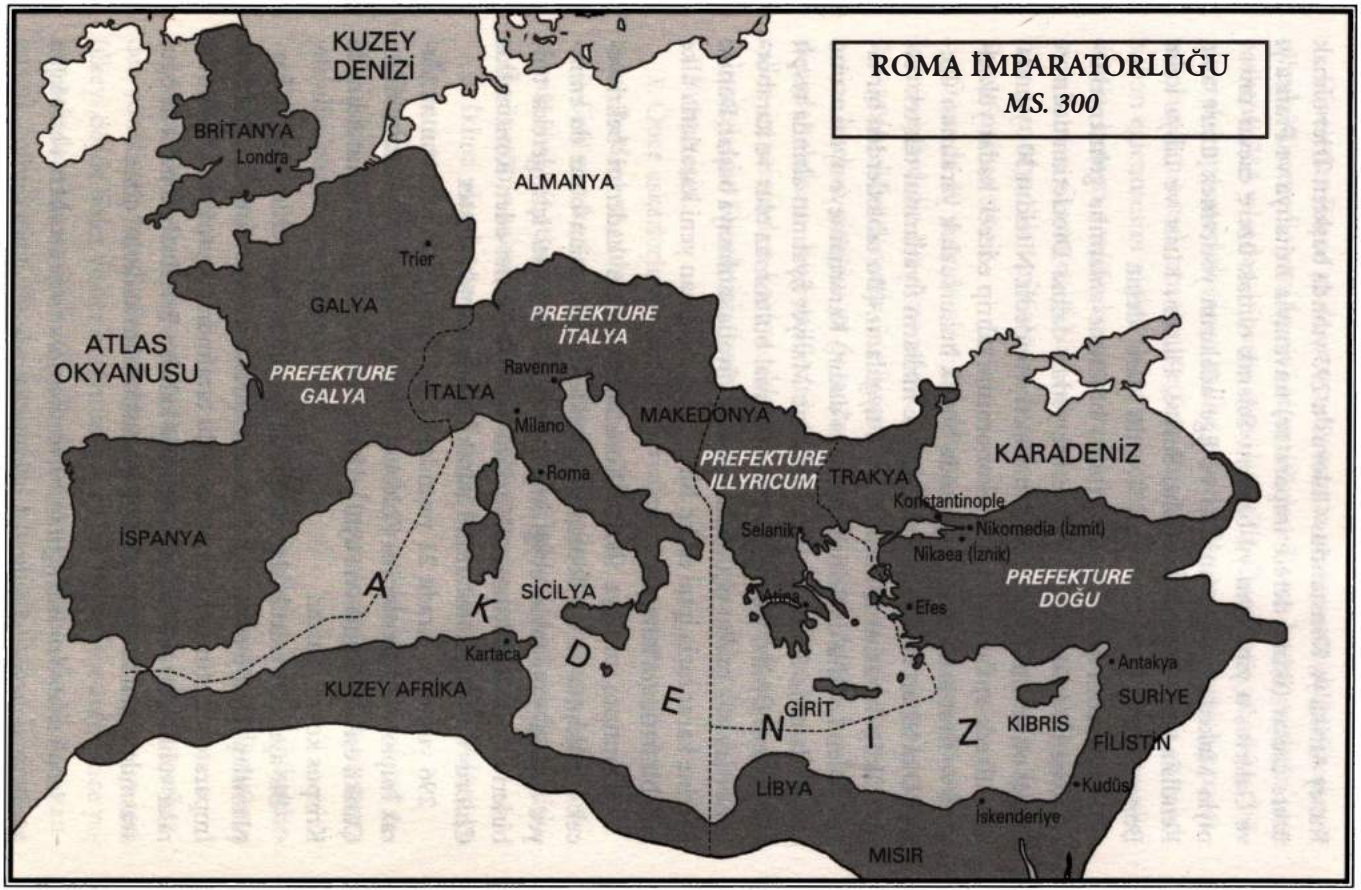
Bu yönetim şekli imparatorlukta bölünme anlamına gelmemektedir. Önemli konularda karar verme yetkisi daima Diocletian'dadır ve herkes onun emirlerine uymak mecburiyetindedir. Nitekim 301 yılında, tüm ülkede enflasyonun ülke ekonomisini tahrip edecek kadar yükselmesi ve fiyat artışlarının toplumda büyük huzursuzluk yaratması üzerine Diocletian tarafından çıkarılan ve malların fiyatlarının tek tek tespit edildiği kararname bütün ülkede uygulanır. (Bu tabletlerden bir tanesi halen Londra'da British Museum'dadır.) Kararnameye uymamanın cezası idamdır. Sonuç tam fiyasko olur. Maliyet fiyatının altında tespit edilen yeni fiyatlar nedeniyle piyasada mal bulunmaz olur ve karaborsa hortlayarak mallar el altından iki misli fiyatla satılmaya başlar. Bunun üzerine karar hızla iptal edilir. Bir süre sonra alınan yeni kararlarla ülke tam bir istikrara kavuşur.

Byzantium'un veya ileride Konstantinople'un kaderini belirleyecek karşılaşma da bu dönemde gerçekleşir. Diocletian biraz da emniyet olarak, yani tayin ettiği imparatorların sadakati için gerekli tedbirleri almaktan kaçınmaz. Nitekim Trier'de ikamet eden Konstantius Chlorus'un oğlu Konstantin'i alarak İzmit'e gelmesini ister.

296 yılında o sırada 21 yaşındaki oğlu Konstantin'i de yanına alarak İmparator Konstantius Chlorus yola çıkar. Konstantin üzüntülüdür. Çünkü eşi Minervina ona aynı yıl bir erkek evlat doğurmuştur. Adını da Krispus koymuşlardır.

Bir ayı aşan yolculukları sırasında geçtikleri her yerde saygı ile karşılanırlar. İzmit'e gelmeden önce son durakları Byzantium'dur. Vaktiyle İmparator Septimius Severus'un oğlu tarafından yaptırılan, ancak o sıralar valilik olarak kullanılan sarayda kalırlar. Ertesi sabah baba ile oğul arasında geçen konuşma ileride Byzantium'un kaderini çizer.

Sabah erkenden kalktığında babası Konstantin'in ortalıkta olmadığını gördü ve mabeyinciyi çağırarak oğlunun nerede olduğunu sordu.

ROMA İMPARATORLUĞU
MS. 300
KUZEY DENİZİ
BRİTANYA
Londra
ALMANYA
Trier
GALYA
ATLAS OKYANUSU
PREFEKTURE GALYA
PREFEKTURE İTALYA
Ravenna
İTALYA
Milano
Roma
MAKEDONYA
PREFEKTURE ILLYRICUM
TRAKYA
KARADENİZ
Konstantinople
Nikomedia (İzmit)
Nikaea (İznik)
Selanik
Atina
Efes
PREFEKTURE DOĞU
İSPANYA
SİCİLYA
A K D E N İ Z
Kartaca
KUZEY AFRİKA
GİRİT
KIBRIS
Antakya
SURİYE
FİLİSTİN
Kudüs
LİBYA
İskenderiye
MISIR

"Çok erken kalktı ve kahvaltı edip atına binip gitti efendimiz. Giderken, 'Beni soran olursa, biraz sonra döneceğim,' dedi."

Konstantius Chlorus hazırlanan mükellef kahvaltı sofrasına oturdu. Çok geçmeden Konstantin içeri girdi. Gözleri parlamaktaydı.

"Baba, burası adeta dünya cenneti. Surların dışına çıktım. Ormanlık bölgeleri dolaştım. Daha sonra deniz kenarına indim. Her yerde ayrı bir güzellik gördüm. Burası tam bir merkez olmaya layık bir konumda. Çok heyecanlandım."

"Oğlum burası minik bir yer. Ne Trier, ne Milano ve hatta ne de Selanik'e benziyor. Söylediklerinden hiçbir şey anlamadım."

"Baba burası o kadar muhteşem ki, işlenirse Roma bile buranın eline su dökemez."

Daha sonra onlar için hazırlanan bir gemiye binerek karşıya geçerler.

İzmit'e vardıklarında Diocletian ertesi gün baba ve oğlunu kabul eder. İmparator Konstantius'u yanındaki tahta oturtur. Konstantin kural gereği ayakta beklemekte ve onları dinlemektedir. Babası Diocletian'a Britanya ve Fransa ile ilgili sorunları anlatır. Sonunda Diocletian Konstantin'e döner.

"Bu oğlun Konstantin mi?"

"Evet majeste."

Uzun boyu, omuzlarına kadar dökülen sarıya yakın dalga dalga saçlarıyla çok yakışıklı bir erkektir.

"Oğlunu beğendim. Eğitimi ve iyi bir asker olması için burada kalmalı. Benimle kaldığı sürece tecrübesi çok artacaktır."

"Bu ailemiz için şeref olur majeste."

Esasında Konstantin, babasının sadakati için bir nevi rehinedir.[2]

Gerçekten bu Konstantin için çok yararlı olur. Diocletian'la birlikte Suriye ve Mısır'a kadar gider. Orada ileride Hıristiyanlığı kabul etmesinde önemli rol oynayacak genç bir rahiple, Eusebius ile karşılaşır. Ama esas tecrübesi 296 yılında İmparator Galerius'la birlikte katıldığı Pers seferidir. O savaşta öyle bir yararlılık gösterir ki, adeta efsane haline gelir.

Yaşı ilerledikçe artık Diocletian'ın yanından ayırmadığı ve sohbetinden hoşlandığı kişidir. Bir gün Konstantin, merak ettiği için Diocletian'a sorar:

---

(2) Radi Dikici, *Büyük Konstantin, Helena ve Fausta*, s. 7.

"Burada olmaktan memnun musunuz? Roma yüzyıllardır imparatorluğumuzun başkenti idi. Orayı özlemiyor musunuz? Senato halen Roma'da. Onları buraya almayı düşünüyor musunuz?"

"Burası iklimi itibariyle beni çok mutlu ediyor. Roma'dan oldukça küçük ama, her türlü hizmeti buraya taşıyabildik. Hemen aşağıya indiğimizde deniz kenarına varıyoruz. Oraya yazlık bir saray yaptırdım. Yazı orada geçiriyorum. Ayrıca küçük bir limanı var. Gerek savaş, gerekse ticari gemilerin yanaşmasına uygun. Özellikle Mısır'dan ve Libya'dan gelen hububat, meyve ve hatta çok kaliteli yağlar; Midilli, Kıbrıs, İtalya ve Galya'dan (Fransa) gelen şaraplar bu limanda indirilip depolanıyor.

"Roma'ya gelince. Dışarıdan bakınca muhteşem. Bütün güzellikleri içinde barındırmış gibi görünüyor. Bu işin cilası. İçine girince seni sarıp sarmalıyor. Bir çirkef kuyusunun içine sokuyor. İşte o zaman gözün hiçbir şeyi görmüyor ve nefret ediyorsun. Oradan ne kadar uzak kalırsam imparatorluğu o kadar iyi idare ederim. Senato'yu ise buraya getirmeyi hiç düşünmüyorum. Onları orada tutacağım. Bari yapılacak işler konusunda baş ağrısı olmazlar. Yine de onları boş bırakmıyorum. Çünkü çıkaracağım emirname ve kanunları onaylamak üzere senatoya gönderiyorum. Onlar günlerce üzerinde tartışırken, çoğu zaten yürürlüğe girmiş oluyor."(3)

Bu ara imparator oluşunun 20. yıl törenleri için birlikte Roma'ya giderler. Yol üzerinde Milano'da İmparator Maximian'a uğrarlar. Konstantin burada ikinci eşi olacak Maximian'ın kızı Fausta ile karşılaşır.

305 yılı geldiğinde Roma tarihinde ilk defa iki imparator, Dieclotian ve Maximian emekliye ayrılacaklardır. Bunun için 1 Mayıs 305 Salı günü İzmit dışında büyük bir tören yapılır. Maximian'ın da bulunduğu törende acıklı bir konuşma yaparak, artık yerlerini gençlere bırakma zamanının geldiğini söyler. Diocletian, bundan böyle Split'teki sarayında yaşayacağını açıklar. Maximian ise İtalya'daki malikânesine çekilecektir. Diocletian'ın yerini augustus olarak Galerius, Maximian'ın yerini ise Konstantius Chlorus alacaktır. Sıra yeni tayin edilecek caesarlara gelir.

O dönemin tanıklarından Lactantius, Diocletian'ın emekliliği şerefine o gün yapılan töreni şöyle anlatır:

---

(3) Radi Dikici, *Büyük Konstantin, Helena ve Fausta*, s. 8-9.

"Bütün gözler Konstantin'in üzerindedir. O gün törene çağrılı subayların sonuçtan hiçbir şüpheleri yoktur. Şehrin üç mil dışındaki tören yerinde erguvan rengi kaftanı içinde bütün azametiyle Maximian da hazırdır ve büyük bir kolonun üzerinde ise Jüpiter heykeli vardır.

Diocletian toplantıya katılanlara yaşlı gözlerle hitap eder. Uzun yıllar imparatorluğa hizmet ettiğini, artık görevi bırakma ve imparatorluk yetkilerini genç ve yetenekli kişilere devretme zamanının geldiğini ve dörtlü yönetimin devamı için iki yeni caesar atayacağını söyler.

Ortalığı müthiş bir heyecan kaplar. Sonra Diocletian iki yeni caesarı açıklar: Severus ve Maximin Daia. Herkes büyük bir şaşkınlığa uğrar. Konstantin ayağa fırlar. Hiç kimse isimlerin neden değiştiğini bir türlü anlayamaz."(4)

Esasında sorun bir gece önce yanı 30 Nisan 305 Pazartesi akşamı Galerius'la Diocletian tarafından yapılan toplantıda ele alınmıştır.

O gece aralarında şöyle bir konuşma geçer:

"Diocletian: Bundan sonra ne yapacağız?

Galerius: Maxentius bu iş için uygun değil... Onun görünüş ve davranışı sanki sıradan bir kişi gibi. Bir imparator olarak ne yapabilir ki?

Diocletian: Ama Konstantin hem popüler ve hem de babasından daha iyi bir yönetici ve merhametli birisi olduğu çok belli...

Galerius: Kusura bakma bu konuda sana katılmam mümkün değil. Benim istediğim bu değil. Biz öyle kişileri atamalıyız ki, onlar benim gücüme boyun eğmeliler, benden korkmalılar ve verdiğim her emri harfiyen yerine getirmeliler."(5)

Böylece Galerius Konstantin'i veto eder.

(4) Micheal Grant, *The Emperor Constantine*, s. 21.

(5) Paul Stephenson, *Constantine, Christian Victor, Unconquered Emperor*, s. 115.

Büyük Konstantin

İzmit'te tam dokuz yıl geçiren Konstantin artık otuz yaşındadır. Galerius'un kendisinden hoşlanmadığını bilmektedir. Yakın bir adamını babasına gönderir ve ondan kendisini çağırmasını ister. Babanın mektubu gelince Galerius, Konstantin'i çağırarak onu babasının yanına göndereceğini açıklar. Ama esas amacı yolda nefret ettiği Konstantin'i öldürtmektir. Bunu haber alan Konstantin bir gece yarısı atına atladığı gibi Fransa'nın yolunu tutar. Onu takip ederler ama yakalayamazlar. Fransa'ya varınca babasına katılır ve birlikte Britanya'ya geçer. Orada kuzeyde bulunan Pictsler'le yapılan savaşı kazanırlar. 306 yılında babası ölünce ordu onu, o zamanın geleneklerine uygun olarak kalkan üzerine çıkarıp havaya kaldırarak imparator ilan eder. Aradan bir yıl geçmeden, ona ikinci derece caesar unvanını veren Galerius imparatorluğunu onaylar.

312 yılında tarihi bir dönemeç yaşanır. Konstantin Roma yakınlarındaki Milvian Köprüsü'nde, isyan ederek kendini imparator ilan eden Maximian'ın oğlu Maxentius'la karşılaşır. Yapılan savaşı, daha doğrusu yapılamayan savaşı, Maxentius'un Konstantin için hazırladığı tuzağa kendisinin düşüp boğulmasıyla Konstantin kazanmış olur. Bu yine tarihte Milvian Köprüsü Savaşı olarak adlandırılır. Önemi, savaştan bir gece önce Konstantin'in İsa'yı rüyasında görmesi ve İsa'nın Latince olarak adının sembolleri olan X ve P harflerini askerlerinin kalkanlarına işletmesidir. Olay, bir ölçüde, Hıristiyanlığın başlangıcını işaret ettiği için önemlidir.

313 yılı geldiğinde, önce 307'de İmparator II. Severus, sonraki yıllarda Galerius ve Maximin Daia ölerek tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Geriye sadece iki imparator kalır. Severus yerine atanan Licinius ile Konstantin. Batıda Milano'yu başkent seçen Konstantin,

doğuda ise İzmit'e yerleşen Licinius, Roma İmparatorluğu'nun yeni hâkimleridir.

Aynı yıl Konstantin ile Licinius Milano'da buluşurlar. İki nedeni vardır. İlki tarihte çok meşhur ve Hıristiyanlara hoşgörüyle davranılmasını sağlayan "Milano Emirnamesi"dir. Her iki imparator imzalar. İkincisi Licinius ile Konstantin'in kız kardeşi Konstantia evlenirler. 313'ten itibaren 323'e kadar imparatorluk her iki imparator tarafından yönetilir. Ancak bu tarihten sonra Licinius imparatorluğu tek başına yönetmek hevesine kapılınca aralarında savaş çıkar. Yapılan her iki savaşı da Konstantin kazanır ve Licinius teslim olur. Konstantin onu kardeşinin ricası üzerine affeder ve Selanik'e gönderir. 325 yılında idam ettirerek ortadan kaldırır.

Konstantin, önce Diocletian, daha sonra da Licinius tarafından başkent olarak kullanılan Nikomedia'ya (İzmit) gider ve imparatorluk sarayına yerleşir. Roma İmparatorluğu'nda artık tek bir imparator vardır, o da Konstantin'dir. Hemen peşinden, "324 Emirnamesi"ni yayınlar ve bununla doğuda bütün kürek mahkûmu ve ağır işlerde çalıştırılan Hıristiyanların serbest bırakılmasını, sürgüne gönderilenlerin evlerine dönmesini ve bütün müsadere edilen malların iadesini, yıkılan veya hasar gören bütün kiliselerin yeni baştan inşasını veya onarılmasını emreder. Çok tanrıya inanç gereğince yapılan kurban törenlerini de kesin olarak yasaklar.

Bir süre Nikomedia'da (İzmit) kalan İmparator I. Konstantin, Nikomedia'nın, konumu nedeniyle, imparatorluk başkenti olarak kalmasını pek uygun bulmaz. Roma'yı zaten istemez. Bunun da iki nedeni vardır. Bunlardan ilki, Roma'dan tüm imparatorluğu kontrol altında tutmak zordur. İkincisi, Roma halen çok tanrılı din döneminden kalma bina, heykel ve tapınaklarla doludur. Onları olduğu gibi korumanın insanlığa borcu olduğunu bilmektedir. Ama Hıristiyan inancına aykırı olduğu için, muhtemelen kendisini Roma'da pek rahat hissetmeyecektir.[6]

Yine de imparatorlukta yeni bir düzenin kurulması gerekmektedir. Bu nedenle daha önce merkez olarak kullandığı ve yakın danışmalarının da bulunduğu Milano'daki imparatorluk bürokrasisini İzmit'e çağırır. İşler yoluna girer ancak aklı birçok kez geçtiği Byzantium'dadır.

---

(6) Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi-Byzantium 330-1453*, s. 45.

İleride Konstantinople'daki önemli olaylarda rol alacakları ve tarihin akışını etkileyecekleri için Konstantin ailesini de tanımak gerekmektedir. Ailenin direği sayılabilecek ve Konstantin'in çok değer verdiği annesi Helena hayattadır ve daha uzun yıllar yaşayacaktır. Kudüs'e yaptığı ziyaret sırasında İsa'nın çarmıha gerildiği haçı (Crux Vera) bulacak ve onun muhafazası için de Holy Sepulchre (Kutsal Kabir) isimli bir kilise inşa ettirecektir. Onun bu buluşu yüzünden çıkan savaşlar nedeniyle 7. yüzyılın ortasında Pers İmparatorluğu yıkılacaktır.

Konstantin, oğlu Krispus'un annesinden ayrıldıktan sonra 307 yılında İmparator Maximian'ın kızı Fausta ile evlenir. Ondan üç erkek; iki kız; beş evlat sahibi olur. Ayrıca babasının ikinci eşi Theodora'dan da altı üvey kardeşi vardır.

Geniş bir aileye sahip olan Konstantin'in hayatında bu kişiler önemli roller oynayacaklar ve onun politikalarını etkileyeceklerdir.

İzmit'ten ülkenin her tarafına gönderilen emirnamelerle bundan böyle bütün imparatorluğun tek merkezden yönetileceği bildirilir. Bürokrasi yeniden şekillendirilir ve sistem işlemeye başlar.

Artık Konstantin kafasındaki ideali gerçekleştirmek için harekete geçmeye hazırdır. O sırada Byzantium'da bulunan ve donanma komutanı da olan Krispus'a imparatoru beklemesi haberi gider.

İmparator oğlu Krispus tarafından Kadıköy'de törenle karşılandı. O sırada Byzantium'da çok sayıda Roma gemisi bulunmaktaydı. Çünkü daha önce Napoli ve Antalya'da bulunan tersanelere ek olarak, Krispus Haliç'te bir tersane inşa ettirmişti. Yaklaşık bir yıl içinde tersane tamamlanıp gemi yapımına başlanmıştı.

İmparator sahile vardığında yarısı sağda yarısı solda olmak üzere sıraya dizilmiş 100 gemi onu beklemekteydi. Başkomutan Krispus'un gemisi ise Kadıköy Limanı'na yanaşmış durumdaydı. Gemi baştan aşağı flamalarla donatılarak imparator için özel hazırlanmıştı. İmparator Krispus ile birlikte gemiye bindiğinde ilk defa olarak da orta direğe Konstantin'in savaşlarda kullandığı artık imparatorluk işareti sayılan X içinde P harfi bulunan flama da çekilmişti. Bu imparatorun gözünden kaçmadı.

Havanın olağanüstü güzel olduğu bir gündü. Deniz çarşaf gibiydi. Ortaya bir masa ve üzerine de nadide yiyecek ve içecekler konmuştu. İmparatorun oturması için hazırlanan koltuk ise tahtın bir benzeriydi.

Krispus'un bir işareti ile gemi hareket etti. Sağ ve soldaki gemilerin arasından geçerek ilerlemeye başladı. Diğer gemiler de imparator için özel hazırlık yapıp gerekli şekilde donatılmışlardı. İmparatorun olduğu gemi aralarından geçerken bütün gemilerin mürettebatı imparatora sürekli tezahürat yaptılar. Zaman zaman doğrulan Konstantin onları eliyle selamladı.

Gemilerin aralarından sıyrıldıktan sonra bütün gemiler başkomutanlık gemisinin arkasında bir üçgen teşkil ederek takibe başladılar.

Konstantin için bu karşılama tam bir sürpriz olmuştu.

"Krispus, seni kutluyorum. Böyle bir oğlum olduğu için hem iftihar ediyor hem de gururlanıyorum."

"Sağ olun majeste. Bildiğiniz gibi size layık olabilmek için elimden geleni yapıyorum."

"Bu akşam sarayda birlikte yemek yiyelim. Sana Byzantium için düşündüklerimi anlatmak istiyorum. Ona göre bana yardımcı olmanı isteyeceğim."

"Bu benim için büyük bir mutluluk olur majeste."

Başkomutanlık gemisi Küçük Liman'a yaklaşınca, şehrin valisi ve bütün ileri gelenlerin imparatoru beklediği görüldü. Birlikte saraya valilik ofisine gittiler.

Konstantin valiye döndü.

"En kısa zamanda buradan başka bir binaya taşınınız. Bir hafta sonra burası imparatorluk sarayı olarak kullanılacaktır."

"Emredersiniz majeste, bir hafta içinde bütün bina hizmetinize hazır hale gelecektir."

"Yarın sabah erkenden Krispus ile birlikte şehri dolaşacağız. Sizin ve her bölümün başkanının bana refakat etmesini istiyorum."

"Başüstüne majeste."

"Akşam sarayda oğlumla birlikte baş başa bir yemek yiyeceğiz. Hazırlıklar buna göre yapılsın. Şimdi günün yorgunluğunu atmak için ben çekiliyorum. Akşama kadar kimse beni rahatsız etmesin," dedi.[7]

Ertesi gün baba oğul şehre göz attıklarında ikinci yüzyılın sonlarında İmparator Septimius Severus tarafından yapımına başlanan hipod-

(7) Radi Dikici, *Büyük Konstantin, Helena ve Fausta*, 2011, s. 259-260.

romun yarım kaldığını görürler. Yine onun tarafından yapımına başlanan ancak tamamlanamayan tapınağın ise sadece kalıntıları vardır. O dönemde yapılan Septimius Severus Surları ise olduğu gibi durmaktadır.

Konstantin daha sonra Haliç girişindeki küçük limandan Krispus ile bir gemiye binerek Byzantium'u denizden görmek ister. Önce Boğaziçi'nden geçerek Euxine (Karadeniz) doğru yola çıkarlar. Boğazın her iki tarafı ormanlarla kaplıdır. Ancak denizin dalgalı olması nedeniyle geri dönerler. Ertesi gün Propontis'i (Marmara Denizi) gezerler. Sahili takip ederek yaptıkları yolculukta ilk gördükleri küçük tabii liman olur. Ondan beş mil ileride daha büyük tabii limana ulaşırlar.

Bütün bu incelemeleri bitirdikten sonra görürler ki, Byzantium merkez olarak alındığında Karadeniz'den Marmara'ya uzanan yol üzerinde her türlü ticareti kontrol etmek mümkün olabilecektir. Ayrıca Afrika'dan gelecek yiyecek maddelerinin stoklanıp dağıtımı için ise en ideal merkezdir.

Sonunda Byzantium'u Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapma kararı kesinleşir. Bunun üzerine Roma'ya özel bir ulak gönderilir. Dönemin en ünlü iki mimarı çok acele Byzantium'a çağrılır. Onlar gelene kadar Konstantin şehrin büyüklüğü hakkında bir karar vermek mecburiyetinde olduğunu biliyordu. Bu konuda ilk emri şehri dar bir alana sıkıştıran Septimius Severus Surlarının yıkılması olur.

Ondan sonra bir gece oturur. Kendi kafasındaki şehri şekillendirir ve şehrin büyüklüğü hakkında bir fikre varır. En yakın yardımcılarının, bakanların ve valinin ertesi sabah erkenden sarayın bahçesinde kendisini beklemelerini emreder.

Sabah kalktığında üzerine hafif bir kıyafet giymiştir ve elinde de bir asa vardır.

Etrafındakilere şöyle bir bakar.

"Beni takip edin," der.

Hep birlikte yola çıkarlar.

Septimius Severus Surlarının yıkıntılarını aşarlar. Ama Konstantin durmaz. Batıya doğru yürüyüşünü sürdürür.

Geçtikleri bütün yerler bomboştur. Daha çok ormanlarla kaplıdır. Yoluna devam eder.

"... Hıristiyan inanışına göre, imparator şehrin sınırını tespit ederken bazı güçler tarafından yönlendirilmişti. Bu inanışa göre, Konstantin elinde bir asa olduğu halde, yardımcılarıyla birlikte yürürken, sanki önü sıra yol gösteren biri varmış gibi hareket etmekteydi. Etrafındakiler, bu kadar geniş bir alanın seçilmesi karşısında şaşkınlığa düşmüş, ve imparatora, 'Efendim, ne zaman duracaksınız?' diye sormuşlardı. İmparator ise, 'Önümde yürüyen durduğu zaman,' diyerek onlara cevap vermişti..."

Yaklaşık bir saat kadar yürüdükten sonra imparator birden durur. Arkasından gelen askerlerin birinin elinden mızrağı alır ve yere saplar.

Arkasındakilere döner, "Bu nokta esas alınarak yeni surlar Marmara Denizi'nden Haliç'e kadar uzanacak," der.[8]

Byzantium'da üç gün daha kalır ve tekrar başkent İzmit'e döner. Çünkü yapacağı çok önemli bir iş vardır. Henüz imparatorlukta Hıristiyanlık resmi bir din değildir ama gerçek bir Hıristiyan olan annesi Helena'nın da etkisiyle giderek Hıristiyanlığa meyleden Konstantin, Hıristiyanlıkta görüş ayrılıklarının giderilmesini sağlamak için dinin esaslarını tespit etmeyi planlar. Bunun hazırlıkları hızla sürdürülür. Ülkenin her tarafındaki din adamlarına, başta Papa Sylvester olmak üzere toplantıya katılmaları için davetiye gönderilir.

Toplantı için İznik'te göl kenarındaki muhteşem Senato Sarayı'nın büyük salonu seçilir. Batı kiliselerinden katılımın yüksek olacağı ümidini taşıyan imparator, hayal kırıklığına uğrar. Afrika'dan iki, İtalya ve Fransa'dan birer piskopos gelir. Papa Sylvester, Roma'dan sadece iki yardımcısını gönderir. Doğudan ise biraz da zor kullanılarak 300'e yakın piskopos ve din adamının toplantıya katılımı sağlanır. Katılanlar arasında İskenderiyeli keşiş Arius ve ayrıca Konstantin'in danışmanı olan ve toplantı sırasında çok önemli rol oynayan Kordoba'dan Ossius da vardır. Böylece I. Nikaea (İznik) Konsili toplantısı 20 Mayıs 325 Perşembe günü başlar. İmparator üzerindeki altın ve kıymetli taşlarla bezenmiş erguvan renkli elbisesiyle içeri girince bütün salon ayağa kalkar. Kendisi için altından yapılmış tahta oturan imparator daha sonra açılış konuşmasını yapar ve toplantıyı başlatmış olur. Sorunlar tam bir ay boyunca tartışılır ve bu süre içinde imparator birçok toplantıyı yönetir, tartış-

(8) Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi-Byzantium 330-1453*, s. 48.

malara katılır. Sonunda bir görüş birliğine varılır. Bizzat imparatorun (muhtemelen Ossius'un tavsiyesiyle) görüş birliği sağlanması için bulduğu esas, İsa'nın Tanrı ile homoousios (Latince consubstantialis) aynı özden olduğudur. Bu durumda "Baba" ile "Oğul"un mahiyet bakımından aynı olduğu, yani İsa'nın tanrısal olduğu kabul edilmiş olur.

Toplantılar sonunda kabul edilen "İznik Akidesi"ni imparator bizzat kendisi okur:

"Göğün ve yerin, görünen ve görünmeyen kâinatın yaratıcısı, kadir-i mutlak tek bir Tanrı'ya, Tanrı'nın oğlu tek bir İsa'ya, tek olarak doğurulmuş, babanın özünden doğmuş, Tanrı'dan Tanrı, nurdan nur, gerçek Tanrı'dan gerçek Tanrı olduğuna, baba ile aynı özden (homoousios) olduğuna, gökte ve yerde bulunan her şeyin onun aracılığıyla yapıldığına, biz insanlar ve bizim kurtuluşumuz için gökten indiğine, insan olduğuna, (çarmıha gerilerek) ıstırap çektiğine, üçüncü gün dirildiğine ve göğe yükseldiğine, ölüleri ve dirileri yargılamak için geri geleceğine ve Kutsal Ruh'a inanırız."(9)

Aşağıda da değinileceği gibi Konstantinople'da I. Theodosius zamanında 381'de toplanan I. Konstantinople Konsili'nde, 325 İznik Konsili kararları tamamlanır ve böylece günümüze kadar gelen Hıristiyan kilisesinin inanç formülü ortaya çıkmış olur.

En önemli görevini tamamlayan imparator kazandığı bu büyük başarı üzerine toplantı bitmesine rağmen piskoposları birkaç hafta daha bu sefer İzmit'te misafir eder. Çünkü bütün imparatorlukta tahta geçişinin 20. yılı (vicennalia) düzenlenen törenlerle kutlanmaktadır. Bu törenler kapsamında piskoposlar şerefine büyük bir ziyafet verilir. İmparator, ziyafet bitince bütün piskoposları, her birine bizzat kendi eliyle verdiği çok değerli hediyelerle uğurlar.

Bir süre sonra tekrar Byzantium'a döner. Mimarlar yaptıkları üç aylık çalışmadan sonra hazırladıkları planı imparatora sunarlar.

Buna göre şehir önce, Roma'daki yerleşimden de esinlenerek, yedi bölgeye ayrılacaktı. Yedi bölge tek tek ele alınarak imar planı yapılacaktı. Birinci bölgede Septimius Severus tarafından yaptırılan saray büyütülerek Büyük Saray adıyla imparatorluk sarayı haline getirilecekti. Önce sarayın en önem-

(9) Micheal Grant, *The Emperor Constantine*, s. 174.

li bölümü olan Daphne'nin önü büyük bir bahçe şeklinde düzenlenecek, ayrıca 19 Masalı (Akkubita) Yemek Salonu ve Augusteus bölümleri yapılacak ve Augusteus bölümüne bağlı olarak yarım daire şeklinde Onopous isimli bir bahçe eklenecekti. Sarayın Daphne bölümü ile Tribunal veya Delphax ismi ile büyük bir bahçe ve bunun gerisine ise halk için Zeuxippos isimli büyük bir banyo yapılacaktı. Özellikle Tribunal ve Delphax'ın seremoni amaçlı kullanılması hedeflenmişti. Ayrıca imparatorun, eşinin ve imparatorluk ailesinin sarayda yaşaması için yeni bölümler eklenecek, bir de imparatoriçelerin doğum yapmaları için özel bir oda hazırlanacaktı.

Hipodrom bir şehir için en önemli eğlence merkezlerinden biriydi. Daha önce başlanan ve bir türlü tamamlanamayan Hipodromu mimarlar yeniden şekillendirdiler. Karceres'dan (at arabalarının girdiği kapılar) başlayarak uzunluğunu 470 m, enini 120 m olarak tespit ettiler. Sphendon'un (Hipodromun en baş tarafında yarım daire şeklinde oturma bölümü) yüksekliği 42 m, diğer bölümlerin yüksekliği ise 25 m olacaktı. Seyirci kapasitesi 33 bin kişi olarak planlandı. Yarış pisti 430 ×70 m ve 7 tur üzerinden 5.250 m olarak düşünüldü. Yarım daireyi döner dönmez yarışların başlaması için işaretin verileceği Kathisma ismi verilen bir imparatorluk locası eklenecekti. Kathisma oldukça büyük tutulmuştu. Hemen öndeki imparatorluk locasının arkasına geniş bir kapalı salon yapılacaktı. Yarışlar çok kere öğleden sonra başlayıp geç saate kadar devam ettiği için, yarış aralarında servis yapılabilecekti. Servis elemanları yarışlar boyunca orada bulunacaktı. Hatta bazen imparatorun yemek yiyebilmesi için gerekli donanım sağlanacaktı. Kathisma'nın iki bağlantısı olacaktı. İlki Büyük Saray'a bir geçitle bağlanacak, ikincisi ise doğrudan hipodromdan merdivenle ulaşacaktı. Bazen imparatorlar özel günlerde yarışçıları bizzat Kathisma'da ödüllendireceği zaman bu merdivenler kullanılacaktı. Onun da tam karşısında at yarışların bittiği yerde, yarışlar sırasında kurulacak bir "Hakem Locası" olacaktı. Hipodromun yarış alanını ortadan ikiye bölen ve etrafında yarışılan Spina isimli bölüme sırayla, Byzantium'da yapılan ve altın varaklarla işlenen granit bir "Dikilitaş", altın yaldızla kaplanmış "Yılanla Döğüşen Kartal" heykeli, Delphi'den getirilen Serpent Column yani "Yılanlı Sütun", Roma İmparatorluğu'nu temsilen "Romus ve Romulus Heykeli", o sırada Mısır'dan getirilmiş olan "Dikilitaş" hipodromun ortasındaki bölüme yerleştirilecek, en sonunda ise yarışların skor levhası görevini görecek olan ve granitten yapılmış, doğu yönüne dönük olanın üzerinde altın kaplı yedi yu-

murta, batı yönüne dönük olanın üzerinde yine altın kaplı yedi adet yunus heykelcikleri konacaktı. Araba yarışları sırasında her tur bittiğinde bir yumurta üzerinden alınıp yere konulacak ve bir yunus heykeli ters çevrilecekti. Böylece yedi tur sonra yarışın bittiği anlaşılacaktı.

Hipodromun hemen batısında gösteri dünyası için yerler ayrılacak ve bir tiyatrolar sokağı inşa edilecekti.

Daha önce Jüpiter Tapınağı'nın kalıntıları temizlenecek ama yeri boş bırakılacaktı. İmparator tarafından verilecek bir tarihte burada iki kilisenin inşaatına birden başlanacaktı. Bunlardan birisi Hagia Sophia (Ayasofya) diğeri ise Hagia Eirene'dir (Aya İrini). İmparator Byzantium'u tam bir Hıristiyan şehri yapmaya kararlıydı.

Saray ve hipodromun olduğu yerden denize kadar uzanan bölgede yerleşime izin verilmeyecek ve bahçelerle süslenecekti. Saray ve kilisenin hemen batısından başlamak üzere Mesē adıyla geniş bir cadde açılacaktı. (Bugünkü Divanyolu Caddesi'dir ve o zamandan kalmadır ve 1688 yıldan beri kullanılmaktadır). Mesē birinci bölgeden başlayacaktı. Bu cadde meydanlarla süslenecekti. İlk olarak Konstantin Forumu (Çemberlitaş) yapılacak, ikinci forum üçüncü bölgede yapılacak ve anne Helena'nın anısına Augustesium adı verilecekti. Konstantin Forumu'nun hemen yanına senato binası inşa edilecekti. Ancak senato binasının yapımı ile iktifa edilmeyecek, senatörler için, senato binasının hemen yanına ofisler yapılacaktı. Buradan Mesē ikiye ayrılacak biri daha kuzeye yönelerek beşinci ve altıncı bölgeleri aşarak bugünkü Fatih semtinin bulunduğu yerden geçip surların tam ortasından Lycus Irmağı üzerine inşa edilecek bir köprü ile şehir dışına çıkacaktı. Bu yolun çok önemli özelliği vardı. Bu yolun üzerinde yeni bir kilise daha inşa edilecekti. (Bugün Fatih Camii'nin olduğu yer.) Kilisenin ismini bizzat imparator koydu. Kutsal Havariler Kilisesi. Kilise bir ibadethane olma dışında ölen imparator ve imparatoriçelerin gömülecekleri bir mekân olması bakımından da önem taşıyacaktı. İmparatorun bir niyeti de İsa'nın 12 havarisinin kemiklerini toplayarak kilisenin içine yerleştirmekti. Bu kilisenin önemini bir kat daha artıracaktı.

Şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere bir yeraltı sarnıcı ve su kemerleri yapılacaktı.

Yine hazırlanan plana göre, Konstantin Surlarından şehre giriş 5 kapıdan olacaktı. Bu kapılardan Marmara Denizi'ne en yakın kapının (Mesē sonunda buraya kadar uzanacaktı) iki kanadı altın varakla kaplanacaktı.

Bu nedenle bu kapıya "Altın Kapı" veya "Zafer Kapısı" denecekti. Çünkü seferden zaferle dönen imparatorlar ve komutanlar için hipodromda yapılacak törenlerin başlangıç noktası olacaktı. Beş kapının hepsinde askeri birlikler aralıksız görev yapacak ve şehre girişler sıkı bir şekilde kontrol altında tutulacaktı. Gece belirli saatte kapatılacak olan kapılar gün ışırken açılacaktı.

Şehirde emniyet görevi gören aynı zamanda imparatorun korumasını sağlayan belirli sayıda güçlerin dışında imparator tarafından davet edilmediği sürece askeri birliklerin şehre girmesi yasaktı. Bu nedenle surların hemen dışında belirli sayıda askerin yerleşmesi ve eğitimi için barakalar yapılacaktı.

Konstantin saatlerce mimarları dinledi ve her bölüm anlatılırken çizimlere yaklaşıp onlarca soru sordu. Bazı beğenmediği noktalarda değişiklik yapılmasını istedi. En sonunda birçok konuda fikir birliğine vardılar.

"Yaptığınız planları beğendim. Bunlara en kısa zamanda başlanıp bitirilmesini istiyorum. Her türlü kaynak hazırdır. Ülkenin her tarafından yetenekli ustalar buraya getirilecektir. İnşaat işinde en az on bin kişi çalışacaktır. Yine her türlü malzeme zamanında Byzantium'a ulaştırılacaktır. Gecikmeleri affetmem. Bunu bilesiniz. Ama ortada bir konu var ki onun hakkında yeterli bilgi edinemedim. Saray, Hipodrom, kilise ve yollar tamam. Ama bir şehir halkı nasıl ve nerede yaşar onları tam göremedim."

Başmimar Leontius buna cevap verdi:

"Majeste, imparatorluk ailesi yakınlarının, senatörlerin ve devlet ileri gelenlerinin oturması için Kutsal Havariler Kilisesi'nin olduğu bölgeyi ayırdık. Halk için ayrılan bölge ise Küçük Liman'la Büyük Liman arası. Gerek Küçük Liman, gerekse Büyük Liman'ın etrafı ticaret erbabına ve denizcilere ayrılmıştır. Daha sonraki yıllarda yerleşim kendi mecrası içinde devam edecektir. Ancak bir noktaya daha işaret etmem gerekecektir. Bizim kanımıza göre Byzantium dünyanın merkezi haline getirilmelidir. Bunun için önce, halen Kudüs'te muhafaza edilen ve İsa tarafından dokunulduğu için kutsal sayılan bir taş vardır. İsmi Milion.[10] *Bu taşın getirilip yıkıntı halinde bulunan tapınağın karşısına yerleştirilmesi uygun olur. Taşın*

(10) Milion taşı bütün dünyada geçerli olmak üzere (0) km noktası olarak ilan edildiği için *"Bütün Yollar Roma'ya çıkar"* sözü Yeni Roma ve sonraki adıyla Konstantinople için söylenmiştir.

olduğu yer dünyada (0) noktası sayılmalı ve bütün mesafeler bu noktadan itibaren ölçülmelidir. Eğer bu gerçekleşirse, taşın hemen yanına bir büro inşa edilecektir. Bu büronun görevi başvuranlara o noktadan itibaren uzaklığı ve yolları gösteren haritalar satmak olacaktır. Bir örnek vermem gerekirse, Buradan Antakya'ya gidecek yolcular ve kervanlar buradan gelip harita satın alacaklar ve Byzantium'dan Antakya'ya kadar nasıl, hangi yolu takip ederek ve kaç günde gideceklerini bileceklerdir. Ayrıca yollar üzerinde konaklama yerleri de işaret edilecektir. Böylece Byzantium dünyanın merkezi haline gelecektir."

"Bu konuda sizi kutluyorum. Hazırladığınız planın belki en muhteşem noktası bu. Bunun için sizi özel olarak ödülleneceğim. Şimdi hemen o taşın Kudüs'ten alınıp Byzantium'a getirilmesi için emir vereceğim."(11)

Önemli sorunlardan biri de parayla ilgili, yani finansaldır. Çünkü hazinede yeterli para yoktur. Önce Diocletian zamanından kalan altın paraya yeni bir isim (solidus) verilir ve ağırlığı düşürülür. Ayrıca Licinius'un oldukça yüklü hazinesi Konstantin'in eline geçmiştir ama bu, imparatorluğun ihtiyaçları için sadece kısa süreli bir nefes olur. İmparator, gençliğinde, özellikle Diocletian zamanında çeşitli seferlere katıldığı için çok tanrılı dinlere ait tapınaklarda çok önemli miktarda altın ve değerli taşlar olduğunu bilmektedir. Bir emirname yayınlayarak, bütün tapınaklardaki altın ve değerli taşların merkeze gönderilmesini emreder. Bunun üzerine hiç beklenmedik bir durum ortaya çıkar. Hazine, imparatorluk tarihinde görülmemiş bir zenginliğe kavuşur. Birden bütün parasal sorunlar çözümlenir.

İki maliye bakanı atar. Bunlardan biri kamu gelir ve harcamalarına, diğeri ise imparatora ait mallara bakacaktır.

Halkın eğlencesi için en büyük gösteri yeri hipodromdur. İmparator, daha önce Roma'da yasakladığı gladyatör dövüşlerine Byzantium'da hiçbir zaman müsaade etmez. Bunun yerine hipodromda araba yarışları düzenlenir.

326 yılı geldiğinde, Büyük Saray'ın yeni bölümleri tamamlanır. Ailenin bütün fertleri de saraya yerleşirler. İmparatorun kız ve erkek kardeşleri ise kendilerine ayrılan konaklarda kalmayı tercih ederler. Ama zaman

(11) Radi Dikici, *Büyük Konstantin, Helena ve Fausta*, 2011, s. 265-270.

zaman bütün aile Büyük Saray'da da bir araya gelirler. Çünkü Konstantin ailenin bütün fertleri ile bir arada olmaktan hoşlanmaktadır.

Konstantin artık Hıristiyan dinine çok yakındır ama artık yakın danışmanı olan Başpiskopos Eusebius'un bütün ısrarlarına rağmen vaftiz olmaz. Bir gün bu konuyu hatırlatan Eusebius'a, "Yüce İsa bize öldürmemeyi emretmiştir. Ama ben imparator olarak bazı idam emirlerini imzalamak durumundayım. Bu nedenle ölüm döşeğinde iken vaftiz olmayı tercih ederim," der.

Ayrıca bir sorun daha vardır. Hıristiyan inancına göre imparatorun konumunun tespiti gerekmektedir.

Başpiskopos Eusebius, iktidarı çelişkili duruma getiren Hıristiyanlık ve paganlık arasındaki sorunları teorik düzeyde çözümlemeye çalışır. Örneğin; Yunan devlet geleneğinden birtakım dersler çıkartır. Yunanlıların önceki tarihlerinde kral demek; halkın kurtarıcısı, hizmetçisi, çobanı ve babası demekti. Pagan Roma İmparatorluğu'nda ise imparator kutsallaştırılmıştı ve Apollo veya Jüpiter veyahut Herkül ile aynılaştırılabilen tanrısal bir kişiliğe bürünmüştü. Bu iki gelenek Eusebius tarafından aynı potada eritilerek Hıristiyanlığa uygun bir yönetici tanımlaması yapılır.

Ona göre imparator bir çoban ve bir baba olarak insanlığı yönettiği kadar, yeryüzünde çobanlık yaptığı toplumun karşısında Tanrı'nın yegâne, biricik temsilcisidir. Böylece imparator Tanrı'nın öteki dünyada oynadığı role bu dünyada sahiptir. Onun buyruğu Tanrı buyruğudur.[12]

Böylece en önemli sorun çözülür. Bunun üzerine Konstantin aynı yıl yani 326'da bütün imparatorlukta resmi dinin Hıristiyanlık olduğuna dair bir emirname yayınlar ve bu bütün ülkedeki kurumlara gönderilir.

İmparator Konstantin, imparator oluşunun 20. yıl (vicennalia) törenleri için esas kutlamayı Roma'da yapmak ister. Ocak ayında yola çıktığında, annesi Helena dahil, tüm ailesi onunla birliktedir. Talihsizliklerle dolu seyahat kötü başlar ve kötü devam eder. İkinci karısı Fausta kendi evlatlarının önünü açmak için tahtın adayı ve en büyük oğul Krispus'a tuzak hazırlayarak ortadan kaldırmak ister. Bunda da ba-

(12) Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi-Byzantium 330-1453*, s. 51.

şarılı olur. İmparator oğlunun eşine tecavüz iddiasına inanınca onun idam emrini imzalar. Ancak sonunda anne Helena Milano'ya varıp da Krispus'un masumiyetini ispat edince bu sefer Konstantin kendi elleriyle eşini boğarak öldürür. Ertesi gün imparatoriçenin kalp krizi geçirerek öldüğü açıklanır ve sade bir törenle gömülür.

İki büyük felaketten sonra 10 Temmuz 326 Pazar günü imparator ve maiyetindekileri Roma'nın hemen girişinde başta vali, papa ve senatörler karşılar. Ancak onu Roma halkının karşılamada gösterdiği isteksizlik üzer. 312 yılında Roma'ya ilk girdiği gün kendisini çılgınca alkışlayan Roma halkından eser yoktur. Aynı yıl yayınlanan bir emirnameyle imparatorluğun resmi dini Hıristiyanlık olarak ilan edilmişse de Roma halkının büyük çoğunluğu halen eski tanrılara inanmaktadır. Bu ara Severus isimli bir Hıristiyan'ın Roma'ya vali tayin edilmesi, Lateran Sarayı'nın yanına bir kilise inşa edilmesi (Bu kilise günümüzde de mevcuttur), üstüne üstlük halkın en büyük eğlencesi olan gladyatör dövüşlerinin yasaklanmış olması her şeyin üzerine tuz biber ekmiştir.

Ama üç gün sonra yapılan 20. yıl kutlama törenlerinde, yanında annesi Helena olduğu halde Roma'da büyük törenler için kullanan Circus Maximus'da yerini alan imparatora halk büyük tezahürat yapar. Böylece bir ölçüde Roma halkı ile imparator barışmış olur.

Roma'da en enteresan olaylardan biri de Papa Sylvester'in imparatoru ziyareti sırasında olur. Çünkü imparator, İznik Konsili'ne sadece iki alt düzey temsilcisini gönderen papayı affetmemiştir.

İmparatorun son randevusu Papa Sylvester'e verilmişti. Papa içeri girince kendisini imparatorun ayaklarına attı. Konstantin önce hiçbir şey söylemeyip onu yerde yüzükoyun bekletti.

"Kalk bakalım ayağa papaz efendi," dedi. Papa yerine, papaz kelimesini kullanması papanın yüreğini ağzına getirdi. Anladı ki imparator onu cezalandıracaktı. O daha ağzını açmadan devam etti. "Ben İznik Konsili'ni toplarken sana gönderdiğim mesajda en yetkili en az rütbeleri piskopos olanları göndermeni ve batıdaki diğer şehirlerden piskoposların katılmasını istediğimi bildirmiştim. Sen hangi cesaretle emrime karşı geldin. Kelleni kurtarman için umut ederim ki iyi bir mazeretin vardır."

Papa Sylvester hazırlıklıydı. Elinde batıdaki piskoposlara imparatorun emrini bildiren bir tomar mektupla gelmişti. Oysa mektupların tamamı düzmeceydi.

"Majeste bu mektupları size bırakıyorum. Hepsi tarih ve numarası ile arşivimizdedir. Benim bu konuda hiçbir suçum yok."

"Peki onu anladım. Sen neden en yakın yardımcılarını göndermedin."

"Onların hepsi yetmiş yaşın üzerinde o yola dayanmaları mümkün değildi. Onun için ben en yetenekli iki yardımcımı gönderdim."

"Pekâlâ bu durumu araştıracağım. Şimdi çıkabilirsin. Şunu unutma, imparatorun buyruğu Tanrı'nın buyruğudur. İmparatorun Tanrı'nın yeryüzündeki tek temsilcisi olduğunu en iyi sen biliyorsun. Emirlerime aynen uyulması gerekir. Uymayanlar bunu kellesiyle öder. Papalar da bunun istisnası değildir."

Papa, kelleyi kurtardığı için yerlere kadar eğilerek imparatoru selamlayarak ayrıldı. Konstantin işin peşini bırakmadı. Daha sonraları mektupların sahte ve sonradan düzenlendiğini tespit ettirdi ama geç kalmıştı. Gerçek deliller eline geçtiğinde Papa Sylvester çoktan öbür tarafın yolunu tutmuştu.[13]

Aklı Byzantium'da olan Konstantin bir hafta sonra Roma'dan ayrılır. Eylül ayı başında Byzantium'a ulaşır. İlk işi halen yapılmakta olan Konstantin Surlarını ziyaret etmek olur. İnşaat oldukça ilerlemiştir ama en az iki yıla daha ihtiyaç olduğu bellidir.

Byzantium'da yapım işleri hiç aksatılmaksızın 328 ve 329 yıllarında devam eder. Senato Binası tamamlanır. Senatörler için ofisler ve konaklar yapılır. Kutsal Havariler Kilisesi bitmek üzeredir. İmparatorun emri üzerine Kutsal Havariler Kilisesi'ne girişi sol tarafından olmak üzere imparator ve imparatoriçelerin gömülmesi için mezar yerleri hazırlanır. Konstantin kendisi için farklı bir hazırlık yapar. Ortada kendi mezarı olmak üzere, mezarının sağına altı, soluna altı mezar yeri tespit edilir. İleride on iki havarinin kemikleri getirilip sağ ve soluna gömülecek ve orta yerde de kendi mezarı olacaktır. Bir bakıma onların ortasında yer alarak Hıristiyanlığa yaptığı hizmetler nedeniyle kendisini 13. Havari olarak nitelemek ister.

Sonraki tarihlerde Kutsal Havariler Kilisesi'ne imparator ve imparatoriçeler gömülür. Yaptığımız incelemelere göre, Kutsal Havariler Kilisesi'ne ait daha sonraki yıllardaki çizimlere ve kayıtlara baktığımızda

(13) Radi Dikici, *Büyük Konstantin, Helena ve Fausta*, 2011, s. 336, 337.

imparator ve imparatoriçelerin mezarları Fatih Camii'nin hemen önündeki taşlarla kaplı bölümle onun önündeki geniş çim sahanın altında bulunmaktadır.

Kiliseye en son olarak, önce kız kardeşi Zoe ile birlikte imparatorluğu yöneten 1055-56 yılları arasında tek başına imparatoriçelik yapan Theodora'nın gömülmesi ile son verilir. İmparator, imparatoriçeler ve imparatorluk ailesi bireyleri daha sonraki yüzyıllarda yapılan veya kendi yaptırdıkları kiliselere gömülmüştür.

Kutsal Havariler Kilisesi'ne gömülen 16 imparator ve 16 imparatoriçenin listesi aşağıdadır.

İmparatoriçe Helena (250-330)

İmparator Büyük Konstantin (306-37)

İmparator II. Konstantius (337-61)

İmparator Julianus (Apostate) (361-63)

İmparator Jovian (363-64) ve İmparatoriçe Charito

İmparator I. Valentinian (364-78) ve İmparatoriçe Marina Severa

İmparator Büyük (I.) Theodosius (379-95)

İmparator Marcian (450-57) ve İmparatoriçe Pulcheria

İmparator I. Anastasius (491-518) ve İmparatoriçe Ariadne

İmparator I. Jüstinian (527-65) ve İmparatoriçe Theodora (500-48)

İmparatoriçe Eudokia (611-12)

İmparator Heraklius (610-41) ve eşi İmparatoriçe (Fabia) Eudokia

İmparatoriçe Eudokia (685-95)

İmparator II. Tiberius (578-82) ve eşi İmparatoriçe Aelia (İno) Anastasia,

II. Konstans (641-58) ve eşi İmparatoriçe Fausta

İmparator III. Mikail (842-867)

İmparator VI. Leo (866-912) ve üç eşi İmparatoriçeler Theofano Martiniake, Zoe Zaoutzina, Eudokia Baïana

İmparator I. Basil (867-86) ve eşi İmparatoriçe Eudokia Ingerina

İmparator II. Nikeforus Phokas (963-69)

İmparatoriçe Zoe Porphyrogenita (1028-50)

İmparatoriçe Theodora (1042-56)

Baş keşiş Theodore Stoudios (759-826) ve Patrik Nikeforus (758-828)

Bu listede İmparator Büyük Konstantin'in 330 yılında Konstantinople'da ölen annesi İmparatoriçe Helena yoktur. Kayıtlara göre Helena Roma dışında Saint Helena Moseliumu'nda gömülüdür. Lahti ise Pio-Clementin Vatikan Müzesi'nde sergilenmektedir. Bizim tahminimize göre Helena Kutsal Havariler Kilisesi'ne gömülmüştür. Büyük bir ihtimalle Moselium'unda Konstantin'in kızı, 354 yılında ölen Konstantina yatmaktadır.

1204 yılında IV. Haçlı Seferi sırasında Latinler tarafından Kutsal Havariler Kilisesi'ndeki imparator ve imparatoriçe mezarları açılarak yağmalanmıştır. Tarihi kayıtlarda, yağmalama sırasında İmparator Heraklius'un mezarı açıldığında, saçlarının hâlâ olduğu gibi durduğu kaydı vardır.

Bazı kayıtlarda paganlığa yürekten bağlı Julianus'un da Kutsal Havariler Kilisesi'ne gömüldüğü ifade edilmektedir.

Aya İrini ise 329 yılı ortalarında ibadete açılır. Hipodromun bütün eksiklikleri giderilir. ve ilk araba yarışları başlar. Yarışta birinci gelen arabanın ödülü yüz nomismadır. Bir taraftan da at yarışı organizasyonun yapmak üzere çeşitli gruplar harekete geçerler. Kendilerine isim olarak Maviler, Yeşiller, Kırmızılar ve Beyazlar adını seçerler. Şehir dışında kurdukları ahırlara ülkenin her yerinden seçkin atlar bulup getirirler.

Her yarış arabası dört at tarafından çekilirdi. Arabalar, ait olduğu grubun rengini taşırdı. Yarışlar yedi tur üzerinden yapılır ve bitiş noktası ise imparatorluk locası Kathisma'nın tam karşısında, her yarış günü özel olarak hazırlanan ve üstü tente ile kapatılan hakemler locasının önüdür. Ayrıca yavaş yavaş yarışlar konusunda bahisler oynanmaya başlanır.

Byzantium'da yeni bir başkent yaratmak için başlayan inşaat faaliyeti dört yıl boyunca sürer. 330 yılı geldiğinde nereyse bütün yapılmak istenenler, Ayasofya hariç, tamamlanmıştır. Tek sıra halinde oldukça yüksek olan surların beş adet kapısı bulunmaktadır. Ama en önemlisi imparatorların seferlerden döndüklerinde kullandıkları Altın Kapı'dır.

330 yılında kış, Byzantium'da çok sert geçer. Yağan kar bir metreyi bulur. Konstantin'in programının en az bir ay süreyle aksaması söz konusudur. Yapım çalışmaları hemen hemen bitmiştir. Daha sonra yapılacaklar ise gelecekteki iki yıla yayılmıştır. Özellikle Konstantin Surlarının önemli bir kısmı tamamlanmış ve geri kalanın 332 yıl sonuna kadar bit-

mesi planlanmıştır. Şimdilik Byzantium'un tehlike altında olmadığını bilen imparator bu konuda aceleci olmamıştır.

Bahar ayları geldiğinde kesin program belli olur. Gün de tespit edilir. 11 Mayıs 330 Pazartesi.

Programa göre;

1. *Bir ay önceden başlanarak bütün şehir baştan aşağı süslenecektir,*
2. *Şehrin birçok noktasında aynı gün öğleden sonra halka yiyecek ve içecek dağıtılacak ve bu sabaha kadar devam edecektir,*
3. *Sabah Aya İrini'de imparator ve ailesinin de katılımıyla büyük bir ayin yapılacak ve ayini Patrik Athanasius yönetecektir,*
4. *İmparator senatonun açılışını yapacak, ilk toplantısında şehrin yeni ismini açıklayacak ve başkent olduğunu ilan edecektir.*
5. *İmparator sonra hipodroma gidecek ve halka hitap edecek sonra da orada yapılacak törenin başlaması için start verecektir. Törenler bittikten sonra araba yarışları yapılacak ve o gün yarışın birincilerine 250 solidus ve diğer üç yarışçı da 100, 50 ve 25 solidus ile ödüllendirilecektir.*
6. *Akşamüzeri 250 gemiden müteşekkil Roma Donanması, flama ve bayraklarla donatılmış Haliç'teki Küçük Liman'da imparatorun önünden geçit resmi yapacaklardır.*
7. *Gece meydanlarda halk sabaha kadar yiyip içecek ve şarkılar söyleyip dans edecektir.*
8. *Akşam 19 Masalı Yemek Salonu'nda imparator özel bir yemek verecektir.*
9. *Kutlamalar on beş gün süreyle çeşitli gösteri ve eğlencelerle devam edecektir.*

11 Mayıs Pazartesi günü olağanüstü güzel bir hava vardır. Yeni binaları, sarayı, konakları, meydanları, yolları ve hipodromu ile Byzantium sanki bir incidir. İmparator yaratılan eserden dolayı mutlu ve gururludur. Ayasofya ortaya çıkmış ama tamamlanamamıştır. Her nedense bu konuda imparator acele etmemişti.

Sabah Aya İrini'de yapılan ayin hem çok duygusal, hem de muhteşemdir. İmparator, imparatorluk ailesi üyeleri ve katılanlar özel kıyafetler içindedir.

Senatonun açılış töreni öğleden sonraydı. Kararlaştırılan saatte imparator senato kapısında göründü. Kendisini senato başkanı karşıladı. Ancak yeni senato binası Roma'dakinden çok farklıydı. Bir kere senato başkanı imparatorun yanında durmamakta ve onun için hazırlanan bir kürsüde oturmaktaydı. İmparator için özel bir platform hazırlanmıştı. Onun üzerinde bir taht vardı ve üzeri erguvan rengi bir şalla örtülüydü. Senatörlerin oturacağı bölüm ise tam imparatorun karşısındaydı ve yarım daire şeklindeydi. Ancak senatörlerin oturmaları için taş sıralar kaldırılmış onların yerine rahat koltuklar konmuştu. Konstantin içeri girdiğinde, senato başkanı, "İmparator," diye anons edince hep birlikte ayağa kalkarak alkışlamaya başladılar.

Konstantin bir süre ayakta durup alkışları kabul etti ve sonra yavaşça yerine oturdu.

Senato başkanı, "Konstantinople'da senatomuz bugün açılmaktadır. İmparatorluğumuzda senatonun yasal görevlerini yerine getirmek bundan böyle senatomuza ait olacaktır. Onun için tarihi bir gün yaşıyoruz. İmparatorumuz ise bugün senatomuzda önemli bir konuşma yapacaktır. Onun için şimdi sözü ona bırakıyorum," dedi. Konstantin ağır ağır koltuğundan kalktı ve senatörleri baştan aşağıya süzdü. Tam bir sessizlik vardı. Yere iğne düşse sesi duyulacak gibiydi.

"Değerli senatörler,

Senato başkanımız bu konuda haklı. Bilmenizi isterim ki, bugünden itibaren senatomuz ülkemizin tek kanun yapıcı makamı olacaktır. Yani Roma İmparatorluğu'muzun tek temsilcisi sizlersiniz. Artık bu senatonun üzerinde Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan imparator dışında başka hiçbir güç yoktur."

Kopan alkışın dinmesini bekleyen imparator devam etti.

"Bu sabah Aya İrini'de birlikte katıldığımız törenle imparatorluğumuz kutsandı. 326 yılında yayınladığım emirname ile Roma İmparatorluğu'nun resmi dininin Hıristiyanlık olduğunu ilan etmiştim. İmparatorluk görevine başladığım 306 yılından beri hükmettiğim bölgelerde hiç kimseyi dini inançları nedeniyle cezalandırmadım aksine saygı gösterdim. Hiç kimseyi farklı inancı nedeniyle görevinden almadım. Bugün de aynı şekilde düşünüyorum. Bundan böyle hiç kimse farklı inançları nedeniyle ne cezalandırılacak ne de görevlerine son verilecektir.

Ancak bir hususu da yerine getirmek durumundayım. Yarın size göndereceğim emirnameyi onaylamanızı ve bütün ülkemizde bu emirname-

mizin gereklerinin yapılmasını isteyeceğim. İlk olarak pagan inanca göre yapılan kurban törenleri kesinlikle yasaklanacaktır. İkincisi ülkemizin neresinde olursa olsun çok tanrılı dini temsil eden bütün tapınaklar yıkılacaktır."

İmparatorun bu söyledikleri derin bir sessizlikle karşılandı. Çünkü senato üyelerinden en az üçte biri pagandı. Ama imparator aldırmadı devam etti.

"Değerli senatörler,

Şimdi en önemli konuya geldik. Bugünden itibaren Byzantium 'Yeni Roma' adıyla ülkemizin başkenti olacaktır ve bundan böyle de öyle kalacaktır."

Kopan şiddetli alkışlar Konstantin'i memnun etti.

"Sizlerin bugünden sonra omuzlarınıza binen ağır yüklerin üstesinden rahatlıkla kalkabileceğinize güveniyorum," diyerek konuşmasına nokta koydu.

İmparator senato sarayından sonra hipodroma gitti. Yeni Roma'nın nüfusu 33 bin kişilik hipodromu doldurmaya yetmemişti ama yine hatırı sayılır bir kalabalık vardı.

İmparatorun gelişi Sphendon'un her iki yanında yer alan boru takımının borularını öttürmesiyle duyuruldu. Bütün başlar Kathisma'ya döndü. Özel tören kıyafetini giymiş başında tacı ile Konstantin Kathisma'da görününce halk onu çılgınca alkışlamaya başladı. Eliyle işaret ederek onları susturdu.

"Değerli Yeni Roma halkı,

Bugünden itibaren şehrimiz 'Yeni Roma' adıyla imparatorluğumuzun başkenti olmuştur. Biraz evvel senatomuz da bunu onaylayarak resmileştirmiştir. Yüzyıllar boyu imparatorluğumuz buradan yönetilecektir..." diyerek konuşmasını bitirdiğinde alkışlar bir süre devam etti.

Daha sonra hipodromda ilk törenin başlama işareti yine boruların çalınmasıyla başladı. Üzerinde imparatorun bütün zaferlerinin resmedildiği beş büyük araba, her birinin ellerinde yanan meşaleler bulunan tören kıyafeti giymiş askeri bir birliğin refakatinde içeri girdi. Muhteşem bir görüntü sergilediler. Tam imparator locasının önüne geldiklerinde durup imparatoru selamladılar. İmparator da ayağa kalkarak onlara karşılık verdi.

Borular daha kuvvetle ötmeye başladı. Karkeres kapılarından Roma ordusunun en seçkin birliklerinden seçilmiş gruplar, özel kıyafetleri ve fla-

maları ile ellişer kişilik gruplar halinde içeri girmeye başladı. Roma ordusunun bütün kudreti gözler önüne serilmekteydi. Önde Batı Ordusunu temsil eden birlik vardı. Kathisma'nın önüne gelince ordunun başkomutanı atından indi, tolgasını çıkarıp koltuğunun altına aldı, Kathisma'nın merdivenlerinden çıkarak imparatorun önüne kadar geldi ve diz çökerek onu selamlayıp ve bağlılığını bildirdi. İmparator da onu elinden tutarak ayağa kaldırdı ve Kathisma'nın önüne gelerek halkı birlikte selamladılar. Daha sonra sırayla yine kendilerine has kıyafetlerle İllyrium Ordusu, Trakya Ordusu, İtalya Ordusu, Afrika Ordusu, İspanya Ordusu, Fransa Ordusu, Britanya Ordusu, Doğu Ordusu geçit töreninde yerlerini aldılar. Aynı işlem her seferinde tekrar edildi.

Esasında imparator ne kadar güçlü bir orduya sahip olduklarının minik bir gösterisini yapmış ve halkın morali üzerinde derin etkiler bırakacağını hesaplamıştı.

Yavaş yavaş onlar hipodromu terk ederlerken, bu sefer hem atları hem de arabaları süslenmiş, binicileri özel kıyafetler giymiş yarış arabalarının girişi yine boru takımı tarafından duyuruldu. Mavi, Yeşil, Kırmızı ve Beyazlar yirmişer arabayla gösteriye katıldılar.

Onların geçişi de bitince, bu sefer imparatorluğa bağlı eyaletlerden gelen heyet ve göstericilerin geçişi başladı. Önce Britanya'dan gelen yaklaşık üç yüz kişilik bir ekip önde mahalli müziği çalan çalgıcılar ve onların çaldıklarına uyarak dans edenlerle birlikte içeri girdiler. Tam imparatorun önüne geldiklerinde birden melodinin şekli değişti. Ekibin öndeki kısmı yarım daire şeklinde geriye çekildi ve ortaya tüllere bürünmüş bir kadın çıktı. Dans etmeye başladı. Kızıl saçları ortadaydı. İmparator için bugünün en büyük sürpriziydi. Beş dakika süren bu danstan sonra Britanya'dan gelen çalgıcılar normal ritimlerine döndüler ve çıkışa doğru ilerlerken, arkalarından İspanyol ekibi görüldü. Müzikleri ve kıyafetleri ve danslarıyla Roma kutlamalarından farklı bir görünümdeydiler. Daha kıvrak ve daha ateşli. Arkadan büyük bir tamtam gürültüsü işitildi. Kuzey Afrika'dan bu sefer özellikle Kartaca'dan gelenler özel kıyafetleriyle geçit törenine katıldılar. Tümüyle erkeklerden kurulu birkaç yüz kişilik grup, rengârenk elbiseler giymişlerdi, ayrıca yüzleri ve vücutları boyalıydı. Önlerinde üzerinde çeşitli tüy, minik kafatasları ve çıngıraklar asılı büyücüler vardı. Kathisma'nın önüne gelince özel danslarını yaparak imparatorun üzerinden kötü ruhları kovdular. Daha sonra arkadan gelenler tamtam seslerine uyarak dansları-

nı devam ettirdiler. İtalya'dan gelen ekip nispeten küçüktü. Önde on erkek ve on kadından müteşekkil mahalli kıyafetler giymiş bir grup, arkalarında yaklaşık yirmi beş kişilik bir çalgı grubu vardır. Tam Kathisma'nın önüne gelince, erkeklerden birisi bir aşk şarkısı söylemeye başladı. Sesi o kadar gürdü ki, Hipodrom'un her tarafından rahatlıkla duyuluyordu. Daha sonra diğerleri de ona katılarak koro halinde şarkı söylediler. Bu imparatorun çok hoşuna gitti. Gösterileri bitince ayağa kalkarak onları alkışladı. Daha sonra sırasıyla atları üzerinde çeşitli gösteriler yapan İllyrum ve Küçük Asya ekipleri de diğerleri gibi hipodromda olan halktan büyük alkış aldı. Geçit töreni bitince sıra araba yarışlarına geldi.

Mavi, Yeşil, Kırmızı ve Beyazları temsil eden dört yarış arabası imparatorluk locasının önüne gelince sesler kesildi. Hepsi birden imparator selamladılar ve imparator ayağa kalktı. Günün ilk yarışını başlatmak için elindeki beyaz mendili yere bıraktı. Hipodrom her rengin taraftarlarının teşvik amacı ile yaptığı tezahürat nedeniyle inlemeye başladı. O gün yapılan beş yarışın sonunda imparator ödülleri dağıttı ve Hipodrom'dan Büyük Saray'a giderken meydanlarda başlayan eğlencelerin sesleri kulaklarına kadar geldi.

Saraya dönünce üzerindeki kıyafeti çıkardı. Günün yorgunluğunu atmak için soyunup havuza girdi. Bir süre dinlendikten sonra akşam yemeği için üzerini değiştirdi.

19 Masalı Yemek Salonu'na girince herkes ayağa kalktı. O, oturmaları için işaret ettikten sonra doğruca imparatorluk masasına gitti. Kız ve erkek kardeşleri onların kocaları ve karıları iki oğlu Konstantin ve Konstantius da imparatorluk masasında yerlerini almışlardı.

İmparator oturur oturmaz yemek ve içki servisi başladı. İkram edilen yiyecekler son derece dikkatle hazırlanmıştı. Her masa sanki bir tablo gibi zevkle düzenlenmişti.

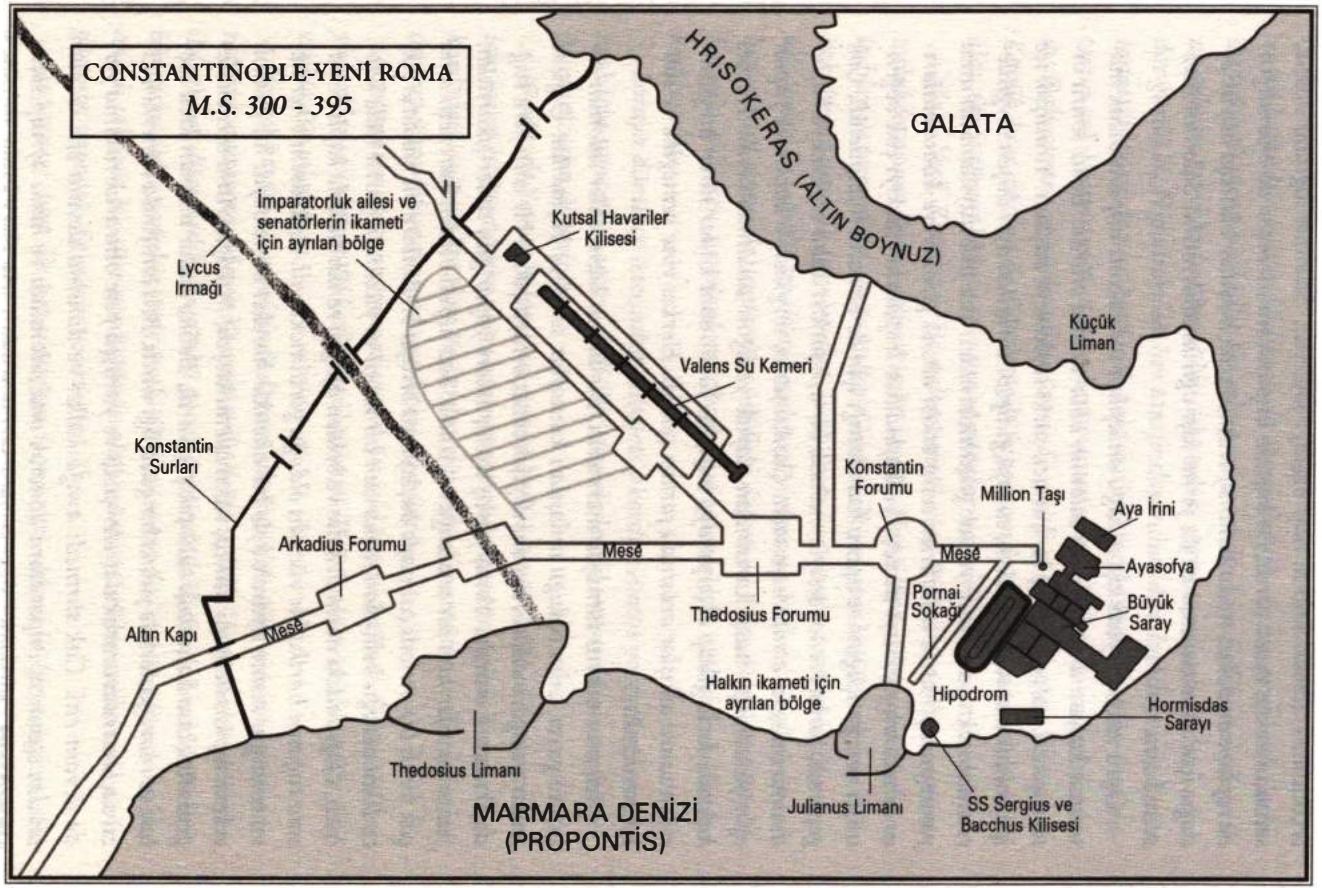
Yemek büyük bir neşe içinde devam ederken Vali Ablavius bir ara imparatorun masasına gelerek Konstantin'e doğru eğildi, "Majeste bu gece için iki gösteri düzenledik. Bugünkü geçit töreninde İtalyan ekibinde yer alan bir şarkıcı bize şarkılar söyleyecek. Ondan sonra da, bugün Hipodrom'da ancak çok kısa bir süre gördüğünüz olağanüstü güzel bir rakkase de dans gösterisi yapacak. Eğer izin verirseniz..."

İmparator başı ile onayladığını işaret etti. Masada bir taraftan da o günün olaylarıyla ilgili derin bir sohbet devam ediyordu. 19 Masalı

(Akkubita) Yemek Salonu'nun özelliği şöyleydi. Salonun sağında dokuz, solunda dokuz masa vardı. En baştaki imparatora ait masa da eklendiğinde toplam on dokuz masa bulunuyordu. Ancak masalar oldukça büyük olduğu için aynı masada en az yirmi kişi ağırlanabiliyordu. Salonun ortası ise boştu.

Önce yaklaşık yedi kişi olduğu anlaşılan saz takımı imparatorluk masasının karşısına isabet eden salonun öbür ucuna oturdu. Biraz sonra ortaya çıkan, yakışıklı genç bir şarkıcı, şarkı söylemeye başladı. Yumuşak içe işleyen bir sesi vardı. Şarkısı, savaşa gidip birbirinden ayrı düşen sevgilileri anlatmaktaydı. Önce yemek gürültülerinden sesi pek duyulamadı ama yavaş yavaş bütün misafirler sesin etkisi altına girdiler ve konuşmalarını bırakarak şarkıcıyı dinlemeye başladılar. İmparator şarkıyı çok beğenmişti, ona gençliğini ve aşkını hatırlattığı için de birazcık hüzünlendi. Çok geçmedi, şarkıcı tenor sesiyle mahalli bir aşk şarkısı daha söylemeye başladı ama bu sefer etrafa neşe saçtı. Çünkü şarkı, sevgilisiyle kaçamak yapan eşin yakalanıp, nasıl karısından dayak yediğini anlatmaktaydı. Herkes kahkahalarla gülüp el çırpmaya başladı. Yarım saat kadar süren bu gösteriden sonra alkışlar arasında şarkıcı çekildi. Herkes yine yemeğine ve sohbetine döndü.

Salonun tabanı tümüyle mermerdi. Bir takım hizmetliler salonun ortasına gayet kalın olduğu anlaşılan kumaşlar sermeye başladılar. O güne kadar pek görmedikleri yirmi değişik sazla ortaya çıkan bir ekip yere bağdaş kurarak oturdu. Yavaş yavaş sazlar akort yapar gibi sesler çıkarttılar. Salon bu sefer tam bir sessizliğe büründü. Saz heyeti birden hareketli ama çok farklı bir melodi çalmaya başlayınca ortaya birdenbire bir rakkase çıktı. Kızıl olduğu belli olan saçlarının bir kısmı ve yüzünün yarısı tülle kaplıydı. Göğsündeki derin dekolte ve belden aşağısı renkli tüllerle kaplı olmasına rağmen harika bir vücudu olduğu görülmekteydi. Rakkasenin her uzvu müziğin sesine uyarak öyle bir ahenkle hareket etmekteydi ki, kadınlı erkekli herkes nefesini tutmuş raksı izlemekteydi. Müziğin ritmi birden değişti. Rakkase başındaki tülü çekip çıkardı. Beline kadar uzanan kızıl saçları ve mavi gözleriyle yakıcı bir güzelliği vardı. Beli etrafında dönerken kızıl saçlarını savurarak daireler çizdi ve yavaşça yere oturarak raksına yerde devam etti. Çok sürmedi ayağa kalktı ve dansına devam etti. Sazlar aniden susunca, imparatora dönerek onu selamladı ve hızla ayrılıp salonu terk etti.

CONSTANTINOPLE-YENİ ROMA
M.S. 300 - 395
HRISOKERAS (ALTIN BOYNUZ)
GALATA
İmparatorluk ailesi ve senatörlerin ikameti için ayrılan bölge
Kutsal Havariler Kilisesi
Lycus Irmağı
Küçük Liman
Valens Su Kemeri
Konstantin Surları
Konstantin Forumu
Million Taşı
Aya İrini
Arkadius Forumu
Mese
Mese
Ayasofya
Pornai Sokağı
Büyük Saray
Thedosius Forumu
Altın Kapı
Mese
Halkın ikameti için ayrılan bölge
Hipodrom
Hormisdas Sarayı
Thedosius Limanı
MARMARA DENİZİ (PROPONTİS)
Julianus Limanı
SS Sergius ve Bacchus Kilisesi

İmparatorluk masasından ve diğer masalardan alkışlar koptu ama bir daha geri dönmedi.[14]

Tarihin hiçbir döneminde ne İskender, ne Şarlman, ne Çariçe Katerina ve ne Frederik Barbarossa asla "Büyük" unvanına onun kadar layık olmamışlardır. Çünkü o, 15 yıl gibi kısa bir süre içinde iki karar alarak bütün dünyanın kaderini (ve tarihin akışını) değiştirmiştir. Bunlardan ilki, Hıristiyanlığı kabul etmesi –ki bu çok değil sadece bir kuşak önce ağır bir suç sayılıyordu– ve Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline getirmesidir. İkincisi, imparatorluğun başkentini Roma'dan, yeniden inşa edilen bir şehre, Byzantium'a taşıması ve sonraki 16 yüzyıl boyunca şehrin onun ismiyle, Konstantinople olarak anılmasıdır. Bu iki karar, onun tarihin en etkili kişisi olduğunu göstermektedir...[15]

İmparator Konstantinople'u yeni baştan yaratmış ve Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapmıştır.

337 yılı geldiğinde Pers İmparatoru II. Şahpur'un Roma Ermenistan'ını işgal ettiği haberi gelince imparator, Konstantinople'dan kendisine refakat eden birliklerle ayrılır. İlk durak İzmit'tir. 20 Mayıs Cuma günü oraya varır. Ama aynı akşam hastalanır. Doktorlar çok ciddi bir rahatsızlık olmadığına karar verseler de o İzmit Piskoposu, esasında uzun yıllardır dost olduğu Eusebius'u saraya çağırır. Kendisini vaftiz etmesini ister. Vaftizden önce bütün imparatorluk kıyafet ve işaretlerini çıkarır. Bembeyaz bir elbise giyer. Esasında beyaz elbise simgeseldir. Böylece Hıristiyanlığı gönülden kabul ettiğini göstermek ister. Daha sonra da Eusebius'a el yazısıyla yazdığı bir tomar belge verir. Bunlarda öldükten sonra nasıl bir cenaze merasimi yapılması gerektiği yazılıdır.

Vaftizin bu kadar geç kalmasının nedeni ise, daha önce değinildiği gibi, imparatorluk görevi nedeniyle çok kere dine aykırı kararlar alması gerekmiştir. Bunların içinde Tanrı katında suç sayılan ölüm kararları da vardır. Böylece o zamanın inancına göre son anda vaftiz edilerek bu suçlardan arınmış olur. Hızla kötüleşir ve 22 Mayıs 337 Pazar günü İzmit'te vefat eder.

---

(14) Radi Dikici, *Büyük Konstantin, Helena ve Fausta*, s. 389-396.
(15) Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 57.

Daha önce caesar yapıp Anadolu, Suriye ve Mısır'ı yönetmek üzere gönderdiği oğlu II. Konstantius, zaten babasına katılmak üzere hareket ettiği için kısa zamanda İzmit'e varır ve babasının cenazesini alıp Konstantinople'a döner. En büyük kardeşi olan ve babası tarafından Britanya, İspanya ve Fransa'yı yönetmek üzere gönderilen II. Konstantin ile en küçükleri İtalya ve Kuzey Afrika'yı yönetmek üzere gönderilen I. Konstans'ı özel ulak göndererek durumdan haberdar eder. İki kardeş hızla Konstantinople'a gelirler. Cenaze hazırlıklarına başlanır. Babasının vasiyeti üzerine, altın simlerle işlenmiş erguvan bir örtüyle kaplı bir platform üzerine altından yapılmış tabut içine konan cenaze Büyük Saray'da halkın ziyaretine açılır. Bütün Konstantinople halkı, ayrıca çeşitli eyaletlerden gelen din adamları, komutanlar, asiller ve valiler imparatorlarına saygılarını sunarlar.

Bu ara üç kardeş 9 Eylül 337 Çarşamba günü Aya İrini'de yapılan büyük bir törenle taç giyerler ve imparator (augustus) olarak ilan edilirler.

Yine vasiyeti gereği en önde imparatorun oğulları ve onların hemen yanında erkek ve kız kardeşleri, arkalarında patrikler, üst düzey yöneticiler, orduların komutanları, senatörler, diğer bölgelerden gelen valiler ve bütün Konstantinople halkı sessiz bir şekilde cenazeyi Kutsal Havariler Kilisesi'ne kadar takip ederler. Orada Patrik tarafından yapılan törenle Konstantin daha önce hazırladığı mezara gömülür.

II. BÖLÜM

Theodosius Limanı

İmparatorluğun gıda ambarı Afrika idi. Konstantinople ve diğer büyük kentlerin her türlü gıda ihtiyacı esas itibariyle Mısır ve Libya'dan temin edilirdi. Kartaca'dan ise daha çok buğday gelirdi. Ta Konstantin zamanından itibaren kurulan sistem aksamaksızın işliyordu. Gıda maddelerinin taşınması için kullanılan tek araç ise dönemin en büyük gemileridir. Bu büyüklükte gemilerin yanaşabileceği tek yer, Marmara'daki Büyük Liman'dır. Son 40 yıl içinde limanın doğal yapısı şiddetli lodos fırtınaları yüzünden epeyce zarar görmüştü. Çünkü limanın denize uzanan koruma setleri alçak olduğu için, dalgaları önleyemiyordu. Bu yüzden limanda var olan tek iskeleye yanaşmak ve yükü boşaltmak hem zaman alıyor, hem de risklidir. Boşaltma işlemleri uzun sürdüğü için, sırada bekleyen gemi varsa, hava şartlarının birden değişmesiyle tehlike yaşıyor ve bazen de batıyordu.

İmparator Theodosius'un (379-95) bu konuda önüne gelen raporlar can sıkıcıdır. Son üç aydır sanki Konstantinople üzerine kötü hava yapışmıştır. Bir türlü düzelmiyordu. Gıda sevkiyatında büyük aksama olmuştur. Yüz bini aşan nüfusu beslemek için hata yapma lüksü yoktur. Kaldı ki, bazı gıda maddeleri imparatorluğun önemli merkezlerine, örneğin Edirne gibi, Konstantinople'dan sevk ediliyordu.

Rahatsız olan bir kişi daha vardır. Theodosius'un Konstantinople valiliğine atadığı, işinin ehli ve becerikli bir yönetici olan Proclus, şehirde açlık riski doğarsa kabağın başına patlayacağını çok iyi biliyordu.

Bir sabah huzura kabulü için mabeyinci aracılığıyla talepte bulundu. Theodosius onu kabul ettiğinde, "Majesteleri, önemli bir sorunumuz var," dedi. "Bildiğiniz gibi majeste, Büyük Liman şehrimiz açısından hayati önem taşıyor. Ancak özellikle son üç ay içinde hava şartları yüzünden bü-

yük güçlükler yaşamaya başladık. Gıda maddeleri boşaltma işlemleri yapılamamaktadır ve hatta bazı gemilerimiz limana girerken battılar. Benim yaptığım inceleme sonucunda son otuz yılda fırtınalar yüzünden limanın girişindeki kayalar yok olduğu için liman neredeyse korumasız durumdadır..." diye devam ederken imparator sözünü keser.

"Söylediklerin doğru ama bir önerin var mı?"

"Efendimiz, devlet arşivinden, bu konuda neler yapılabileceği konusunda belge çıkarmalarını istedim. Özellikle baş mimarımız İsidorus'tan yardım istedim."

"Peki bir sonuca varabildin mi?"

"Evet majeste, O da bana bu konuda tecrübeli mühendislerimizden biri olan Silvanus'u tavsiye etti. Şimdi her ikisi dışarıda bekliyor. Silvanus bir proje hazırladı. Gözden geçirmenizde yarar var. Uygun bulursanız hemen çalışmaya başlanabilir."

"Çağır gelsinler bakalım."

Elinde epeyce büyük olduğu anlaşılan kâğıt tomarlarıyla Silvanus içeri girdi. Açıklamayı İsidorus yaptı.

"Majeste, bunlar bir ön çalışma. Devlet arşivine girerek nerelerde ne limanlar yapıldığını inceledik. Özellikle İmparator Claudius[16] zamanında yapılan Ostia limanı önemliydi. Ancak bizim limanımız Ostia'ya göre daha küçük. Bu nedenle işimiz daha kolay. Genellikle limana yanaşan gemilerin çoğu 36 pedes[17] genişliğinde, 96 pedes boyunda ve aşağı yukarı 300 talent[18] malzeme taşıyabilmekte. Buna göre Silvanus'a bir ön proje hazırlattım."

Theodosius yerinden kalktı. Masanın üstüne yayılmış olan çizimlere bakmaya başladı. "Şimdi anlat bakalım Silvanus, neler yapmalıyız?"

"Önce limanı büyütmeliyiz. Kuzey ve güneyden esen şiddetli rüzgârlara karşı sığınma imkânı vermeliyiz. Onun için limanın solundaki koruma duvarını denize doğru önce 360 pedes uzattıktan sonra, karşıdan gelen rüzgâr ve dalgaları önlemek için 450 pedes kadar sağa döndürmeliyiz. Tam karşısında sağ taraftaki duvarı 270 pedes kadar uzattıktan sonra, aradan gemilerin rahatça geçebilmelerini sağlamak için bırakacağımız boşluğu he-

(16) MS 41-54.
(17) 3 pedes = 1 m.
(18) 1 talent = 60 kg.

saplayarak onu da 360 pedes kadar sol taraftaki duvara doğru döndürmeliyiz. Böylece gerçek bir koruma sağlayabiliriz. Bugün gemiler, ahşap yapılmış iskeleye yanaşarak yüklerini indirmektedir. Bu iskele özellikle çok kere şiddetli güney rüzgârı tarafından parçalanmakta ve tekrar tekrar yapılmakta. Halbuki Ostia'da iskeleler beton kolonların üzerine oturtulmuştur. Bugünkü teknolojimiz bize bu imkânı vermekte. Ayrıca iskeleyi en az 150 pedes uzatmalıyız. Böylece limanda yük boşaltan gemiler her iki tarafa yanaşabilir, boşaltma işlemi de hızlanmış olur."

"Açıkçası bütün anlattıkların mantıklı. Hesapları da kapsayan son projeyi ve çizimleri de görmek isterim. Bunun için bir ekip kurulsun. Daha sonra limana gidelim, yapılacaklar orada bir bir bana anlatılsın. Ayrıca yarın bir emirnameyle bunu resmi hale getirelim. Proclus, bu konuyu bana getirdiğin için ayrıca sana da teşekkür ederim. Çünkü bu liman bizim için hayati öneme sahip."(19)

Birkaç ay sonra limanın projesi hazırlanır. İmparator, tüm heyeti kabul eder. Belgelerin üstüne "Theodosius Limanı" yazılmıştır. Böylece ismi de konulmuş olur. İsidorus projeyi açıklar. Silvanus tarafından hazırlanan projeyi esas alırlar. Projeye uygun olarak kullanılacak bütün malzeme ve işçi sayısı tespit edilmiştir. Maliyet hesabı yapılarak, projenin süresi içinde bitirilmesi için aylık ihtiyaç listesi onlara verilerek onayları alınır.

Proje masaya yatırılır ve incelenirken imparator sık sık sorular sorar. Ekip hazırlıklıdır. Anında cevap verirler. İmparator sonunda onayını verir ve bir emirname ile projenin başına Silvanus getirilir.

İnşaat süresince düzenlenen raporların belirli aralıklarla imparatora arz edilmesi kararlaştırılır.

Yaklaşık bir ay süren hazırlıktan sonra limanda çalışma başlar.

İmparator limanı ancak üç ay sonra ziyaret etme fırsatı bulabilir. Yoğun bir faaliyet vardır. Kendisini karşılayan Silvanus, yapılanları anlatmaya başlar.

"Majeste, limanın solundaki duvarla işe koyulduk. Belirli noktaya gelince sağ taraftaki duvarı da uzatmaya başladık. Döktüğümüz taşlar hem Trakya'dan kara yoluyla arabalarla, hem de gemilerle, yakınında önemli taş ocakları olan Kyzicos limanından getiriliyor. Ancak çok zorlu bir taşıma sistemi ama başka çözüm yolu yok. Eski iskeleyi, gıda sevkiyatı ve yükleme

(19) Radi Dikici, *Büyük Thedosius*, s. 137-138.

ve boşaltma işlemleri aksamasın diye muhafaza ediyoruz. Gördüğünüz gibi yeni iskelenin sahilde olan kazıklarını çakmaya başladık. Üç ay içinde bitirince eski iskeleyi yıkacağız. Havaların iyi gittiği kış ayları dahil çalışmayı sürdüreceğiz. Tahminime göre limanı öngörülen zamanda tamamlayacağız," dedi.[20]

İmparator gördüklerinden memnun kalır. Aradan tam iki yıl iki ay geçtikten sonra limanın inşaatı tamamlanır. Vali ve baş mimar imparatoru ziyaret ederek bunu haber verirler ve açılışı imparatorun yapmasının uygun olacağını ifade ederler. Limanı ve gemilerde büyük bir fedakârlıkla görev yapanların kutsanması için patriğin de törene çağrılmasını ister. Ayrıca aynı akşam sarayın içindeki 19 Masalı Yemek Salonu'nda bütün teknik personeli eşleriyle birlikte yemeğe çağırır.

Hemen tören hazırlıklarına başlanır. 15 Mayıs 383 Pazartesi günü Theodosius Limanı'nda yapılan açılış muhteşem olur. Havanın açık ve rüzgârsız oluşu töreni daha keyifli hale getirir. İmparator muhteşem kıyafeti ve başındaki tacıyla limana varınca, yine tören kıyafeti giymiş karşılıklı iki sıra asker, başlarında komutanları olduğu halde imparatoru selamlarlar. Ayrıca yeni yapılan iskeleye yanaşan iki gemi flamalarla süslenmiştir. Liman içinde ise imparatorluk donanmasına ait beş gemi yine flama ve bayraklarla donatılmıştır. Liman alanının hemen gerisinde ise binlerce Konstantinople'lu töreni seyretmek için toplanmıştır.

Tören, patriğin okuduğu dualarla başlar. Sonra İmparator Theodosius birkaç adım ileri gidip, hem yöneticilere, hem de halka seslenir:

"İmparatorluğumuzun bu yeniden inşa edilen limanı, ülkemizin refahına katkıda bulunacaktır. Özellikle Afrika'dan gelen gıda maddeleri daha kolay boşaltılabilecek ve halkımıza daha iyi hizmet sunma imkânı olacaktır. Uzak diyarlardan gelen baharatı ise pazarlarımızda daha kolay bulabileceğiz. Ayrıca şehrimiz açısından diğer önemli olan husus, ticaret hacmimiz artacak ve mallarını başka şehirlere taşıyan tüccarlarımızın ise işleri kolaylaşacaktır..."

Günümüzde de araştırmalara konu olan Theodosius Limanı'nın gerçek hikâyesi böyledir.

(20) Radi Dikici, *Büyük Theodosius*, s. 137-138.

Hıristiyanlığın Temeli Sağlamlaştırılıyor: I. Konstantinople Konsili

Konstantinople, 381 yılının Mayıs ayı geldiğinde dünyayı bugün bile etkileyen bir toplantıya ev sahipliği yapar.

İmparator Theodosius birkaç aydır hazırlıkları devam eden, 325'teki İznik Konsili'nden sonra ikinci ama Konstantinople'da ilk defa yapılacak konsilin mayıs ayı ortasında toplanmasını emreder. Bunun için nisan ayı başlarında ülkenin her tarafındaki yüz elli din adamına, toplantıya katılmaları için emirnameler gönderilir. Papa I. Damasus, Büyük Konstantin zamanında İznik Konsili'ne sıradan iki rahibi gönderen Papa Sylvester'in az daha kellesini kaybedeceğini bildiği için, konsil için en yüksek rütbeli iki din adamını görevlendirir.

Toplantının Aya İrini Kilisesi'nde yapılması kararlaştırılır. Amaç kilisenin Hıristiyan inanç esaslarını tespit edip güçlendirmek, ayinlerin icrası konusunda kararlar alarak İznik Konsili'nde alınan kararları güçlendirmek ve aradan geçen 56 yılda dinde meydana gelen mezhep ayrılıklarını ve sapkınlıkları önlemektir.

Mayısın ilk haftasından itibaren din adamları yavaş yavaş gelmeye başlar. Gerek yatmaları, gerekse yeme ve içmeleri için imparatorluktaki beş büyük konak onlar için ayrılır. Ayrıca yaşları düşünülerek her konakta birer hekim görevlendirilir.

14 Mayıs 381 Cuma günü yüz elli din adamı, senato toplantı salonunda hazırdır. Toplantıyı yönetmek üzere Antakya patriği Meletius seçilmişti. İmparator erken saatte toplantı salonuna girince bütün üyeler ayağa kalkarak kendisini selamlarlar.

İmparatorun üstünde, kenarları altın yaldızlarla süslü erguvan rengi bir kaftan, başında ise tacı, parmağındaki imparatorluk yüzüğü, boynunda ise çok ince bir işçilik örneği olduğu belli olan altın zincir ve ona takılmış olan haç vardır.

O gün için getirilmiş altın tahttan ayağa kalkan imparator, bir iki adım attıktan sonra açılış konuşmasını yapar:

"Değerli din adamları, uzun yollardan geldiniz. Katılımınız için hepinize teşekkür ederim. Burada dinimiz adına ikinci büyük konsili toplamış bulunuyoruz. Alacağınız kararlar imparatorluğumuzda ve dünya tarihinde binlerce yıl etkili olacaktır.

Mümkün olduğu kadar toplantılara katılarak çalışmalarınıza katkıda bulunma gayreti içinde olacağım. Sizleri çok zorlu bir görev beklemektedir..."(21)

Kısa süren bu konuşmadan sonra, başkan Meletius, katılan patrik ve diğer din adamlarını imparatora tanıtır. Bir süre toplantıda kalan imparator, çalışmalar başlayınca veda ederek ayrılır.

İlk bir hafta çeşitli tartışmalarla geçen toplantılardan sonra alınacak kararlar yavaş yavaş şekillenmeye başlar. Ancak on gün sonra başkan Meletius yatağında ölü bulununca o gün toplantıya ara verilir. İmparator onun yerine, Konstantinople patriği Gregory Nazianzus'u atar.

Haftada en az bir gün toplantıları izleyen imparator, olumlu gelişmeleri gördükçe fazla bir müdahalede bulunmaz. Temmuz başı geldiğinde konsil tarafından tespit edilen Hıristiyanlıkla ilgili çeşitli konuları kapsayan yedi *canon* üzerinde anlaşmaya varılır. Canonlar 9 Temmuz Cuma günü İmparator Theodosius tarafından Aya İrini'de yapılan törenle onaylanır.

Yedi canon'un tamamı Ortodoks kiliselerince kabul edilir ama Roma Katolik Kilisesi sadece ilk dördüne onay verir son üç canon'a katılmaz.

İlk canon'la tüm kiliseler tüm farklı şekilleri dahil; Arianizm, Mekadonizm, Apollianarizm gibi mezhepleri kınayarak reddederler. İkinci canon ile İznik Konsili kararlarının, bu konsille güçlendirilmiş kurallarının her piskoposluk ve patriklik bölgesinde aynen uygulanması kararlaştırılır.

O gün bu gündür hâlâ üzerinde tartışılan ise üçüncü canon'dur. Kiliseler arasında kimin üstün olacağını göstermektedir. Daha doğrusu eşitler arasında birinciyi tayin etmektedir. Gerek Katolik, gerek-

(21) Radi Dikici, *Büyük Theodosius*, s. 132.

se Ortodoks Kilisesi bu canon'u gönül rahatlığı içinde onaylar. Çünkü canon'da "Bishop of Rome" (henüz resmi olarak patriklik ve papalık yoktur) denmektedir. Katolik Kilisesi bunu Roma Piskoposluğu olarak algılar (bugün papalık) Ortodoks Kilisesi ise Konstantinople'un resmi adı Yeni Roma olduğu için, Konstantinople Piskoposluğu olarak (Konstantinople Patrikliği) olarak algılar.

Son üç canon ancak 382 yılında yürürlüğe girebilir.

Konstantinople Konsili'nin en önemli yanı, İznik Konsili'nde alınan kararları teyit ettiği gibi onları bazı değişiklik ve eklemeler yaparak güçlendirmesi olmuştur. Diğer taraftan da özellikle "Kutsal Ruh" konusundaki hükümler ve farklı anlayış ileride bir daha asla iki kilisenin bir araya gelme şansını yok etmiştir.

Toplantı bitince imparator, 19 Masalı Yemek Salonu'nda yüksek yöneticilerle birlikte bütün din adamlarına mükellef bir ziyafet verir. İmparatorluk masasında Konstantinople, Kudüs, Antakya, İskenderiye, Milano, Paris, Madrid ve Kartaca patrikleri ile papalık piskoposları da vardır. Ayrılmadan önce imparator bütün din adamlarına değerli hediyeler vererek onları yolcu eder.

Theodosius Surları ve Anthemius

Devletlerin hayatında bazen çok kısa bir süre için de olsa yönetime gelen bir kişi, esasında üstün öngörü sahibi olan bir dahi, onun bin yıllık tarihini etkileyecek büyük işler yapar. Ülke çok şanslıdır ama, çok kere de bu kişilerin kıymetleri bilinmez ve unutulur giderler. Üstelik tarihçiler bile çok kere bunun farkında olmazlar ve o dönemi yazarken, o kişi hakkında birkaç satır yazmaktan öteye gitmezler.

Çok daha fazlasına layık olmasına rağmen Anthemius bunlardan biridir. 350 civarında doğduğu tahmin edilmektedir. İyi bir aileden gelmiş ve iyi bir eğitim görmüştür. Zaman içinde yükselerek İmparator Arcadius (395-401) onu önce 400 yılında Hazine Bakanlığı'na (comes sacrarum largitionum) atar. 404 yılında ise imparatordan sonra devletin en yüksek makamı olan Magister Officiorum yani başbakanlığa getirilir.

Hazine bakanlığı görevini yüklendiği andan itibaren Anthemius sürekli olarak bir konuda İmparator Arcadius'u ikaz eder.

"Majesteleri ülkemizin ve özellikle kardeşinizin yönetimindeki Batı bölgesi sıkıntı içindedir. Hunların baskısıyla Batı'ya göçen Vizigotlar İtalya'yı ele geçirmişlerdir. Gelen istihbarat raporları bizim için de tehlike arz etmektedir. Balkanlarda başlayan mücadele bir anda kapımıza varabilir. Konstantin Surlarının mevcut durumu şehrimizi korumaya yeterli değildir. Kulelerin bir kısmı yıkılmıştır. Duvarların bir bölümü ise artık mevcut değildir."

"Ne tedbir önerirsin?"

"Majeste, şehrimiz çok büyümüş ve neredeyse yarısı surların dışındadır. Onları da içine alacak şekilde geride yeni ve güçlü surlar inşa etmeliyiz. Konstantinople herhangi bir tehlikeye düşerse, hem onları, hem de şehri korumak mümkün değildir."

"Anladım, bu konuyu düşünelim derim. Ama sen bu konuda gerekli hazırlıkları yap."

"Emredersiniz majeste."

Akşam yemekte Arcadius bu durumdan karısına bahsedince, İmparatoriçe Eudoxia kıyametleri koparır.

"Sen deli misin Arcadius? Nereden çıktı şimdi bu? Bahsettiği düşmanlar buradan neredeyse binlerce fersah uzakta. Onların buraya gelmeleri imkânsız. Sen güzel kafanı böyle şeylerle yorma. Biz yiyip içip keyfimize bakalım," der, sonra hizmetkâra döner, "bize Kıbrıs şarabı getirin." Çünkü İmparatoriçe Eudoxia için her şey lüks içinde yaşamak içindir. Kocası ona bu konudan bahsettiğinde bunun çok masraflı bir yatırım olacağını hemen kestirir. Doğal olarak harcamalarını kısıtlamak mecburiyetinde kalacaktır. Hele hele Haliç kıyısında yapımına başlattığı muhteşem sarayın aksama ihtimali vardır. Buna rıza göstermesi mümkün değildir. Çünkü daha önceden seçtiği yakışıklı güçlü kuvvetli üç erkekle sarayda yaşayacağı özel günlerin hayalini kurmaktadır.

Anthemius bir şeylerin ters gittiğini anlamıştır ama imparator çalışmaları durdurması için bir emir de vermemiştir. Sarayda özel bir büroda mimar, mühendis ve matematikçilerden kurulu büyük bir ekip kurar. Yeni surların yapımı ile ilgili plan hazırlıklarına hızla devam eder. Yapılan tespite göre arazinin elverdiği ölçüde yeni surlar, mevcut Konstantin Surlarının 2.000-3000 m gerisine yapılacaktır. Eski surların yıkılmış bölümlerindeki taşların çoğu yeni surların yapımında kullanılacaktır. Hesaplara göre, burada çıkanlar ancak surların beşte birine yetecek kadardır. (Bugün Konstantin Surlarından hiçbir kalıntı yoktur. Theodosius Surlarının yapımı sırasında kullanılanlardan arta kalan kısım daha sonraki yüzyıllarda meydana gelen depremler nedeniyle yok olmuştur.) Bu bile maliyeti önemli ölçüde düşürecek ve yeni surların yapımını hızlandıracaktır. Sonra en yakın taş ocakları tespit edilir. Buradan Konstantinople'a karadan ve denizden yapılacak nakliye programlanır.

Anthemius bir ara imparatora konuyu açmak ister. İlgilenmediğini görünce üstüne gitmez. Ama talih hem ondan, hem de Konstantinople'dan yanadır. Gelmiş geçmiş imparatoriçeler içinde en müsrif ve muhtemelen en ahlaksızlardan biri olan Aelia Eudoxia çok genç yaşta 404 yılında aniden ölür.

İmparatoriçenin vefatından bir süre sonra, imparator onu başbakan yapar ve rahatına düşkün Arcadius bütün görevleri Athemius'un üzerine yıkar. Bu onun için bulunmaz bir nimettir. Bir taraftan arazi çalışmalarına başlatır ve surların çizimleri yavaş yavaş ortaya çıkar. Hatta çok kere Anthemius yapılan çizimlere göre yerleşme planını görmek için araziye bile çıkar. Bir taraftan da imparatoru bilgilendirmeye devam eder. Çünkü gerektiğinde işe başlayabilmek için onayına ihtiyaç duyulacaktır.

1 Mayıs 408 Cumartesi gecesi acil olarak saraydan çağrı alır. Saraya vardığında Patrik Atticus ve din adamlarının imparatorun başında dini görevlerini yerine getirdiğini görür. 31 yaşında olmasına rağmen İmparator Arcadius muhtemel bir kalp krizi sonunda hayatını kaybetmiştir.

Cenaze töreninden sonra hemen ertesi gün oğlu Theodosius Ayasofya'da yapılan törenle taç giyerek imparatorluğun yeni hükümdarı olur ve senatonun yaptığı toplantı sonunda da yedi yaşındaki imparatora naip olarak Anthemius tayin edilir.

Artık tüm yetki elindedir. Geceleri rüyalarına giren surların yapımın başlamak için herhangi bir engel kalmamıştır.

Bir hafta devletle ilgili sorunları çözdükten sonra, 11 Mayıs Pazartesi günü plan, proje ve uygulama elemanlarının tümünü son durumu görüşmek için çağırır.

"Sizlerle yaklaşık dört yıldır bu konuda çalışıyoruz. En ince detayına kadar ne yapacağımız belli. Önümüzdeki Pazartesi günü faaliyet başlıyor. Yıkım ve yapım ekipleri belli. Tam sekiz bin kişi gece gündüz demeden, tam gün çalışmaya başlayacak. Yine yaptığımız projeye göre 7,5 km uzunluğundaki bu surlar tam beş yıl içinde bitecek. 413 yılının 1 Eylül günü yılbaşı şenlikleri kutlanırken İmparatorumuz Theodosius Altın Kapı'da surların açılışını yapacaktır. Şimdi yola koyulun. Devamlı yapılanları denetleyeceğim. Hiçbir aksaklığa müsaade etmem ve cezalandırırım."

Böylece 18 Mayıs 408 Pazartesi günü faaliyet başladı. Ama öyle hummalı bir faaliyetti ki, sanki tüm Konstantinople ayağa kalkmıştı. İlk kazıya başladıkları anda zorluklar da başlamıştı. Arazi 7,5 km boyunca inişli çıkışlıydı. Bunu göze almışlardı. Ancak, surların sağlam bir şekilde yükselebilmesi ve özellikle kulelerin yapımında sorun çıkmaması için 5-6

m derinliğinde temel kazılması gerekiyordu. Projeye göre bazı yerlerde daha derine inilmesi gerekliydi. Çünkü, ileride düşmanları fark ettirmeden izleyebilmek için yer yer gizli tüneller yapılacaktı. (Bu konu özellikle 1453'te Bizanslıların çok işine yaradı. Osmanlı lağımcılarının, surları yıkabilmek için açtığı tüneller anında tespit edilip yok edilebildi. Bu da kuşatmanın süresini uzattı.) Ancak sık sık kayalara rastlanıyordu. İnsan gücüyle kayaların parçalanması zaman alıyordu. Bir fayda da sağlıyordu. Temelden çıkan taşlar temel yapımı için malzeme olarak ayrılıyordu. Plana göre zaman kaybedilmemesi gerekiyordu. Bu nedenle sert kayaya rastlandığında ya ileriye veya geriye toprak zemin aranıyor bulunduğunda çizimlerde değişiklik yapılıyordu.

Temel kazımı ileriye doğru devam ederken, kazılan alanlarda surların ve kulelerin yapımına hemen başlandı. Gece ocaklardan veya Büyük Liman'a yanaşan gemilerden taşlar indirilip arabalara yükleniyordu. Kademe kademe taşlar ait oldukları yerlere taşınıyor ve ülkenin her tarafından getirilmiş bin beş yüz taş ustası onları sürekli yontuyordu.

İlk bir yılda hızlı gidildi. Çünkü Konstantin Surlarından sökülen taşların çok önemli bir kısmı kullanılabildi. Plana göre Marmara kıyısından başlandı. Duvarlar 12 m yüksekliğinde 5 m kalınlığındaydı. Her 55 m'de bir 20 m yüksekliğinde kule yapılmaya başlandı. Kuleler üç kattı. İlk katın kapısı sur içine açılıyordu ve zemini topraktı. Buraya cephane ve silahlar konulacaktı. İkinci katın zemini ahşaptı. Surların on üç kapısına yakın kulelerde, barış zamanında kapıları koruyan askerler yatacaklardı. Bu kulelere ayrıca yandan merdivenler de yapıldı. Savaş zamanında tüm kuleleri ise ordu mensupları kullanacaktı. Tam dokuz ay sonra Altın Kapı'nın olduğu yere varılmıştı. Anthemius Altın Kapı için özel tasarım yaptırmıştı. Hem kapının, hem de kapıyı çevreleyen surların üstüne konulacak heykeller ısmarlanmıştı. Bu kapıdan girildikten sonra başlayan Mesē (büyük ve geniş ana cadde) Hipodrom ve Ayasofya'nın önüne varıyordu. Zafer kazanan imparatorlar bu yoldan yürüyerek Hipodrom'a kadar gelecekler ve kutlama orada yapılacaktı.

Zaman zaman can sıkıcı kaza haberleri geliyordu. Ama bu derece büyük bir şantiyede yine de oran çok düşüktü. İyi planlamanın faydalarından biri de bu idi.

411 yılının 1 Eylül[22] günü yılbaşı büyük şenliklerle kutlandı. Şantiyenin tümünde özel yemek çıkarıldı ve kaliteli şarap dağıtıldı. Anthemius yanına aldığı on yaşındaki İmparator II. Theodosius ile baştanbaşa şantiyeyi dolaştı. İmparatorlarını çalışanlar büyük bir coşku ile karşıladılar. O da zaman zaman arabadan indi ve onlara el salladı.

Çalışmalara hiç ara verilmedi. Hazine bakanlığı sırasında Anthemius gerekli hazırlıkları yapmış ve bu iş için ayrılması gereken muazzam bir meblağı sürekli olarak yedekte tutmuştu. Biliyordu ki, yeterli para olmazsa ve çalışanların parası tam zamanında ödenmezse bu iş bitirilemezdi. Hatta belirli aralıklarla ödül olarak teşvik için para dağıtılması bile hesaplanmıştı.

412 yılı ortalarında surların altı kapısı tamamlanıp geçilmiş ve Lycus Irmağı'nın olduğu noktaya gelinmişti. Aksilik, yağan yağmurlar taşkına neden olduğu için bir duraklama olmuştu. Durum Anthemius'a haber verildiğinde koşup geldi. Anında müdahale etti. Şantiyeden sorumlu olan başyardımcısına, durumu inceleyip hemen emir verdi. Irmağın olduğu bölüm atlanacak ve taşkın sona erer ermez daha önce planlandığı gibi, Lycus Irmağı'nın mecrasında küçük bir sapma yapılarak surların altından geçirilecek, içeride minik bir göl yapılıp sular orada toplanıp ve oradan da sular ırmağın mecrasına bağlanıp Theodosius Limanı'ndan denize akacaktı. Aynen öyle yapıldı.

413 yılının başlarında ise Blackhernae bölgesine varılmıştı. Önlerinde dokuz ayları vardı ama zorluk buradaydı. Çünkü tam orada kayalık bölüm bitiyor ve sarp bir yamaçla Haliç'e bağlanıyordu. Görüldüğü kadarıyla oraya herhangi bir sur yapma şansı yoktu. Zaten ne kayalar, ne de sarp yamaç geçiş imkânı veriyordu. O zaman yamacın önüne kadar sur uzatılarak tamamlanması kararlaştırıldı. Hatta yamacın olduğu noktaya gizli küçük bir kapı (Kerkoporta) yapılarak özel amaçla kullanılması kararlaştırıldı. (Theodosius Surlarının bu noktadan sonraki kısmı 600'lü yıllardan başlayarak birçok imparator döneminde yapılan eklerle Haliç Surlarına bağlanmıştır. En önemli nedeni ise, o bölgede yapılan ve imparatorların ikamet için seçtiği Porphyrogenitus (Blachernae veya Tekfur) Sarayı'nı koruma altına almak içindir.)

(22) Bizans takvimine göre yılbaşı 1 Eylül günü idi.

Geri kalan sekiz ay boyunca 96 kulenin tahkimi tamamlandı. Altın Kapı dahil 13 güçlü kapının montajı bitirildi. Altın Kapı özel olduğu için üzerine konulacak fil heykelleri yerine konuldu. Son ay çevre temizliği yapılarak, inşaat artıkları tahliye edildi. Tüm çalışanların paraları dağıtıldı. Özellikle ülkenin her tarafından gelip beş yıl süreyle geceli gündüzlü çalışan personel ülkelerine dönmeden Altın Kapı'nın karşısındaki boş alanda (daha sonra Campus Maltius adıyla askeri birlikler için barakalar yapılacaktı) 25 Ağustos 413 gecesi için imparatorluk çadırı kuruldu. O akşam İmparator II. Theodosius, Anthemius ve devletin bütün üst yöneticileri dahil oradaydılar. Özel mutfak kurulmuştu. Her tarafta kazanlar kaynadı. Sadece çalışanların katıldığı bu partide sabaha kadar yenildi, içildi, dans edildi. İmparator ve yöneticiler ilk defa onlara minnetlerini ödemek için birlikte yemek yediler.

Ertesi gün öğleye doğru surların etrafında büyük bir sessizlik hâkimdi. Çünkü çalışanların neredeyse tamamı yaşadıkları yerlere dönmek için çoktan yola çıkmışlardı.

Ama esas tören yılbaşı, yani 1 Eylül 6023[23] Pazartesi günü, Aya İrini'deki ayinle (Ayasofya 404 yılında yanmıştı. İmparatorun kız kardeşi Pulcheria yenisini yaptırıyordu ama henüz bitmemişti) başladı. Daha sonra imparator Altın Kapı'daki törenle surların açılışını yaptı. Öğleden sonra hipodromda yarışlar yapılacak, nüfusu iki yüz bini bulmuş Konstantinople halkı, taşradan gelenlerle üç gün üç gece eğlenecekti.

Bu kutlamalara katılmayan sadece dört kişi vardı. İmparatorun ablaları. Onlar bugünler boyunca Büyük Saray'ın küçük kilisesinde günlerini dua ile geçirdiler. Özellikle büyük abla Pulcheria son derece mutaassıp bir kişidir. Onun hayatında dine bağlılık dışında başka bir unsur yoktur. Sabahtan başlayan dua seansları aralıklarla akşama kadar devam ederdi.

Anthemius'un projesi araya su hendeği de koyarak üçlü bir yapıyı öngörüyordu. Ancak birinci ve ana surların yapımı hazineye pahalıya patlamıştı. Bu surlar, o günkü teknolojiye göre şehri korumaya yeterliy-

(23) Roma-Bizans İmparatorluğu'nda kullanılan takvim milattan itibaren 5509 yıl önceden başlıyordu. Yılbaşı 1 Eylül olduğuna göre (414+5509=) 6023 yılbaşını kutlamışlardı.

di. En az on yıl beklenerek hazine güçlendirilmeliydi. Ondan sonra hem kara surları tamamlanmalıydı ve hem de ileriyi düşünerek deniz tarafına da surlar yapılmalıydı.

Konstantinople'da olumlu hava her tarafa yansımıştı. Ancak Prenses Pulcheria bir konuda çok rahatsızdı. Kardeşi imparatordu ama bütün yetkiler Anthemius'ta idi. O bugüne kadar hiçbir kusur işlememişti ama yarın başka şeyler düşünebilirdi. Başına taç koyarak devleti yönetmesi işten bile değildi. Zaten hiç kimse, surlara imparatorun adı verilmesine rağmen Theodosius Surları demiyordu ki. Herkesin ağzında surların adı Anthemius Surları idi.

Bir sabah erkenden Theodosius'un odasına gitti.

"Bak kardeşim, artık on üç yaşında kocaman bir adam oldun. Devletin yönetimine sahip çıkma vakti geldi. Bu konuda sana yardımcı olmak istiyorum. Kardeşin olma dışında hiçbir fonksiyonum yok. Aile olarak artık yönetimde ağırlığımızı hissettirmeliyiz. Bugünden tezi yok, Anthemius'u çağır ve 'Prenses Pulcheria'ya imparatoriçe unvanını veriyorum. Bu konuda emirname hazırlayın' diye söyle," dedi.

"Ama abla bu neye yarayacak ki?"

"Sen benim dediğimi yap, sonrasını görürsün."

Çünkü Pulcheria günler boyunca yaptığı inceleme sonucunda anlamıştı ki, imparatoriçe olduğu takdirde doğrudan her makama emir verme ve bu emirlerinin de yerine getirilmesi mecburiyeti vardı.

Öğleden sonra imparator bir mabeyinci ile Anthemius'u çağırdı ve ne istediğini söyledi. Anthemius bunda bir sakınca görmedi. Nihayet etliye sütlüye pek karışmayan, bütün gününü kiliseye geçiren genç bir kıza imparatoriçe unvanı verilirse ne sağlayacaktı ki? Derhal gerekli hazırlıklarının yapılması için emir verdi ve Pulcheria'nın imparatoriçe olduğunu belirten emirname yayınlandı ve hayatının en büyük hatasını yapmıştı.

Pulcheria Kasım ayı boyunca son derece gizli olarak hazırlıklarını ilerletti. Kimin ne zaman nerede olacağı tespit edildi.

27 Kasım 414 Perşembe günü, henüz hava karanlıkken Anthemius'un konağının kapısı çalındı. Kapıyı açan hizmetliye, imparatorun çok acele Anthemius'u Büyük Saray'da beklediği haberi verildi. Çok kısa zamanda giyinen Anthemius aşağıya indiğinde kendi atı yerine bir muhafız birliğini karşısında buldu.

Komutan, "Efendimiz, imparatorumuz sizinle özel olarak buluşmak istiyor. Onun için lütfen gönderilen arabaya binin," dedi.

Anthemius durumu biraz garipsedi ama, aklına bir şey gelmedi. "İmparatorun herhangi bir bildiği vardır," diye düşündü. Hiç penceresi olmayan arabaya bindiğinde sonsuzluğa doğru gittiğini bilmiyordu.

Pulcheria öyle bir hazırlık yapmıştı ki, o günden sonra Anthemius'tan hiç kimse, hiçbir haber alamadı. Yok olmuştu. Sanki öyle birisi dünyaya gelmemişti.

Ne kadar büyük bir hizmet yaptığının farkına bile varılmamıştı. Tarihçiler ise onun çok önemli bu hizmetini birkaç satırla geçiştirdiler, nedense görmezlikten geldiler. O ise o kısacık on dört yıl içinde bir imparatorluğun bin yılından fazlasını kurtarmıştı. Çok değil tam 28 yıl sonra Hun Kralı Atilla Gelibolu'da Bizans ordusunu yok ettikten sonra 442 yılında surların önündeydi. Ama surları aşmasının mümkün olmadığını görünce kısa bir süre sonra geri döndü. Pulcheria ise hayattaydı.

Dünyanın İlk Üniversitesi Pandidakterion

Dünyada ilk üniversite 425 yılında Konstantinople'da kurulmuştur. Ancak bu birden olmamıştır. Üniversitenin kuruluşunu sağlayan şartlara bakmak için 383 yılına yaklaşık 50 yıl kadar geriye gitmek gerekmektedir.

İmparator Büyük Theodosius (379-395) komutan olarak zamanın imparatoru tarafından Britanya'ya atanmıştı. Çalışmaları sırasında Britanya'da eğitim kurumlarını incelemişti. İşin en enteresan tarafı yine de daha çok varlıklı sayılabilecek ailelerin çocuklarına eğitim veren Londra yakınlarındaki bir okulu ziyaret etmişti. Beş sınıf halinde üç yüz kadar öğrenci orada eğitim görüyordu. Bundan etkilenmişti. Gel zaman git zaman imparator olup Konstantinople'a geldiğinde iyi ailelerin çocuklarının ancak özel hocalar eliyle okutulduğunu görmüştü. Buna oğlu da dahildi.

Durumu inceletti. Eğitim sisteminde değişiklik yapılmalıydı. Ve bir okul kurulması için emir verdi. Önce Theodosius Forumu dışında yirmi iki dönümlük bir arsa ayrıldı. (Bugünkü Beyazıt ve Laleli) Britanya'dan okulun yöneticisinin fikrini almak ve mümkünse bir proje hazırlayarak gelmesini istedi. Gerekli, birimlere emir verilerek proje çalışmalarının hızlanmasını istedi. Britanya'dan gelen proje masaya yatırıldı.

Projeyi hazırlayan üstat Allcott konuyu şöyle açıkladı:

"Anladığım kadarıyla majesteleri bizim okulumuzdan farklı bir yapı düşünüyor. Onun için biz de ona göre hazırlık yaptık. Okulda eğitimin bizdeki gibi üç değil beş bölümde yapılmasını düşündük. Birinci bölüme sekiz-on yaşları arasında çocuklar alınacak. İlk yıl böyle başlayacak. Onlara Latince, Grekçe, matematik, hitabete giriş ve teoloji okutulacak.

Onlar birinci yılı tamamlayınca başarılı olanlar ikinci sınıfa geçecekler. İkinci yıl yine Latince, Grekçe, matematik, hitabet, felsefeye giriş ve teoloji okuyacaklar. Başarılı olanlar üst sınıfa geçecekler ama aldıkları derslere felsefe, hukuk ve astronomi eklenecek. Dördüncü ve beşinci yıl daha çok hitabet, hukuk, felsefe ve diplomasi okuyacaklar. Okulu başarıyla bitirenler iki yıl imparatorluk ofislerinde hangi konuda başarılı ise o bölümde çalışacaklar. Böylece yedi yıllık eğitimden sonra istenilen kalitedeki elamanların muhtemelen önemli bir kısmı devlet tarafından istihdam edilecektir. Tabii ilk yıl başarılı olup üst sınıfa geçen öğrencilerin yerlerine yenileri alınacak ve bu böyle devam edip gidecek.

Şimdi gelelim organizasyona. Mimarlarımıza bizim önerimiz, tecrübemize dayanarak, bu planda görüldüğü gibi, önemli kısım öğrencilere ayrılmalıdır. Bu bölümde öğrenciler için dershaneler, yatakhaneler, yemekhane yer almalıdır. Ayrıca hocalar için ayrı bir bölüm yapılmalı ve bir de yönetim binası olmalıdır. Tavsiyemiz, öğrencilerin boş zamanlarını geçirmeleri için yazın açık, kışın kapalı alanlar sistemin içinde yer almalıdır."

İmparatorluk baş mimarı İsidorus, Allcott'u dinledikten sonra projelere kısaca bir göz attı.

"Majesteleri misafirimizin bizim için hazırladıklarına teşekkür etmemiz lazım. Bunlar bize yol gösterecektir. Eğer eğitim planını onaylarsanız, mevcut alana göre hazırlayacağımız teknik projeleri en kısa zamanda size sunacağız."(24)

Aradan tam üç yıl geçmişti. Bir gün İmparator Theodosius'a okulun hazır olduğu ve eğitime başlayacağı duyuruldu. Ertesi sabah oğlu ile yola çıkan imparatoru okulun kapısında dönemin en önemli bilginlerinden Appius ve diğer hocalar karşıladı.

"Değerli hocam Appius sizi tekrar görmekten mutlu oldum. Önce okulu gezelim."

"Majesteleri bu onurlu görevi lütfen bana bağışlayın."

Theodosius büyük bir yapılanmaya gidildiğini fark etti. Uzun bir koridor boyunca ilerlediler. Bir sahanlığa gelince soldan sağa doğru dört kapı olduğu görülüyordu. Appius ilk kapıyı açınca, "Burası ilk başlayanların sınıfı majeste. Yaptığımız programa göre yedi-sekiz yaşında çocuklar için

(24) Radi Dikici, *Bizans İmparatoru Büyük Theodosius*, 2013, s. 145.

Latince ve Grekçe dersleri verilecek. Bu kış ilk öğrencilerimiz okumaya başlayacak. Tahminimize göre elli kadar öğrencimiz olacak."

Oradan çıkıp ikinci kapıya gelince, "Ertesi yıl başarılı olanlar bu sınıfa geçip eğitimlerine devam edecekler. Tabii ilk sınıfa yeni öğrenciler alacağız."

Üçüncü kapının önüne gelince üçüncü yılı okuyanların derslerinden bahseden Appius, en son kapının önüne gelince, içeri girdiklerinde bu bölümün beşe ayrıldığını ve her bölüme ayrı bir oda tahsis edildiğini gördüler.

"Üçüncü sınıfı başarıyla bitirenler, kabiliyetlerine göre beş bölüme ayrılacaklar. Bunlar hitabet, kamu yönetimi, matematik, hukuk ve teoloji. Böylece onları spesifik olarak bir konuda eğiteceğiz. Devlete veya dinimize iyi hizmet etmeleri için yetiştireceğiz."

Oradan çıkınca yeni bir koridordan geçip geniş bir yemekhane bölümüne ulaştılar. Öğrencilerin hocalarla birlikte yemek yiyeceği anlaşılıyordu.

"Yemekhanemiz öğrenci ve personel sayısına göre ayarlanmıştır. Her gün yemekler burada yenecektir."

Oradan yollarına devam ettiler. Yatakhane bölümü ise sınıflara ve yaşlara göre dört ayrı bölümden yapılmıştı.

"Öğrencilerimizin çoğu uzak bir semtten veya ileride başka şehirlerden geleceği için yatılı kalacakları düşünülerek hazırlanmıştır."

Oradan hemen bahçeye çıktılar. Çok geniş bir alan ayrılmıştı.

Appius devam etti. "Öğrencilere ders dışında boş zamanlarını geçirebilmeleri için bu bahçede spor yapabileceklerini düşündük. Şimdi müsaade ederseniz sizi yönetim bölümüne götürmek istiyorum."

Bahçeyi aşıp yeni binaların bulunduğu yere gelince önce Appius'un ofisine gittiler. Onlara soğuk içecekler ve kurabiyeler ikram edildi.

"Majesteleri yönetim bölümünü de, bana ait bu kısım hariç üçe ayırdık. Hocalarımızın toplu halde oturacağı genişçe bir oda dışında onlara fazla büyük olmasa da çalışmalarını ve hazırlıklarını rahat yürütebilmeleri için ayrı ayrı birer oda hazırladık. Ayrıca hocaların çok büyük kısmı diğer şehirlerimizden geleceğinden aileleriyle birlikte yaşamaları için on beş lojman yaptık. Bu haliyle sayenizde büyük bir tesis kurulmuş oldu. Bu bakımdan size minnettarız."

"Okulun bu şekliyle tamamlanmış olması beni memnun etti. Başta baş mimarımız olmak üzere hem planlayanları, hem de çalışanları tebrik ede-

rim. Mükemmel bir sistem yaratılmış. Ben bunun benzerini Britanya'da iken görmüştüm ama bizim yarattığımız bu eğitim sisteminin yanında, o da çok değerli olmakla beraber, çok küçük kalıyor. Bu sene herhalde ilk öğrencilerimizi alacağız."

"Hazırlıklarımızı hızla sürdürüyoruz majeste. Eylül ayı ortasında eğitime başlayabileceğiz."

Yanında oturan Arkadius'u işaret ederek, "Zannederim ilk öğrencilerinden biri de oğlum olacaktır. Ne diyorsun Arkadius?"

Arkadius okulu çok beğenmişti. Sarayda arkadaşsız olarak geçirdiği günleri düşünerek, "Bu benim için çok büyük bir onur olacak majesteleri. Okulun açılış gününü iple çekeceğimi, öğrenci olarak buradaki bütün kurallara uyacağımı ve çok çalışacağımı size şimdiden söylemek isterim," dedi.

Bu beklenmedik cevap Theodosius'u çok memnun etti. Hocaları bile müstakbel imparatora takdirle baktılar.

Böylece Konstantinople'da ilk defa bir okul kurulmuş oldu. Daha doğrusu Theodosius'un torunu, Arkadius'un oğlu II. Theodosius tarafından 27 Şubat 425 Cuma günü aynı yerde eğitime başlayacak olan ve dünyanın ilk üniversitesinin temeli atılmış oldu."(25)

Aradan elli yıla yakın bir süre geçmiştir. Daha sonra imparator olan Arcadius, içinden yetiştiği okulun mükemmelleştirilmesi için her türlü gayreti sarf etmiştir. Hatta bu şekilde başlayan eğitimin daha üst seviyelere çıkartılması için okula yeni bir bölüm ekletmiştir. Bu bölüme, önceki bölümlerden başarılı öğrenciler alınarak farklı dersler görerek eğitim düzeyleri artırılmaya çalışılmıştır. Arkadius'un ölümünden sonra oğlu II. Theodosius yedi yaşında tahta geçince imparator naibi olarak atanan Anthemius da, gençliğinde okuduğu okulun ona sağladığı yararı çok iyi bildiği için bu desteğini esirgememiştir.

Ancak yine de esas kararı veren İmparator II. Theodosius olmuştur. Yüksekokul kurma fikrini danışmanları ile uzun süre tartışmış, sonunda kararını vermiş ve mevcut eğitim sisteminden tümüyle ayrı bir yapılanmaya gidilmesini emretmiştir.

423 yılından başlayarak, yeni binaları ile üniversite kurulmaya başlanırken bir taraftan da eğitim programı hazırlanmıştır.

---

(25) Radi Dikici, *Bizans İmparatoru Büyük Thodosius*, s. 217, 218.

425 yılı geldiğinde 17 Şubat Cuma günü imparatorun da katılımıyla yapılan tören sonunda Konstantinople Üniversitesi-Pandidaktorion eğitime başlamıştır. Üniversitede 31 kürsü kurulmuştur. Bu kürsülerden 10'unda Latince, 10'unda Grekçe gramer; 3'ünde Latince, 5'inde Grekçe hitabet; 2'sinde hukuk ve 1'inde felsefe eğitimi yapılacaktır. Üniversite hocaları, devrin bilginleri arasından seçilerek senato tarafından görevlendirilir. Roma İmparatorluğu'nda en önemli derslerden biri hitabettir. Çünkü iyi hatiplerin üst görevlere tırmanması kolaydır. İmparator müşavirlerinin çoğu hatipler arasından seçildiği gibi, senatörler arasında sivrilenler de daima iyi hatiplerdir.

Dünyanın ilk üniversitesi faaliyete geçmiştir. İleride ihtiyaç duyuldukça, tıp, astronomi, hukuk, tarih, mimarlık ve mühendislik gibi birçok kürsü eklenecektir.

İmparator III. Mikail[26] zamanında Konstantinople Üniversitesi ihtiyaca cevap vermeyince, imparatorun dayısı Caesar Bardas tarafından Magnaura Sarayı'nda bir Yüksek Okul kurulur. Hem üniversitede, hem de yüksekokul eğitim sisteminde yenilikler yapılır. Genellikle eğitim, temelinde felsefenin yer aldığı yedi özgür sanata göre programlanır. Bunlar; trivium diye adlandırılan gramer, diyalektik, retorik; Quadrium diye adlandırılan aritmetik, geometri müzik ve gökbilimdi. Daha sonraki yüzyıllarda bu kürsülere önce anatomi, teoloji ve farmakoloji, sonra hukuk, mühendislik ve mimarlık, coğrafya ve diplomasi eklendi.

(26) *III. Mikail (Amorian Hanedanı) (842-67)*

III. BÖLÜM

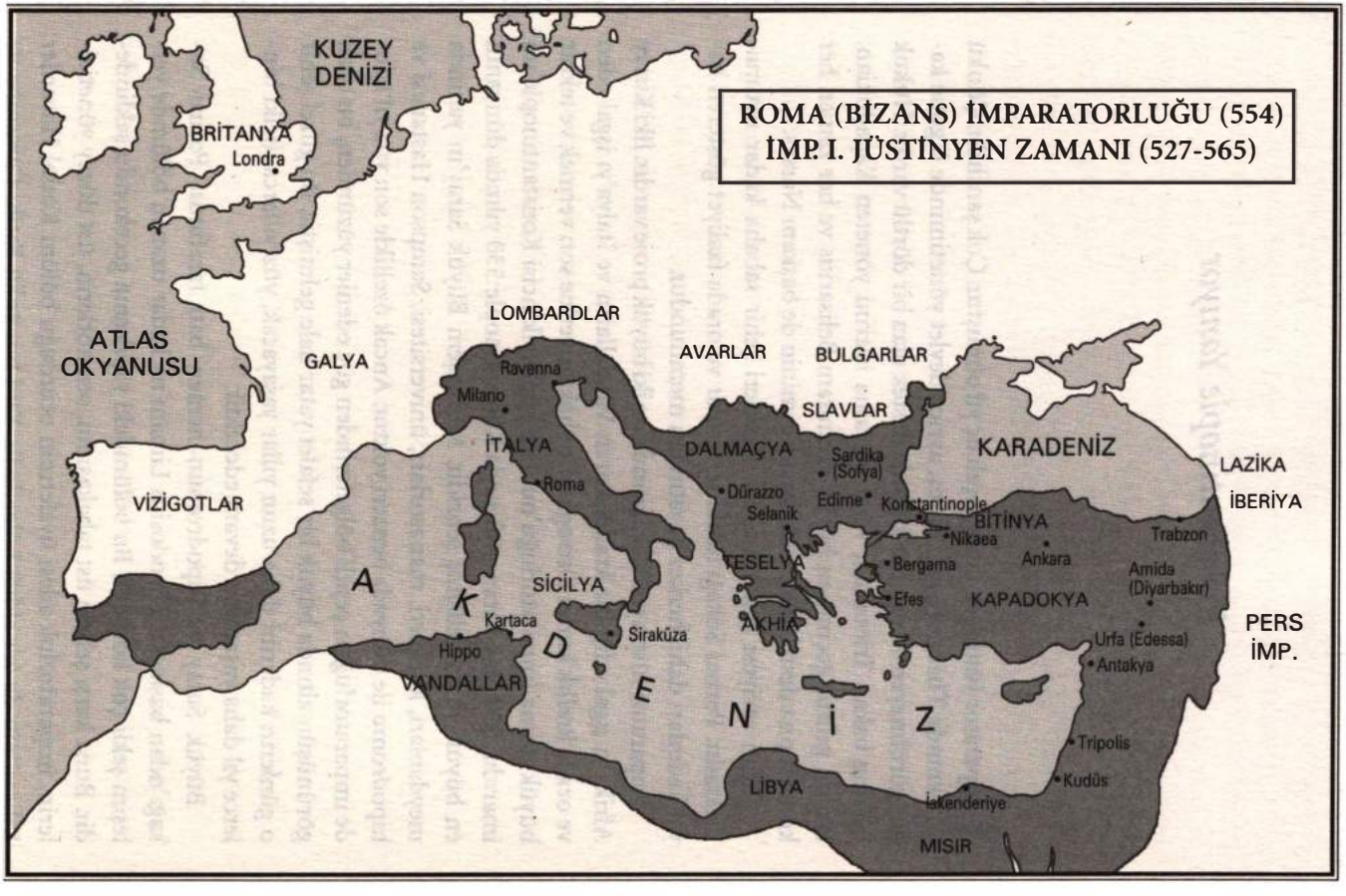
Konstantinople Yanıyor

İmparator Jüstinyen tahta geçeli üç yıl olmuştur. Çok şanslıdır. Çünkü yanında Theodora gibi bir eş, ayrıca devlet yönetiminde o güne kadar görülmeyen ve ona her konuda destek olan bir dörtlü vardır. Hukuk işlerine bakan Tribonian, vergi toplama işlerini yöneten Kapadokian, tarihin gelmiş geçmiş en büyük komutanı Belisarius ve her zaman her konuda ona destek olan istihbarat biriminin de başkanı Narses.

Refah seviyesi çok yüksektir. Geceleri şehir sabaha kadar uyumamaktadır. Pornai Sokağı'ndaki tiyatrolar ve orada faaliyet gösteren hayat kadınları dahil herkes hayatından memnundur.

İmparator Jüstinyen'in kafasında ise iki büyük proje vardır. İlki Kuzey Afrika'yı işgal edip bir krallık kuran Vandalların ve İtalya'yı işgal eden ve orada krallık kuran Ostrogotların hâkimiyetine son vermek ve tekrar büyük Roma İmparatorluğu'nu ihya etmek, ikincisi Konstantinople'un imarıdır. 500 bine varan nüfusuyla Kostantinople 530 yılında dünyanın en büyük ve en gelişmiş şehridir. Muhteşem Büyük Saray'ın yanında meydanları, kiliseleri, manastırları, üniversitesi, Sampson Hastanesi ve hipodromu ile dünyada benzeri yoktur. Ancak özellikle son yüz yıl içinde imparatorluğun çeşitli bölgelerinden göç edenler yüzünden, bu cilalı görünüşün altında büyük bir sefalet yatar hale gelmiştir. Bu güzel şehir o günlerin kaderini daha uzun yıllar yaşayacak, yüz yıllarca, belki binlerce yıl daha yaşamaya devam edecektir.

Büyük Saray ve hipodromun hemen batı tarafında, Pornai Sokağı'ndan başlayan Theodosius Limanı'na kadar uzanan bölümde yerleşim şekli çok kötüdür. Bu bölümdeki yapılaşma gecekondu şeklindedir. Buna karşı şehrin üst tabakasının, senatörlerin, üst düzey yöneticilerin, imparatorluk ailesi üyelerinin oturduğu bölüm Kutsal Havariler Kilisesi'nin de yer aldığı bölgededir. Yani bugünkü Fatih, Çarşamba ve

ROMA (BİZANS) İMPARATORLUĞU (554)
İMP. I. JÜSTİNYEN ZAMANI (527-565)
KUZEY DENİZİ
BRİTANYA
Londra
ATLAS OKYANUSU
GALYA
LOMBARDLAR
AVARLAR
BULGARLAR
Ravenna
Milano
İTALYA
Roma
SLAVLAR
DALMAÇYA
Sardika (Sofya)
Dürazzo
Selanik
Edirne
Konstantinople
KARADENİZ
LAZİKA
İBERİYA
VİZİGOTLAR
BİTİNYA
Nikaea
Trabzon
Ankara
TESELYA
Bergama
Amida (Diyarbakır)
SİCİLYA
Efes
KAPADOKYA
A
K
Kartaca
Siraküza
AKHİA
PERS İMP.
Urfa (Edessa)
Hippo
Antakya
VANDALLAR
D
E
N
İ
Z
Tripolis
Kudûs
LİBYA
İskenderiye
MISIR

Edirnekapı'nın olduğu bütün bölgede, konaklar ve bahçeli evler vardır. Valilik bu bölgeyi titizlikle korumakta, yakınında herhangi bir yerleşime izin vermemektedir. Bu bölgenin güneyinden başlayan ve Altın Kapı'ya kadar olan kısımda yapılaşma biraz daha düzgündür. Ama göçler sürdüğü için büyüme devam etmektedir. Ancak çok önemli bir husus vardır. Hiçbir zaman yapılaşma sırasında Theodosius surlarına beş yüz metreden fazla yaklaşmak mümkün değildir. Bu tedbir, şehrin korunması ve güvenliği bakımından önemlidir. Bu nedenle bütün imparatorlar bu yasağı titizlikle uygulamışlardır.

Göçlerin doğal bir sonucu olarak, Konstantinople'da çeteler türemeye başlar. Bu çeteler haraç alırlar, kadınların ırzlarına geçer ve soygunlar yaparlar. Valilik çok şiddetli tedbirler almasına, suçluların çoğunu idam ettirmesine rağmen, kontrolü sağlayamaz. Her gün Narses'e, ondan da imparatora intikal eden istihbarat raporları, durmaksızın yeni olayların vuku bulduğunu gösterir. Özellikle Yeşiller'in bir bölümü tam bir gangster çetesi olarak organize olmuşlardır. Ancak bütün çalışmalara rağmen çetenin başına bir türlü ulaşılamaz ve olaylara engel olunamaz.

Jüstinyen her ne pahasına olursa olsun, Konstantinople'a göçü durdurmaya, çeteleri yok etmeye ve şehri yeni baştan inşa etmeye kararlıdır.

Ancak her zamanki gibi sorun: bu bölgedeki tüm binaları nasıl yıkacaktır? Bu konuda Büyük Saray'da çalışan mimarlara emir verir. Onlar proje hazırlarlar ama yıkıma çare bulamazlar.

10 Ocak 532 Cumartesi günü Mavilerle Yeşiller (Hipodromda araba yarışlarında dört renk temsil edilirdi. Maviler, Yeşiller Kırmızılar ve Beyazlar. Hepsinin ayrı taraftarı vardı. Bunları bugünün Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor taraftarlarına benzetmek mümkündür) arasında çıkan kavga sonrasında vali yedi kişiyi tevkif eder. Bunları asılmak üzere Galata'ya götürür. Biri Mavilerden diğeri Yeşillerden iki mahkûmun asılırken ipi kopar. Keşişler onları alıp manastırlarına götürürler. Yeşillerin bir sözcüsü üç gün sonra hipodroma yarışlar için gelen imparatora onları affetmesi için ricada bulunur ama imparator kabul etmez. Tarihte ilk defa, birbirlerinin gözlerini oyan Maviler ve Yeşiller birleşerek, "Nika, Nika!..." diye tezahürata başlarlar. Nika'nın iki anlamı vardır. İlki "belki kazanırsın", ikincisi ise "zafer" anlamına gelmektedir. İmparator hipodromu terk ederek saraya döner. Hipodromdan çı-

kan güruh bir isyan başlatır. Önce hapishanedeki mahkûmları serbest bırakırlar, sonra valilik binasını, Ayasofya ve Aya İrini'yi, aradaki Sampson Hastanesi'nin bir bölümünü yakarlar. Çıkan yangın Büyük Saray'ın bir bölümüne zarar verir, rüzgârın da etkisiyle isyan edenlerin oturduğu, imparatorun da yıkmayı düşündüğü, yani hipodromdan Thedosius Limanı'na kadar olan bölge yanar kül olur.

Asiler işi azıtırlar. İmparator Anastasius'un yeğeni Hypatius'u (kendisi istemese de), Jüstinyen'in yerine imparator seçerler. Artık şehrin tek hâkimi onlardır.

Jüstinyen çaresiz ve daha çok da kararsızdır. Sonunda hazineyi alıp kaçmaya karar verir. İşte tam o sırada başında tacı sırtında erguvan rengi peleriniyle imparator ve müşavirlerinin olduğu salona Theodora girer. Dünyanın kaderini değiştirecek o meşhur konuşmasını yapar:

"Buraya gelmeden önce çok düşündüm," der, orada bulunan herkesin gözlerinin içine bakarak. "Biliyorum, bu ölçüde tehlikeli bir durum erkeklerin kendi aralarında konuşup karara varacakları bir hususdur. İtiraf etmeliyim ki, olayların bu duruma gelmesi bize şu veya bu şekilde hareket edebilmemiz için fazla seçenek de bırakmamaktadır. Mevcut durum bize, hayatımızı kurtarmak için kaçmaktan başka bir seçenek bırakmasa da bunun düşünülmesi gereken en son husus olduğu kanısındayım.

"Soğukkanlı ve aklıselim ile düşünürsek, bir adamın ölümden kurtulmak için gördüğü tek ışık bu olsa bile, bir suçlu gibi kaçmak, bir imparator için katlanılamaz bir durumdur.

"Bana gelince, ben bu erguvan rengi giysim olmadan hiçbir zaman var olmak istemediğim gibi benimle karşılaşan kişilerin bana imparatoriçem diye hitap etmedikleri günü görmek bile istemiyorum."(27)

Theodora, Jüstinyen'e doğru dönüp konuşmasına devam eder:

"Bir insan dünyaya geldikten sonra elbet bir gün ölecektir. İmparatorum, kendinizi kurtarmayı düşünüyorsanız, zaten bu zor değil. İşte deniz orada, geminiz orada, hazineniz orada. Ama kaçışınız size ölüm kadar şeref getirmeyecektir... Eskilerin deyimiyle son olarak ben derim ki; 'Erguvan rengi pelerinim, bana en iyi kefen olacaktır...'"(28)

(27) Radi Dikici, *Theodora*, s. 215-216.
(28) Radi Dikici, *Theodora*, s. 242-243.

Theodora'nın kendisiyle gelmeyeceğini anlayan ve onsuz hayata katlanması mümkün olmayan Jüstinyen, etrafındakilere döner ve "İmparatoriçenin dediğini yapın," der.

Theodora hemen kendisine, Mundus ile başkomutan Belisarius'u çağırmalarını ister. İmparatoriçe'nin onlara verdiği emir şöyledir:

"Daha önce bana saray muhafız birliği ve şehir dışındaki birliklerle emrinizde toplam yedi bin kişi olduğunu söylemiştiniz. İmparatorun izniyle şehir dışındaki birliklerin tamamı bu akşam şehre girecek. Yarın dünya tarihinde yeni bir sayfa yazılacak. İsyancılara öyle bir ders verilecek ki, hiç kimse bundan böyle meşru hükümdarına isyan etmek gücünü kendinde bulamayacaktır. Sizlere emrediyorum. Yarın Hipodromun kapılarını kapatarak birliklerinizi içeri sokacaksınız. Bir tek kişi, ama bir tek kişi sağ kalmayacak, isyancıların tamamı yok edilecek. Sonra da onları isyana teşvik edenlerin tamamı yakalanarak sarayın zindanına atılacak ve tümünün hesabı orada görülecektir."(29)

İmparator dahil hiç kimsenin Theodora'nın verdiği emre itirazı olmaz. 19 Ocak 532 Pazartesi günü hipodroma giren birlikler bir tek kişi sağ kalmamacasına 30 bin kişiyi katlederler. İsyan sona erer.

Garip bir şekilde Jüstinyen'in yıkacağı bölgeleri yakarak yok eden ve Konstantinople'u yeniden inşa fırsatı veren asiler olur.

Önce yanan bölgeler temizlenir. Sonra geçici kurulan çadırlarla evsiz kalanlara kış şartları içinde barınak ve beslenme imkânı sağlanır. Ama esas şehrin imarı için dönemin iki büyük mimarı görevlendirilir. Tralles'li (Aydın) Anthemius ile Milet'li İsidor. İkisi yanındaki ekiple muhteşem bir Konstantinople projesi hazırlarlar. Şehrin yeni baştan inşası başlar. İlk olarak Büyük Saray'da, dönemin ve dünyanın ilk hastanesi olan Sampson Hastanesi'nde ve Zeuxippus Banyosu'ndaki hasarlar giderilir. Sonra şehrin halkın yaşadığı yanan bölümünün, Aya İrini ve Ayasofya'nın yapımına başlanır.

Jüstinyen artık elli yaşındadır. Yaşlandığını düşündüğünden, Ayasofya'nın bir an önce dünyada benzeri olmayan bir eser olarak ortaya çıkmasını istemektedir. Bunun için her türlü kaynağı, imkânı ve önceliği Ayasofya'ya verir. Dünyanın her tarafından ustalar, inşaat işinde

(29) Radi Dikici, *Theodora*, s. 207.

çalışmış yetişkin kişiler Konstantinople'da toplanır. Gece gündüz, yirmi dört saat ve her vardiyada beş bin kişi olmak üzere, çalışma devam eder. Yine imparatorluğun her tarafından en kaliteli inşaat malzemesi ve mermer, başkente gönderir. Bunlar arasında yedi adet mermer yeşil kolon dünyanın yedinci harikası olan Artemis Tapınağı'ndan, döşeme ve duvarlar için beyaz mermerler Marmara Adası'ndan, pembe mermerler Afyon yakınlarından, sarı mermerler Mısır Ba'albek'ten, yeşil somakiler Thesalya ve Mora Yarımadası'ndan getirilir.

Yapımı tam beş yıl, on ay ve dört gün süren Ayasofya 27 Aralık 537 Pazar günü büyük bir törenle ibadete açılır.

O gün, orada yapılan törenin eşine bir daha Bizans tarihinde rastlanılmayacaktı. Ayasofya'nın bahçesinde sadece davetliler, dışarıda ise mahşeri bir kalabalık vardı. Bahçe içinde ve dışında kurulan çadırlarda devamlı yiyecek ve şerbet dağıtıldı.

Jüstinyen ve Theodora doğal olarak ilginin odağıydılar. Bilmekteydiler ki, bu, o güne kadar dünyada inşa edilen en büyük, en görkemli kiliseydi ve onun ululuğuna dünya durdukça hiçbir kilise yaklaşamayacaktı bile...

Ayasofya'ya giriş için iki büyük ana kapı vardı. Ortadaki ana kapı sadece imparator ve imparatoriçenin girişi için ayrılmıştı. Jüstinyen ve Theodora o kapıdan içeri girdiler. Yandaki büyük kapıdan ise Anthemius ve genç İsidor onları takip etti. İçeri girilir girilmez on metrelik bir koridor geçiliyordu. Bu koridor aşılınca kilisenin iç bölümüne geçmek için yine on metrelik bir koridorun aşılması gerekiyordu...

Jüstinyen ve Theodora, içeri girince diz çöküp dualarını yaptılar. Jüstinyen'in ağzından kendiliğinden şu sözler döküldü:

"Süleyman işte şimdi seni geçtim!..." Diğer bir tarihi kayıt da şöyledir: "Süleyman, şimdi seni yendim. (Solomon, eni kêsa se.)"

Jüstinyen'in kast ettiği, milattan önce 10. yüzyılda Filistin'de hüküm süren ve Kudüs'te yarattığı efsanevi eserlerle anılan İsrail Kralı Solomon, yani Süleyman Peygamber'di. Filistin'in şimdiki hâkimi olan Jüstinyen ise Ayasofya ile onu geçtiğine inanıyordu.[30]

Artık 500 bin nüfusu ve modern yapıları ile Konstantinople "Şehirlerin Kraliçesi" unvanına gerçekten sahip olur.

(30) Radi Dikici, *Theodora*, 2009, s. 273-274.

Corpus Juris Civilis

Jüstinyen Roma-Bizans tahtına geçtiği 527 yılında iki önemli konunun mutlaka çözülmesi gerekli olduğunu gördü. Bunlardan biri nüfusu 500.000'e varmış Konstantinople'daki göçler nedeniyle kötü yerleşim, diğeri bin yıllık Roma İmparatorluğu'ndaki hukuki karmaşaydı. Bin yıl içinde yayınlanan hangi kanunun, kararnamelerin ve imparatorluk emirnamelerinin yürürlükte olduğunu hiç kimse bilmiyordu. Adalet dağıtımı aksadığı gibi üniversitedeki hukuk eğitiminde de büyük karmaşa vardı.

İmparatorluk şanslıydı. İmparatorun yardımcılarından biri olan Tribonian hukuk alanında dahiydi. Ancak iki küçük kusuru vardı. Hıristiyan dünyasında o bir pagandı yani çok tanrılı dine inanıyordu ama çok becerikli olduğu için Jüstinyen bunun üzerinde hiç durmamıştı. Diğeri ise ona yapılan başvuruları belirli hediye almadan halletmezdi. Yani rüşvet alırdı.

Jüstinyen iki yıl sonra, 529 yılında şartların olgunlaştığını düşünerek Tribonian'ı huzura çağırdı.

"Tribonian, gerek İmparator Konstantin, gerekse İmparator Theodosius zamanında yapılan çalışmalar, kendi dönemlerinde çıkan kanunların düzenlenmesiyle sınırlı kaldı. Bu imparatorluktaki hukuki karmaşayı önleyemedi. Senden çok hızlı bir çalışma ile bir düzenleme yapmanı istiyorum. Bu konuda tam yetkilisin," dedi.

"Emredersiniz majeste."

Tribonian bir hafta içinde dönemin en büyük hukuk bilginlerinden bir komisyon kurdu ve çalışmaya başladılar. 13 ay gibi kısa bir zaman içinde çalışma tamamlandı. Hangi tarihte çıkarılmış olursa olsun yürürlükteki Roma İmparatorluğu'nun bütün kanunları bir araya getirildi ve standardize edildi. Geçerliliği kalmamış hükümler tespit edildikten

sonra iptaline gidildi. Bu, imparatorluk kurulduğundan bu yana ilk defa yapılan en büyük hukuki düzenlemeydi. Yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu *Jüstinyen Kodeksi* olarak adlandırıldı.

Ancak kodeksin sorunları çözmediği kısa zamanda anlaşılınca farklı bir düzenlemenin yapılması gereği ortaya çıktı. İmparator önce Tribonian'ı yüksek hâkimliğe –bugünün adalet bakanlığına eşdeğer bir göreve– atadı.

530 yılının Kasım ayı ortalarında sabah Tribonian'ı tekrar çağırdı. İmparatorun yanında İmparatoriçe Theodora da vardı.

"Tribonian, çok başarılı bir çalışma yaptınız. Ben bunu hukuki düzenlemenin ilk adımı sayıyorum. Şimdi bunu ileri götürmeliyiz. Öyle bir hukuk sistemi yaratmalıyız ki, evrensel kuralları kapsamalı, belki de gelecekte bile uygulanabilir ve adalet dağıtımının tek kaynağı olmalı."

"Majeste bunu yapabiliriz. Bana biraz daha yetki, eleman ve daha fazla zaman vermelisiniz."

"Olur, ama nedenini açıkla."

"Çünkü sadece Konstantinople'daki hukukçularla bunu hazırlayabilmem mümkün değildir. Ülkenin diğer bölgelerinde bulunan, her biri ayrı konuda uzman olan hukuk bilginlerinin desteğine ihtiyacım var. Bunlarla kuracağım komisyondaki her üyeye ayrı bir hukuk alanını vereceğim. Yine her üyenin kendisine bağlı genç ve yetenekli hukukçulardan kurulacak birer ekip olmalı. "

"En çok bir hafta içinde bana hazırladığın organizasyon şemasını getir. Bunun için size sarayda özel bir bölüm hazırlatacağım. Her türlü bilgiye ulaşman için gerekli emirleri vereceğim. Ayrıca imparatorluk arşivini istediğin gibi kullanabilirsin."

"Emredersiniz..."

16 kişiden kurulu yeni hukuki komisyon 15 Aralık 530 Pazar günü Tribonian'ın başkanlığında faaliyete geçti. Komisyonun üyeleri arasında bir sivil yönetici, çeşitli alanlarda ihtisası olan ve ikisi Antakya'dan on bir seçkin hukukçu, dört hukuk bilgini vardı. Hocalardan ikisi Beyrut, diğer ikisi Konstantinople Üniversitesi'nden katılmıştı. Bu sefer de tümüyle yeni bir düzenleme yapılacaktı. Onun için önce bütün eski Roma Hukuku kayıtlarının gözden geçirilmesi gerekiyordu. Buradan hareketle kanunların ve yasal hüküm ifade eden bütün kural ve anlaşmaların genel çerçevesi çizilecekti.

Komisyonun çalışması bütün hızıyla devam ederken 531 yaz ayları gelmişti. Bir sabah İmparatoriçe Theodora bir mabeyinci göndererek Tribonian'ın derhal yanına gelmesini buyurdu.

Tribonian huzura girdiğinde İmparatoriçe Theodora'nın taht yerine bir masa başında olduğunu ve önündeki parşömenleri incelediğini gördü. Ses çıkarmadan bekledi.

Bir süre sonra Theodora onu fark etti.

"Tribonian seni yine hukuki bir konu için çağırdım. Yaklaşık altı aydır saraydaki hukukçularla bu konu üzerinde çalışıyoruz. Kadın hakları. Şimdi sana hazırladığım hukuki metni veriyorum ve çalışmalarınıza katarak aynen kanunlaşmasını istiyorum."

Bir top parşömeni Tribonian'a uzattı.

"Majeste tabii emriniz yerine getirilecektir. Eğer müsaade ederseniz arkadaşlarımla bunu inceleyebilir miyiz?"

"Hiç şüphesiz. Ama emrim olmadan herhangi bir değişikliğe müsaade etmem."

"Başüstüne efendimiz."

Komisyon üyeleri daha bakar bakmaz Theodora'nın hazırladığı tüm hükümlere itiraz ettiler. Çünkü bin yıllık Roma İmparatorluğu tarihinde kadın hakları diye bir şey yoktu. Her biri sahasında otorite olan komisyon üyelerinin bu husus genlerine aykırı idi. Hep ağızdan "Olmaz efendim... Olmaz..." diye bağırıyorlardı. İçlerinden biri, "Bu kabul edilirse, bu komisyonda bir gün bile durmam," diye haykırdı. Hatta, bilginlerden en yaşlı olan sözünü sakınmadı, "Bu kadın kendisini ne zannediyor, yüzlerce yıllık uygulanan kuralları alt üst etmeye kalkıyor. Kadınlara böyle hakların verilmesi mümkün değil..." dedi. Ama onlar Theodora'yı hiç mi ama hiç tanımıyorlardı.

İki gün sonra imparatoriçenin huzuruna çıktığında Tribonian, "Arkadaşlarımız bu metni inceledikten sonra dediler ki..." diye söze başladığında Theodora onun sözünü kesti.

"Arkadaşlarınızın ne dediği umurumda bile değil. Kadın hakları konusunda bu metin aynen yasalaşacaktır. Karşı çıkan kim olursa olsun, onu Tanrı'nın bile unuttuğu yere sürgün ederim. Şimdi anlaşıldı mı?"

"Eeem...reder...siniz efendim."

Tribonian ertesi gün imparatoriçenin dediklerini aktarınca, sanki komisyon üyeleri, bir gün önce kıyamet koparmamışlar gibi, önce sus-

tular, sonra da, "Eh... Madem imparatoriçemiz böyle emrettiler. Tabii ki bu hükümler yasalaşacaktır," diye konuyu bağladılar.

Theodora'nın imparatorlukta kadınlara ilk kez hak sağlayan hükümler şunlardı:

"Kadınlar başlarında bir erkek olmadan ticaret yapabilirler. Boşanmış kadın çocuğunun vasisi olabilir. Kadınlar tek başına mal mülk sahibi olabilirler. Aşağıdaki şartlar gerçekleşmedikçe, (ekli listede kadınları koruyan hususlar vardır) eş karısını boşayamaz. Aile hukukunda ölüm cezası olamaz. Bir erkek, eşinin sevgilisini şahitler huzurunda üç defa ikaz ettikten sonra öldürebilir. Eğer eş, karısını başkasıyla ilişki sırasında yakalarsa, kadın iki yıl süreyle kadınlar manastırına kapatılır ve kocası ancak onu iki yıl sonra affedebilir."(31)

Komisyon çalışmalarına devam etti. 532 yılında eskiden hüküm ifade eden 3 milyon madde ise 150 bine indirildi. Baştan aşağı yeni bir düzenleme yapılarak bunlar *Digest (Pantdectae)* adıyla 50 kitapta toplandı. Bu inanılmaz çalışma, üç yıl içinde başarıyla tamamlanıp Aralık 533'te kanunlar ve kuralların tamamı ortaya çıktı.

Çalışmalar bitince Tribonian imparatordan randevu istedi. Jüstinyen zaten her ay çalışmaların sonuçlarını gelen raporlarla izlemekteydi. Hemen Tribonian'ı kabul etti.

İçeri giren Tribonian'ın yanında bu çalışmada komisyon başkanlığı yapmış, üniversitenin en büyük bilginlerinden üç kişi vardı. İçeri girer girmez hepsi imparatorun ayaklarına kapandılar.

"Lütfen kalkın," dedi imparator. "Şimdi bana anlatın bakalım neler yaptınız?"

Sırayla her biri kendilerine bağlı komisyonların çalışmalarını anlattı ve en sonunda Tribonian durumu özetleyerek içeri girmeleri için görevlileri çağırdı. İki görevli ellerinde güçlükle taşıdıkları birer kitapla içeri girdiler ve Tribonian kitapları birer birer imparatorun önündeki masaya koydu.

"Tribonian ve siz değerli bilginler," diyerek söze başladı imparator, "tarihe damga vuracak kadar büyük ve önemli bir iş yaptınız. Hepinizi ayrı ayrı kutluyorum. Bunun için dördünüze de –yanında bulunan ru-

(31) Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 132.

lo halindeki kâğıtları dağıtarak– Kadıköy tarafında toprak bağışlıyorum."

İmparator dördüne tek tek rulo halindeki belgeleri verdikten sonra konuşmasına devam etti.

"Şimdi sizden dileğim, bütün imparatorlukta tek hukuk sisteminin yürürlükte olması için bu kitapları çoğaltıp eyaletlere göndermeniz. Ayrıca üniversitelerde hukuk eğitiminin bu hususlara göre yapılması için bu kitapların özetini çıkararak onlara da ulaştırmanız. Tribonian, çalışmalarınız tamamlanınca bu hususlaki emirnameyi hemen hazırla ve bana getir."

Tribonian ve alimler imparatoru selamlayarak huzurdan ayrıldılar.

İmparatorun bu emri üzerine komisyon *Digest*'i iki büyük kitapta özetledi. Bunlar üniversitelere ve hukuk eğitimi veren okullara ders kitabı olarak gönderildi. Yapılan bu düzenlemeye *Institutes* adı verildi. Böylece düzenleme tamamlanmış oldu.

Ancak 555 yılına kadar şartlar gereği 120 kadar bazı yeni yasal düzenlemeler yapıldı. Bunlara ise *Novellea* dendi.

Yapılan bu üç düzenleme *"Corpus Juris Civilis"* olarak anılmaktadır.

Corpus Juris Civilis öyle muhteşem bir çalışmaydı ki, 1500 yıl boyunca tüm dünyada, tüm hukuk sistemlerinin temelini teşkil etti, örnek alındı. Daha doğrusu laik hukuk düzeninin kurulmasını sağlayan tek kaynak oldu. Her dile çevrildi. Özellikle matbaanın icadından sonra binlerce kez basıldı. Hukuk eğitimi veren üniversitelerde, hukuk eğitiminin başlangıcı oldu.

Digest'i İngilizce'ye çeviren C. F. Kolbert bu konuda şöyle söylemektedir.

"İnsanlık tarihinde İncil'den sonra en derin izi bırakan kitabın Corpus Juris Civilis olduğunu söylersek mübalağa etmemiş oluruz."(32)

İşin en enteresan tarafı ise müspet hukuk sistemini yaratan bu düzenleme Konstantinople'da yani İstanbul'da, yani bu topraklarda yapıldı.

(32) *The Digest of Roman Law,* Translated by C. F. Kolbert, s. 8.

Tarihin En Büyük Salgını, Veba

İmparator Jüstinyen, 541 yılı geldiğinde Ayasofya ile birlikte yeniden inşa edilmiş Konstantinople'un keyfini sürüyordu. Toplumda refah seviyesi yükselmiş, şehir tekrar yirmi dört saat yaşamaya başlamıştı. Hipodromdaki at yarışları çılgıncasına devam ediyor, Tiyatrolar (eski Pornai) sokağındaki seks unsurunun güçlü olduğu gösteriler sabahın ilk ışıklarına kadar durmuyordu.

İmparator yardımcısı Narses'le günlük toplantısını yapmaktadır. Ancak Narses'in canının sıkkın olduğunu fark eder.

"Ne o Narses, bir problem mi var?"

"Evet majeste, aslında var. Önce önemsemedik ama gittikçe yaygınlaşıyor. Sanırım bir veba salgınıyla karşı karşıyayız. Salgın İspanya'da başlamış ve Fransa'ya da sıçramış. Her geçen gün yayılıyormuş. Bu belanın yayılmasını ve buralara varmasını önlemek için tedbirler almalıyız."

İmparator bir süre düşündü, sonra tedbirleri sıraladı.

"Bütün imparatorluk eyaletlerine bir emirnameyle bildir, Avrupa limanlarından mal getiren hiçbir gemi imparatorluğun limanlarına alınmayacaktır. Açıkta bekletilecek ve yükünü indirirken çok sıkı kontrol edilecektir. Gemi mürettebatı da tek tek kontrol edilecek ve herhangi bir ölüm vakası olduğu tespit edilirse, geminin yükü boşaltılmadan geri gönderilecektir. Karadan şehirlere giriş sıkı kontrol altına alınacak. Vebanın salgın olduğu ülkelerin hiçbirinden gıda maddesi girişi yapılmayacak. Şimdilik bu tedbirler alınsın, bekleyelim, bakalım ne olacak..."(33)

İskenderiye valisinin yazlık konağına Milano'dan mobilya getiren gemi, diğer gemilere yapıldığı gibi, limana yaklaştırılmaz, açıkta demir

(33) Radi Dikici, *Theodora*, s. 285.

atar. Kaptan, kontrole gelen subaya seyir defterini verir. Gerçekten yolda hiçbir ölüm vakası olmamış ve mürettebat sağ salim İskenderiye'ye ulaşmıştır. Bunun üzerine mobilyaları, yanına yaklaşan Bizans gemisine aktarabilmek için önce iki gemi iple birbirine bağlanır. Sonra yük, araya konan tahta köprülerin üzerinden taşınarak Bizans gemisine yüklenir. Ancak tam o sırada üç farenin bir delikten çıkarak iplerin üzerinden Bizans gemisine geçtiğini hiç kimse fark etmez.

O zaman elbette bilinmiyordu; farelerin tüyleri arasına gizlenen ve bir milimetreden bile küçük *Xenopsylla* denen uçucu bir böcek, midesinde *Pasteurella pestie* denen ölümcül veba bakterisi taşımaktaydı. Bu böcekler uçarak çevrede bulunan diğer farelerin tüyleri arasına yerleşip hızla üremekteydiler. Bu uçucu böcekler, farelerin tüyleri arasından kalkarak doğrudan insan vücudunun herhangi bir noktasına konup ısırmak suretiyle veba mikrobunu aktarmaktaydı. Genellikle etki süresi iki gün olan veba bakterisi en geç üçüncü gün insanı öldürmekteydi.

Boşaltma işi biter. İki gemi birbirinden ayrılır ve mobilyaları taşıyan gemi limana gelir, yük arabalara taşınarak valinin sarayına götürülür.

Hava kararmıştır. Aç fareler, yine gemiyi iskeleye bağlayan iplerin üzerinden limana inerek, yiyecek bulabilecekleri çöplüklere doğru hızla koşarlar. Onlar karınlarını doyururken, tüylerinin arasındaki veba mikrobu taşıyan uçucular, üremek için şehirdeki diğer fareleri bulmak üzerine çevreye dağılırlar...

Fazla zaman geçmeden ilk kurbanları limandaki tayfalardan biri olur. Sabah erkenden gelen genç tayfa birden sallanıp yere düşer. Kısa bir süre sonra vücudunda kırmızı lekeler belirmeye başlar. Ardından çığlıklar atar, bir yandan da su ister. Ama çok geçmez, bayılır...

Evet, bu vebadır. Orada bulunanlar, "Veba!... Vebaaa!..." diye bağırarak kaçmaya başlarlar. Ama faydasızdır, bu bela Mısır'a kadar ulaşmıştır bir kere. Sadece birkaç ay içinde Filistin'e, oradan Anadolu'nun çeşitli kentlerine yayılır. Oralarda neredeyse girmediği hane kalmaz...

Bu haberler üzerine Konstantinople'a giriş ve çıkışlar neredeyse yasaklanır. Kontrolsüz hiçbir maddenin girişine müsaade edilmez. Vali bizzat kendisi, her sabah şehrin bütün giriş kapılarını tek tek kontrol eder. Ancak bütün önlemlere rağmen, askeri bir birliğin şehre getirdiği malzemeler arasında veba mikrobu taşıyan fareler gözden kaçar...

Bir hafta sonra, şehrin fakir kesimlerinin yaşadığı Tiyatrolar Caddesi ile Theodosius Limanı arasındaki bölgede veba hızla yayılır ve ölümler başlar. Asillerin yaşadığı bölge ve Büyük Saray'ın çevresi ise askeri birliklerce karantinaya alınır. Oralara giriş ve çıkışlar her ne pahasına olursa olsun kesin olarak yasaklanır.

Ama veba akıl almaz boyutlarda hızla yayılmayı sürdürür. Sampson Hastanesi doktorları bu konuda çaresiz kalırlar. Başlangıçta günde birkaç yüz olan ölü sayısı, çok kısa bir süre sonra binlere ulaşır. Artık mezar yerleri dolar, ölüleri gömecek yer kalmaz. Tek çözüm vardır. Ölüler denize atılmaya başlanır.

Şehrin üzerine tam bir karabasan çöker. Yönetim ne kadar uğraşsa da etkili olamaz. Hastalık normal seyrini sürdürecek ve tarihte örnekleri görüldüğü gibi, zamanı gelince kendiliğinden yok olup gidecektir.

Doktorların tavsiyesi üzerine gerek İmparatoriçe Theodora, gerekse İmparator Jüstinyen çok dikkatliydiler. Esasında sorumluluk taşıyan bir imparator olarak, halkının yanında olması ve bir çözüm üretmesi gerektiğini çok iyi bilen Jüstinyen, doktorların, yapabileceği hiçbir şey olmadığını söylemelerine rağmen gece gündüz çareler arıyor ama bulamıyordu. Halkı inim inim inlerken karantina altındaki sarayında tehlikeden uzak, eli kolu bağlı oturmaya içi elvermedi, bir gece yarısı kimseye haber vermeden, kıyafet değiştirerek usulca saraydan çıktı. Hipodromun altındaki Tiyatrolar Sokağı'na doğru ilerledi.

Çok değil, belki bundan bir-iki hafta önce sokaklarından müzik seslerinin geldiği, insanların etrafta neşeyle cıvıl cıvıl gezindiği, tiyatrolarının şarkıcılarıyla, dansçılarıyla, göstericileriyle sabahın ilk ışıklarına kadar açık olduğu, yirmi dört saat yaşayan ve ışıl ışıl olan Konstantinople'un bu semti, şimdi ürkütücü bir ıssızlığa ve karanlığa gömülmüştü... Öyle ki, sokaklarda durumunu soracağı bir kişi bile bulamadı.

İmparator bu kadarını beklemiyordu. Şehrin bu halinden ıstırap duydu. Çaresiz, saraya döndü... Tedbiri elden bırakmadı, üzerindekileri içeri girmeden önce çıkardı, normal kıyafetini giyerek yatmaya gitti.

Ertesi sabah dokuzda, sağlık ve askeri konuların konuşulacağı önemli bir toplantı vardı. Normalde her sabah sekizde çalışmaya başlayan imparator, saat on olduğu halde ortalarda görünmedi. İmparatoriçeye haber verildi. O da hemen Jüstinyen'in dairesine koştu ve gördüğü manzara kar-

şısında donakaldı. Jüstinyen garip sesler çıkartarak ve arada bir bağırarak uyumaktaydı. Kocasını o halde gören Theodora'nın aklına tek bir şey geldi ve yazık ki yanılmamıştı. Doktorlar çağrıldı, onlar da aynı kanıdaydılar; imparator vebaya yakalanmıştı ve kurtuluş ümidi yoktu.

Sarayın başhekimi imparatoriçenin huzuruna çıktı.

"Majeste," dedi, "imparatorumuzun ancak bir veya iki günlük ömrü kaldı. Onu yalnız bırakınız ve katiyetle yanına yaklaşmayınız. Çünkü bu hastalık bildiğimiz kadarıyla havadan da hastalara bulaşmaktadır. Eğer aksini yaparsanız sizin de akıbetiniz aynı olur."

İmparatoriçe doktoru dinlemedi bile. Çünkü bilmekteydi ki, kendi yaşamı da Jüstinyen'le birlikte bitecekti. Çünkü Jüstinyen kendisinden sonra imparator olacak kişiyi işaret etmemişti. Seçimi ordu ve senato yapacaktı. Jüstinyen'den sonra kim imparator olursa olsun gelecek olan imparator ona yaşam hakkı tanımayacaktı.

Yerinden fırladı, doğruca Jüstinyen'in odasına koştu. Her taraf kusmuk içindeydi. Jüstinyen çığlıklar atarak yere düşmüş ter içinde yatmaktaydı. Hemen üzerindekileri çıkararak onu çırılçıplak bıraktı. O anda gördü ki boynunun etrafında kırmızı lekeler vardır. Bunlar "Vebanın Gül Halkaları"ydı. Hizmetkârları çağırarak üzerinden çıkardıkları dahil yatağı, örtüleri ve yerdeki halıları götürüp yakmalarını söyledi.

"Çabuk bana temiz bezler ve bir kap içinde sıcak su getirin," diye emretti.

Jüstinyen'in bütün vücudunu ıslak bezlerle temizledi. Onu temiz örtüler serilmiş yatağa birlikte yatırdılar.

Akşama kadar odada ne varsa söküp atıldı. Perdeler yakılmaya gönderildi. Bütün mobilyalar dışarı çıkarıldı. Artık ortada sadece Jüstinyen'in yatağı vardı.

Dışarı çıkmadan önce kendisi için de yeni giyecekler istedi. Üstündekileri çıkarıp ne kadar değerli olursa olsun yakmalarını söyledi. Yeni giysilerini giydikten sonra bitkin bir halde dışarı çıktığında başhekim onu beklemekteydi.

"Majeste," dedi, "kusma vebanın ilk işaretidir. Eğer bunu ishal takip ederse imparatorumuzun kurtulma ümidi yoktur. Ama yine de her ihtimale karşı alınması gereken tedbirleri size anlatmam gerekir. Eğer imparatorumuz yirmi dört saat içinde ishal olmazsa ümit doğar. O zaman yüksek ateş vücudu kavurmaya başlayacaktır. Mutlaka hastaya su içirerek su

kaybının önlenmesi gerekmektedir. Bu çok önemlidir. Yirmi dört saat dikkatle izlenmelidir..."

Sabaha kadar Jüstinyen'in yanında kalan Theodora hiç uyumadı. Ağzına damla damla su verdi. Sabaha karşı ise zorla bir bardak su içirdi.

Sabah oldu. İmparatorda ishal alameti yoktu. Ancak kasıklarında şişler belirmeye başlamıştı. Endişelendi.

Devlet işleri bekleyemezdi. Sabah olunca... doğruca imparatorluk ofisine gitti. Narses ve diğer üst düzey yetkililerinden şehirdeki vebanın seyri ve ölümler hakkında bilgi aldı.

Odasına çekilmeden önce üzerindeki bütün elbiseleri çıkardı ve kaynar suda yıkanması için gönderdi. Sonra banyo yapıp birkaç saat uyudu. Uyandığında hava kararmıştı. Koyu renkte sade bir elbise giydi ve başına siyah bir tül takarak doğruca sarayın kilisesine gitti. Başrahip onu karşıladı ama o eliyle gitmesi için işaret etti. Diz çöküp dakikalarca dua etti. Tanrı'ya kocasını bağışlaması için yakardı...

Aradan bir hafta geçmişti. Jüstinyen oldukça zayıflamıştı ama ölüme direniyordu. Vücudu suyla takviye edilmeye devam edildi. İlk olumlu işaretler olarak, kasıklarındaki şişlikler inmeye ve kırmızı veba halkaları solmaya başladı. Ertesi hafta başında ise sulu yiyeceklerle beslenebilir duruma geldi.

Bu süre içinde Theodora'da herhangi bir hastalık belirtisi görülmeyince, yavaş yavaş doktorlar da odaya girerek, ümitsizliklerine rağmen, hastaya bakmaya başladılar. İmparator bir deri bir kemik kalmıştı. Artık Theodora bile onu kolaylıkla çevirebilmekteydi.

Bu arada Theodora her sabah imparatorluk ofisinde toplantıya katılmakta, imparatorluk gücünü sonuna kadar kullanmakta, gerekli emirleri imzalamakta ve talimatları vermekteydi. Hiç kimse de ona karşı çıkmak cesaretini gösteremiyordu. Onun devleti yönetmesi herkese normal gelmişti.

Üçüncü ayın sonunda veba salgınının hızı ve günlük ölüm sayısı düşmeye başladı. Yavaş yavaş şehir de hareketleniyordu. Sonbahara doğru ise salgın sona erdi. Yapılan ilk hesaplamalara göre başkentteki ölü sayısı 230 bindi. Yani başkentin nüfusu yarı yarıya azalmıştı. Bütün imparatorlukta kaybın birkaç milyonu aştığı tahmin edilmekteydi.

İmparatorluk ofisinde üzerinde en çok çalışılan konu ertesi yıl ülkenin, özellikle başkentin nasıl besleneceğiydi. Anadolu'da yeterli ekimin yapıla-

mayacağı belliydi. Mısır'dan gelecek yiyecek miktarının dörtte bir civarında kalacağı tahmin edilmekteydi. Vebanın uğramadığı Libya'da kayıp söz konusu değildi.

Sonbahar geldiğinde Justinyen zaman zaman gözlerini açıyor ama son derece halsiz olduğu için tek kelime edemeden tekrar uykuya dalıyordu. Vebanın yarattığı nöbetler artık bitmişti, ağızdan etli gıdalar da verilmeye başlanmıştı.

Theodora akşam yemeğini yedikten sonra üzerine rahat bir kıyafet giyerek Justinyen'in odasına gitti. Her akşam yaptığı gibi, duymadığını bildiği halde ona günlük olayları anlattı. Yorgundu, biraz dinlenmek için yavaşça başını yatağın kenarına koydu, uyumuştu. Ne kadar zaman geçtiğini bilemiyordu ama bir elin saçlarını okşamasıyla aniden irkilerek uyandı. Aklına ilk gelen, nedimelerden birinin onu uyandırmaya çalıştığı oldu...

Saçlarını sevgiyle okşayan Justinyen'di. Hemen ayağa kalktı. Mumu alıp Justinyen'in yüzüne yaklaştırırken, içinden bunun bir rüya olmamasını diledi. Hayır, bu bir rüya değildi; Justinyen'in gözleri açıktı. Çılgına döndü. Gözyaşları bir sel olup, aktı. Üzerine eğildi.

"Sevgilim!..."

Justinyen o kadar yorgundu ki, fısıltı halinde, yavaş yavaş ve tek tek, "Ben neredeyim Theodora?... Ne oldu bana?..." diyebildi ancak.

"Yedi ay önce hastalandın sevgilim ve ilk defa kendine geliyorsun. Sonra sana her şeyi anlatırım, şimdi sen kendini yorma."

Justinyen doğrulmaya çabaladı ama yapamadı, başı yastığa düştü.

"Nasıl olur... yedi ay... ben buradayım... anlat bana..."

"Lütfen güç sarf etme. Tekrar kendini kaybedersin diye korkuyorum sevgilim, ne olursun konuşma."

"Ama... ben... çok acıktım..."

Theodora kapıya koştu, ağlamaklı bir sesle avaz avaz bağırdı.

"İmparator acıkmış, ona çorba getirin, duydunuz mu?... İmparator acıkmış!..."

Bütün saray ayağa kalktı. Herkes birbirine sevinçle aynı şeyi söyledi.

"İmparator acıkmış, duydun mu?..."

Bu haber yıldırım hızıyla yayıldı. Yarım saat sonra Narses de saraydaydı. Ancak Theodora onların içeri girmesine müsaade etmedi. Dışarı çıkıp, durumu anlattı.

"Hepimize ne mutlu ki, imparatorumuz kendine geldi. Biraz önce çorbasını içirdim. Tekrar uykuya daldı. Ama bu koma hali değil. Normal bir şekilde uyuyor. Ancak yarın kendisini görmeniz uygun olur."

Onları yolcu ettikten sonra tekrar içeri girdi ve sabaha kadar Justinyen'in yanında kaldı. Korkusu, iyileşmenin geçici olmasıydı...

Gün ışırken Justinyen uyandı.

"Theodora, kalk sevgilim. Galiba ben yine acıktım..."

Sabah ilk olarak Narses içeri girdi. İmparatoru selamladı.

"Geçmiş olsun majeste, imparatorluğun gözü aydın, nihayet iyileştiniz," dedi.

"Bütün bu olanlara inanamıyorum Narses. Yedi ay, hiçbir şeyden habersiz komada kalmışım. Hafta sonuna kadar kendimi toplarım. Bu zaman zarfında olup bitenler hakkında geniş bir bilgi istiyorum."

"Emredersiniz majesteleri, lütfen siz dinlenin..."

İmparatorun iyileştiği haberi bütün imparatorluğa hızla yayıldı ve her tarafta kutlamalar yapıldı. İmparatorun sağlığına kavuşması nedeniyle o pazar Ayasofya'da bizzat patriğin yönettiği ayine Theodora dahil ülkenin bütün yöneticileri ve ileri gelenleri katıldı.[34]

Devlet arşivine giren kayıtlara göre, 500.000 olduğu tahmin edilen Konstantinople nüfusunun 230.000'i veba salgınında yok olmuştu. Bu o zamana kadar vebanın yaptığı en büyük tahribattı.

(34) Radi Dikici, *Theodora*, s. 289-296.

Kutsal Haç – Crux Vera

İmparator Büyük Konstantin, 325 yılı geldiğinde bir taraftan bir yıl önce başlanan ve başkent yapmayı düşündüğü Byzantium'daki inşaat faaliyetlerini yakından izlerken diğer taraftan Hıristiyanlıkta görüş ayrılıklarını gidermek için I. İznik Konsili hazırlıklarını sürdürüyordu.

Ancak başında öyle bir sorun vardı ki, nasıl çözeceğini bilemiyordu. O sırada 75 yaşında olan annesi Helena, oğluna her gece rüyasında yüce İsa'yı gördüğünü ve ölmeden önce mutlak surette Kudüs'ü ziyaret etmek istediğini söylüyordu. Daha fazla direnemeyen Konstantin, bu konuda gerekli hazırlıkların yapılması için emir verdi. Hemen ardından da imparatoriçenin yol boyunca geçeceği ve konaklayacağı her şehir ve kasabaya özel hazırlık yapılması için ulaklar gönderildi. Bineceği araba özel olarak hazırlandı. İmparatoriçe, her türlü hizmetinin görülmesi için yanında en az beş nedime götürecek, ayrıca bir birlik Kudüs'e kadar ona refakat edecekti. Kudüs valisine önceden gönderilen bir imparatorluk mektubuyla, İmparatoriçe Helena'nın geleceği ve bir konağın ikameti için kendisine ayrılması gerektiği bildirilmişti.

Kutsal Haç Bulunuyor

İmparatoriçe Helena, onun için biraz zahmetli olan yolculuktan sonra 325 yılının Haziran ayının sonunda Kudüs'e vardı. Kendisini Kudüs kapısında bizzat vali ve İznik'ten dönmüş olan Patrik Macarius karşıladı. Vali, Helena'nın kalacağı konağa kadar kendisine refakat etti.

Helena, yol yorgunluğunu atmak için bir hafta kadar dinlendi. Son gece ter içinde yatağından fırladı. Çünkü rüyasında İsa'nın çarmıha gerildiği Kutsal Haç'ı görmüştü. Hemen ertesi sabah vali ve patriği konağa çağırdı.

"Lütfen yarın sabah erkenden beni Efendimiz İsa'nın çarmıha gerildiği yere götürmenizi istiyorum," dedi.

Patrik Macarius bunun üzerine, "Majesteleri, efendimizin çarmıha gerildiği tepenin olduğu yere daha sonra Roma imparatorları Venüs Tapınağı inşa ettirmişlerdir. Ancak tapınak da şu anda bakımsızlıktan harabe halindedir," diye açıklama yaptı.

"Ne halde olursa olsun görmek istiyorum. Ancak sayın vali, gelirken yanınızda mühendis ve mimarları da getiriniz."

Ertesi sabah yola çıkan Helena Venüs Tapınağı'na vardığında, vali, yanındaki bir heyetle kendisini bekliyordu. Arabasından indi ve hep birlikte yıkıntı halindeki tapınağın içine girdiler. Helena tapınağın dua salonu olduğunu tahmin ettiği alanın tam ortasına gelince birden durdu, gözlerini kapattı ve sanki bir duygu seli bütün benliğini kapladı. Birkaç dakika öylece kalakaldı. Kendine gelince valiye döndü.

"Yarın sabahtan başlayarak çok büyük bir titizlikle bu tapınağın kalıntılarının temizlenmesini istiyorum. Sadece bu salonun tabanına dokunulmayacak. O noktaya gelince beni haberdar edeceksiniz ve gelip ne yapılması gerektiğini söyleyeceğim."

"Emredersiniz majesteleri. Yarından itibaren teknik ekibimizle tapınağın kalıntılarını temizlemeye başlayacağız. Salonun tabanına ulaştığımızda da size haber vereceğiz."

Yaklaşık iki aylık bir çalışma sonunda Venüs Tapınağı'nın bütün kalıntıları ortadan kaldırıldı. Dokunulmayan tek yer salonun tabanı idi. Valinin gönderdiği haber üzerine, Helena ertesi sabah erkenden oraya gitti. Ahşap taban kırmaya kıyılamayacak kadar güzeldi ama yapabileceği bir şey yoktu. Valiye döndü: "Buradaki çalışmaları yöneten kimdir?"

Oldukça yaşlı görünen biri ortaya çıktı.

"Bana önce isminizi söyleyin, ardından da eğitiminizi. Size söyleyeceklerimi harfiyen uygulayacaksınız."

"Majeste benim adım Hermegones. İskenderiye'de mimarlık, mühendislik ve matematik okudum. Özellikle eski binaların restorasyonu konusunda tecrübe sahibiyim."

"Hermegones, bu defa senden istediğim restorasyon değil, ondan çok daha önemli. Bu salonun kazısını yapacaksınız ama aynen restorasyon yapar gibi titizleneceksiniz. Santim santim ilerleyeceksiniz. Bu salonun altında önemli bir şeyle karşılaşacağımızı biliyorum, hissediyorum. O bulaca-

ğımız şeyin en küçük bir tahribata uğramaması lazım ve sık sık gelip çalışmaları izleyeceğim."

"Anladığım kadarıyla majeste, bu salonun altında bulunacağını tahmin ettiğiniz şey çok değerli."

"Evet, ama aradığımız hazine değil. Daha önemli bir şey. Efendimiz İsa burada çarmıha gerildi. O çarmıhın bu salonun altında olduğunu tahmin ediyorum."

"Bana güvenin majeste, bu konuda çok titizimdir. Her saniye çalışmaların başında olacağım. Olağandışı bir gelişme olursa sizi hemen haberdar edeceğim."

Haftada iki veya üç gün kazıları denetlemeye gelen Helena gelişmeleri heyecanla izliyordu. Yaklaşık bir metre derine inilmişti ama ortada henüz bir iz yoktu. İnancını kaybetmemesine rağmen, hayal kırıklığına uğramaktan da çok korkuyordu.

Aradan yaklaşık yirmi gün daha geçmişti ve titizlikle yapılan kazılardan hâlâ bir sonuç yoktu. Helena o gün konakta, duvarları kalın taşlardan yapıldığı için oldukça serin olan yatak odasında kestirirken, nedimelerden biri içeri girerek onu uyandırdı.

"Majeste mimar olduğunu söyleyen biri sizi acele görmek istiyor. Ben sizi uyandırmak istemedim ama o ısrarlı oldu."

"Derhal geliyorum."

Salonda Hermegones'i görünce heyecanlanan Helena hemen sordu:

"Bir şey mi buldunuz?"

"Majeste gelip kendiniz görmelisiniz. Salonun altında çok büyük bir odaya ulaştık. Etrafını temizledik ve kapısının bulunduğu yeri kazarak girişi sağlayacak biçimde açtık. Ama kapıyı siz gelmeden açmak istemedik."

"Arabayı hazırlasınlar, hemen geliyorum. Umut ederim ki odaya girdiğimizde hayırlı bir sonuca ulaşırız."

Üstünü değiştiren Helena doğruca kazı yerine gitti. Herkes kapının önünde onu beklemekteydi. Zamanın tahribatına uğrayan kapıyı açmaları oldukça uzun sürdü. Önden, elinde meşale ile herhangi bir tehlikeyle karşılaşmamak üzere Hermegones içeri girdi. Sonra, girmesi için Helena'ya işaret etti. Oldukça büyük olan odada, İsa'nın çarmıha gerildiği Kutsal Haç-Crux Vera yerde duruyordu. Toz içinde olmasına rağmen sapasağlam görünüyordu. Üzerinde sadece iki çivi vardı. Diğer iki çivi ise

yerdeydi. Ayrıca etrafa saçılmış bazı çanak çömlek parçaları görülüyordu. Sağlam görünen bir kâse ise yana devrilmiş olarak duruyordu.

Helena etrafın toz toprak içinde olmasına aldırmadı, yere çöktü ve eliyle Kutsal Haç'ı okşamaya başladı. Daha sonra yerdeki iki çiviyi ve kâseyi yanında getirdiği bir örtüye sarıp yanına aldı.

Hermegones'e dönerek, "Üstad," dedi, "tarihi bir anı hep beraber yaşadık. İsa Efendimizin Kutsal Haç'ını bulduk. Ancak haçın bu kapıdan çıkması mümkün değil. Bunun için odanın ön tarafını yıkmamız gerekecek. Siz restorasyon ustası olduğunuza göre, haçın temizlenmesini de bizzat yapmanızı istiyorum. Daha sonra da haçı Patrik Macarius'un bulunduğu kilisede muhafaza altına alacağız."

"Emredersiniz majeste. Gözünüz arkada kalmasın. Bu en iyi şekilde yapılacak."

Dünya tarihinin en büyük arkeolojik keşfinin yapılmasına ön ayak olan İmparatoriçe Helena, konağa farklı duygular içinde hem gururlu hem de omuzlarından yük atmışçasına hafiflemiş olarak döndü.

İsa'nın çarmıha gerildiği haçın bulunduğu haberi yıldırım hızıyla Kudüs'e yayılmış, insanlar haçı görmek üzere akın akın gelmeye başlamışlardı. Sessiz bir şekilde eski Venüs Tapınağı'nın etrafına toplanarak diz çöküp dua ediyorlar, aralarındaki özellikle yaşlı hanımlar, gözyaşlarını tutamıyorlardı. Haç ertesi gün oradan çıkarılıp temizlenmek üzere valinin tahsis ettiği özel bir mekâna götürüldü ama insanlar her gün orada toplanmaya devam ettiler.

İmparatoriçe Helena ertesi gün, bu gelişmeyi kaydeden mektubu bir ulakla oğlu Konstantin'e gönderdi. Daha sonra valiyi ve Patrik Macarius'u konağa davet etti.

Vali ile patriğin imparatoriçeyi kutlamasının ardından, "Görülüyor ki insanlar Kutsal Haç'ı görmek ve dua etmek için her gün aynı yere akın akın gelmeye devam ediyor. İmparatora gönderdiğim mektupta, aynı yere bir kilise inşa etmeyi düşündüğümü ve bunu kendi kaynaklarımı kullanarak yapmak istediğimi yazdım. Bu amaçla, yine Hermegones'in başkanlığında mimar ve mühendislerden kuracağınız bir heyetin aynı yerde inşa edilecek bir kilise için proje çalışmaları yapmasını istiyorum. Bittiğinde proje bana getirilsin," diyen imparatoriçe, böylece gerekli emirleri vermiş oluyordu.

Vali, "Emredersiniz," diyerek ayrılırken, patrik orada kaldı.

"Kutsal Haç'ın bizim kilisemizde saklanmasını emrettiğiniz için size

minnettarız majeste. Bu, halkımız arasındaki inanç birliğini pekiştirecektir."

"Patrik Hazretleri, Kutsal Haç'ı muhtemelen iki sene süreyle size emanet edeceğiz. Ama yeni kilise yapıldığında haç oraya nakledilecek ve yine sizin korumanız altında kalacak. Unutmayınız ki Kudüs, imparatorluğun her yerinden Kutsal Haç'ı görmek üzere gelen insanların akınına uğrayacaktır."

"Mamafih majesteleri, aklıma takılan bir nokta var. Yeni kiliseye ne ad vereceksiniz?"

"Ona çoktan karar verdim. Orada Kutsal Haç bulunduğu için, ismini Holy Sepulchre (Kutsal Kabir) koydum."

İki aylık bir çalışma sonunda, başmimar Hermegones ve ekibi Kutsal Sepulchre Kilisesi'nin projelerini imparatoriçeye sunmuşlardı. Proje çok başarılı görünüyordu: özellikle Kutsal Haç için ayrılan bölümün titizlikle çalışılmış olması Helena'yı çok etkilemişti ve inşaata hemen başlanmasını emretti. Haçın yanından aldığı iki çiviyi ve Kutsal Kâse'yi de, bir ara kendisini ziyarete gelen Patrik Macarius'a teslim etti.

325 yılı Kasım ayında havalar oldukça serinlemişti. Ancak Helena, Kudüs'e bir daha gelmek için fırsat bulup bulamayacağını bilmiyor, bu yüzden de Kudüs'te en az bir yıl daha kalıp kilisenin yapımını izlemek istiyordu. O arada Byzantium'dan gelen ulak, ona oğlundan bir mesaj getirdi. Konstantin annesine, "Yılbaşında Roma'ya hareket edeceğiz. Bütün ailenin benimle birlikte olmasını arzu ediyorum. Roma'da yapılacak 20. yıl kutlamaları sırasında senin yanımda olman bana manevi destek olacaktır," diye yazmıştı.[35]

Helena sabahları artık eskisi gibi kolay kalkamıyor ve kendini enerjik hissetmiyordu. Bu durumda, yetmiş altı yaşındaki bir kadın için Roma'dan Byzantium'a ve oradan Kudüs'e, diğer bir deyişle dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar gitmenin hayli zor olacağını biliyor, bunu kaldırabileceğinden emin olamıyordu.

Gene de oğlunun davetine katıldı ve Roma'dan Byzantium'a Eylül ayının sonunda döndü. Döner dönmez de Kudüs'e gitmek için hazırlıkların başlaması emrini verdi.

---

(35) Radi Dikici, *Büyük Konstantin, Helena ve Fausta*, s. 287-292.

Helena ertesi yıl, 326 yılının Kasım ayı başında Kudüs'e doğru tekrar yola çıktı. Yaklaşık bir ay sonra Kudüs'e vardığında, daha önce kaldığı konak yine hazırlanmıştı. O gece dinlendi. Ertesi sabah, imparatoriçeye hoş geldiniz demek üzere vali, patrik ve Hermegones huzurdaydılar. Ardından, "Majeste siz gittikten sonra, önce tapınağın bulunduğu alanı temizledik," diye konuya girdi Hermegones, "sonra temel atarak sizin onayladığınız plan çerçevesinde kilisenin inşaatına başladık. Aralıksız yirmi dört saat çalışarak, yarın göreceğiniz gibi, geçen bu bir yıl içinde inşaatı neredeyse tamamladık. Programımıza göre de önümüzdeki üç ay içinde tümüyle bitmiş olacak."

"Teşekkür ederim Hermegones. Benim düşündüğümden hızlı hareket etmişsiniz doğrusu. Ben zaten kilisenin açılışı ve Kutsal Haç'ın yerine konuluşuna kadar Kudüs'te kalmayı düşünüyorum. Umarım Tanrı bana bu kadar ömür bağışlar."

Vali, ertesi sabah erkenden Helena'yı almaya geldi. Kilisenin olduğu yere geldiklerinde hummalı bir çalışma vardı. Kilise hayli görkemli olacağa benziyor, imparatoriçe bununla gururlanıyordu. Bittiğinde açılışı yapmak, hiç kuşkusuz ömrünün en büyük mutluluğu olacaktı.

Haftanın en az iki günü inşaat alanına uğramayı âdet haline getirmişti. Binanın tümü bitmişti aslında ama iç dekorasyon zaman alıyordu.

Birkaç ay önce Roma'nın sıcağında hayli zorlanan Helena, gündüzleri ılık, geceleri ise oldukça serin olan Kudüs'ün havasından çok memnundu.

Ancak 327 yılının bahar ayları yaklaştıkça Kudüs'te de sıcaklığın artmasıyla imparatoriçe yine zorlanmaya ve nefes alma güçlüğü çekmeye başlamıştı. Artık elinde bastonla dolaşıyordu.

Bir sabah Patrik Macarius ve Hermegones imparatoriçenin huzurundaydı.

"Majesteleri, size büyük müjdeyi vermeye geldik," dedi Patrik Macarius, "yarın büyük bir törenle kilisemizi açıyoruz. Kutsal Haç patrikhane kilisesinden din adamlarımızın elleri üzerinde dualar okunarak getirilecek ve hazırlanan özel yere yerleştirilecek. Ardından da bizzat tarafımdan yönetilecek büyük dini ayinle kilisemiz resmen açılmış olacak."

Holy Sepulchre Kilisesi'nin 26 Nisan 327 Cuma günü gerçekleşen açılışı gerçekten muhteşem olmuştu. O gün, dünya durdukça başkalarına nasip olmayacak bir şansı elde ettiğinin bilincinde olan binlerce kişi, gözlerinde 327 yıl önce bu haçı sırtında taşıyarak çarmıha gerilmek üzere giden İsa

Peygamber'in hayaliyle, Kutsal Haç'ın kiliseye getirildiği yol boyunca dizlerinin üzerine çökerek dua etmişlerdi.

Kutsal Haç'ın dualar eşliğinde hazırlanan özel yere konulmasının ardından başlayan ayin yaklaşık bir buçuk saat sürmüş ve kilise boşalmıştı. Helena ise olduğu yerde kalakalmıştı. Rüya âleminde gibiydi, etrafındaki sesleri duymuyor ve dünyayla irtibatı kesilmiş görünüyordu. Patrik Macarius biraz tereddütten sonra yavaşça yanına yaklaşarak, "Ayin bitti majesteleri," dedi, "lütfedip kabul buyurursanız size arabanıza kadar eşlik edeyim."

Birden gözlerini açtı Helena, patriğe dönerek, "Kusura bakma Macarius" diye karşılık verdi, doğrusu, bambaşka bir âlemdeydim... Şimdi sen beni yeryüzüne indirdin."

Macarius'un koluna giren imparatoriçe, yavaş yavaş kendini bekleyen arabaya doğru yürüdü. Artık biliyorduki dünyadaki görevini tamamlamıştı. Kaldığı konağa geldi ve huzur içinde yatağa uzandı. Aradan birkaç gün geçince dönüş için hazırlıklara başladı.[36]

Kutsal Haç 26 Nisan 327 gününden, 17 Mayıs 614 gününe kadar tam 287 yıl 21 gün Holy Sepulchre Kilisesi'nde kaldı.

Kutsal Haç ve Emanetler Perslerin Eline Geçiyor

İmparator Heraklius 610 yılında tahta geçtiğinde devleti siyasi, sosyal ve maddi bakımdan perişan halde bulmuştu. Önce bu konuları halletmek zorundaydı. Onun bu zaafından faydalanan Persler, hem Küçük Asya'da (Anadolu), hem Mezopotamya'da at oynatıyorlar, etrafı soyup soğana çeviriyorlardı. Sonunda, 614 yılında Pers İmparatoru II. Hüsrev (590/591-628) ülkenin en iyi komutanlarından biri olan Şahbaraz'a Kudüs'ü alma emrini verdi. Önce bir liman kenti olan Caeserea'yı alan Pers ordusu, Nisan'da başlayan ve sadece yirmi bir gün süren direnmenin ardından da 17 Mayıs 614 günü Kudüs'ü ele geçirdi. Kudüs artık Perslerindi...

Şehre girdikleri ilk gün, Şahbaraz öncelikle iki bölgeyi emniyet altına aldı. Bunlardan ilki şehrin zengin tabakasının oturduğu bölge, ikincisi ise Holy Sepulchre Kilisesi ve etrafıydı. Bu iki bölgeyle ilgili farklı düşüncele-

(36) Radi Dikici, *Büyük Konstantin, Helena ve Fausta*, s. 378-380.

ri vardı. Ayrıca, zaten şehirde az sayıda olan sinagoglara dokunulmaması emrini vermişti.

Kudüs, tarihi boyunca birçok kez farklı topluluklar tarafından ele geçirilmiş, şehir halkının büyük çoğunluğu şehri ele geçirenler tarafında katledilmişti. Ancak bu kez yapılanların eşi ve benzeri yoktu. Çocuk, kadın, yaşlı, genç hiçbir ayrım yapmadan, üç günde tam 65 bin kişi kılıçtan geçirildi.

İlk iki gün zengin tabakasının oturduğu bölgeye dokunulmadı. Ardından Şahbaraz'ın yardımcılarıyla birlikte bizzat gittiği o bölgede verdiği ilk emir, buradaki ailelere mensup yaşları on beş yirmi arasında kızların ayrılmasıydı. Başlarına ne geleceğini bilmeyen yaklaşık yüz kız korkudan titreyerek ve ağlayarak beklemeye başladılar. Tamamını bir salona toplayan Şahbaraz, onlara önce Latince sonra Aramice, çırılçıplak soyunmalarını emretti. Sonra sırayla tek tek hepsini gözden geçirdi. İçlerinden on üçünü seçti ve onlara giyinmelerini söyledi. On kızı imparatora gönderecekti, üçünü ise kendisi için ayırmıştı.

Yaşlılar ve çocuklar öldürülmek üzere askerlere teslim edildikten sonra, Şam'dan ve Kudüs'ten Şahbaraz'ın bizzat seçtiği toplam on kız imparatorluk sarayına gönderilmek üzere özel bakıcılar nezaretinde arabalara bindirilirken, esir edilen ve canlı olarak tutulan genç erkekler ve geri kalan kızlardan oluşan 35 bin kişi birbirine bağlanarak Pers başkentine doğru yola çıkarıldı. Bunlar arasında Patrik Zacharias da vardı. Bu arada, konaklarda yapılan aramalar sırasında çok miktarda altın, mücevher ve değerli eşya toplandı.

Sıra Holy Sepulchre Kilisesi'ne gelmişti. Kiliseye girer girmez buradaki işçilikten çok etkilenen Şahbaraz, doğruca Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği Kutsal Haç'ın önüne geldi ve diz çöküp bir süre dua etti. İmparatorun emrine karşı gelmesi mümkün değildi, bu nedenle de, daha sonra yapacakları için, bir Hıristiyan olarak Tanrı'dan af diledi. Ardından, iki yüzyıldan fazla süre içinde toplanan diğer Kutsal Emanetler'i gözden geçirdi. Bunların sandıklara yerleştirilmesi emrini verdi. Özellikle Kutsal Haç çok dikkatle sarılıp onun için özel yapılan arabaya konuldu ve başkente gönderilmek üzere yola çıkarıldılar. Şahbaraz, kilisedeki diğer bütün değerli eşyalara el koyarak karargâha taşıttıktan sonra da, olacakları görmemek için atına atlayarak geri döndü. İki gün sonra Holy Sepulchre Kilisesi'nden geriye sadece yıkıntı kalmıştı.

Bu haber, Konstantinople'de başta imparator olmak üzere herkes için

bir yıkım etkisi yarattı. Pazar günü Ayasofya'daki ayini Patrik Sergius yönetiyordu. Ayine bütün imparatorluk ailesi ve yüzlerce kişi katıldı. O gün sadece Ayasofya'da değil, Konstantinople'daki bütün kiliselerde ayinler yapıldı. Kudüs halkının başına gelenlere, başta yaşlı kadınlar olmak üzere, bütün şehir ağlıyordu.

Bu, Bizans İmparatorluğu için, her ne pahasına olursa olsun kabul edilemez bir durumdu. Mutlaka cezası verilmeliydi. Ancak imparatorun o sırada Konstantinople'dan ayrılması mümkün değildi.[37]

Heraklius Kutsal Emanetler'in Peşinde

Aradan 8 yıl geçmişti. Kutsal Emanetler'in Perslerin elinde olması, Hıristiyan âlemi için kanayan bir yaraydı. Her türlü hazırlıklarını tamamlayan Heraklius 4 Nisan 622 Pazar günü Pers seferine çıktı. Trakya ordusundan gelen birlikler daha önce yola çıkmış, Armenikum ve Anatolikan Temaları ordularıyla Euchaita'da (Çorum, Beyözü köyü) birleşmişlerdi. İmparator oraya ulaştıktan sonra, üç ordu birlikleri iki aylık sıkı bir hazırlık devresinden geçtiler. Yapılan manevralardan sonra imparator tatmin olunca da, yola çıkmaya karar verdiler.

Pers ordusu Şahbaraz'ın komutasındaydı. İki ordu Kapadokya yakınlarında karşı karşıya geldiler. İki gün süren savaş sonunda Pers ordusu savaşı kaybetti. Hemen ardından gelen Avar saldırıları haberi üzerine Konstantinople'a geri dönen Heraklius, sorunları çözdükten sonra tekrar ordunun olduğu yere döndü.

Heraklius tekrar ordunun başına geçerek önce Ermenistan sonra Azerbaycan'a doğru yürüdü. Orada, Ganzak şehrinde, II. Hüsrev'in muhteşem bir sarayı vardı ve Kutsal Emanetler'in orada olduğunu düşünüyordu. Şehre vardıklarında Pers ordusundan herhangi bir iz yoktu. Çatışma olmadan şehre girdiler. II. Hüsrev'in bu muhteşem sarayındaki altından yapılmış değerli eşyalar alındıktan sonra her yer yakılıp yıkıldı. Halkın önemli bir kısmı bu savaşın kurbanı oldu. Heraklius bir bakıma, Perslerin 614'te Kudüs'te yaptıklarının öcünü almıştı. Ancak Kutsal Haç ve Kutsal Emanetler orada değildi.[38]

---

(37) Radi Dikici, *Şans, Zafer ve... İmparator Heraklius*, s. 115-117.

(38) Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi-Byzantium 330-1453*, s. 164.

• • •

Daha sonra yapılan tüm savaşları Heraklius kazandı. Sonunda anlaşılmıştı ki, Kutsal Emanetler ve Kutsal Haç Bağdat'ın yakınlarındaki Pers başkenti Ctestiphon'daydı. Ama oraya varmak için çölü geçmek gerekiyordu. İmparator Julianus (361-363) 363 yılında çölü geçmeyi denemiş, ancak başaramamıştı. Heraklius bunu iyi biliyordu.

Heraklius'un kazandığı bu savaşlarla, Kudüs dahil, kaybedilen tüm şehirler geri alınmıştı. Şimdi Holy Sepulchre Kilisesi dahil büyük bir inşaat faaliyetine girişilmişti ama Kutsal Emanetler hâlâ Perslerin elindeydi.

O sırada gelen istihbarat raporlarından anlaşıldığına göre, Pers ordusunda herhangi bir hareketlilik yoktu. Çok gizli kaydıyla imparatora arz edilen bir başka raporda ise, artık iyice yaşlanan II. Hüsrev'e karşı içeriden bir darbe olması ihtimalinden bahsediliyordu.

Artık geri dönme zamanı gelmişti. Heraklius Konstantinople'a doğru yola çıktı. Tebriz yakınlarında İmparator akşam yemeğini kardeşi, yeğeni ve komutanlarıyla birlikte yedi. Yorgundu... Misafirlerini yolcu ettikten sonra yattı. Sabaha karşıydı, kendisine tahsis edilen kasabanın en görkemli evinin kapısı hızlı hızlı vuruldu. Telaşla kapıyı açan nöbetçi, karşısında imparatorun kardeşini buldu.

"Önemli bir mesajım var. İmparatoru hemen uyandır!"

"Ne var Theodor, ne oldu?" Bu arada, geceliğinin üzerine attığı bir yün şalla Heraklius da kapıya çıkmıştı.

"Majeste, şimdi aldığım habere göre II. Hüsrev oğlu Kavad tarafından 23 Şubat 638 Salı günü tahttan indirilmiş, ertesi gün de idam edilmiş ve yeni imparatorun elçisi sizinle buluşmak üzere yola çıkmış."

"Bu iyi haber, Theodor. Ancak oturup onun gelmesini bekleyemeyiz. Biz Konstantinople'a doğru yolumuza devam edelim. Elçi nasıl olsa bir yerde bize ulaşır."

İki hafta sonra Dara'ya varmışlardı. Yeni Pers İmparatoru Kavad'ın elçisi kötü hava şartları nedeniyle onlara ancak on gün sonra ulaşabilmişti. Gerekli merasim yapıldı ve konağın salonunda huzura kabul edildi. Yanında tercüman da getirmişti.

"İmparatorumuz Kavad, Roma'nın büyük imparatoru Heraklius'a selam, saygı ve en iyi dileklerini gönderdi. Aramızda uzun yıllardır süren

çatışmaların iki ülke halkına büyük zarar verdiğini ve önemli kayıplara uğradığımızı düşündüğünü size aktarmamı istedi. Eğer majesteleri kabul ederlerse, Pers İmparatorluğu bugüne kadar ele geçirdiği Mısır dâhil bütün bölgelerden çekilecek ve 602 yılındaki sınırlarımız geçerli olacaktır. Bunun, her iki imparatorluğun çıkarlarına uygun olacağını düşünmektedir. Ayrıca bir hususu daha size iletmemi buyurdular. Vaktiyle Kudüs'ten alınıp başkentimizde dikkatle korunan İsa Peygamber'in Kutsal Haç'ı ve Kutsal Emanetler, en kısa zamanda gerçek sahibi olan size iade edilecektir."

"Kardeşim Kavad'ı önce tebrik etmek isterim. Saltanatının uzun ömürlü olmasını dilerim. Yaptığı teklif bizim için son derece uygundur. Tümüyle katılıyorum. Bu konuda yardımcılarım hazırlıklarını yapacaklar. Siz birkaç gün misafirimiz olun ve istirahat edin. Ben hazırlanan anlaşmayı imzalayıp size vereceğim. Siz de bir nüshasını imparator kardeşime imzalatıp bize gönderirsiniz. Böylece aramızdaki tüm ihtilaf sona ermiş olur. Ayrıca değerli emanetleri alıp getirmesi için kardeşim Theodor'u görevlendireceğim. Bu husus, umut ederim değerli kardeşim Kavad tarafından da uygun bulunur."

"Majeste, imparatorumuz verdiğiniz bütün kararlara gönülden katılacaktır. Bu konuda şüpheniz olmasın."

İki gün sonra, hazırlanan anlaşmayı alan elçi Ctesiphone'a doğru yola çıktı. Kutsal Emanetler'i geri getirmek üzere Theodor ve kafilesi de ona refakat ediyordu.

İmparator, Theodor'u Dara'da beklemeye karar verdi. Yaklaşık yirmi gün sonraydı, imparatoru sabaha karşı uyandırdılar. Bir ulak ona mektup getirmişti. Heraklius deri kabın içindeki mektubu açtı. Mektupta Theodor, tüm Kutsal Emanetler'i aldığını ve yola çıktığını yazıyordu.

Heraklius mektubu bitirir bitirmez elinde olmaksızın diz çöktü. Elindeki mektubu sanki Kutsal Emanet'miş gibi öperken, gözünden iki damla yaş süzüldü. Ayağa kalktı, "Teşekkürler sana Ulu Tanrım," dedi, 'Altı yıl süren mücadelemiz sonunda amacımıza ulaştık."

Theodor ise emanetlerle birlikte Dara'ya ancak bir ay sonra ulaştı. Kutsal Emanetler zedelenmesin diye yolda çok dikkatli ve ağır gelmişlerdi. Heraklius artık Kudüs'ün çok emniyetli bir yer olmadığını biliyordu. En doğrusu, onların Konstantinople'a götürülüp Ayasofya'da muhafaza edilmesiydi. Ayrıca Konstantinople'a onlarla dönmek imparatora büyük pres-

tij kazandıracak, Hıristiyan âleminin bu konuda yaşadığı üzüntü de sona erecekti.[39]

İmparator hemen oturup oğlu Konstantin'e ve Patrik Sergius'a birer mektup yazdı. Oğlu Konstantin'den, bunu halka duyurmasını ve ülkedeki bütün patrikliklere haber göndererek, bütün kiliselerinde özel ayinler yapılmasını; Patrik Sergius'dan ise, Ayasofya'da imparatorluk ailesinin de katılacağı büyük bir ayin düzenlemesini istedi. Ardından da İsa'nın Haçı ve Kutsal Emanetler özel bir birlikle Konstantinople'a gönderildi.

Nitekim Partik Sergius, mektubu alır almaz, 15 Mayıs 628 Pazar günü Ayasofya'da düzenlediği büyük ayin sırasında imparatorun mektubunu okudu.[40]

Artık karlar iyice erimiş bahar bütün güzelliğiyle kendini göstermeye başlamıştı. Heraklius ve ordusu Kapadokya'ya doğru yola devam etti.

İmparatorun Konstantinople'a dönüş haberi büyük heyecanla karşılandı ve şehre vardığında özel bir tören yapılması planlandı. Gerçekten de, 14 Eylül 628 Çarşamba günü Heraklius'a yapılan karşılama töreni bir daha hiçbir imparatora nasip olmayacaktı.

Heraklius bir gün dinlendikten sonra Ayasofya'da Patrik Sergius'u ziyaret etti ve birlikte Kutsal Haç'ı görmeye gittiler. Kutsal Haç yerine konulmuştu. Heraklius yere yüzün koyun yatarak bir süre öyle kaldı. Sergius, imparatorun başka bir âlemde olduğunu fark etmişti, kalkması için bir süre daha bekledi.

Sonra fısıldayarak, "Majesteleri..." diye seslendi.

Heraklius, derin bir uykudan uyanmışçasına doğruldu ve Kutsal Haç'a yaklaşarak onu okşamaya başladı. Ne yazık ki, Kutsal Haç'ın sol tarafı çivinin olduğu yerden kırılmıştı. Ancak çivi kaybolmamıştı ve paketin içinden çıkmıştı.

Ayrıca en üst bölümü ve en alt ucu zamanın tahribatına dayanamadığı için, üst tarafta 25 cm, altta ise bir metrelik kısmı yok olmuştu.

---

(39) Radi Dikici, *Şans Zafer ve... İmparator Heraklius*, s. 191-193.
(40) John Julius Norwich, *Byzantium, The Early Centuries*, s. 300.

İmparator patriğe dönerek, "Sergius," dedi, "Üniversitelerin restorasyon bölümü ile görüş. Onu koruyabilmemiz için, çok dikkatle elden geçirip zamana dayanıklı hale getirilmeli ve her türlü tedbir alınmalıdır. Ayrıca hazırlanacak altınla kaplı bir kutuya konulmalı ve üstü camla kapatılmalıdır."

Aynen öyle yapıldı ve Kutsal Haç korumaya alındı.

Kutsal Haç'ın Üçüncü Yolculuğu

Normal olarak bütün imparatorluk ailesi akşam yemeğinde bir araya gelirdi ama Heraklius o gece yalnız kalmak istiyordu. Yemeğinin odasına getirilmesini emretti, sonra soyundu ve biraz rahatlamak için yeni yaptırdığı havuzunda bir süre yüzdü. Mutsuz, yorgun ve yaşlı hissediyordu kendini ama vücudunda pek bir değişiklik yoktu: sadece karın bölgesi biraz yağlanmıştı. Üzerine biraz uzunca bir tünik geçirdi ve sofraya oturdu. Artık yiyeceklerine daha çok dikkat ediyordu. Yemeğini bitirdikten sonra elinde şarap kupasıyla kalkıp büyükçe bir koltuğa oturdu. Bir saat geçmemişti ki derin bir uykuya daldı. Dışarıda bekleyen mabeyinci yavaşça içeri girip imparatorun üzerini örttü ve çıktıktan sonra da kapının önüne uzanıp uyumaya başladı.

"Sen Heraklius, benim emirlerime karşı geldin!..."

Heraklius derinden gelen bu sesi duyar duymaz hemen diz çöktü. Birden yüzü, gözleri yanmaya başladı. Gözlerini güçlükle araladı. Yaklaşık elli adım ilerisinde bir güneş topu vardı. Öylesine güçlü bir ışık yayıyordu ki etrafına, çöktüğü yerden düşecek gibi oluyordu. Bir eliyle yere tutunurken, diğer eliyle de gözlerini kapadı. Bir süre sonra elini çekti yüzünden. Yavaşça gözlerini açtı. Artık yüzü de gözleri de yanmıyordu. Hâlâ yoğun bir ışık vardı ve içinde Yüce İsa ile, yanında, başındaki haresiyle Büyük Konstantin'in annesi Helena oturuyordu. İsa, kızgın bir ses tonuyla devam etti:

"Biz Saint Helena'yı, beni çarmıha gerdikleri haçı bulmakla görevlendirmiş ve ona Kutsal Haç'ın bulunduğu yeri de müjdelemiştik. O, görevini yerine getirdi. Peki sen ne yaptın?!... Kutsal Haç'ı ait olduğu yerden alıp buraya getirdin. Bizi iki yıl boyunca sürekli olarak tedirginlik içinde yaşattın!"

Heraklius ayağa kalkmaya çalıştıysa da kalkamadı. Ellerinin ve dizlerinin üstünde birazcık ileri doğru süründü ve yere kapandı.

"Efendimiz, biliyorsunuz ki Kutsal Haç Perslerin elindeydi. Onlardan alındıktan sonra daha emniyetli olduğu için buraya getirdim."

"Sen bilmez misin ki, Kutsal Haç görüntü olarak Perslerin elindeydi. Asıl Haç hiçbir zaman Kudüs'ten ayrılmadı. Manevi varlığı hep oradaydı. Bugün de aynı şey geçerli. O hâlâ orada ama sen maddi varlığı ile manevi varlığını ayırdın. En kısa zamanda onları birleştirmek zorundasın. Aksi halde seni hiçbir zaman affetmeyiz."

Tam o sırada Helena bir bulut halinde yaklaştı. Elini uzatarak onu ayağa kaldırdı.

"Bak yavrum," dedi, onu derinden etkileyen bir sesle, "Hıristiyanlığa büyük hizmetler ettin. Biliyor musun ki Pers seferleri sırasında yalnız değildin?... Biz hep senin arkandaydık. Şimdi Efendimizin dediklerini yerine getir. Kutsal Haç'ı benim koyduğum yere kendi elinle yerleştir."

Helena elini Heraklius'un başının üstüne koydu. Heraklius Holy Sepulchre Kilisesi'ndeydi şimdi, bir anda mekân değiştirmişti. Baktı, Kutsal Haç yerindeydi. Sonra aniden, yine yerine dönmüş buldu kendini. Yeniden yere kapaklandı.

"Efendimiz, bu görevi en kısa zamanda yerine getireceğim..." (41)

"Majeste, majeste, uyanın..." Gözünü açan Heraklius, birkaç saniye boyunca nerede olduğunu, başında elinde bir şamdanla dikilip duran mabeyincinin kim olduğunu anlamaya çalıştı. Bir süre rüyayla gerçek arasında gidip geldikten sonra, nihayet kendine geldi.

Karar verdi, ertesi gün Patrik Sergius'u ziyaret edecekti. Ayasofya'ya vardığında, patrik kendisini kapıda karşıladı. Heraklius zaman kaybetmeden, gece gördüğü rüyayı anlattı ona; anlatırken sanki o anları tekrar yaşıyormuş gibiydi. Çok geçmeden Sergius diz çöktü ve secdeye kapanır gibi, kendini Heraklius'un ayaklarına attı.

"Efendimizi görmek bahtiyarlığına eriştiniz majesteleri. Bu, dünyada kimseye nasip olmaz. Lütfen beni bağışlayınız ve birkaç dakika böyle kalmama izin veriniz."

Gözleri kapalı, bildiği bütün duaları okuyordu Patrik. Bir süre sonra Heraklius onu kollarından tutup kaldırdı ve tekrar koltuğuna oturttu.

---

(41) Radi Dikici, *Şans, Zafer ve... İmparator Heraklius*, s. 229-230.

"Efendimizin emirlerine uymaktan başka çaremiz yok majeste," dedi patrik, "Bu pazar, ayinden sonra Kutsal Haç'ı yerinden çıkarıp hazırlarız. Bu konuda endişeniz olmasın."

630 yılının Şubat ayı idi. Heraklius bu mevsimde yola çıkmanın uygun olmadığını biliyordu ama yapacak bir şey yoktu; bir an evvel görevini tamamlamalıydı. Uzun ve zor bir yolculuk oldu.(42)

21 Mart 630 Çarşamba günü, Heraklius, üzerindeki bütün imparatorluk giysilerini, işaretlerini ve süslerini tümüyle çıkardı ve aynen İsa'nın Golgotha'ya giden yolda yaptığı gibi, bu kıymetli Kutsal Emanet'i (Kutsal Haç'ı) yalınayak taşıyarak Kudüs'e girdi.(43)

Kudüs'ün kuzey kapısında onu karşılayanlar arasında Patrik Zacharias, vali ve komutanlar vardı. Ertesi gün yapılan büyük bir ayinle Kutsal Haç yeniden Sepulchre Kilisesi'ndeki yerini almıştı.

Kutsal Haç'ın Son Yolculuğu

İmparator Heraklius, özellikle Perslere karşı yaptığı savaşlarda başarıdan başarıya koşmuştu. Ancak yedinci yüzyıl, dünya tarihini ebediyete kadar değiştirecek bir olguyu da beraberinde getirmişti: Müslümanlığın ortaya çıkışı. Hazreti Ömer'in halifeliği döneminde, Heraklius'un kardeşi Theodor komutasında Bizans ordusu 20 Ağustos 636'da Müslüman ordusuna karşı Yarmuk Savaşı'nı kaybetti. Bu, Bizans tarihinin en büyük yenilgilerinden biriydi. Müslümanlar, aynı zamanda Irak'ın önemli bir bölümünü, Suriye ve Lübnan'ı ele geçirmişlerdi. Kudüs ise halen Bizans'ın elindeydi ama imparatorluğa Mezopotamya'dan geçen ince bir koridorla bağlıydı ve kara yoluyla yardım alma ihtimali kalmamıştı.

637 yılı geldiğinde, Heraklius'a sunulan istihbarat raporlarında, Müslümanların Kudüs'ü almak üzere hazırlık yaptıklarına dair bilgiler vardı. Kutsal Haç ve emanetlerin Müslümanların eline geçmesi, hem Bizans hem de Hıristiyan âlemi için yıkım olacaktı.

(42) Radi Dikici, *Şans, Zafer ve... İmparator Heraklius*, s. 231.
(43) Tom Holland, *In the Shadow of Sword*, s. 295.

Heraklius, yıllar önce gördüğü rüyada İsa'nın kendisine, Kutsal Haç tehlikeye düşerse onu alıp Tanrı katına çıkaracağı müjdesini verdiğini unutmamıştı ama yine de tedbirli olmakta yarar vardı.

İmparator etraflıca düşündükten sonra, ertesi gün yeğeni ve aynı zamanda dışişleri bakanının yardımcısı olan Theodor'u yanına çağırdı.

"Theodor, senden çok özel bir görev yapmanı isteyeceğim ancak, bu konuda azami gizlilik şart. Şimdi beni iyi dinle..."

İmparatorun söyledikleri Theodor'u biraz şaşırtmıştı ama kendisine böyle bir görev vermesi onu çok da gururlanmıştı.(44)

Theodore hazırlıklarını gizlice yaptı ve seçtiği adamlarıyla birlikte yola koyuldu. Kapadokya'ya vardığında anne ve babasının yaşadığı çiftliğe uğradı ve onlara, getirdiği hediyeleri sundu. Sadece üç gün kaldıktan sonra da sırayla Maraş, Diyarbakır ve Dara'ya vardı. Bu noktadan sonra tüm ekibi çok zor bir yolculuk bekliyordu. Hepsi Bedevi kılığına büründü ve bütün Mezopotamya'yı baştan aşağı geçtiler. Çölde kılavuzlarının gösterdiği vahalarda konakladılar. Mart ayının başlarında çölü aşmışlar ve Kudüs'ün kapısına varmışlardı. Bitap haldeydiler. İlk işleri bir han bulup yerleşmek, yıkanmak ve iyi bir yemek yemek oldu. Ertesi gün Theodor valiyle görüşmek üzere en düzgün kıyafetini giydi ve imparatorluk emirnamesini de yanına alarak yola çıktı. Yolculuk boyunca sakalları iyice uzamış, yüzü güneşten kapkara olmuştu. Bu haliyle yerli halka çok benziyordu.

Valilik ofisine girince kapıda kendisini karşılayan görevliye, Konstantinople'dan geldiğini ve imparatordan valiye bir mesaj getirdiğini bildirdi. Görevli onu ofisin bekleme salonuna alıp hemen içeri koştu. Vali kendisini ayakta karşıladı ve elini uzatarak, "Hoş geldiniz," dedi.

"Vali hazretleri, imparatorun özel emriyle geldim," dedi Theodor, "size bu mektubu vermemi ve gerekenin yapılmasını istedi. İçeriği hakkında bir fikrim yok. Mektubu okuduğunuzda birlikte öğreneceğiz."

Vali biraz merak, biraz da endişeyle deri kabından çıkardığı mektubu okuduktan sonra Theodor'a uzattı.

(44) Radi Dikici, *Şans, Zafer ve... İmparator Heraklius*, s. 260.

Vali Crispinus'a,

Bu mektubu taşıyan dışişleri bakan yardımcım Flavius Theodor'a aşağıdaki emirlerim doğrultusunda gerekli yardım yapılmalıdır:

İsa Efendimizin çarmıha gerildiği Kutsal Haç çok özenle paketlenerek kendisine teslim edilmeli ve kendisine, Mezopotamya'dan çıkana kadar özel bir birlik refakat etmelidir. Dara'ya ulaşana kadar sorumluluk size aittir. Yapacağınız bu görev bütün Hıristiyan âlemi için son derece hayatidir ve hata kabul etmez.

İmparator Heraklius

Vali mektubu alıp tekrar kabına koyduktan sonra, "Şimdi Holy Sepulchre Kilisesi'nde patrik hazretlerini ziyarete gideriz," dedi, "Akşam da birlikte yemek yeriz. Çok zorlu bir yolculuk yaptınız, sizi konağımda ağırlamak isterim."

Patrik Sophronius valiyi kollarını açarak karşıladı. Vali de hemen imparatorun mektubunu uzattı ona.

Theodor'a dönerek, "Hoş geldin evladım," dedi Patrik Sophronius, "Geç kalacaksınız diye çok korktum. Zira aldığımız duyumlara göre Müslüman Araplar Kudüs'ü kuşatmak üzereler. Bu yüzden de de kara yolunu kullanarak Kutsal Emanet'i kurtaramayız. Yapacağınız tek şey, yol henüz açık olduğu için, her ihtimale karşı yanınıza oldukça güçlü bir birlik de alarak hızla Caesarea Limanı'na gitmek olmalı. Orada şu anda bir yük gemisiyle üç savaş gemisi var. Kutsal Haç'ı yük gemisine koyup bir an önce Konstantinople'a götürmelisiniz. Ben her türlü hazırlığı yaptım. En geç bu gece yola çıkmalısınız. Kaybedilecek her saat tehlikeyi büyütür."

Patrik onları kilisenin arkasına götürdü. Etrafı sıkıca kapatılmış bir arabanın yanında durdular. Kutsal Haç onun içindeydi. Theodor valiye dönerek, "Hemen gidelim," dedi, "Ben arkadaşları toplayayım. Siz de yanımıza vereceğiniz birliği hazırlayın. Şansımıza ay da yokken, gizlice batı kapısından çıkıp yola koyulalım. Bana yolu bilen bir mihmandar da vermelisiniz tabii."

Bu iş gerçekten çok tehlikeliydi. Arap birlikleri zaman zaman keşif yapmak amacıyla etrafta dolaşıyorlardı. Eğer Theodor talihliyse böyle bir birliğe rastlamazdı. Aksi halde yanında ne kadar güçlü birlik olursa olsun, dayanmaları pek mümkün değildi. İşleri şansa kalmıştı...

Vali onları batı kapısına götürdü. Kendilerine kervan süsü verdiler ve yola çıktılar. Sabah gün ışırken deniz kenarına yaklaşmışlardı. Hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan, öğleye doğru da Caesarea Limanı'na vardılar.

Atını süratle süren Theodor, iskeledeki gemiye yaklaşırken bağırdı:

"Kaptan derhal bana gelsin!"

Kaptan hızla karaya çıktı ve Theodor da emirnameyi hemen koynundan çıkarıp ona verdi. Şaşıran kaptan, "Buyurun, emredin efendim," dedi.

"Derhal, arabadaki yükü dikkatlice gemiye yerleştireceğiz. İşimiz biter bitmez de demir alıp Antalya'ya doğru yola çıkacağız. Benim emirlerime harfiyen uyulacak."

Araba rıhtıma çekildi. Kutsal Haç'ı on denizci dikkatle kaldırıp ambara yerleştirdi. Kendisiyle Kudüs'ten gelen birliğin komutanına teşekkür eden Theodor, gemiye bindi ve hemen hareket ettiler. Açıktaki üç savaş gemisi de onları takip etmeye başladı. Hava oldukça sıcak ve deniz sakindi.(45)

Zamana karşı yarışmışlardı. Eğer Theodor üç gün geç kalmış olsaydı, Kutsal Haç'ı Kudüs'ten çıkarması mümkün olmayacaktı. Çünkü 9 Mart 637 Pazar günü Ebu Ubeyde komutasındaki Arap birliklerinin Kudüs'ü kuşatması başladı.

Halkı yeni bir felaketten kurtarmak için, vali ve Patrik Sophronius şehri Halife Ömer'e teslim etmeye karar verdiler. Gönderdikleri teklif halife tarafından kabul edildi. Mekke'den bir beyaz deveye binip yola çıkan Ömer, Kudüs yakınlarındaki karargâha vardığında yıkanıp üstünü değiştirdi. Ertesi gün yalnız başına Kudüs'e gittiğinde ise vali ve patrik tarafından karşılandı ve şehrin anahtarları kendisine verildi. Böylece Nisan 637'de Kudüs, kan dökülmeden Müslümanların eline geçmiş oldu.

Theodor'u ve Kutsal Haç'ı taşıyan gemi on beş gün içinde önce Kıbrıs'a, daha sonra da Antalya'ya gelirken, Theodor'un şansına, yakalandıkları kısa süreli bir fırtına dışında rahat bir yolculuk yapmışlardı.

Theodor Antalya valisini ziyaret edip imparatorluk emirnamesini gösterdiğinde bütün kapılar kendiliğinden açıldı. Bir hafta sonra Kutsal Haç

(45) Radi Dikici, *Şans, Zafer ve... İmparator Heraklius*, s. 272-273.

için özel olarak yapılan araba hazırdı. Kendisi de diğer refakatçi arabalarla birlikte hep beraber yola çıktılar.(46)

Kara yolculuğu yine de yorucu olmuştu. Kadıköy'e vardıklarında Kutsal Haç, özel olarak gönderilen imparatorluk gemisine büyük bir dikkatle yüklendi. Theodor ise gemiye, verdiği kilolar nedeniyle biraz bol gelen merasim kıyafetiyle binmişti.

Haliç'teki küçük limana girip iskeleye yanaştıklarında, devletin bütün üst düzey yöneticileri yanında, yaşı oldukça ilerlemiş olan ve ayakta durmakta güçlük çeken patriğin de karşılama heyeti içinde olması Theodor'u şaşırtmıştı. Gemiden ilk inen o oldu: doğruca Patrik Sergius'un yanına gitti ve önünde diz çökerek elini öptü.

"Evladım," dedi patrik, "dinimize öyle büyük bir hizmet yaptın ki, tarih bugünü senin adınla yazacak. Efendimizin haçını tekrar görebilmek benim için büyük bir mutluluktur."

Kutsal Haç arabaya konulunca hep birlikte Ayasofya'ya doğru yola çıktılar. Üç gün sonra Pazar günü, imparator ve ailesinin de hazır bulunacağı büyük bir ayinle, hazırlanan özel yere konulacaktı.(47)

Ancak ne yazık ki, Kutsal Haç'ın alt bölümünde yaklaşık 80 cm'lık kısmı yok olmuştu.

Kutsal Haç Şimdi Nerede?

Bu tarihten itibaren 1204 yılına kadar yaklaşık 6 asırlık süreçte, Kutsal Haç ve Kutsal Emanetler, Konstantinople'un karşı karşıya kaldığı kuşatmalar sırasında düşmanların eline geçmesin diye zamanın patrikleri tarafından yerinden alındı ve bulunamayacağının düşünülen yerlere saklandı.

23 Haziran 1203 tarihinde IV. Haçlı Seferi'ne çıkan Venedik ve Latin donanması Konstantinople önünde göründüğünde, İmparator III. Aleksius, Patrik İaonnes X. Kamateros ve halk, gemileri şaşkınlıkla izliyordu.

(46) Radi Dikici, *Şans, Zafer ve... İmparator Heaklius*, s. 276.
(47) Radi Dikici, *Şans, Zafer ve... İmparator Heraklius*, s. 282-283.

Haçlıların ilk hedefi, III. Aleksius'u tahttan indirmekti. Çünkü III. Aleksius kardeşi II. İsaak Angelus'u tahttan indirmiş ve gözlerini kör ederek Anemas Zindanı'na atmıştı.

IV. Haçlı Seferi başladığında, Donanma Adriyatik kıyılarında Zara önlerindeyken II. İsaak Angelus'un oğlu Aleksius Angelus haçlılara, III. Aleksius'u tahttan atmaları ve babası ile kendisini tahta geçirmeleri şartı ile, "Bizans kilisesini Roma'ya bağlamayı, IV. Haçlı Seferi için 200.000 gümüş mark ödemeyi ve 10.000 kişilik bir Bizans gücünün onlara katılacağını taahhüt etti."(48)

Sonunda Venedik ve Latin birlikleri 5 Temmuz günü Galata bölgesine çıkarma yaptılar. Amaçları gemilerin Haliç'e girmesini önleyen kuleye bağlı zinciri indirip, donanmayı Haliç'e sokmaktı. Başardılar; zincir indirildi ve Venedik donanması Haliç'e girdi. Bu birlikler önce Bizans donanmasını yaktılar, ardından da Latinler Theodosius Surları'na, Venedikliler de deniz surlarına saldırdılar. Başarılı olamadılar ama durumu tehlikede gören III. Aleksius, hazineden alabildiği altın ve mücevherlerle kaçtı.

Durumun tehlikeli olduğu fark eden Patrik Kamateros yardımcısı Stephanos'u çağırdı.

"Kutsal Emanetler'i saklamak kolay ama Kutsal Haç'ı saklamak için gerekli tedbirleri almalıyız," dedi Patrik Kamateros, "Enrico Dandolo'nun, 1171 yılında, yüce imparatorumuz I. Manuel Komnenus zamanında Venediklilerin tüm mallarına el koyup ve tümünü hapsettikten sonra elçi olarak Konstantinople'a geldiği ve bir vesile ile kilisemizi (Ayasofya) ziyaret ettiği kayıtlarımızda mevcut... Bu demektir ki Kutsal Haç'ı da gördü. O şimdi yine burada, yani kilisemiz de Kutsal Haç da tehlikede. Böyle zamanlarda benden önceki patriklerimiz tarafından yapılanları biliyorum. Hatta onların zaman zaman Kutsal Haç'ı kilisemizin dışına çıkardıklarını da biliyorum. Gerçi, ne kadar koruma tedbirleri aldılarsa da, Kutsal Haç'ımız bu saklamalar sırasında belirli bölümlerini de kaybetti maalesef. Ama ben bu defa Kutsal Haç'ın kilisemizden çıkarılmasına razı değilim. Zaten şimdi daha küçülmüş bu haliyle onu korumamız daha kolay,

(48) Thomas F. Madden, *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, s. 147.

dolayısıyla kilisemizde gizlememiz lazım. Ama kilise defterine kaydetmeyelim, her ihtimale karşı ikimiz ayrı ayrı özel kayıt tutalım. Birimizin başına bir şey gelirse, nerede olduğunun bilinmesini garanti edelim."

Patrik Kamateros, Haçlı gemileri kutsal topraklara gitmek için Marmara'dan ayrılmadıkça, her türlü ihtimale karşı çalışmayı durdurmamıştı. İlk olarak bir gün süreyle kiliseyi ibadete kapattılar ve Kutsal Haç'ı nereye koyabileceklerini tespit etmek amacıyla kilisenin iki katını da dikkatle gözden geçirdiler. Ancak kilisenin tüm duvarlarının çok sağlamdı, haçı koyacak kadar bir boşluk bulamadılar ve moralleri bozuldu.

Çok yorulmuşlardı. Akşam yemeğini yedikten sonra Peder Stephanos yatmaya gitti. Kamateros'u ise bir türlü uyku tutmuyordu, sanki bir şeyi atlamış gibi geliyordu. Gece yarısı olmalıydı. Kilise halihazırda çok sayıdaki mumun ışığıyla hafifçe aydınlık olsa da, o, aklına takılan şeyi bulabilmek için elinde bir mumla patriklik bölümünden çıktı ve ağır ağır kilisenin iki katını da dolaştı. Bir noktaya geldiğinde, birden durdu. Sanki içine bir şeyler doğmuştu. Yaklaştı ve duvara vurdu. Gelen ses, o duvarın arkasında bir boşluk olduğu izlenimini vermişti. Bunun üzerine bu noktanın sağına ve soluna işaret parmağı ile vurdu: aynı sesi aldı. Kutsal Haç'ı nereye koyacağını bulmuştu. Üstelik, kilise içinde ne kadar tamirat yapılırsa yapılsın oraya dokunulamazdı. Tehlike geçmediği sürece (belki ebediyete kadar) orada kalabilir, geçtiğinden emin olunduğunda çıkarılabilirdi.

Peder Stephanos hazırlıkları sürdürürken, III. Aleksius kaçmıştı. Haçlılarla birlikte Batı'dan gelen Aleksius'un (imparator olduğunca IV. Aleksius adını alacak), Anemas Zindanı'ndan çıkarılan babası II. İsaak Aleksius ile birlikte 1 Ağustos 1203 tarihinde yapılan törenle müşterek imparator ilan edilmeleri ve tahta geçmelerinin ardından, durum normale dönmüştü.

Ardından, evvelce varılan anlaşmaya göre IV. Aleksius her iki tarafa, önce Venediklilere ve sonra da Latinlere ayrı ayrı 86 bin gümüş mark ödedi. (49)

(49) Roger Crowley, *City of Fortune*, s. 81.

• • •

Artık çatışma söz konusu değildi ama sorunlar bitmemişti. Enrico Dandolo'nun kutsal topraklara kadar gitmek ve Mart 1204'e kadar geçecek sürede filonun masraflarını karşılamak için parayı ihtiyacı vardı.

Bunun için Enrico Dandolo 100 bin gümüş mark daha talep etti.[50]

Ayrıca iki önemli husus daha vardı. Artık gerek Latinler ve gerekse Venedikliler zaman zaman Konstantinople'a gelip serbestçe dolaşıyorlardı. Dünyada hiçbir şehirde böyle bir zenginlik görmemişlerdi. Yavaş yavaş bu şehri soyabildikleri takdirde çok zengin olacaklarını düşünmeye başlamışlardı.

Diğer taraftan IV. Aleksius batılılara, Bizans'ın Katolik inanca geçeceği konusunda söz vermiş ve bu durum Kutsal Haç'ın Roma'ya götürülmesi riskini doğurduğundan, Patrik Kamateros'un tüylerini diken diken etmişti. Patrik, çalışmalarını hızlandırmaya karar verdi.

İlk olarak haçın konulacağı kısmın dikkatle kesilmesi ve bu arada haçın bulunduğu kutunun ayrıca bir çelik bir kutunun içine konularak zamanın tahribatına karşı önlem alınması gerekiyordu.

Her türlü hazırlığı tamamlayan patrik, İmparator IV. Aleksius'tan randevu istedi.

"Majesteleri, kilisemizin bazı kısımlarının küçük tamirler yapılarak boyanması gerekmektedir. Eğer müsaade ederseniz kilise kaynaklarını kullanacağımız bu tamirat sırasında bir hafta süreyle ibadete kapatacağız."

O sırada bunu düşünmek için zamanı olmayan IV. Aleksius, "Bizim için de uygundur patrik hazretleri..." diyerek Kamateros'u başından savdı.

Ertesi gün kilise tamir nedeniyle ibadete kapatıldı.

Kilise son 600 yıl içinde, daha çok da depremler nedeniyle birçok kez büyüklü küçüklü tamirler görmüştü. O nedenle halk bunu pek yadırgamadı.

Ertesi gün patriğin Stephanos hariç bütün görevlilere bir hafta izin verip uzaklaştırmasının ardından, sabahın erken saatinde gelen usta ile yardımcılarını içeri aldılar. Ustaya sadece, duvarı ona göre kesme-

(50) Roger Crowley, *City of Fortune*, s. 83.

si için (içine Kutsal Haç'ın kutusunu yerleştirecekleri) ve şimdilik göstermelik olarak kafatasları ve kemikler koydukları çelik sandığı gösterdiler.

Usta duvarı (L) şeklinde alttan, üstten ve yanlarından keserken, patrik ile peder de kendi aralarında –ustanın duyacağı bir şekilde– "Patriklerimizin kemikleri burada huzur bulacak..." diye konuşuyorlardı. Kesme işlemi geç saatlere kadar devam etti ve nihayet parça olduğu gibi çıktığında da Patrik ustayı tebrik etti. Ardından usta ile yardımcıları çelik kutuyu açılan kısmın yanına kadar getirdiler. Ertesi gün, duvarın içi sandığın ölçülerine göre boşaltılıp temizlendi. Usta ve yardımcıları sandığı yerleştirmeden önce patrik, "Bizden önce bu kilisede hizmet eden patriklerimizin ruhu için dua edelim," dedi, ardından da sandığın kapağını açtı. Kemik ve kafataslarını gören usta ve yardımcıları korku içinde geri çekildiler. Hemen, patrik hariç hepsi diz çöktüler. Patrik uzun uzadıya dua ettikten sonra ustaya döndü.

"Sizler hepiniz, ömrünüz boyunca kutsandınız," dedi, "Bunun şerefi size ait olacaktır. Şimdi elinizi İncil'e koyarak, burada olanlardan kimseye bahsetmeyeceğinize dair yemin ediniz..."

Hepsi yemin ettikten sonra, "Eğer içinizden biri burada gördüklerinizden, karınız veya en yakınınıza bahsederseniz aileniz sonsuza kadar lanetlenecektir. Şimdi hepiniz yüzün koyun yere yatın. Lanet duasını okuyarak hepinizin başına bir defa dokunacağım," diye ekledi.

İşlem bittikten sonra hepsi ayağa kalktı. Usta ve yardımcıları duvarın içine çelik sandığı yerleştirdiler, aralardaki boşlukları harçla kapadılar. Ardından da sandığı kilitleyerek anahtarı patriğe verdiler.

Etrafa yayılan toz toprak temizlendikten sonra, Patrik, "Vakit epeyce ilerledi. Yarın sabah erkenden gelin. Kestiğimiz duvarın parçasını yerine koyacaksınız ve duvarı belli olmayacak şekilde eski haline getireceksiniz," diyerek onları gönderdi.

Gecenin geç saatinde patrik ve Stephanos çelik sandıktaki bütün kemikleri –ertesi gün kilisenin bahçesindeki hazırladıkları yere gömmek üzere– toplayıp bir torbaya koydular. Ardından Stephanos, Kutsal Haç'ı kutusuyla birlikte yerinden alıp getirdi. Yerine yerleştirmeden önce, zaman içinde en az etkileyeceğini bildikleri bezlerle Kutsal Haç'ı çok dikkatli bir şekilde sardılar ve öpüp kendi kutusuyla birlikte sandığın içine koydular. Kapağını kapatıp kilitledikten sonra da, ikisi de diz çöküp en az

yarım saat dua ettiler. İşleri bittiğinde gece yarısını geçmişti. Huzur içinde yatmaya gittiler.

Ertesi gün usta duvarın parçasını dikkatle yerleştirdi ve patrik de onlara bolca bahşiş vererek gönderdi.

Ancak kesilen yerler belli oluyordu. Bu yüzden ertesi gün, restorasyon konusunda uzman bir ekip Ayasofya'ya çağrıldı.

Patrik, "Değerli hocalar, kilisemizin belirli yerlerinde bulunan çatlakları onararak eski haline getirmenizi ve bunu dört gün içinde bitirmenizi istiyorum," dedi. Onlara, haçı koydukları yer dâhil on yer gösterdi.

Gerçekten dört gün içinde mükemmel bir restorasyon yapmışlardı. Kutsal Haç'ın saklandığı yer asla belli olmuyordu.

Diğer taraftan IV. Aleksius son istenen ödemeyi yapamadığı için Latinler ve Venedikliler onu sürekli sıkıştırıyorlardı. Aslında başlarına sardığı bu bela nedeniyle Aleksius'tan halk da pek de memnun değildi ve başı Kamateros'un çektiği isyan tüm Konstantinople'a yayıldı. IV. Aleksius tahttan indirilerek Anemas Zindanı'na kapatıldı. Yerine V. Aleksius Dukas-Murzuflus geçti. Yeni imparator vakit geçirmeden Anemas Zindanı'na giderek çelik bir telle IV. Aleksius'u boğdu. Bunu duyan baba II. İsaak Angelus da üzüntüden öldü.

Yeni imparator Haçlıların bütün tekliflerini reddedip savunma için gerekli önlemleri aldı ama başarılı olamadı... 9 Nisan 1204 tarihinde saldırıya başlayan Venedikliler ve Latinler, 12 Nisan günü şehri ele geçirdiler. Zaten esas amaçları da buydu. Şehre girdiklerinde önce imparatoru yakalayıp idam ettiler, ardından da şehri soymaya başladılar.

Patrik Kamateros onların şehri almalarından bir gün önce Dimetoka'ya kaçmış, Stephanos ise şehirde saklanmıştı.

Venediklilerin ve Latinlerin Ayasofya'da yaptıkları tahribat ve soygunun tarihte benzeri görülmemiştir... Onlar Katolik oldukları ve Ortodoksları dinsiz saydıkları için bunu yapmaktan hiç çekinmediler... Aldıkları ve söktükleri şeyleri götürmek için Ayasofya'nın içine at arabası soktular... Hatta bir fahişe patriğin koltuğuna oturup başına taç taktı. En büyük hakareti Hazreti İsa'ya yaptıkları gibi, müstehcen şarkılar söyleyerek dans ettiler ve kutsal mekânı kirlettiler...[51]

(51) John Julius Norwich, *Byzantium, The Decline and Fall*, s. 179.

• • •

Ortalık sakinleşince, Stephanos küçük bir kilisede görev aldı. O talan sırasında Haçlıların Kutsal Haç'a ulaşıp ulaşmadıklarını çok merak ediyordu. Nihayet birkaç yıl sonra, sade bir vatandaş gibi giyinerek Ayasofya'ya gitti ve kiliseyi dolaştı. Hayır, Kutsal Haç'ın bulunduğu noktaya dokunulmamıştı. Bunun üzerine oturup kendi özel defterine şifreli olarak Kutsal Haç'ın saklandığı yeri yazdı, hatta çizimlerini yaptı. Tam saklandığı yerin üzerine bir haç işareti koymayı da unutmadı.

1206 yılında Patrik Kamateros öldü. Stephanos ise gençti, dikkat çekmeden küçük kilisedeki görevine devam etti. Bu arada Bizans'ın İznik'te devam etmesi onu ümitlendirmişti. Ama büyük bir şansızlıkla, 1230 yılında kalpten aniden öldü. Ondan kalan belgeler kilisesinde saklandı. Ama kimse onlara bakmaya akıl etmedi. Diğer yıllarda o belgeler de yok oldu. Böylece Kutsal Haç ebedi olarak Ayasofya içinde kaldı.

Bugün Kutsal Haç'ın parçaları ile ilgili bazı söylemler vardır ama kanıtlanmış değildir. Ancak bilinen iki husus vardır:

Birincisi: Zamanında diğer Kutsal Emanetler'in durduğu sandık, Holy Sepulchre Kilisesi'nde, özel bir muhafaza içinde teşhir edilmektedir.

İkincisi: Bilindiği kadarıyla Kıbrıs Stavrovouni Manastırı'nda Hazreti İsa'nın tuniğinin bir parçası, Hazreti İsa'nın Kutsal Haç'a bağlandığı ip ve Kutsal Haç'ın bir parçası bulunmaktadır. 327-329 yıllarında İmparatoriçe Helena tarafından kurulan bu manastıra bırakıldığı ifade edilen Kutsal Haç'ın parçası büyük bir gümüş haçın içine konmuştur, bu şekilde korunmaktadır. Oysa tarihi kayıtlarda, İmparatoriçe Helena'nın Kıbrıs'a uğradığına dair bir iz bulunmamaktadır. Kaldı ki, onun tarafından bulunan haç yukarıda yazdığımız gibi, iyice temizlenerek Holy Sepulchre Kilisesi'ne tek parça halinde yerleştirilmiştir ve herhangi ayrı bir parçasının olduğu bilinmemektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, inançlar; kayıtların ve bazen de gerçeklerin üzerindedir.

Belgesel bir roman üslubu ile yazılmış olsa da, yukarıda verdiğimiz bilgilerin önemli bir kısmı gerçekleri yansıtmaktadır. Uzun araştırmalar sonucunda ulaşılan bu bilgiler tarihi kayıtlara dayanmaktadır ve dipnotlarla da desteklenmiştir.

IV. BÖLÜM

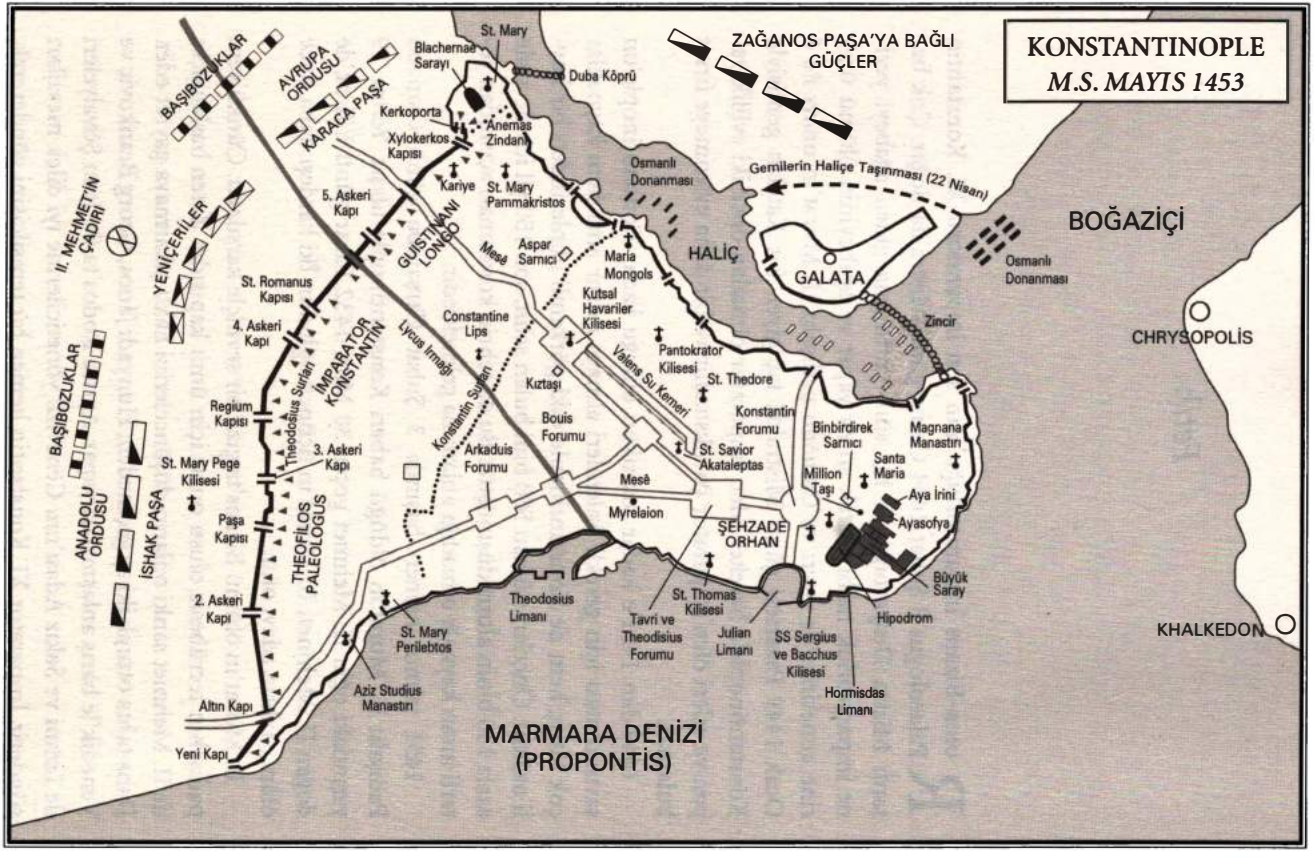
Fetih

Roma-Bizans İmparatorluğu'nun son imparatoru XI. Konstantin Palaeologus 8 Şubat 1404 Cuma günü Mistra'da doğar. Çok başarılı Mistra Despotluğu ve bir süre yurtdışına giden ağabeyi yerine imparatorluk naibi olarak görev yapar ve ağabeyinin ölümü üzerine annesinin de ısrarı ve Osmanlı padişahı II. Murat'ın onayı ile 6 Ocak 1449 Pazartesi günü Mistra'da taç giyer. Bir Katalan gemisiyle Konstantinople'a hareket eder. İmparator olmadan önce iki evlilik yapan ve eşleri ölen imparator çocuksuzdur ve bir daha evlenmeye fırsat bulamaz.

1449'dan 1451'e kadar mümkün olduğu kadar Konstantinople'un savunulması için gerekli önlemleri almaya çalışır ama hem kaynaklar çok kıttır, hem de Konstantinople eski görkemli günlerinden bir hayli uzaktır. Önceleri nüfusu 500 bini bulan şehir, son 150 yıl içinde azala azala 100 binin altına düşmüştür. Bu da şehrin korunması açısından yeterli insan kaynağı olmadığı anlamına gelmektedir.

1451 yılının hemen başında 3 Şubat Çarşamba günü Osmanlı Padişahı II. Murat'ın öldüğü haberi Konstantinople ulaşır. Yerine 19 yaşındaki oğlu II. Mehmet geçer. 30 Mart 1432 Pazar günü Edirne'de doğan II. Mehmet, II. Murat'ın üçüncü oğludur. İki kardeşi daha önce ölünce tahtın adayı olur.

II. Murat'ın ölümü Bizans'ta gizli bir sevinçle karşılanır. Çünkü yeni padişahın tecrübesiz oluşu onlar için ümit kapısıdır. Zaten başlangıçta da II. Mehmet sanki onların düşüncelerini haklı çıkarmaya gayret eder. Daha tahta oturalı iki ay geçmeden; Hunyadi János, Georg Brankoviç ve Venedik'le barış anlaşmaları yapar. Ayrıca Rodos'ta St. Jean Şövalyeleri ile Limni ve Sakız Adası'nın Cenevizli yöneticilerine iyi dilek mesajları gönderir. İmparator XI. Konstantin hemen bir temsilcisini göndererek,

KONSTANTINOPLE
M.S. MAYIS 1453
ZAĞANOS PAŞA'YA BAĞLI GÜÇLER
BOĞAZİÇİ
HALİÇ
GALATA
CHRYSOPOLİS
KHALKEDON
MARMARA DENİZİ (PROPONTİS)
Gemilerin Haliçe Taşınması (22 Nisan)
Osmanlı Donanması
Osmanlı Donanması
BAŞİBOZUKLAR
AVRUPA ORDUSU
KARAÇA PAŞA
BAŞİBOZUKLAR
II. MEHMET'İN ÇADIRI
YENİÇERİLER
ANADOLU ORDUSU
İSHAK PAŞA
St. Mary
Blachernae Sarayı
Duba Köprü
Kerkoporta
Anemas Zindanı
Xylokerkos Kapısı
Kariye
St. Mary Pammakristos
5. Askeri Kapı
GUISTINIANI LONGO
Mese
Aspar Sarnıcı
Maria Mongols
Kutsal Havariler Kilisesi
Constantine Lips
Kıztaşı
Pantokrator Kilisesi
St. Thedore
Valens Su Kemeri
Zincir
St. Romanus Kapısı
4. Askeri Kapı
İMPARATOR KONSTANTİN
Lyeus Irmağı
Konstantin Sutunu
Theodosius Sutunu
Regium Kapısı
3. Askeri Kapı
St. Mary Pege Kilisesi
Paşa Kapısı
2. Askeri Kapı
THEOFİLOS PALEOLOGUS
Altın Kapı
Yeni Kapı
Bouis Forumu
Arkaduis Forumu
Mesè
Myrelaion
St. Savior Akataleptas
Konstantin Forumu
Binbirdirek Sarnıcı
Magnana Manastırı
Santa Maria
Million Taşı
Aya İrini
Ayasofya
ŞEHZADE ORHAN
Büyük Saray
Hipodrom
St. Thomas Kilisesi
Tavri ve Theodisius Forumu
Julian Limanı
SS Sergius ve Bacchus Kilisesi
Hormisdas Limanı
Theodosius Limanı
St. Mary Perilebtos
Aziz Studius Manastırı

II. Mehmet'i kutlar. Yeni padişah da aynı babası gibi Bizans'la barış içinde yaşama arzusunu beyan eder.

II. Mehmet yeni padişah olmuştur ve Edirne'dedir.

"... Edirne'deki sarayın karşısında bir medrese vardı. Gece yarısı şehirdeki bütün ışıklar söndüğü halde, orada devamlı olarak ışıklar yanardı. Bu ışığın altında, çalışkan bir medrese öğrencisi derslerine çalışırdı.

Bir gün II. Mehmet, vezir Çandarlı Halil Paşa'ya:

'Şu medresede geceleri uyumayan bir adam var. O kimdir? Niye uyumuyor?' diye sorar.

Halil Paşa:

'Orada bir molla vardır. Geceler ders çalışır Sultanım,' cevabını verir.

Fatih hayretler içinde kalır ve şöyle der:

'Allah Allah... Bu molla da benim gibi her an Konstantinople'un fethini mi düşünür...'"(52)

Rumeli'nden Anadolu'ya geçişinde daima Çanakkale Boğazı'nı kullanan II. Mehmet, o sırada civarda Venedik gemilerinin devriye gezdiğini öğrenince, bu sefer Boğaziçi'ni tercih eder. Vaktiyle büyük dedesi I. Beyazıt'ın yaptırdığı Anadolu Hisarı'nın karşısına, 15 Nisan 1452 Cumartesi günü temelini attığı Rumeli Hisarı'nı yaptırmaya başlar. Gerçi orası Bizans'a aittir ama buna pek aldırmaz. İmparator hemen bir elçi göndererek, çok yakın geçmişte verdiği söze sadık kalmasını ve hisarın yapımından vazgeçmesini ister. Sultan ne ilk ve ne ikinci elçiyi kabul eder. XI. Konstantin'in üçüncü elçisini idam ettirince elçi trafiği sona erer. Yapımı 19,5 haftada tamamlanan Rumeli Hisarı ile Boğaziçi'nin en dar bölgesi kontrol altına alınmış olur. Rumeli Hisarı'na, 1452'de padişahın hizmetine giren Macar mühendis Urban'ın hazırladığı üç tane büyük top monte edilir. Boğaziçi'nden geçen bütün gemilerin durup kontrol edildikten sonra geçebilecekleri duyurusu yapılır. Karadeniz'den gelen üç Venedik gemisi buna aldırmaz. İkisi kaçabilir ama üçüncüsü top ateşiyle durdurulur. Böylece kuşatmada kullanılacak olan toplar denenmiş olur. Bütün gemi mürettebatı orada idam edilir. Kaptanı ise ibret olması için kazığa oturtularak teşhir edilir.

(52) Michael Kristavulos, *İstanbul'un Fethi*, s.114

Bütün bu olanlar üzerine Batı, II. Mehmet hakkında kanaatini değiştirir ama yapabilecekleri bir şey de yoktur. Zaten sultan Batı'dan gönderilen ültimatoma ve elçilere aldırmaz bile. İmparatorun ise tek ümidi kalmıştır, o da yine Batı'dan gelecek yardımdır. Bunun için de 13 yıl önce yine başarısızlığa uğrayan ve halen de halkın şiddetle karşı koyduğu kiliseler arasındaki birliği sağlamak üzere tekrar harekete geçer. Papalık temsilcisi olarak Rusya Metropoliti Kardinal İsidor Konstantinople'a gelir. İsidor 12 Aralık 1452'de Ayasofya'da düzenlenen bir ayinle kiliseler arasındaki birliği ilan eder. Halk buna müthiş tepki gösterir ve asla kabullenmez.

Sultan II. Mehmet Ocak 1453'te başta sadrazam olmak üzere bütün vezirlerini Edirne'de toplantıya çağırır. Onlara, Bizans'ın, Osmanlı İmparatorluğu içinde kalmasının son derece tehlikeli olduğunu ve kendisinin artık Bizans'ı ortadan kaldırmaya kesin kararlı olduğunu açıklar. Toplantının sonunda padişah esas niyetini açıklar. *"Ölü veya diri ya ben bu şehri alırım veya o beni... Benim istediğim boş kalmış bile olsa, sadece Konstantinople'dur."*

Daha önce Gelibolu'da yapımına başlanan çeşitli büyüklükte yaklaşık 150 gemi, Mart 1453'te tamamlanır ve iki hafta sonra tamamı Marmara'ya girerek, Bizanslıların şaşkın bakışları altında demir atar. Hazırlığı bir süredir sürdürülen büyük bir ordu ise Trakya'da toplanır. O zamana kadar Urban'ın döktüğü bütün toplar da artık hazırdır.

100 bin kişilik ordunun, devrin en iyi silahlarıyla donatılmış vurucu gücü 12 bin yeniçeridir. Ordu 23 Mart Cumartesi günü yola çıkar. Esasında böyle ağır yükle yola çıkan ordunun Trakya'dan Konstantinople'a varması için aylar geçmesi gerektiği düşünülür. İlk öncü birlikler beklenilenin aksine 2 Nisan Pazartesi günü ufukta görünür. Bizans'tan bir birlik şehirden çıkarak öncülere saldırır. Osmanlı'nın yorgun olan bu öncü birliği oldukça zayiat verir. 24 saat geçmeden arkadan gelen birliklerle takviye edildiğinde, Bizans güçleri hemen surların arkasına çekilir. İmparator su hendekleri üzerindeki bütün köprülerin yok edilmesini emreder. 5 Nisan Çarşamba sabahı, yani yola çıkmalarından tam on üç gün sonra bütün Osmanlı ordusu Konstantinople surları önündedir. II. Mehmet, Osmanlı'nın uyguladığı esaslara göre hemen imparatora bir mesaj göndererek şehri teslim etmesini, bu halde hiç kimsenin burnu dahi kanamadan, eğer istiyor-

larsa bütün varlıklarını alarak gitmelerine müsaade edileceğini, kalmak isteyenlerin can ve mal güvenliğinin sağlanacağını bildirir. İmparator cevap vermez.

Kuşatma haberleri daha önce Konstantinople'a ulaştığı için, aylardır başta imparator olmak üzere erkek, kadın ve hatta çocuklar surların zayıf noktalarını tamir ederler. Surların üzeri temin edilen her türlü silahla donatılır. Konstantin tecrübeli ve yetenekli bir komutan olduğu için elinden gelenin en iyisini yapmaya gayret eder. Ayrıca bir yıl önce 1452 yılı sonbaharında Batı'ya çeşitli temsilciler göndererek tehlikeyi haber vermiştir. İlk yardım Cenevizlilerden gelir. Ceneviz'in önemli ailelerinden birinin temsilcisi olan Giovanni Guistiniani Longo'nun yönetiminde 700 kişilik seçkin savaşçılardan kurulu kendi özel ordusu 29 Ocak'ta Konstantinople'un yardımına gelir. Buna karşılık imparatora kalacaklarına söz vermelerine rağmen 700 İtalyan da Venedik gemileriyle gizlice Haliç'ten çıkarak kaçarlar. Mart ayında imparator bütün keşiş ve rahiplerin de surlarda görev almasını emreder. 6 Nisan Cuma günü kuşatma başladığında sadece beş bin Bizanslı ve iki bin yabancı müdafi vardır. Bu birlikler surlar üzerinde en uygun yerlere yerleştirilir. Ancak, mevcut sayı surların üzerinde bir sıra bile teşkil etmez. Konstantin 2 Nisan günü Haliç'e girişi kapatmak için zincir gerilmesini emreder.

Zincirin bir ucu deniz surlarındaki Eugenios Kulesi'ne, karşı tarafta ise Galata'daki aynı noktaya yani Büyük Kule'ye (Megalos Pyrgos) bağlanır. Zincirin Haliç üzerindeki kısmı tahta sallara konularak Bartolomeo Soligo adındaki bir Cenevizli mühendisin yönetim ve sorumluluğu altında yerleştirilir.(53)

Ayrıca zincirin hemen arkasında da Bizans savaş gemileri yer alır. Eğer zincire bir saldırı olursa o zaman zincir indirilip Bizans donanması zincirin önüne çıkacaktır.

II. Mehmet, Constantinople surlarını incelediğinde, surların üç sıra halinde inşa edildiğini görür. Kendisinden önceki kuşatmalarda, her biri birer istihkâmcılık şaheseri olan bu surların birinci sırasını aşanlar, ikinci sıradan açılan ateş, taş, mızrak ve kızgın yağlarla çok kere geri püskürtülmüşlerdir. 1204 Latin istilası hariç, çok az kuşatma ikinci sırayı aşabilmiştir. Su hendekleri de ayrıca güçlük yaratan engeldir. Ancak, padişahın önün-

(53) Steven Runcimen, *Konstantinopolis Düştü*, s. 103.

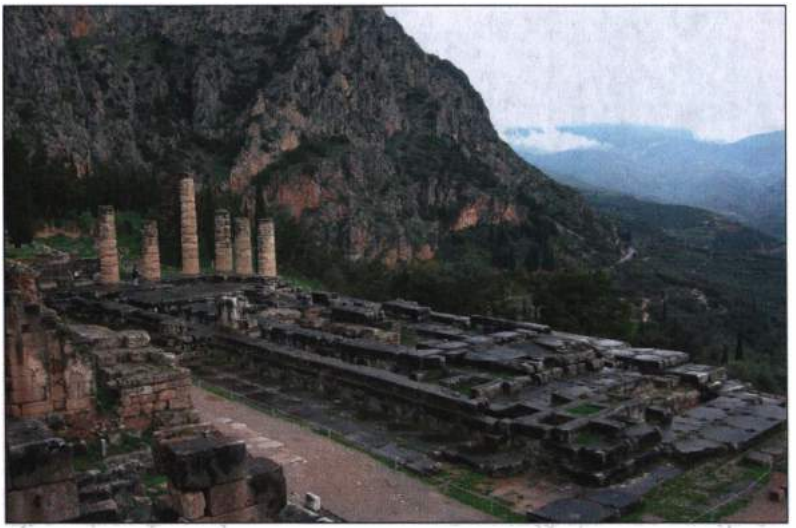
de uzun zamandır üzerinde çalışılan ve Constantinople surlarının yapısını gösteren mükemmel çizimler vardır ve bizzat yaptığı inceleme sonunda üç sıralı surların Haliç'e yaklaşıldığı bölümde bittiğini fark eder. Çünkü buraya bir saray, bir kilise (Blachernae İmparatorluk Sarayı ve St. Mary Kilisesi) ve mahalle inşa edilmiştir. Ağır topları bu bölgeye yönlendirir.[54]

İmparator daha önce Guistiniani Longo ile birlikte savunmanın stratejisini hazırlar. Onlara bir miktar askerle Bizans'a sığınan II. Mehmet'in amcası Şehzade Orhan da katılır. Eldeki az sayıda insanı en etkin şekilde kullanmak için surları en güney ucundan, yani Altın Kapı'nın oralardan başlayarak güvendiği komutan ve yöneticiler arasında dağıtır. Kendisi St. Romanus Askeri Kapısı'nın, Guistiniani Longo ise Charisius Kapısı'nın (Edirnekapı) olduğu yerde mevzilenir. İmparatorun tam karşısında yeniçerilerle birlikte padişah vardır. Kuzeyde Karaca Paşa, Rumeli birlikleriyle Blachernae bölgesini hedef alır, güneyde ise Anadolu birliklerine kumanda eden İshak Paşa, 5. Askeri Kapı, yani o zaman Mesoteochion diye adlandırılan yerdedir.

6 Nisan Cuma günü kuşatma başlar. Urban topları Charisius yani Edirnekapı'ya yönlendirilir. Topların gümbürtüsü şehrin en uzak noktalarından bile duyulur. Halk dehşet içinde kalır. Özellikle yaşlı kadın ve erkekler Ayasofya'ya koşarak meleklerin onları kurtarması için duaya başlar. Top ateşlerinin peşinden yapılan saldırı Bizans güçlerince kolaylıkla def edilir. Karaca Paşa'nın surların en zayıf noktası olan Blachernae Sarayı'nın bulunduğu bölgeye yaptığı saldırı da başarısız kalır. 7 Nisan Cumartesi günü gün ışırken fark edilir ki, top ateşi sonunda surların yıkılan bölümleri tümüyle onarılmıştır. O sabah, sabah namazından sonra atına binerek denetime çıkan padişah, o zaman karşısında yaman bir hükümdar olduğunu anlar. Bu onu aynı zamanda planlarını daha dikkatli yapması gerektiği konusunda uyarmış olur.

Sonraki beş gün içinde, önce surların uygun yerlerinde lağımlar açılarak patlayıcılar yerleştirilir. Bu konuda öteden beri tecrübeli olan Bizanslılar, lağımları zamanında fark ederek (burada Anthemius'un dehası işe yarar) patlayıcıların çoğunu imha ederler. Ayrıca bastıran Nisan yağmurları ise hareket kabiliyetini her iki taraf için sınırlar. Ancak yağ-

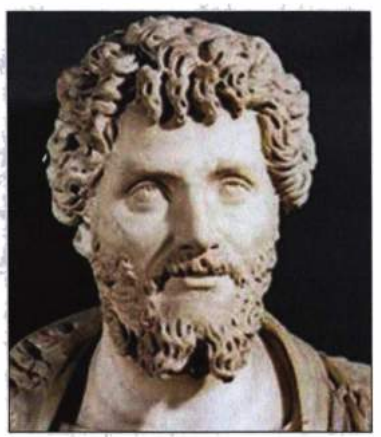
(54) Radi Dikici, *Bu Şehr-i Stambul ki*, s. 11.

Delfi Apollo Tapınağı'nın kalıntıları.

Kral Byzas'ın, İmparator Marcus Aurelius (161-180) tarafından bastırılan sikkesi.

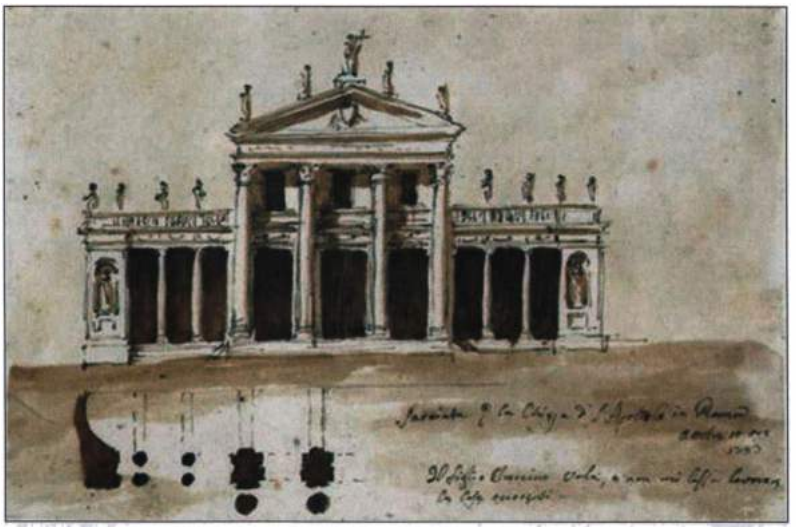
İmparator Septimus Severus (193-211)

İznik Konsili 325 [Tablo: Anatoly Surikov (1848-1916)]

İmparatoriçe Helena tarafından Kutsal Haç'ın bulunuşu
[Agnolo Gaddi (1350-1396)]

Kutsal Havariler Kilisesi

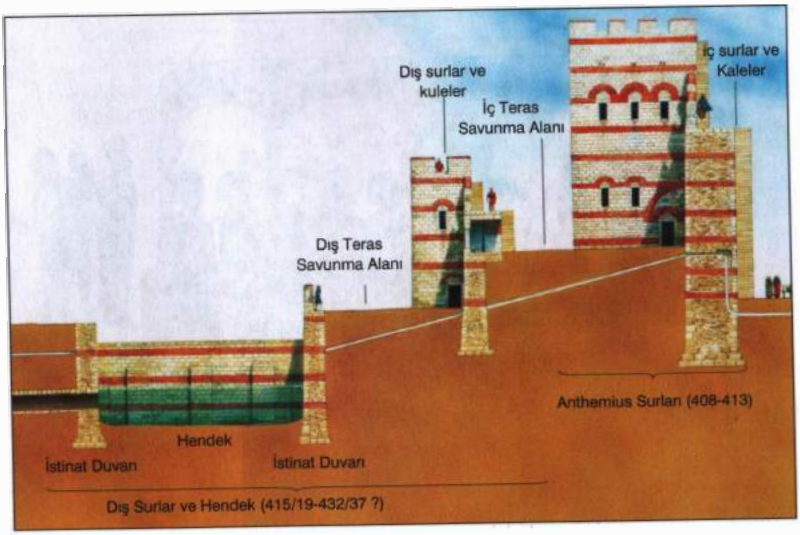
Bizans imparatoriçesi Kutsal Havariler Kilisesi'ndeki mezarları ziyaret ediyor.
[Tablo: Vasily Sergeevich Simirnov (1846-1922)]

Konstantinople Konsili (381)
[Tablo: Vasily Surikov (1848-1916)]

İmparatoriçe Theodora (500-548) [Evren Oguzbalaban (1989)]

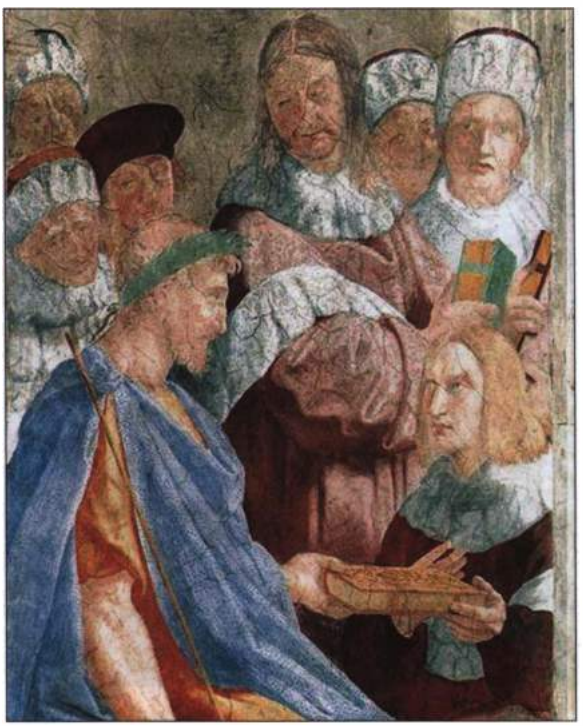
Theodosius veya Anthemius Surları

Altın Kapı (Bugün)

Pandidakterion'da eğitim (425)

Tribonian, İmparator Jüstinyen'e Digesti sunuyor.
[Tablo: Lorenzo Lotto (1480-1543)]

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a girişi. [Tablo: Fausto Zonaro (1854-1929)]

Kapalıçarşı. [Tablo: Jean Brindesi (1826-1888)]

Sultan II. Mahmut
(1785-1839)

Sultan II. Abdülhamit
(1842-1909)

murun dinmesiyle başlayan top ateşleri surlarda büyük gedikler açar ama Guistiniani Longo, şehir halkının yardımı ile bütün delikleri onarır.

Bu ara yeni Osmanlı donanmasının denizden Haliç'e yaptığı saldırıdan hiçbir sonuç alınamaz. Top atışları sonrasında daha çok başıbozuklardan müteşekkil Karaca Paşa'nın Rumeli ordusu ve İshak Paşa'nın Anadolu ordusunun açılan gediklere yaptığı saldırılar Guistiniani Longo tarafında zorluk çekilmeden önlenir. Başarısızlığı gören hükümdar geri çekilme emri verir.

18 Nisan Çarşamba günü padişah, sürpriz etkisi uyandırması için saldırının sabaha karşı başlamasını, daha önce yıkıldıktan sonra ahşap kullanılarak tahkim edilen bölgeye yani 5. Askeri Kapı'ya top atışlarının yönlendirilmesini ve Rumeli ordusunun saldırısının yeniçerilerce desteklenip şehrin o gün ele geçirilmesini planlar. Ancak sonuç hüsran olur. Dar bölgeye sıkışan Osmanlı güçleri adeta kıyıma uğrar.

Ancak 21 Nisan Cumartesi günü denizde olan olaylar Osmanlı ordusunun moralini iyice bozar. Papanın kiraladığı yardım taşıyan üç Ceneviz gemisi ve hububat yüklü bir Bizans gemisinin, Donanma Komutanı Baltaoğlu Süleyman Bey'in bütün gayretlerine rağmen hava kararırken Haliç'e girmesi önlenemez. O gün hava sürekli yön değiştirerek Ceneviz ve Bizans gemilerine yardımcı olur. Ayrıca yüksek bordalı olan bu gemilere, yeni olmalarına rağmen daha küçük olan Osmanlı gemilerinden atılan halatlar kolaylıkla kesilerek denize atılır. Özellikle Bizans gemisinde bulunan Grek Ateşi'nin kullanılması, hava kararıktan sonra birkaç Osmanlı gemisinin tutuşmasının yarattığı kargaşa da başarısızlığın nedeni olur. Baltaoğlu gerçekten iyi bir denizcidir. Hatta savaş sırasında yaralanır ama padişah onun idamını emreder. Ancak ertesi gün araya giren paşaların himmetiyle kelleyi kurtarır. Padişah onu görevden alır. İstanbul'daki Baltalimanı ismini ondan almıştır.

Ertesi gün kara savaşı tekrar başlar. Lycus Irmağı'nın geçtiği Baktatinan kulesi yerle bir olur ama nedense padişah oraya hücum emrini vermez. Belki Konstantinople'un ele geçirilmesi için önemli bir fırsat kaçar. Çünkü padişahın kafası başka bir sorunla meşguldür. Yaptığı hesaba göre eğer Osmanlı gemileri Haliç'e ulaşamazsa savunmanın uzun süre devam edeceğini anlamıştır. Hatta belki öteden beri başta Çandarlı Halil Paşa olmak üzere bazı vezirlerin eline koz vereceğini bilmektedir. Dönem zafer kazanma dönemidir. Tarihte, daha önceki dönemlerde gö-

rüldüğü gibi başarısız hükümdarlar bu nedenle kellelerini bile kaybetmişlerdir.

Bunun üzerine Padişah II. Mehmet Osmanlı donanmasına ait gemilerin karadan yürütülerek Haliç'e indirilmesine karar verir. 21 Nisan 1453 Perşembe günü bütün hazırlıklar tamamlanır, cuma günü Osmanlı gemileri bugünkü Tophane'den Taksim'e, oradan da bugün İngiliz Elçiliği'nin olduğu yerden Kasımpaşa'ya iner. Sultan ne yapıldığı anlaşılmasın diye Pera duvarlarının gerisine konan toplarla Haliç'e top atışı yaptırır. Ancak Bizanslılar bu anlamsız atışlardan ne yapıldığını bir türlü kestiremez. Zaten padişahın amacı top atışlarıyla düşmanın dikkatini dağıtmak ve çıkan dumanla çalışmayı gizlemektir. Birkaç saat içinde 72 Osmanlı gemisi Haliç'e indirilir. İşin en enteresan tarafı padişaha bu fikri veren bir İtalyan'dır. Yaklaşık 20 yıl önce koca bir filonun Po nehrinden Garda Gölü'ne tekerlekli platformlarla taşınmasına şahitlik etmiştir.

Bu sefer Bizanslıların morali bozulur. Ancak bir hafta sonra Osmanlı gemilerine saldırmayı planlarlar. Padişah saldırıyı daha önce haber aldığı için bazı topları sahile konuşlandırır. Bizans gemilerinin bir kısmı açılan ateş sonucunda batar. Boğulmaktan kurtulan ve denize atlayıp sahile çıkan 40 Bizans askerinin kafası kesilir. Misilleme olarak Bizans'ın elindeki 260 Osmanlı askeri surların üzerine getirilir ve kafaları kesilerek aşağı atılır.

30 Nisan Pazartesi günü padişah Zağanos Paşa'ya Haliç'in kuzeyine isabet eden bölgeden karşı sahilde Blachernae'ya dubaları birleştirerek bir köprü kurmasını ister. Böylece Galata tarafından karşı tarafa geçiş kolay olacaktır. Dubaların üzerine platformlar yerleştirilir ve üzerine toplar konur.

Rum asıllı bir devşirme olan Zağanos Paşa, aynı zamanda şehzadeliğinde II. Mehmet'e hocalık da yapmıştır. Daha sonra sultanın kız kardeşi ile evlenmiştir. Zağanos Paşa için anlatılan ilginç bir hikâye vardır.

Paşa Balıkesir'de yaptırdığı "Zağanos Paşa Camii'nin" inşaatında ustalarla birlikte çalışırmış. Fatih Balıkesir'den geçerken Zağanos Paşa'yı sorunca, "Paşa cami inşaatında," demişler. Doğruca oraya gittiğinde Zağanos Paşa'nın bir sepet içinde koyduğu taşları sırtına alarak iskele ile yukarı çıkardığını görmüş. "Kolay gelsin Zağanos," diye seslenmiş. Zağanos Paşa ona dönmeden ve kimin söylediğini görmeden, "Sağ olun sultanım," cevabını vermiş. Padişah, "Beni görmeden nasıl tanıdın Zağanos?" diye sorun-

ca, "Sultanım burada kimse bana Zağanos demez, paşa diye hitap ederler. Adımı ancak sultanım söyleyebilir, ondan tanıdım," demiş.

6 Mayıs Pazar gününe kadar geçen süre içinde bombardıman şiddetini kaybeder. Çünkü bu kadar atış yapacağı düşünülmeyen topların hemen hemen tamamı kullanılmaz hale gelir. Bu nedenle son altı gün içinde toplar tamir edilir ve ertesi gün bombardıman tekrar başlar. Yaklaşık bir hafta boyunca çeşitli bölgelere yapılan top atışları ve peşine yapılan saldırılardan bir sonuç alınamaz. Sonraki günlerde tekrar lağım açılarak surların yıkılması düşünülür ama Bizans bunları yine etkisiz hale getirir.

18 Mayıs Cumartesi günü padişah savaş alanına yeni bir kuşatma silahını sürer. Surların yüksekliği hesap alınarak hazırlanan ahşap kuleler akşam olunca mümkün olduğu kadar gizlice surlara yaklaştırılır. Sanki Bizanslılar bunların farkında değildir. Ancak sabah olunca durum ortaya çıkar. Gece gizlice Osmanlı kılığına girmiş az sayıda Bizans askeri bu kulelere patlayıcı madde yerleştirirler. Ertesi sabah Osmanlı askeri surlara saldırmak için kulelere tırmanınca patlayıcıları ateşlenir, büyük bir gümbürtü ile patlar ve kuleler içindeki askerlerle birlikte çöker.

Aynı gün imparatorun elçisi huzura çıkmak için izin ister. Barış teklifinde bulunur. Kuşatma kaldırıldığı takdirde Bizans büyük bir tazminat ve haraç ödeyecektir. Osmanlı padişahı elçiye, daha önce Edirne'de iken paşalara söylediklerini tekrar eder:

"Ölü veya diri ya ben şehri alırım veya o beni... Eğer yenilgiyi kabul ederek sulh istiyorsan, sana ve kardeşlerine Pelopones veya diğer bir eyalette yer veririm. O zaman gerçekten dost oluruz. Eğer benim sulh içinde şehre girmemi kabul etmezsen ve zor kullanarak şehri alırsam, seni ve bütün yöneticilerini kılıçtan geçirir, tüm halkını katleder ve birliklerime şehri talan etmeleri için izin veririm. Benim istediğim, boş bile kalmış olsa, sadece Konstantinople'dur."(55)

Padişah da imparator da bilmektedir ki, Bizans'ın böyle bir parayı ödemesi mümkün değildir. Kelin merhemi olsa başına sürecektir.

II. Mehmet 20 Mayıs Pazar günü ordu komutanlarını çadıra toplayarak durum değerlendirmesi yapar. Bu nedenle top atışları daha seyrektir

(55) Donald M. Nicol, *Immortal Emperor*, s. 67-68.

ve ortada yeni bir taarruz yapılacağına dair bir emare de yoktur. Bu sırada imparator son defa Ayasofya'da büyük ayine katılır.

...Ayinden sonra, Ayasofya'nın yanındaki (şimdi olmayan) Santa Maria Kilisesi'nde (veya Büyük Saray'da) patrik ve diğer üst düzey din adamları, komutan, üst yöneticiler ve asillerin katıldığı İmparatorluk Meclisi toplanır. Bir rivayete göre; devlet elden gitmektedir amma, gündemin ilk maddesi "meleklerin cinsiyeti"dir. Ruhban sınıfı yıllardır devam eden bu tartışmanın imparatorun da katılımıyla oylanmasını ve meleklerin erkek mi dişi mi olduğuna karar verilmesini isterler. (Bugün zamansız ve gereksiz tartışmalar için kullanılan bu deyimin dayanağı budur.)[56]

Ancak, imparator ise Konstantinople'u ve dolayısıyla imparatorluğunu ve tacını düşünmektedir. Çok kalamaz, meclisteki görüşmeleri bırakır ve surlara doğru yola çıkar.

23 Mayıs Çarşamba günü, günlerdir ateş altında olan ve top sesine alışan Bizans halkı, o sabah birden topların sustuğunu ve ortalığa inanılmaz bir sessizliğin çöktüğünü fark eder. Osmanlı istihbaratı şehirde önemli moral çöküntüsü olduğu, gıda maddelerinin giderek tükendiği ve şehir halkının güçlükle beslendiği haberini padişaha duyurunca, o da son bir teşebbüs yapmaya karar verir.

Padişah II. Mehmet son bir defa olarak Konstantinople'a Sinop Kastamonu bölgesinin yöneticisini, ki aynı zamanda Bizans yöneticileri arasında dostu bulunan İsfendiyaroğlu İskender Bey'i elçi olarak gönderdi. İskender Bey imparatora güney Yunanistan'da Mora Bölgesi'ne çekilmesini ve şehri teslim ederek, genel bir hücumun yaratacağı felaketten kaçınmak için bütün malları ve hazinesiyle birlikte istediği yere gitmek hakkına sahip olduğunu açıklar. Aynı garanti şehir halkı için de geçerlidir. Kalmak isteyenlerin ise mal ve can güvenlikleri sağlanacaktır. İmparator, "Tanrı göstermesin bir imparatorun yöneteceği ülkesi olmadan yaşaması mümkün değildir. Bu şehir düşebilir ama ben de onunla birlikte yok olurum. Kim kaçmak isterse bırakın gitsin. Kim ölmek isterse beni takip etsin," diye cevap verir ve öneriyi reddeder.[57]

---

(56) Radi Dikici, *Bu Şehr-i Stambul ki*, s. 12.

(57) D. Nicole, J. Haldon, S. Turnbull, *The Fall of Constantinople*, s. 228.

İskender Bey imparatorun cevabını getirdikten kısa bir süre sonra bombardıman yeniden başlar.

İmparator 24 Mayıs Perşembe günü halkın moralini yükseltmek için, Bizans'ta en çok tapılan, şehrin koruyucusu Meryem Ana'yı gösteren ikonanın kiliseden çıkarılarak sokaklarda dolaştırılmasını ister. İlahilerle şehir sokaklarında dolaştırılmaya başlanan ikona, birden çerçevesinden çıkar ve tam yere düşecekken yakalanıp yerine konur. Ama az sonra bu sefer de birden müthiş bir sağanak bastırır. Halk zorunlu olarak kaçarak en yakın yerlere sığınır ve ikona alayı da dağılır. Aynı gece dolunay vardır. Ama tam üç saat süreyle ay tutulur. Halk arasındaki inanca göre, Konstantinople ayın küçüldüğü zaman düşecektir.

25 Mayıs Cuma sabahı şehri, o güne kadar görülmedik kalınlıkta sis bastırır. Göz gözü görmez. Görüş mesafesi birkaç metreye iner. Akşam sis kalkar. Gece bastırınca, gerek Bizanslılar, gerekse Osmanlılar yeni bir olaya daha şahit olurlar. Birdenbire Ayasofya'nın kubbesi üzerinde parlak bir ışık belirir ve kubbenin tümünü aydınlatır. Daha sonra bu parlaklık yavaşça kubbenin en üst noktasına yükselir ve birden kaybolur. Bu üç işaret Bizans'ta artık her şeyin sonuna gelindiği şeklinde yorumlanır. Buna karşılık Osmanlı müneccimlerinin yorumu ise; "Tanrı'nın ışığının gerçek inancı sağlamak için kutsal bir mekânı aydınlattığı" şeklindedir. Aynı gün, Bizans'ta ümidin hiç kalmadığı noktasına gelinmiştir ama, gariptir ki, Osmanlı kampında da tam bir kötümser hava vardır. Kuşatma başlayalı yedi hafta geçmiştir ama denizde ve karadaki muazzam Osmanlı gücünün elde ettiği başarı ise çok azdır. Bizanslılar zor durumdadır, surların önemli bir kısmı yıkıntıya uğramış, ama bir türlü şehre girmek mümkün olamamıştır. Tam o sırada Avrupa'dan gelen istihbarat da hiç iç açıcı değildir. Papanın teşvik ve önderliğiyle Bizans'a yardım için hazırlanan bir filo Venedik'ten yola çıkmıştır ki, bu haber doğrudur. O sırada Macar tahtının naibi Hunyadi János'un bir orduyla Tuna'yı aşarak yardıma koşacağı haberi ise bir tahmin ve dedikodudan ibarettir. Bütün bunlar Osmanlı ordusunun moralini hemen hemen sıfırlar. Bunun üzerine padişah vezirlerini toplar. Tecrübeli ve saygın kişiliğiyle daima hürmet edilen Çandarlı Halil Paşa, padişahın genç ve tecrübesiz olduğunu ima ederek imparatorun önerdiği tazminat ve yıllık haraç teklifinin kabul edilerek kuşatmaya son verilmesini tavsiye eder.

Bu sözlerin üzerine hükümdarın çok sinirlendiğini anlayan Zağanos Paşa söz alarak, Halil Paşa'nın ileri sürdüğü tehlikelerin söz konusu olmadığını, Avrupa'nın zaten kendi içinde bölündüğünü, bir Venedik donanmasının artık bu sulara girmesinin kolay olamayacağını söyler ve şöyle devam eder:

"Unutmayınız ki Sultanım, Büyük İskender sizin yaşınızdayken daha küçük bir orduyla dünyanın yarısını fethetmişti. Bizim görevimiz şehir düşene kadar aralıksız saldırılara devam etmektir." Genç vezirler de Zağanos Paşa'yı destekler. Padişah son sözü söyler: "Tanrı'nın bize verdiği güçle, inşallah Konstantinople'un fethi bize nasip olacaktır. Bütün paşalarım derhal görev yerlerine dönerek emirlerimi beklemelidirler."

26 Mayıs Cumartesi ve 27 Mayıs Pazar günleri bombardıman bütün şiddetiyle gece ve gündüz durmaksızın devam eder. Cumartesi günü yıkılan surlar o gece tamir edilir, aynı şey pazar günü için de geçerlidir. Ama Pazar sabahı surlardan bakanlar, özellikle Mesoteochion bölgesindeki bütün hendeklerin doldurulduğunu ve bunlar üzerine birer platform kurulduğunu görürler. Pazar günü surların tamirine nezaret eden Guistiniani Longo bombardıman sırasında hafifçe yaralanır. Hemen yara temizlenerek sarılır ve o da komuta etmekle yükümlü olduğu kısma geri döner. Yine aynı gün padişah baştanbaşa orduyu dolaşır ve onlara fethin yakında tamamlanacağını söyler ve *"Sizlere de âdetimiz gereği şehrin bütün hazinelerini paylaşmak üzere izin veriyorum,"* der.

Pazar gecesi tam saat 24.00'te birden bütün faaliyet durur. Müthiş ve alışılmadık bir sessizlik etrafı kaplar. Çünkü sultan 28 Mayıs Pazartesi gününün istirahatle geçeceğini ve herkesin dinlenmesi ister. Kendisi de geç saatte çadırında istirahate çekilir. Pazartesi sabahı erkenden kalkar. Önce atına binerek Haliç üzerindeki dubalardan yapılan köprüyü geçerek Rumeli Hisarı önündeki donanma komutanı Hamza Bey'le görüşerek, onların ertesi sabah Marmara kıyısındaki deniz surlarına hücum için kıyıya çıkarma yapmasını ister. Aynı emri Haliç'teki gemilere de verir. Ana kapısı önünde atını durdurarak, Pera'nın yöneticilerini çağırır. Onlara ertesi gün herhangi bir şekilde Bizans'a yardım ederlerse, ölümlerden ölüm beğenmeleri konusunda ikaz eder. Sonra çadırına döner. Hafif bir yemek yedikten sonra bir saat kadar kestirir. Öğleden sonra bütün kara surlarını, yani en eski adıyla Theodosius Surlarını baştan aşağı dolaşır, gereken emirleri verdikten sonra akşamüzeri, bütün vezir-

leri ve komutanları çadırında toplantıya çağırarak bir konuşma yapar. Tarihçi Kritovulos'a göre mealen şunları söyler:

"Şehir bütün zenginliğiyle bizim olacaktır... Bu şehir zapt edilemez değildir. Zaten düşmanın güçleri son derece azalmış ve adeta tükenmişlerdir. Silahları ve mühimmatları da bitmek üzeredir. Üstelik artık İtalyanlar da kendilerine ait olmayan bu şehir için ölmek istemeyeceklerdir. Yarın hiç durmadan, dalga dalga saldıracağız. Sizler bu görevi tam bir disiplin içinde yapacaksınız. Şimdi çadırlarınıza dönün ve emirlerim size ulaşana kadar istirahat edin."(58)

Sadece ordu komutanlarını yanında tutar. Zağanos Paşa köprüyü geçerek Blachernae bölgesine, Karaca Paşa Charisius Kapısı'nın olduğu bölgeye, İshak ve Mahmut paşalar Anadolu birlikleriyle Saint Romanus Sivil Kapısı'nın olduğu bölgeye saldıracaklar ama esas hedefleri 3. Askeri Kapı olacaktır.

Gün boyunca silahların susması şehirde geri çekiliyorlar ümidini uyandırır ama imparator gerçekçidir, tam tersini düşünmektedir. Gün boyunca surlardaki gedikler kapatılmaya çalışılır. O gün imparator da bütün komutan ve şehrin yöneticilerini toplayarak bir konuşma yapar. Bu konuşma sekreteri ve en yakın adamı Georgius Sfrantzes ve Mitilen Piskoposu tarafından kayda alınır. Bugün mevcut olan bu iki metin biraz birbirinden farklı olmakla beraber imparator özetle şunları söyler:

"Dostlarım, ordumuzun değerli komutanları ve Hıristiyan yoldaşlarım. Artık savaş saatinin yaklaştığını görüyoruz. Bugün her zamandan fazla kenetlenmenin ve son çözüme kadar bir arada olmanın zamanıdır. Siz Hıristiyanlığın düşmanlarına karşı daima zaferlerle dolu savaşlar yaptınız. Şimdi anayurdunuzu ve dünyanın bu en muhteşem şehrini 52 gündür kuşatan kâfir ve şeytan Türklere karşı koruma zamanıdır... Fark ettiğiniz gibi dinsiz ve kâfir düşman, haksız yere barışı bozmuştur. Bizimle yaptığı her türlü anlaşmayı ve yemini bozmuştur. Büyük Konstantin'in şehrini, anayurdumuzu, bütün Hıristiyan âleminin sığınağını tehdit etmektedir... Lordlarım, kardeşlerim, oğullarım ebediyete sürecek bir onur kazanmanız artık sizin ellerinizdedir..."(59)

(58) Steven Runciman, *The Fall of Constantinople*, s. 128.
(59) Donald M. Nicol, *Immortal Emperor*, s. 67-68.

Oldukça uzun süren bu konuşmadan sonra imparator, toplantıya katılan herkesi tek tek kucaklayarak yolcular. Yanında kalan yakınları ve müşavirleri, ona 1204'te Latinlerden kaçarak İznik'e giden ve sonra imparatorluğu kuran I. Theodor Laskaris'i örnek göstererek, vakit varken bir an evvel ayrılıp halen Bizans'ın elinde bulunan Mora'ya giderek sürgünde bir hükümet kurmasını isterler.

İmparatorun cevabı şu olur: "Bu benim şehrim, bu benim halkım, onları terk edemem." Sonra halka hitap eder: "Önemli dört şey vardır ki, bir erkek bunun için ölmeye hazır olmalıdır. Bunlar; inancı, ülkesi, ailesi ve hükümdarlığıdır."(60)

Neredeyse gün bitmek üzeredir. Katolik, Ortodoks ayrımı olmaksızın halk Ayasofya'ya akın eder. Komutanlar ve bakanlar, hem Katolik ve hem de Ortodoks din adamları oradadır. Hep birlikte duaya başlarlar. Böylece kiliseler arasında birlik ilk defa, ama imparatorluğun son gününde halkın katılımıyla sağlanmış olur.

Daha sonra bütün askerler görev yerlerine dönerler. İmparator ise yalnız başına Ayasofya'ya giderek son duasını yapar. Oradan atına atlayarak Blachernae Sarayı'na gider. Herkesi toplayarak onlarla vedalaşırken, *"Eğer herhangi birinizi kırmışsam, lütfen beni affedin,"* der. En sonunda da Sfrantzes'le birlikte surları dolaşarak herkesin görev yerlerinde hazır olduğunu görürler. Gecenin erken saatlerinde imparator kendi kumanda edeceği yere varınca, Türk gemilerinin harekete geçtiğini, surların önündeki hendeklerin doldurularak oraya topların yerleştirildiğini fark eder. Daha sonra imparator, Georgius Sfrantzes'e de veda ederek, onun ayrılmasını ister. Bu ikisinin birbirlerini son görüşleridir.

29 Mayıs Salı saat tam 01.30'da davullar ve borular çalmaya başlar ve Osmanlı birlikleri savaş naraları atarak saldırıya geçerler. Buna rağmen surların üzerindeki Bizans ve Latin birlikleri sakin bir şekilde düşmanın yaklaşmasını beklerler. Bir gözcü, surların üzerinden işaret verince şehirdeki bütün kiliselerin çanları çalmaya başlar. Savaşacak durumda olan herkes, buna rahip ve rahibeler de dahildir, ya savaşmak ya da savaşçılara yardım etmek için oradadır. Bunu yapamayacak durumda olanlar kiliselere toplanarak dua etmeye başlarlar. Çünkü onların inan-

(60) Radi Dikici, *Bu Şehr-i Stambul ki*, s. 12-13.

cına göre, kâfirler şehre girip kutsal mekânlara saldırınca, Tanrı tarafından gönderilen bir melek gelecek ve kutsal kılıcıyla bütün kâfirleri yok edecektir.

II. Mehmet bu sefer planını gayet dikkatli yapmıştır. Yeniçerileri yedekte bırakır. Başıbozuklarla saldırıya başlar. Her ülkeden bir sürü maceraperestin yer aldığı başıbozuklar, sultanın onlara vaat ettiği şehrin zenginliğini paylaşmak için büyük bir hırsla ileri atılırlar. Bütün surlar boyunca süren saldırı esas itibariyle Lycus Irmağı'nın olduğu bölgede yoğunlaşır. O bölgede surlar henüz çok güçlüdür. Merdivenlerle surlara tırmanmaya çalışan başıbozuklar çılgınca savaşırlar. Padişahın esas amacı başıbozuklar aracılığıyla Bizanslıların dikkatini dağıtmaktır. Ama karşısındaki Bizanslılar ise çok tecrübeli ve iyi eğitimlidir. Az sayıda olmalarına rağmen, hiçbirinin surlara sızmasına izin vermezler. Başıbozukların büyük bir bölümü daha surların üstüne varmadan atılan taşlar, kızgın yağlarla yok edilirler. İki saat sonra hiçbir sonucun alınamayacağını anlayan padişah, başıbozukların geri çekilmesi için emir verir.

Surların üzerindeki Bizans güçleri, bu atağın bir test amacıyla yapıldığını ve bu gecelik bununla iktifa edileceğini zannederler. Ancak yanılırlar. Bu sefer İshak Paşa komutasındaki daha eğitimli ve özel kıyafetler giymiş Anadolu birlikleri Saint Romanus Sivil Kapısı'nın olduğu kısma saldırıya hazırlanır. Urban topları önce kapıya yöneltilerek ateşlenir. Sonra birlik tam bir disiplin içinde saldırıya geçer ve surlara dayadıkları merdivenlerle telaşa kapılmadan tırmanmaya başlarlar. Ay, bulutların arkasında olduğu için ne olup bittiği pek anlaşılamaz. Merdivenlere tırmananlar da taş ve kızgın yağ yağmuruna tutulurlar. Büyük zayiat vermeye başlayınca onlar da geri çekilirler. İki saat sonra yapılan yeni bir saldırı da bir süre sonra duraklar ve surları aşmaya yetmez. Bunun üzerine Urban toplarından biri tekrar ateşlenir. Topun güllesi surlarda müthiş bir delik açar. 300 Anadolu askeri "Şehir artık bizimdir," diye atılarak tekrar saldırırlar. Ancak imparator yetişir ve yanındakilerle birlikte bu birliğin önemli kısmını kılıçtan geçirirler. Kurtulabilen ise geriye kaçar. Sivil halkın yardımıyla topun açtığı delik hemen kapatılır.

Diğer bölgelerde de yapılan saldırılardan hiçbir sonuç alınamaz. Hamza Bey de, padişahın amcası olan ve Bizans savunmasına yardım eden Şehzade Orhan'ın savunmasını aşıp gemideki askeri bir türlü sahi-

le çıkarmayı başaramaz. Donanmanın Haliç boyunca yaptığı saldırı da eriyip gider. Padişaha, Anadolu güçlerinin başarısız olduğu haberi gelince, yedekte tuttuğu ordunun en tecrübeli 12 bin yeniçerisinin artık savaşa sürülme zamanının geldiğini anlar. Onlar da başarısız olduğu takdirde kuşatmayı daha fazla sürdüremeyeceğini bilmektedir. Şehri koruyanların toparlanmasına meydan vermeden, gecikmeksizin saldırı emrini verir. Çünkü her saldırı 7.700 kişiden ibaret sayıyı giderek azaltmaktadır. Yeniçeriler, başıbozuklar gibi birden saldırmazlar. Tam bir disiplin ve emir komuta zinciri içinde hareket ederler. Top atışlarının gümbürtüleri ise Konstantinople'un her yerine dalga dalga yayılır. Yeniçerilere, hendeklere gelene kadar bizzat padişah refakat eder ve *"Haydi aslanlarım, gün sizin gününüzdür,"* gibi cesaretlendirici sözler söyler. Dalga dalga saldırırlar ve daha sonra merdivenleri surlara dayayarak hızla tırmanmaya başlarlar. Müdafiler merdivenleri taş ve kızgın yağlarla devirse bile, hemen arkadaki birim paniğe kapılmadan onların yerini alır. Bizanslılar yavaş yavaş yorulmaya başlarlar. Hiç dinlenmeksizin dört saattir çarpışmaktadırlar, ümitleri ise giderek tükenmektedir. Kiliselerin çalan çanları neredeyse top seslerini bastırır.

Bir saat süreyle göğüs göğüse çarpışmalar devam etmesine rağmen yeniçeriler bir türlü müdafaayı kırıp köprübaşı kuramazlar. Savaşan Hıristiyanlar giderek saldırının yavaşladığını fark edince tekrar ümide kapılırlar. Ancak talih artık onlardan yana değildir. Tek sıralı olan Blachernae surlarının, çift sıralı surlarla birleştiği yerde, pek de kullanılmayan ve kulenin adeta gizlediği küçük bir kapı vardır. Kerkaporta Kapısı. Çok önceleri, daha kuşatma birliklerinin uzaktan ilk göründüğü 2-3 Nisan'da onlara saldırmak için küçük bir birliğin çıkışı için kullanılmış ve daha sonra da kuşatma sırasında bu kapıdan çıkılarak Karaca Paşa'nın birliklerine zaman zaman sürpriz saldırılar yapılmıştır. En son saldırı birliği dönüşte kapıyı kapatmayı unutmuştur. Gün daha ağarmadan 50 kadar yeniçeri kapının aralık olduğunu fark edince, hızla içeri girer ve merdivenlerden tırmanarak en yakın kulenin üzerine çıkarlar. Bizanslılar durumu anlar ve hemen o bölgeye koşarlar ama kapıyı kapatmaya vakitleri olmaz.

Gün yavaş yavaş ışımaya başladığı sıra, şehrin kaderini tümüyle değiştiren en önemli olay vuku bulur. Şehrin müdafaası sırasında büyük destek veren ve gerçekten çok başarılı olan Guistiniani Longo göğsün-

den vurularak ölümcül bir yara alır. Kanama durdurulamaz ve o da adamlarından, kendisini savaş alanından çıkarıp gemisine götürmelerini ister. İmparator zaten ona çok yakın bir yerde savaşmaktadır. Hemen koşar ve ona, savaş alanını terk etmemesi için yalvarır. Ama Longo o derece ıstırap içindedir ki, imparatoru dinleyecek halde değildir. Alelacele bir sedyeye konur, imparatorun emri üzerine iç surdaki kapı açılır. Onu oradan limana taşırlar. Sonunda kendi gemisine varır. Komutanlarının ayrıldığını fark eden Cenevizlilerin bir kısmı iç surlara kayarlar ama daha çoğu savaşın kaybedildiğini düşünerek, bulundukları yeri terk edip gemilerine dönerler. Artık Osmanlıların karşısında sadece birkaç bin kişiden ibaret Bizanslılar vardır.

Savaşı dikkatle izleyen sultan durumda meydana gelen değişikliği hemen anlar ve önünde saldırıyı sürdürenlere bütün gücüyle bağırır: *"Haydi aslanlarım, saldırın, şehir bizimdir."* Üstün yetenekli bir yeniçeri (Ulubatlı Hasan olarak kayıtlarda vardır ama tam teyit edilmemiştir) ve 30 arkadaşı ileri atılır ve surların ilk sırasını aşarlar ve en yakın kuleye kadar tırmanırlar. Orada ilk defa bir köprübaşı kurulur. Bizanslılar, iç kale duvarlarına çekilmeden önce bu grubun tamamını öldürürler ama arkadan gelen birlikler köprübaşını artık bırakmazlar. Yeniçeriler hızla ikinci sıra surlara saldırıp Bizans askerleriyle göğüs göğüse savaşırlar. Tümünü öldürünce o bölgede artık ikinci sıra surları koruyan kimse kalmaz. Tam o sırada Kerkoparta Kapısı'nın yanındaki kulenin üzerinde bir Osmanlı bayrağının dalgalandığı görülür. Çünkü Kerkaporta Kapısı'ndan girip kulenin tepesine kadar çıkan birlik Bizanslılar tarafından tümüyle yok edilse bile onlar tarafından kuleye dikilen Osmanlı bayrağını kimse fark etmemiştir. Bayrağı gören şehir halkı, "Şehir düştü" diye bağırarak kaçmaya ve meleklerin kendilerini kurtaracağı umuduyla Ayasofya'ya koşmaya başlarlar. Durumu anlayan imparator kapıyı kapatıp bayrağı indirmek için koşar ama panik birden yayılır ve emir dinleyen kimse kalmaz. Osmanlı ordusu birlikleri de o kapıdan hızla girmeye başlar. İmparator artık şehrin kaybedildiğini anlar. Yaşaması için bir neden olmadığını düşünerek, atına atlayıp bu sefer Lycus bölgesine gider. Orada göğüs göğüse yapılan savaşa katılır. Ondan sonra onu bir daha gören olmaz.

Artık Osmanlı bayrakları Blachernae bölgesindeki kulelerde de dalgalanmaya başlar. Dış ve iç surlardaki bütün kapılar açılır ve Osmanlı

ordusu dalga dalga şehre akmaya başlar. O sırada Haliç'de bulunan donanmanın askerleri de yağmaya katılmak için gemileri terk edip Konstantinople sokaklarına dağılırlar. Konstantinople halkının bir kısmı kendilerini ve ailelerini korumak için koşarak evlerine sığınırken, bir kısmı da limandaki gemilere doğru koşarak aileleriyle birlikte şehirden kaçmaya çalışırlar.

Şehir içinde bazı minik direnme noktaları olsa da, bunlar kısa zamanda bertaraf edilir. Öğle olduğunda limanlar dahil, bütün şehir Osmanlı'nın elindedir. Padişah başlangıçta askerlerine üç gün süreyle talana müsaade edeceği sözünü vermiştir. Tahmini 5 bini düzenli asker, geri kalanı başıbozuk olmak üzere 50 bin kişi artık şehirdedir. Osmanlı donanması askerleri de talana katıldıkları için Ceneviz, Venedik ve Bizans gemileriyle kaçanlar canını kurtarır. Önce, şehri koruyan askerlerin tamamı katledilir. Katliam kadın, erkek, çocuk ayırmaksızın devam eder. Kan bir nehir gibi yüksek yerlerden Haliç'e doğru akar. Bir süre sonra katliama son verilir. Sağ kalanlar esir olarak çok daha fazla para edeceği düşünülerek bir tarafa toplanır. Ancak çocuk ve yaşlılar o kadar şanslı değildir. Hemen hemen bütün evler (soygun bittikten sonra evin kapısına küçük bir bayrak asılır. Bu, soyulacak bir şey kalmamıştır anlamına gelir), kiliselerin tamamı (mozaiklere dokunulmaz), Haliç kenarındaki depolar özellikle denizciler tarafından soyulur. I. Basil tarafından yaptırılan ve gerçek bir sanat eseri olan kilise Nea Ekklesia'nın içinde hiçbir şey kalmaz ve yarı yıkıntı haline gelir. Sonra sıra Ayasofya'ya gelir. Kapı büyük bir gürültüyle yıkılır. Hemen girişte direnç gösteren birkaç kişi öldürüldükten sonra, kilisedekilerin çoğu birbirine bağlanır ve esir olarak satılmak üzere alınıp götürülür. Ama işin bir de hayret uyandıran noktası vardır. Talan ve yağmaya katılan hiç kimse Kutsal Havariler Kilisesi'ne dokunmaz. Kıymetli eşyaların bulunduğu bölüme el bile sürülmez. Üstelik kilise şehre akın akın giren Osmanlı askerlerinin yolları üzerindedir. Padişahın burayı kendi Ortodoks tebaası için ayırdığı ve asla dokunulmaması gerektiği konusunda emir verdiği tahmin edilmektedir.

Padişah şehre girmek için öğleden sonrayı bekler. Yanında en seçkin yeniçeri birliği vardır. Vezirler ise padişahı takip ederler. O, doğrudan Ayasofya'ya gider. Yere diz çöker, bir avuç toprak alarak türbanının içine koyar, sonra sessizce ayakta durarak bir süre etrafı seyreder.

Ayasofya'nın içine girdiğinde şaşırır. Çünkü sanki o bütün ihtişamı ile bilinen Ayasofya gitmiş, muhtemelen talanın da etkisiyle, yer yer harap olmuş bir Ayasofya ile karşılaşmıştır. Üstelik tam o sırada bir askerin, elinde kazmayla, Ayasofya'nın yer mermerini sökmeye çalıştığını görünce daha çok kızar ve kılıcın çekerek tersiyle ona vurur ve *"Talana esirlerin ve taşınabilir mallar dahildir, binalar ise benim malımdır,"* diye açıklar. Duasını ederken bir köşeye gizlenerek yakalanmaktan kurtulan bir Bizanslı aileyi görünce, onları evlerine gönderir. Çok gizli bölmelerden çıkan birkaç papazı da koruma altına aldığını açıklar. Daha sonra camiye çevrilen Ayasofya önce temizlenir ve sonra tamirine başlanır. Ertesi yıl da ilk minaresi inşa edilir.

"...Dini hukuka göre (padişahın) üç günlük yağma izni vermesi gerekiyordu. Kent zor kullanılarak alınmıştı; bu yüzden taşınır mallar şeriata göre askerlerin yasal ganimeti idi; halk da yasal olarak köleleştirilebilirdi. Mehmet, fethin ilk günü, kente bir alayla girdi, yağmayı durdurdu."(61)

Verdiği emir, polis görevi gören yeniçeriler tarafından şehrin her tarafına duyurulur. Buna uymayan birkaç başıbozuğun boynu vurulunca iki saat içinde şehirde düzen tekrar kurulur. Bu arada yakalanan Şehzade Orhan boğularak idam edilir.

Ayasofya'dan çıkan padişah yürüyerek bugünkü Sultanahmet Meydanı'nın olduğu yere gelir. Etrafa üzüntülü gözlerle bakar. Çünkü şehzadelik eğitimi sırasında Konstantinople'u hocaları ona anlatmıştır. Ancak padişah olduktan sonra şehirle ilgili ona sunulan raporların aksine bu kadar kötü bir durumla karşılaşacağını tahmin etmemiştir. Lausus, Antiochos saraylarının sadece kalıntıları kaldığını bilmektedir. Ancak Büyük Sarayı yani İmparatorluk Sarayı'nı görünce içi parçalanır. Hele hele hipodrom. Birçok duvarı yıkılmıştır. İmparatorluk Locası Kathisma harabe halindedir. Spina üzerindeki ne Romus Romulus heykeli vardır, ne de diğerleri. Delphi Tripod'dan yani Yılanlı Sütun'dan sadece bir yılanbaşı kalmıştır. Her nasılsa Mısır'dan getirilen Dikilitaş yerinde durmaktadır.

Geç saatlerde şehir dışındaki çadırına dönen padişah, İmparator XI. Konstantin Palaeologus Dragaş'ın akıbetiyle ilgilenir. İmparatorun ça-

(61) Jonathan Harris, *Constantinople*, s. 187.

tışma sırasında öldüğü anlaşılır. Her ne kadar üzerindeki bazı imparatorluk alametlerini atmışsa da, üstündeki ve baldırını kaplayan zırhta, ayaklarındaki botta imparatorlara mahsus Bizans kartalı işareti bulunur. Padişah, imparatorun Hıristiyan usullerine göre, gerekli saygı gösterilerek gömülmesini emreder.

Artık Roma İmparatorluğu'nun yeni vârisi, Sultan-ı Rum II. Mehmet'dir. Bundan sonra tarih, artık bir daha geri dönülmeyecek şekilde yazılmaya devam edecektir.

Büyük Konstantin tarafından 11 Mayıs 330 Pazartesi günü Nuova Rome, yani Yeni Roma adıyla Konstantinople'u başkent yaparak başlayan Roma İmparatorluğu'nun, daha çok bilinen adıyla Bizans İmparatorluğu'nun macerası tam 1123 yıl 18 gün sonra, 29 Mayıs 1453 Salı günü sabahın erken saatlerinden itibaren biter ve o da tarihin sayfaları arasında yerini alır...

Konstantiniyye

Sultan II. Mehmet, çadırında ilk geceyi, Konstantinople'u düşünerek geçirir. Ertesi sabah şehre dönüp birçok sorunu çözmek mecburiyetinde olduğunu bilmektedir. Padişah için nispeten oturulur durumda olan Büyük Saray'ın imparatorluk ofisine biraz çeki düzen verilir. O gün orada çalışır.

200'lü yıllardan başlayarak 1200'lere kadar dünyanın en görkemli sarayı olan Büyük Saray'da oturmak artık mümkün değildir. Özellikle 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi sırasında Latinler ve Venedikliler tarafından en büyük soygun Ayasofya'da yapılmış ve onu Büyük Saray takip etmiştir. Sarayda ne var ne yok tamamen talan edilmiş, sökülmüş ve tahrip edilmiştir. Padişah saraya adım attığında gayri ihtiyari dudaklarında İranlı Şair Firdevsi'nin şu mısraları dökülür:

İmparatorun sarayında örümcek perdekârlık ediyor,
Efrasiyab'ın kulelerinde baykuşlar ötüyor.

Padişahın kalacağı yer konusunda inceleme yapan Hamza Paşa Büyük Saray yerine padişaha birçok bölümü ve hatta mutfağı kullanılabilir durumda olan Blachernae Sarayı'nı önerir. Padişah üç gecesini daha çadırında geçirir. Daha sonra 1 Haziran Pazartesi günü Blachernea Sarayı'na taşınır. İki gün sonra ise, babasının zamanından başlamak üzere sürekli olarak ona karşı çıkan Çandarlı Halil Paşa'yı azleder. Bütün mallarına el koyduğu gibi sonra Yedikule Zindanı'na kapatır. Daha sonra ise paşayı idam ettirecektir. Halil Paşa'nın mal ve mülkünün dışında, 120 bin de düka altını çıkar ve hazineye aktarılır. Bu para Konstantinople'un imarında kullanılacaktır. Paşa'nın rüşvetsiz iş yapmadığı öteden beri söylenegelmişti. Sanki çıkan altın bunu teyit eder gibidir. Çandarlı Halil Paşa yerine Zağanos Paşa'yı veziriazam yapar.

Sefer öncesi bir gün padişah kılık değiştirerek Edirne'de dolaşmaktadır. Bir kapının önünden geçerken muhtemelen henüz ehli olmayan, boynundaki ipi çekip koparmak isteyen ve devamlı şaha kalkan bir at görür. Hayvana bakar ve hafifçe gülümseyerek şöyle der: "Zavallı hayvan! Kurtulmak için neden Halil Paşa'yı görmüyorsun?"

Padişah Konstantinople'da sadece 18 Haziran Perşembe gününe kadar kalır. Her paşaya şehirde düzenin sağlanması için ayrı bir görev verir. Daha sonra, kış olmadan halkın başını sokacağı evlerin yapılmasını ve kimsenin aç ve açık kalmamasını emreder.

Edirne'ye parlak bir zafer alayı ile giren Fatih, onu tebrike gelen Mısır Sultanı, İran Şahı ve Mekke Şerifi'nin elçilerini ve getirdikleri hediyeleri ve tebrikleri kabul eder.

Konstantinople'un fethi ile Osmanlı Devleti uluslararası arenada hatırı sayılı bir güç haline gelir. Adeta Roma İmparatorluğu'nun devamı gibidir. Nitekim Fatih Sultan Mehmet de Roma İmparatoru, yani Sultan-ı Rum unvanını kullanmaya başlar. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı padişahları kendilerini Roma İmparatorluğu'nun vârisi saymışlardır. Nitekim Fatih 1480 yılında ilk adım olarak İtalya'nın güneyinde bulunan ve köprübaşı niteliğindeki Otranto'yu ele geçirmiştir. Ancak bu uzun sürmemiş ve 1481 yılında kale elden çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmet ile netleşen bu durum II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman ile devam etmiştir. Özellik Kanuni Sultan Süleyman zamanında, yine İtalya hariç, ülke 46 yıl içinde 15.000.000 km² toprağa sahip olmuştur. Bu Bizans'ın aynı bölgede sahip olduğu toprağın neredeyse % 50 fazlasıdır.

Fethin bir etkisi de Avrupa'da Rönesans'ı tetiklemesi olmuştur. XVI. yüzyılın başarına kadar Avrupa'da bilim, düşünce ve özellikle sanat hayatını etkileyen Roma medeniyeti olmuştur. Esasında Yunan medeniyeti, Roma medeniyetinden çok daha üstün ve güçlü olmasına rağmen, devrin ilim ve sanat adamları sadece Latince bildiklerinden Yunan medeniyeti konusunda bilgileri çok azdır. Fetihten hemen önce veya savaşın başlaması ile birçok Bizanslı ilim, düşünce ve sanat adamı İtalya'ya göçmüştür.

XVI. yüzyılın başlangıcında Yunan düşünce ve felsefesine büyük bir merak uyandı. Bilgiye susamış birçok Avrupalı... Yunanca çalışmalarına büsbütün önem veren İtalya'ya gidip Yunanca öğrendiler... Sonra ül-

kelerine dönerek örneğin; Oxford'da Yunanca eğitimi için sağlam temel kurdular. Bunlar arasında Cambridge'de ünlü (Rönesans hümanisti) Desiderius Erasmus (1466-1536), Yunanca öğreterek birçok kişiyi yetiştirdi... Yunancayla ve Yunan düşüncesi ile ilgilenenlere hümanist denmesinin nedeni şuydu: ...Ortaçağdaki düşüncenin aksine, Yunanlıların gözünde evrenin merkezi insandı. İnsana her şeyden fazla değer verildiği için Yunan düşüncesini ve edebiyatını inceleyenler de insan kavramını incelemiş oluyorlardı. Böylece hümanist sözcüğü "insandan yana, insanı yücelten" anlamına geliyordu.(62)

İstanbul fethedilmiştir ama sahip olunamamıştır. Çünkü şehirdeki Türk nüfusu mevcut ordu dışında, ki onların da emniyet görevlileri dışında şehre girişi yasaktır, hemen hemen sıfırdır. Zaten şehir, kuşatma sırasında kaçan, tutsak edilen ve savaş nedeniyle yok olan Hıristiyan nüfusu nedeniyle adeta boşalmış gibidir. Bunun üzerine Fatih, şehirdeki Türk nüfusunu artırmak için "sürgün" metodunu kullanır. Fatih'in Bizans veya Roma tarihini iyi bildiği ve şehzadelik döneminde hocalarıyla bu konuları tartıştığı, padişah olduktan sonra özellikle Bizans'ın yaşam şeklini iyi incelediği bilinmektedir. İstanbul'un fethi hazırlıkları sırasında Büyük Konstantin'in Konstantinople'u kurarken yaşadığı sorunları da bilmektedir. Özellikle insan kaynağı konusunda onun aldığı tedbirleri aynen uygulamayı düşünmüştür. Yani Konstantin'in yaptığı gibi, ülkenin çeşitli yörelerinden insanlar aileleri ile birlikte İstanbul'a sürgün edilirler. Ancak sürgün sırasında seçilen kişilerin belirli bir maharet ve zanaata sahip olmasına dikkat edilir. Onlara ev ve bahçe veya toprak verilir. Kurulan mahallelerin yörelere göre homojen olması sağlanır.

Bir taraftan da Fatih İstanbul'un uluslararası mozaiğini bozmamaya dikkat eder. İstanbul fethedildikten hemen sonra yaptığı ilk şeylerden biri Rum Ortodoks Patrikliğine II. Gennadios'u atamak olur. Kaçan veya çeşitli yörelerde yerleşmiş Rum nüfusunu da İstanbul'a yerleşmeye davet eder ve onlara Samatya bölgesinde yer verir. Hatta son imparatorun yeğeni Manuel Palaeologus 1477 yılında İtalya'dan İstanbul'a döner. Kendisine yerleşmesini için emlak tahsis edilir. Oğullarından bi-

(62) Mîna Urgan, *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, Cilt 1, s. 119-120.

ri de Müslümanlığı seçer. Ülkenin her yöresindeki sanatçılar, mimarlar, mühendisler ve bilim adamları İstanbul'a davet edilir. Fatih özellikle Hıristiyan nüfusun ibadet yerleri olan kiliselerin korunmasını sağlar. Müslüman ve Hıristiyan nüfusun birbirleri ile olan ilişkileri hiçbir sınırlamaya tabi tutulmaz.

Ermeniler, İstanbul nüfusunun ayrı bir mozaiğidir. Özellikle kuyumculuk, inşaat işleri ve ticaret konusunda yeteneklidirler. Daha çok Kumkapı yöresine yerleşirler ve padişah 1461 yılında yeni Ermeni Patrikliğine I. Hovakim'in atamasını yapar.

Galata bölgesinde ise 13. yüzyıldan beri Cenevizliler oturmaktadır ve burası şehir ticaretinin kontrol edildiği en zengin bölgedir. Aynı zamanda bir eğlence merkezidir. Her ne kadar, kuşatma sırasında birçok Cenevizli, Bizans ordusu saflarında çatışmaya katılmışsa da, padişah intikam yerine sağduyulu olmayı seçer ve onların mal ve can güvenliklerinin güven altına olduğuna dair bir ferman yayınlar. Hatta daha ileri gidilir ve İtalyanların ve Frankların da İstanbul'a yerleşmesi teşvik edilir.

Fetihten sonra Yahudiler de İstanbul'a yerleşmek için gelmeye başlarlar. Çünkü Fatih onlar için ferman çıkarır: *"Memleketimde oturan İbranilerin ahfadı... dinleyin. Her arzu edeniniz Konstantiniyye'ye gelsin... ve milletinizin bakiyesi burada sığınak bulsun."*(63) Özellikle bankerlik, doktorluk, marangozluk ve demircilik alanlarında bilgili ve yetenekli bir toplumdur. Onlar için İstanbul'da geçirdikleri ilk 10 yıl, Yahudilik tarihinde benzeri az görülen mutluluk yılları olur. Artık ne katliam, ne gettolar ve ne de engizisyon vardır.

Fatih olağanüstü yetenekleri olan ve özellikle uluslararası ilişkilerde müthiş bir sağduyuya sahip bir hükümdardır. Ortodoks Kilisesi Patrikliğine atama yaptıktan sonra 1455 ve 1456 yıllarında bizzat Patrik Gennadios'u ziyaret ederek Hıristiyanlıkla ilgili bazı belgelerin Türkçe'ye çevrilmesini ister. Bu, Hıristiyan ve Müslüman nüfus arasında denge kurmanın yanında, Hıristiyan düşünce tarzını öğrenmek istemesinden kaynaklanır. Hatta sarayda Frankların bulunmasından ve onlarla sohbetten zevk alır. Bunların başında Ceneviz asıllı Francisco Draperio gelir. Galata'daki Latinlerin yaşama şeklinden hoşlandığı için zaman za-

(63) 500. Yıl Vakfı, *Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaaları*, s. 44.

man aralarına katılır ve hatta bir seferinde Franciscan Kilisesi'ne girerek dini töreni (ayin) izler.

Ancak, fetihten hemen sonra İstanbul, imparatorluğun başkenti olmamıştır. 1457 tarihine kadar başkent Edirne'dir. Bu tarihten sonra İstanbul başkent olmasına rağmen Fatih'ten sonra uzun yıllar boyunca padişahlar Edirne sevdasından vazgeçememişlerdir. Bazen bu sevdaları tahttan indirilmelerine bile neden olmuştur.

Artık Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethi ile beylik sıfatından tümüyle sıyrılmış ve uluslararası arenada dikkate alınması gereken bir güç haline gelmiştir. O zamanın hükümdarları arasında Prusya'da III. Frederik, Britanya'da VI. Henry, Fransa'da VII. Charles vardır ve onlar bile dünyada bütün dengelerin bir daha eskiye dönmemek üzere değiştiğini anlamışlardır. Hatta zaman zaman kendisine karşı çıkan hocasına Fatih'in şöyle söylediği rivayet edilir: *"Lala, biz ki artık bir dünya devletiyiz, bu nedenle onları iyi öğrenmemiz lazım, çünkü ancak bu suretle hem devlet yönetiminde ve hem de kefere devletlerle ilişkilerde başarılı oluruz."*

Bütün bunların sonucunda artık İstanbul'da; İtalyanca, Rumca, Arapça, Ermenice, İspanyolca, İbranice, Arapça, Frankça (İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca'nın karışımı bir dil) ve Osmanlıca ve (veya) Türkçe konuşulmaktadır. Padişahın talebi üzerine 1477 yılında yapılan sayımda 9.500 evde Müslümanların, 3.750 evde Rumların, 1.700 evde Yahudilerin, 450 evde Ermenilerin, geri kalan 800 evde Frankların ve Çingenelerin oturduğu tespit edilir.

Tam anlamıyla çok uluslu şehir haline gelmiş İstanbul'u her ulus ayrı bir adla, örneğin; Sırplar, Bulgarlar ve Ruslar Çarigrad, Ermeniler Gosdantınobolis, Rumlar Konstantinipolis diye anarlar ve Osmanlıların resmi yazışmalarında ve diğer belgelerde Konstantiniyye, Dersaadet veya Asitane diye geçer. Ama İstanbul ismi, hatta fetihten önce bile kullanılan Yunanca bir tabirden gelir: Eis teen polin. 13. yüzyıldan itibaren Araplar bu tabirden esinlenerek İstinpolin demeye başlamışlardır. Sonra bu isim İstanbul'a dönüşmüş ve 1930 yılından itibaren ise PTT, resmen bu ismi kullanmaya başlamıştır.

Böylece Osmanlı idaresi ilk 25 yılda müthiş bir sentez yaratır ve İstanbul'u tekrar cazibe merkezi haline getirir. Bu ara Trabzon'daki Rum Pontus Devleti, Kırım, Sırbistan, Eğriboz Adası ve Karaman Beyliği Osmanlı topraklarına katılır.

Fatih 44 yaşına vardığında artık İstanbul'un mozaiği tamamlanmıştır. Fatih'i gören İtalyan yazar Gian Maria Angeiollo, "*Orta boylu, biraz şişmanca, geniş alınlı, iri gözlü, kemerli burunlu, küçük ağızlı ve yüzünü çevreleyen hafifçe kızıla boyalı sakallı, oldukça geniş omuzlu ve gür sesli,*"(64) diye anlatır.

Fatih ile İstanbul'un alınmasından birkaç gün sonra karşılaşan Giacomo de Languschi adında genç bir Venedikli ise "*Saygıdan çok korku uyandırıyor, az gülüyor, bilgiye düşkün, inatçı, cesur, şöhrete Makedonyalı İskender kadar tutkun. Üç dil bilir: Türkçe, Grekçe ve Slavca. Papalar, imparatorlar ve Avrupa'daki krallıklar hakkında bilgilere meraklıdır. Hükmetmek arzusu ile yanmaktadır. Biz Hıristiyanların karşısında işte böyle bir insan vardır,*"(65) diye tanıtır.

Fatih yazı dilinde ve yönetimde Türkçeyi kullanır. Fatih'ten sonra birçok Osmanlı padişahı ve devlet adamları seçkinlik işareti olarak gerek yazı, gerekse konuşma dilinde Farsça ve Arapça sözcükleri daha çok kullanır hale gelince ve bu eğitime de yansıyınca Türkçe'nin içinde yer alan Arapça ve Farsça sözlükler çoğalır. Bu da başka bir sonuç doğurur halk ve ordu başka bir dil (Türkçe), saray ve aydınlar başka bir dil konuşur. 19. yüzyılda ise Fransızca'nın artan etkisi ve bu dili öğrenme merakı, bu sefer bu dilden birçok kelimenin aydınlar tarafından kullanılmasına neden olur.

Fatih, camilerin yanında kurulu okulları sık sık ziyaret ve dersleri takip ederdi. Hatta kendisi Yunan felsefesini öğrenmek için zaman zaman derslere tıpkı öğrenci gibi katılırdı. Padişahın esas amacı Batı kültürü ile yakınlaşmak ve bu ülkelerle ilişkilerini daha sıhhatli bir esasa oturtmaktır. Hatta bir ara 13. yüzyılın önemli filozoflarından, aynı zamanda ilim adamı ve matematikçi İranlı Nasruddin Tusi'nin (1201-1274) izini takip eden İranlı filozofları İstanbul'a davet ederek İslamlıkla filozofinin barışabileceğinin tartışmasını yapmak ister. Ama ulema bu tartışma talebini reddeder.

Fatih, portresini yaptırdığı Gentile Bellini'den çok önce Matteo de'Pasti, Maetro Paoli ve Contanzo da Ferrara gibi sanatçıları İstanbul'a davet etmiştir. Gentile Bellini (1429-1507), bugün Londra National

(64) Phlip Mansel, *Constantinople, The Conquerer*, s. 37.
(65) Andrew Wheatcroft, *The Ottomans*, s. 40-41.

Gallery'de olan meşhur "II. Mehmet'in Portresi" adlı eserinin (resmin üzerindeki tarih 25 Kasım 1480'dir) dışında yine üzerinde Fatih'in portresi olan bronz ve 9,2 cm çapında bir de madalya hazırlamıştır. Diğer bir eseri ise, bugün Boston Stewart Gardner Müzesi'ndeki "Bir Türk Çocuğunun Portresi" adlı eseridir. Ancak sanatçının İstanbul'da kaldığı süre içinde yaptığı, bir manzara ressamı olduğu halde, herhangi bir İstanbul resmi bilinmemektedir. Diğer taraftan Fatih'i gösteren ve bugün Oxford, Ashmoleon Müzesinde bulunan Bertoldo di Givanni'nin hazırladığı bronz madalya ise bu türün en iyi örneğidir.

Dönemin en önemli belgelerinden biri olan ve Osmanlı dönemine ait yönetim şeklini bir hükmüyle yaklaşık 130 yıl etkileyen meşhur Fatih Kanunnamesi, esasında devlet teşkilatını düzenlemek için hazırlanmıştır. Nitekim ilk bölümde devlet görevleri ve protokol, ikinci bölümde saltanat işleri ve üçüncü bölümde ise unvanlar yer alır. Kanunname Fatih döneminin son yıllarında Veziriazam Karamanî Mehmet Paşa tarafından yazıya dökülmüş olmakla beraber esas hazırlayıcısı Nişancı Leyzade Mehmet'dir. Ancak, en meşhur ve uzun yıllar yönetim şeklini etkileyen ve üzerinde en çok konuşulan hükmü ise şudur:

"Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşlarını nizam-ı âlem için katletmek münasiptir."(66)

Bu Kanunnameye göre Fatih'ten sonra gelen padişahların tahta geçtikten sonra idam ettirdikleri şehzade sayısı 80'dir.

İstanbul'un fethinden sonraki 5 yıl özellikle şehrin derlenip toplandığı ve yaralarının sarıldığı süre olur. Haliç'in kuzey kıyısında ve bugünkü Eyüp semtinin olduğu yerde üzerinde "Kabr-i Eba Eyyüp" yazılı mezar taşı bulununca Fatih, hocası Akşemsettin'in tavsiyesi üzerine ilk olarak, Arap orduları ile birlikte yedinci yüzyılda İstanbul'un kuşatılması sırasında ölen Hazreti Muhammed'in yakını Ebu Eyyüb ül-Ensâri için bir türbe ve Eyüp Camii'nin inşasına karar verir. (O zaman yapılan cami sonra yıkılmıştır. Türbe ise durmaktadır. Bugünkü cami III. Selim zamanında Uzun Hüseyin Efendi tarafından 1798-1800 yıllarında yaptırılmıştır.)

(66) Çetin Altan, *Tarihin Saklanan Yüzü*, s. 186.

1462 yılına gelindiğinde Fatih büyük bir cami yapılmasını emreder. Mimarı Sinaüddin Abdullah'tır. Padişahın onayıyla, cami yapımı için Kutsal Havariler Kilisesi'nin muhtemelen biraz gerisinde bir yer seçilir. Bu kilisenin özel bölümünde başta Büyük Konstantin ve annesi Helena, olmak üzere 18 imparator ve 18 imparatoriçe gömülüdür. Önce Kutsal Havariler Kilisesi yıkılır ve Fatih Camii'nin inşaatına başlanır ve 1470 yılında tamamlanır. Daha önce Bursa ve Edirne'de yapılan Selçuk ve İran mimarisinin özelliklerini taşıyan camilerden farklı olarak Fatih Camii tam bir Osmanlı mimarisi örneğini sergiler ve kubbesi bir yüzyıl boyunca yapılan bütün camilerin en büyüğü olarak kalmıştır. 1766 vuku bulan zelzelede yıkılmasına rağmen orijinal projesine uygun olarak yeniden inşa edilir.

Fatih Camii sadece bir ibadethane değildir. Aynı zamanda bir eğitim merkezidir. Fatih Camii'nin içinde medreseler vardı ve burada 1.000 öğrenci eğitim görürdü. Ayrıca yapılan kütüphanede 1.770 kitabın 839'u bizzat Fatih tarafından bağışlanmıştır.

Caminin yanında yolcular için bir han, bir hamam, bir hastane ve günde bin kişinin yemek yediği bir aşevi vardı. Fatih, sürekli olarak, gerek fetihten önce, gerekse daha sonra Bizans'ın ve diğer bazı Batı ülkelerdeki sosyal hayatı dikkatle takip etmiş ve bu sistemi yaratırken özellikle Bizans'ın sosyal yapısından etkilenmiştir.

Diğer taraftan Fatih Camii aynı zamanda şehrin ekonomik hayatının da bir parçasıdır. Fatih, bir taraftan kurduğu vakıfları gayrimenkul ve pazar yerleri sahibi yaparken, diğer taraftan Fatih Camii'nin etrafına inşa ettirdiği 110 dükkândan vakıflar aracılığı ile topladığı paralarla hazineye yük olmadan yukarıda zikredilen hizmetlerin yapılmasını sağlamıştır.

Büyük şair Baki (1520-99), bir müezzinin oğlu olarak Fatih Camii içindeki hayatına önce hukuk eğitimi görerek başlar, sonra medrese hocalığı, Mekke ve İstanbul Kadılığı ve Rumeli Kazaskeri olarak devam eder ve yine Fatih'te vefat eder.

Fatih 48 yaşında iken, ordu ile birlikte, nereye olduğunu vezirlerine bile söylemediği bir sefer için İstanbul'dan Anadolu yakasına geçerken 3 Mayıs 1481 Perşembe günü bağırsak düğümlenmesinden ölür. Ancak, daha sonraları, ölüm çok ani olduğu için II. Beyazıt'ın babasını zehirlettiği söylenmiştir.

II. Beyazıt (1481-1512) dönemi İstanbul'un ve Osmanlı yönetiminin barış dönemi olur. Fatih öldüğünde o sırada Amasya'da sancak beyidir. Dimitri Kantemir'e göre babasının vefatını öğrendiğinde, sadrazama yazdığı mektupla hacca gideceğini, hacdan dönene kadar oğlu Korkud'un tahta geçmesini ister. Fatih tarafından çok sevilen, yetişmesine büyük emek verdiği Korkud tahta çıkar. Dokuz ay süreyle tahtta kalan adına hutbe okutup sikke bastıran Korkud tahtı hacdan dönen babasına bırakır. Ancak tarihi kaynaklar, babası II. Beyazıt'ın Amasya'dan İstanbul'a gelene kadar Korkud'un sadece 17 gün tahtta kaldığını göstermektedir. Hacca kendisinin değil de kardeşi Cem'in gittiği bilinmektedir. Hatta Cem'e yazdığı bir mektupta hacılığını da ima ederek şunu der:

Çün ruz-i ezel kısmet olunmuş bize devlet
Takdire rıza vermeyesin böyle sebeb ne
Haccül Haremeynim diyüben dava kılırsun
Bu saltanat-ı dünyeviyeye talep ne?(67)

3 Aralık 1447 Pazar günü Edirne'de (Dimoteka) doğan yeni padişah 34 yaşındadır. İyi bir eğitim görmüştür. Aynı zamanda sportmen bir kişiliği vardır. Ayrıca hattat, bestekâr ve Adli mahlası ile şiirler yazan bir şairdir. Ancak sıfatı veli olan II. Beyazıt döneminde Peygamberin kanunlarına karşı gelindiği gerekçesi ile Fatih döneminde birçok Batılı sanatçı tarafından yapılan bütün resim ve heykeller tasfiye edilir. Çoğu İtalyan tüccarlar tarafından satın alınarak yurtdışına götürülür. Bugün bu eserler dünyanın birçok müzesinde sergilenmektedir. Fresklerin üzeri ise boyayla kapatılır. 1502 yılında Leonardo da Vinci, Haliç üzerine 240 m uzunluğunda bir köprü yapılması ile ilgili projeyi padişaha sunar ama bu hiçbir zaman gerçekleşmez. 1484 yılında Sultan II. Beyazıt'a bir papaz aracılığı ile başvuran Kristof Kolomb'un bir isteği Osmanlı kayıtlarında yer almaktadır. *"Sultan adına yeni ülkeler keşfetmek için emrine gemiler verilmesini isteyen bu delidolu adam ciddiye alınmadı ve isteği reddedildi."*

Onun döneminde müftülük yerine şeyhülislamlık makamı ihdas edilir. Şeyhülislamlar, rütbe itibariyle sultan ve sadrazamdan sonra gelir.

(67) Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları, İkinci Sultan Beyazıt*, s. 95.

II. Beyazıt'ın saltanatı 31 yıl sürer. Onun döneminin en önemli olaylarında biri 14 Eylül 1509 Cuma günü tarihte "küçük kıyamet" (Kıyamet-i Suğra) olarak adlandırılan depremdir. Ülkenin birçok şehrinde 45 gün süreyle aralıklarla hissedilen ve bazı şehirleri harabeye çeviren deprem, İstanbul'da da büyük yıkıma neden olur. Köpürmüş azgın sular (tsunami) surları aşarak şehir sokaklarına kadar ulaşır. O tarihlerde yapılan hane sayımlarının sonucuna göre İstanbul'un nüfusu takriben yaklaşık 55 bini Müslüman olmak üzere 100 bindir. Toplam 16 bin hanenin 1.100'ü, camilerin 110'u, Yedikule surlarının önemli bir kısmı yıkılır ve bazı camilerin kubbeleri çöker. Ölü sayısının 5-6 bin arasında olduğu tahmin edilir. Padişaha hemen Topkapı Sarayı'nın bahçesine ahşap bir bina yapılır. Ertesi yıldan itibaren İstanbul'un imarına başlanır ve şehir adeta o günün şartlarına göre yeniden inşa edilir. Bu ara Ayasofya'ya bir minare daha eklenir.

Sultan Beyazıt döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme süreci devam eder. Bizzat padişahın da katıldığı seferde 1499'da Sapienza Deniz Savaşı'nı kazanan Osmanlılar Mora'daki Venedik hâkimiyetine son verirler. Böylece denizde de önemli güç olduklarını kanıtlamış oldular. Sultan Beyazıt yükselme devri padişahlarından biridir. Orduyla birçok sefere çıkmıştır.

II. Beyazıt oğlu Selim'in baskısı üzerine tahttan çekilir ve aynı yıl vefat eder. Tarihi kayıtlara göre tahttan indirildiğinde oğluna "Ömrün ve saltanatın kısa ola," diye beddua eder.

Yerine geçen oğlu I. Selim (1512-20) veya Yavuz Sultan Selim'in ömrü de saltanatı da kısa olur. Yeni padişah 10 Ekim 1470 Çarşamba günü Amasya'da doğar ve tahta geçtiğinde 42 yaşındadır. Kendisini yeni bir Büyük İskender olarak kabul eden Yavuz, Tanrı'nın doğudan batıya bütün dünyayı fethetme görevini kendisine verdiğine inanırdı. Tahtı devraldığında 2.775.000 km² olan Osmanlı topraklarını üç misli artırarak 6.557.000 km²'ye çıkartır. Bunun içinde halifeliği de ele geçirdiği Memlûk Hanedanı yönetimindeki Mısır, Suriye, Mekke ve Medine de vardır. Böylece İstanbul yeni bir görev daha yüklenir ve İslam'ın merkezi haline gelir. İlerideki yıllarda görüleceği gibi, İstanbul'u ele geçirmenin cazibesi artık sadece Batı ile sınırlı kalmaz, buna aynı zamanda hilafeti ele geçirmek isteyen Müslüman ülkeler de katılır. Yavuz ise, artık dönemin en güçlü hükümdarıdır.

Tarih ve edebiyata meraklı olan Yavuz'un üzerinde pek durulmayan bir özelliği daha vardır. O da kitap okuma sevdasıdır. Bu nedenle sefere çıkarken mutlaka birkaç sandık kitap götürürdü. Çok kere padişahın çadırında ışıkların sabaha kadar yandığı görülürdü. 23 Ağustos 1516 Cumartesi gecesi geç vakit, sadrazam ve ordunun öbür kanatlarını yönetecek vezirler yanından ayrıldıktan sonra padişahın çadırında ışıklar yine sabaha kadar sönmez. 24 Ağustos Pazar günü ise Osmanlı ordusu Mercidabık'ta Memlûklular'la savaşacaktır. Sabah ezanından hemen sonra padişahın çadırına gelen Sadrazam Sinan Paşa, onun bir kitabın üzerine eğilmiş olduğunu görür.

Yavuz döneminde artan refah ve genişleyen imparatorluk, İstanbul'un nüfusunun da artmasına neden olur. Fatih döneminin sonlarında 100 bin olan nüfus 1530 yılında 400 bini aşar. Artan nüfus konut ihtiyacını da artırır. Genellikle evler ahşaptır. Ancak mahalleler kurulurken hiçbir planlama yoktur. Çok kere sokaklar çok dardır ve çıkmazlarla biter. Çoğu ev birbirine değecek kadar yakındır. Bu nedenle yangınlar çok büyük zararlara yol açar. Çok daha önemlisi her yangında insan kaybı da müthiş olur. Ancak, bir taraftan nüfus artarken öbür taraftan cami yapımı da artar. Böylece özgün Osmanlı mimarisinin en önemli eserleri ortaya çıkmaya başlar. Vezirler, padişahın annesi, eş ve kız çocukları olan sultanlar ve bizzat padişahlar birçok cami yaptırırlar. II. Beyazıt, Beyazıt Camii'ni (1500-06), Yavuz, Selimiye'yi (1518-22), Kanuni, Şehzadebaşı Camii'ni (1542-48) ve Süleymaniye'yi (1548-57) ve II. Selim de Edirne Selimiye'yi (1569-1574) saltanat yılları arasında inşa ettirirler. Son üç cami, Mimar Sinan'ın (1489-1588) eseridir.

Asıl adı Joseph ve muhtemelen Rum Ortodoks bir ailenin oğlu olan Mimar Sinan 1511 yılında oldukça geç bir tarihte yani 21 yaşındayken devşirilerek İstanbul'a getirilir. Çok yetenekli görüldüğü inşaat konusunda sıkı bir eğitimden geçirilir. 99 yıllık ömrü boyunca Osmanlı hanedanının gerçek bir hizmetkârı olur. 1539'a kadar daha çok orduya hizmet eder. Köprü ve kaleler inşa eder. İstanbul'daki ilk eseri camisi ile birlikte Haseki (Hürrem Sultan) Külliyesi'dir. Daha sonra mimarlık dehası olan eserler birbirini takip eder. 92 cami, 36 saray, 48 hamam, 52 mescit medrese, 17 imarethane ve 20 adet kervansaray yapar. Bunlara yaptığı hastaneler, çeşmeler, ambarlar ve su kemerleri de katıldığında

inşa ettiği eser sayısı 375'e çıkmaktadır. *"İstanbul deyince aklıma Koca Sinan gelir/On parmağı on ulu çınar gibi/On yandan yükselir,"* demiş şair Bedri Rahmi Eyüboğlu.

Camiler, yalnızca ibadethane değildir. Hem Osmanlı ihtişamının göstergesi ve hem de şehrin sosyal ve ekonomik hayatının bir merkezi olurlar. 17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde artık İstanbul 485 cami ve 4.500'e yakın mescitle dünyanın en çok ibadethanesi olan şehridir. Batıda, Osmanlı varlığının nereye gittiği ile ilgili yapılan araştırmalarda çok kere bu sorunun cevabı, Osmanlı varlığının bir kısmı cami yapımına gitmiştir, şeklindedir. Örneğin; 1609 yılında Avusturya ve İran savaşlarından sonra iflas noktasına gelen ve Sadrazam Kuyucu Murat Paşa'nın ve şeyhülislamın bütün ricalarına rağmen I. Ahmet, Sultanahmet Camii'nin yapımından vazgeçmez. *"Biz ki cihan padişahıyız, mülkümüz içinde bulunan Ayasofya gibi ulu bir eser yaratmaya her zaman devletimizin yeterli kaynağı olacaktır,"* der. Ancak, teselli olunması gereken nokta, günümüzden farklı olarak, camiler yüzyıllar içinde gelişen Osmanlı mimarisinin en önemli eserleridir ve aynı zamanda olağanüstü estetik bir yapıya sahiptirler.

İstanbul'da Müslümanlığın yanında Hıristiyanlık ve Yahudi dinlerinin özgürlükleri tamdır. Buna karşılık, Britanya'da Katolik bir hükümdar olan I. Mary (1553-58) zamanında her gün yüzlerce Protestan dinsiz diye kazıklara bağlatılıp diri diri yakılırken; Fransa'da IX. Charles'ın (1560-74) *"O zaman hepsini öldürün, hepsini öldürün"*[68] emriyle başlayan 24 Ağustos 1572 Pazar Saint Bartholomew gecesinde, yani sadece bir gecede Paris'te Protestanlardan 2 bin kişi, sonraki üç günde ise ülkenin tamamında tahminen 30 bin kişi; erkek, kadın, çocuk olduğuna bakılmaksızın katledilirken İstanbul'da Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ayrımı bile yapılmaz. İstanbul'da aynı tarihlerde yapılan tespite göre nüfusunun % 58'i Müslüman, % 42'si Hıristiyan ve Yahudi'dir.

Ancak, diğer önemli bir husus vardır ki, Osmanlı dünyadaki fikri gelişime ayak uyduramaz. Özellikle Fatih'ten sonra her türlü fikri gelişime daha çok dini nedenlere dayandırılarak karşı çıkılır ve her geçen yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu gittikçe içine kapanır, adeta kendini dünyadan tecrit eder hale gelir.

(68) Leonie Frieda, *Catherine de Medici, The Massacre*, s. 248.

Halbuki Avrupa, 1454 yılında başlayan basılı kitap ve diğer eserler yoluyla fikri gelişmesini hızlandırırken, Osmanlıda bu husus 19. yüzyıla kalır. Örneğin; Avrupa'da, 1517-20 yılları arasında Martin Luther'in (1483-1546) kitabı 300 bin adet basılıp dağıtılır. Hatta Yavuz 1515 yılında baskı işlerine teşebbüs edenlerin idam edileceğini ferman eder. Çünkü İstanbul'da el yazması eserler sanat haline gelmiştir ve bunun sona ereceği endişesini taşıyan sanatçıların ve diğer taraftan İslam öğretisinin kendi inisiyatifleri dışına çıkacağı endişesini taşıyan ulemanın baskısı, basım işlerinin sonraki yüzyıllara kalmasına neden olur. Kaligrafi ise zaman içinde önemli bir sanat haline gelir. Padişahların bir kısmı çok iyi kaligrafi ustasıdır. Ama dönemin en önemli kaligrafi Hamdullah el Âmâsi (1429-1520) hayatı boyunca 47 adet Kuran yazar. Daha sonraları yarattığı stile "Şeyh Hamdullah" denir ve sonraki 300 yıl boyunca etkisini sürdürür. Bu nedenle de *"Kuran Mekke'de inmiş, Mısır'da ezberlenmiş ama İstanbul'da yazılmıştır,"* sözü yüzyıllar boyu söylenegelmiştir. Gerçi İstanbul'da ilk basılan kitap Yakup ben Asher'in *Arba'ah Turim* adlı eseridir. 1493 yılında İbranice olarak David ve Samuel Nahmias tarafından bastırılmıştır. Üç yıl süreyle yayınlanan Ermenice gazete 1567'de, İngiliz elçiliğinin desteği ile ilk Rumca gazete 1627'de çıkar.

Ancak iş sadece fikri gelişmeyle sınırlı kalmaz, Osmanlı din uleması her türlü teknolojik gelişmeye de karşı çıkar. III. Murat zamanında devrin en ileri teknolojisinin eseri olarak kurulan rasathane, şeyhülislamın başı çekmesi ile 1580 yılında tahrip edilir. Ne yazık ki yeni rasathane bundan tam 288 yıl sonra 1868 yılında açılır.

Saray ve Harem

İstanbul'a Osmanlı damgasını vuran en önemli eserlerin başında saraylar gelir. Padişahlar, bazen borç para ile, hatta hazinenin tam takır olduğu dönemlerde bile saray yapımına ayrı önem vermişler ve bir bakıma saraylar imparatorluğun ihtişamının bir göstergesi haline gelmiştir. Öncü ise Fatih Sultan Mehmet'tir.

Fatih İstanbul'un fethinden sonra oturmak için Bizans'tan kalan Blachernae Sarayı'nı seçer. Ancak orada rahat değildir. Bunun üzerine Bizans'ın eski Büyük Saray'ına pek uzak olmayan bir yere, yani bugün Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi bulunduğu yere yeni bir saray yapılmasını emreder. 1454 yılında başlayan ve 1458'de tamamlanan sarayın mimarı Muslihiddin'dir. Saray yüksek duvarlarla çevrili bir bahçe içinde birçok köşkten oluşuyordu ve çeşitli bölümler halinde harem dairesi, mutfak, kiler, baltacılar ve hadım ağalar için odalar vardı.

1617'de yangın geçiren saray tamir edilir. Abdülaziz döneminde ise Harbiye Nezareti olarak kullanılır. Ancak Topkapı Sarayı yapılınca işlevini kaybeder ve Eski Saray adını alır.

Topkapı Sarayı için Fatih; Boğazı, Haliç'i ve Marmara Denizi'ni görebilecek bir yer seçer. Tarihçi Kritovulos şöyle yazar:

"Eski Bizans'ın denize uzanan burnunda bir sarayın yapılması için emir verdi. Burası bütün saraylardan üstün olacak ve görünüş, boyut, maliyet ve zarafet bakımından bütün eski sarayları gölgede bırakacaktı."(69)

Saray'ın inşaatına 1462 yılında başlanır. Muhtemelen ana bölümler 1472 yılından sonra yapılır. Çünkü halen Babı Hümayun'da bulunan kitabede inşaatın başlangıç tarihi olarak 1472 yılı gösterilmiştir. Örneğin; Çinili Köşk'ün inşaatına o yıl başlanır. Saray 1478 yılında tamamlanır.

---

(69) Andrew Wheatcroft, *The Ottomans*, s. 41.

Resmi adı ise Yeni İmparatorluk Sarayı'dır. Daha çok kullanılan adı ise Yeni Saray'dır. Çok bilinen adı ise Topkapı Sarayı'dır. Sarayın avluları, bahçeleri ve binaları ile yayıldığı alan yaklaşık 700.000 m²'dir.

Sarayın ilk avlusuna giriş Babı Hümayun'dan yapılır. Bu kapının ön tarafında yer alan kitabede Arapça olarak II. Mehmet anlatılmaktadır. Hattatı ise Ali bin Yahya Sufi'dir:

"...Karaların sultanı denizlerin hakanı, iki âlem için Allah'ın gölgesi, doğuda ve batıda Allah'ın yardımı, denizlerin ve karaların kahramanı, Konstantin Kalesi'nin fatihi Sultan Mehmet Han oğlu Sultan Murat Han oğlu Ebu'l-Feth Sultan Mehmet Han'ın Allah ü Teâlâ saltanatını daim eylesin..."

Bu ilk avluda, saraya ait dış ofisler, bir silah deposu, 4.000 atlık bir ahır, darphane, bir hastane, halkın başvurularını dilekçelerini kabul eden ofisler, sultanın ferman ve buyruklarını hazırlayan ofisler, kuyumcular, amberciler, silahçılar ve mobilyacılar gibi 600 zanaatkârın çalıştığı bölümler vardı. Bu avluya yabancılar dahil herkesin girmesine izin verilirdi. Bu avlunun diğer adı da Alay Meydanı'dır. Bu bölümde bulunan ve zamanımıza kadar o dönemden kalan en önemli yapılar Çinili Köşk ile I. Mahmut'un yaptırdığı Alay Köşkü'dür.

Daha sonra Babüsselam veya Orta Kapı'dan ikinci avluya girilir. Bu bölüme davetliler ve devlet törenleri dışında gelenler giremezdi. Bu ikinci bölüme veya iç saraya giden Orta Kapı adeta kuleleri ve mazgalları ile sanki bir kale gibidir. Ancak, Orta Kapı geçilince hava tamamen değişir ve kişiler kendilerini ince oymalı ahşap bir kemer altında bulurdu. Ulaşılan meydana Divan veya Adalet Meydanı denirdi. Buradan itibaren sarayın ana bölümleri başlardı. Sağ tarafta cami, aşçılar koğuşu, vekilharç dairesi ve yağhane vardı. Sadrazam Dairesi, Divanı Hümayun ve Kalemi ve Kubbealtı'ndan oluşan bu üç kubbeli bölüm ve arkasındaki Adalet Kasrı günümüze ulaşmıştır. Kubbealtı'nın yanındaki bir kapıdan harem bölümüne geçilebilirdi.

Babı Hümayunun karşındaki küçük giriş ise Babüssaade, yani Mutluluk Kapısı'dır. Buradan sultanın ikametgâhına girilirdi. Babüssaade ve küçük köşklere hâkim olan bina ise Arz Odası'dır. Sarayın bahçelerine ise 1.000 bahçıvan bakardı. Hareme giriş kapıları birkaç tanedir. Örneğin; Şal Kapısı gibi. Harem 400 yıl boyunca çeşitli eklemelerle 250 odası, hamamları ve biri birine geçerken yer alan avluları ile adeta bir şehir görü-

nümündedir. Ayrıca bu bölümde III. Murat Köşkü, I. Ahmet Köşkü, III. Ahmet Yemiş Odası, III. Osman Köşkü, Hünkâr Sofası ve Valide Sultan Dairesi vardır.

Önceleri divana padişahlar vezirlerinin de katılımıyla başkanlık ederlerdi. Ama Fatih'ten başlayarak bu görevi çok kere sadrazamlara bırakmışlardır. Divana cinsiyeti, ırkı, rütbesi ve dini inancı ne olursa olsun her Osmanlı şikâyette bulunmak üzere başvurabilirdi. Ancak, unutulmamalıdır ki, yeryüzünde Tanrı'nın elçisi olan sultanların sadrazamlar ve vezirler üzerinde yetkisi mutlaktır. Hatta onları yükseltmek veya hayatlarına son vermek padişahların iki dudağı arasındadır. Bu konuda rekor 1644-56 yılları arasında Sultan İbrahim ve IV. Mehmet dönemlerinde kırılmıştır. 1644 yılında Kemankeş Mustafa Paşa'nın idamı ile başlayan ve 1656 yılında Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığına kadar, içlerinde Osmanlı'da ilk bütçeyi yapan Tarhuncu Ahmet Paşa'nın olduğu 17 sadrazamdan 15'i idam edilmiştir.

Trabzon'da 27 Nisan 1495 Pazartesi günü doğan Kanuni Sultan Süleyman (1520-66), babasının 21 Eylül 1520 Cuma günü Çorlu'da ölümü üzerine tahta geçtiğinde 25 yaşındadır. Babasının hükümdarlığı sırasında annesi Ayşe Hafsa Sultan'la birlikte Manisa'da kalan yeni padişah iyi bir eğitim görmüştür. Yavuz Sultan Selim'in çok güzel bir kadın olan eşi Ayşe Hafsa Sultan (1479-1534) için yazdığı aşağıdaki mısralar çok ünlüdür:

Şirler pençe-i kahrımda olurken lerzan
Beni bir gözleri ahuya zebun etti felek

Kanuni'nin zamanında önce kadı, sonra 1545'te Şeyhülislamlığa atanan Ebussuud Efendi tarafından hazırlanan bazı hukuki düzenlemeler imparatorlukta oldukça uzun yıllar uygulanmıştır. Onun zamanında 1523 yılında Rodos ve Belgrad, 1540'da Buda alınır. İmparatorluğun batı sınırları Viyana'ya 100 mil yaklaşır. Artık, Osmanlı İmparatorluğu dünyanın en büyük gücüdür. Özellikle Kanuni, Avrupalı hükümdarlara yazarken, gücünün simgelerini daima ortaya koyardı. Yine, Kanuni, Yeni Saray'a 1533 yılında mücevherlerle süslü aşırı gösterişli bir taht odası yaptırır. Boğa burcunun bütün özelliklerini taşıyan padişah çocukluğundan itibaren giyimine dikkat eden ve mücevher kullanmayı seven bir kişidir. Babası Selim, Trabzon'da şehzadeliği sırasında haremi zi-

yaret ettiği bir gün 6-7 yaşlarında olan oğlu Süleyman'ı çok süslü kıyafetler içinde görünce şöyle takılır: *"Ne bu kıyafet Süleyman, anana giyecek bir şey bırakmamışsın."*

Osmanlıda asalet unvanları yoktur ama özellikle devlet yönetiminde olan kişiler giyimleri ile farklılık arz ederlerdi. Padişahlar (ve yalnız Kanuni döneminde Veziriazam İbrahim Paşa) altınla bezeli kostümler, ulema erguvan, vezirler yeşil, kethüdalar kırmızı renk elbise giyerlerdi. Padişahlar tarafından onurlandırma ise, batıda şövalyelik unvanı verilmesi gibi, kaftan hediye edilerek yapılırdı. 17. yüzyılda Fransız elçilerine 24, İngiliz elçilerine 16, Venedik ve Hollanda elçilerine 12 kaftan hediye edilmiştir. Kürk ise saraydaki ihtişamın ikinci göstergesidir. Sadece padişahlar siyah tilki kürk, sonbaharda ermin ve kışın ise samur giyerlerdi.

Saray sadece bir ihtişam göstergesi olmanın yanında padişah ve saray halkının oturdukları mekândır. Fatih zamanında 726 olan sarayda yaşayanları sayısı Kanuni zamanında 5 bini bulur. En önemli saray bölümlerinden biri ise (yanarak yok oldu) üçüncü avludaki 300 veya 400 kadar seçilmiş genç devşirmelerin yetiştirildiği okuldur. Onlar için yine aynı bölümde yatakhane, sınıflar, hocaların odaları, okulun camisi ve hamamı vardı. 14 yıl süren çok ciddi bir eğitim sırasında saray etiketi, spor, Arapça ve Farsça başta olmak üzere yabancı dil, edebiyat, musiki öğretilir ve dini bilgiler verilirdi.

Zaman zaman sultanlar halkı etkilemek ve imparatorluğun ihtişamını gözler önüne sermek için çeşitli gösteriler düzenlerlerdi. Cuma günleri bostancıların kullandığı harikulade süslü 30 ila 40 metre boyundaki saltanat kayığı ile Boğaziçi'nde dolaşmak bunlardan biridir. Bostancılar, sarayın bahçıvanları olmanın yanında aynı zamanda 8 bin kişilik, yeniçerilerden ayrı, askeri bir güçtür. Görevleri arasında sultanı korumak, Boğaziçi'ni ve Haliç'i kontrol altında tutmak da vardır.

Ayrıca padişahlar, şehzadelerin sünnet düğünlerini veya kızlarının evlenme törenlerini de halkı etkilemenin diğer bir yolu olarak kullanırlardı. 27 Haziran 1530 Pazartesi günü Kanuni; oğulları Mustafa, Mehmet ve Selim için muhteşem bir sünnet düğünü yaptırır. Eski Roma Hipodromu'na çadırlar kurulur. Çadırların içi çiçekler ve altın gümüşle, padişahın çadırı ipekli kumaşla bezenir. Taht ise altın kumaşla kaplanır. Törenin 18. günü Veziriazam İbrahim Paşa sünnet edilmek üzere çocukları saraydan alarak alana getirir. Padişah, veziriazam ve ulemaya

kaftanlar hediye eder. Bütün İstanbul günlerce sünnet düğünü kutlamalarına katılır; yer, içer ve eğlenir.

Ancak, III. Murat'ın oğlu Mehmet için yaptırdığı sünnet düğününün ise tarihte emsali yoktur. Düğün, sultanın altın tahtla bütün İstanbul'dan geçip sünnet mahalline (bugünkü Sultanahmet) geldiği 1 Haziran 1582 Cuma günü başlar. Sünnet ise 7 Temmuz Cumartesi günü yapılır. Çocuğun sünnet derisi altın bir tabak içinde annesi Nurbanu Sultan'a gönderilir. Valide Sultan sünnetçiye 3 bin altın hediye eder. Düğün 22 Temmuz Pazar gününe kadar ve tam 53 gün sürer. Dünyanın her tarafından gelen konuklar ve din ayrımı yapılmaksızın bütün İstanbul halkı vur patlasın çal oynasın eğlenirler.

Sultanların çocuklarının doğması da ayrı bir kutlama nedeni olur. 24 saat içinde beş defa olmak üzere çocuk erkekse yedi, kız ise üç defa top atılır ve bu husus bir fermanla bütün imparatorluğa duyurulur. Ayrıca evlenme, sünnet dışında dini bayram günlerinde, peygamberin doğduğu gün gemiler, camiler ve saraylar ışıklarla donatılır ve fener alayları düzenlenir. Padişahların Edirne'ye gidişleri ve dönüşleri veya seferden dönüşleri de ayrı kutlama nedenidir. Örneğin; IV. Murat'ın 1638'de Bağdat'ı tekrar ele geçirişinden İstanbul'a döndüğünde bütün şehir halkı yollara dökülür. Gemilerden top atışları yapılır. Saraya gelir gelmez altın tahta oturarak kutlamaları kabul eder ve bu kutlamalar tam yedi gün sürer.

Fatih, Yeni İmparatorluk Sarayı'nı esas itibariyle yönetim merkezi olarak düşünmüştür. Nitekim sarayın inşaatı bitince hazineyi, silahhaneyi ve gerekli yönetim birimlerini taşımış, harem ve hizmetkârları olduğu gibi Eski Saray'da bırakmıştır.

Harem esas itibariyle bir taraftan padişahların özel ilişkilerinin merkezi olmak dışında, erkek çocuk yolu ile hanedanın devamının sağlandığı bir mekândır. Başlangıçta padişahlar, politik nedenlerle evlilikler yaparlardı. Bu tip evliliklerden çocukları olmaması için padişahlar evlendikleri kadınlarla ilişkiye girmekten kaçınırlardı. En son II. Beyazıt, Dulkadiroğullarının kızıyla evlenir ve bundan sonra başka bir hanedan veya beylik bağlantısı olabilecek evliliklere son verilir. Padişahlar, daha çok, esir alınarak saraya getirilen cariyelerle ilişkiye girer veya evlenirler ve ancak, her cariyeden sadece bir erkek çocuk sahibi olmaya dikkat ederlerdi. Buradaki esas amaç çocuğu olan cariyenin geçmişinin olma-

ması idi. Böylece de doğan erkek çocuklar hanedanın devamı için kaynak teşkil ederlerdi.

Osmanlı döneminde çok sık kullanılan bir atasözü vardı: *"Efendilerin kaderi kölelerinin alınlarında yazılıdır."* Ancak, bazen bir köle, efendisi aracılığı ile tarihin akışını bile değiştirmektedir. Bunun en tipik örneği Hürrem Sultan'dır.

Ukraynalı bir papazın kızı olan Alexandra Lisowska, yani Hürrem Sultan (1500-58), Tatar akıncılar tarafından kaçırıldıktan sonra Kırım Hanı tarafından saraya sunulur. O sırada 14 yaşındadır. Sıkı bir eğitimden geçirilir. 16 yaşına geldiğinde güzelliği ile padişahın dikkatini çeker.

Kanuni, 1541 yılında Eski Saray'da yangın çıkınca o sırada gözdesi olan Hürrem Sultan'ın Yeni İmparatorluk Sarayı'na taşınmasına izin verir. Ancak, Hürrem Sultan taşınırken nedimeleri, hizmetkârları, aşçıları ve hatta terzileri de yanına alarak, aşağı yukarı haremin tamamını beraberinde getirir. Yeni İmparatorluk Sarayı'na yani Topkapı Sarayı'na yerleştikten sonra Hürrem Sultan, 1533'ten beri annesi Mahidevran Sultan'la Manisa'da bulunan Şehzade Mustafa'yı Amasya Sancak Beyliğine göndertir. Yerine oğlu Mehmet Manisa Sancak Beyi olur. Böylece haremin, ilk defa olarak Osmanlı'da siyasal güç merkezi haline gelmesi Hürrem Sultan'la başlar.

Kanuni'nin, Harem'in taşınmasından sonra Hürrem Sultan'a olan düşkünlüğü artar. Bu o zamana kadar görülmeyen bir aşktır. Sarayda ve şehirde Hürrem'in padişaha büyü yaptığı söylentisi yayılır. Muhibbî mahlası ile yazdığı şiirlerinin çoğunun konusu Hürrem'dir.

Öldürür gerçi ki gamzen âşıka virmez amân
Leblerün Îsî-nefes her lahza virür cân bana

Yanayum pervâne veş şem-i cemâli nûrına
Şem-i hüsne çün Muhibbi didi dilber yan bana

Çok kere de Hürrem Sultan padişaha şiirle cevap verir:

Ey sabâ! Sultanıma zâr ü perişan diyesin
Gül yüzünsüz işi bülbül gibi efgan diyesin.[70]

(70) Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, s. 127.

Padişah onun için Mimar Sinan'a; Haseki Camii'ni, hastanesi ve okuluyla birlikte bir kompleks olarak yaptırır. Macaristan'ın fethinden sonra bir kiliseden getirilen iki büyük kandil ise halen Ayasofya'da mihrabın iki tarafında durmaktadır

Hürrem Sultan o derece etkilidir ki, kendi başına kararlar alır ve bunların uygulanmasını sağlardı. Tek amacı vardır. Kendi oğullarından birini tahta geçirmek. Ancak sıra, Kanuni'nin Mahidevran'dan olan oğlu Mustafa'dadır. Çünkü Fatih Kanunnamesi gereği en büyük evlat tahta geçince kendisinden küçük erkek kardeşlerini idam ettirmektedir.

Hürrem Sultan'ın oğlu Selim, Kanuni'nin üçüncü oğludur. Hürrem'in ilk oğlu Şehzade Mehmet 22 yaşında ölür. Ancak Hürrem, Kanuni'nin asla yanından ayırmadığı, aynı sofrada yemek yediği ve hatta aynı yatak odasını paylaştığı Veziriazam Makbul (daha sonra Maktul diye anılır) İbrahim Paşa'nın 1536 yılında idam edilmesini sağlar. Böylece tarihin akışı olduğu gibi değişir. Çünkü çok yetenekli bir kişi olan İbrahim Paşa tarih sahnesinden çekilir.

Veziriazam İbrahim Paşa (1493-1536) Parga'da doğmuştur. Rum asıllıdır. Korsanlar tarafından esir edilip Manisa'da satılır. Kabiliyetli görüldüğü için hemen okula başlatılır, ayrıca Farsça ve İtalyanca öğrenir. Çok kısa zamanda yükselip 30 yaşında iken veziriazam olur. Çok yetenekli olan paşa aynı zamanda ince zevk sahibidir. İstanbul'a birçok Batı sanatçısını davet eder. Saray ve İstanbul, onun yaşadığı süre içinde keyifli bir mekân haline gelir. Kanuni'nin kız kardeşi Hatice Sultan'la evli olan İbrahim Paşa'nın en büyük destekçisi padişahın annesi Ayşe Hafsa Sultan'dır. Ancak, Ayşe Hafsa Sultan ölünce gücünü kaybeder.

Çok iyi yetişmiş ve güçlü bir kişiliği olan Şehzade Mustafa, o sırada 38 yaşındadır, 1553 yılında Osmanlı ordusunun Nahcivan seferi sırasında babasının tahtına göz diktiği iddiası ile, ordu Konya'da konakladığı sırada, padişahın çadırında boğularak öldürülür.

Hürrem Sultan 1522 yılında kız çocuğu doğurur. Mihrimah ismi konur. Mihr-ü mah Farsça güneş ve ay demektir. Kanuni'nin en sevdiği evladıdır. Ağabeyi Selim'den iki yaş kaçüktür. Olağanüstü akıllı bir kızdır. Dönemin erkek çocukları gibi sıkı bir eğitim görür. Bu kendi arzusudur. Babası onun bir dediğini iki etmemektedir. Daha henüz 17 yaşın-

dadır. Adeta annesinin bir kopyasıdır. Güzeldir, akıllıdır ve dirayetlidir. Bir gün annesi onu çağırır.

"Baka (bak bana) güzel yavrum, seni evlendirmeye karar verdim."

"Münasip kimi gördüyseniz benim için makbuldür validem."

"Dıyarıbekir Valisi Rüstem Paşa. Senden 20 yaş büyüktür. Boyu kısadır ve üstelik çirkindir. Ama bilesin ki, bu adam ne yapar diye gözün arkada kalmayacaktır."

O yıl düğünleri, küçük kardeşleri Beyazıt ve Cihangir'in sünnet düğünü ile birlikte yapılır. Bir yıl sonra Ayşe isimli bir kızları olur. Rüstem Paşa da dört yıl sonra sadrazam.

Evlenmeden çok kısa bir zaman önce, babasının izni ile Üsküdar'da bir cami yaptırmaya karar verir. Mimar Sinan'ı çağırır. Gerekli talimatı verir. Cami için yer bulunup tez vakitte projesinin hazırlanmasını ister. Mimar Sinan o sıra tam 50 yaşındadır. Üsküdar'da yapacağı cami için farklı bir proje hazırlar. Mihrimah Sultan o sırada yeni evlenmiştir. 1540 yılında yapımına başlanan cami 8 yıl sonra tamamlanır ama o zamana kadar Sinan'ın yaptığı camilerden farklıdır. Sanki Sinan camiye Mihrimah Sultan'ın bütün güzelliğini yansıtır. Mimar Sinan; Kılıç Ali Paşa Camii, Rüstem Paşa Camii, Sokollu Mehmet Paşa Camii ve İbrahim Paşa Camii gibi paşa ve beyler için onlarca cami yapar. Bu camilerin en önemli özelliği tek minareli ve tek şerefeli olmasıdır. Sadece padişahlar için yaptığı camiler çok minareli ve çok şerefelidir. Bu padişahlara olan saygı gereğidir. Tek istisnası ise, muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman'ın izniyle, Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'dir. O iki minarelidir.

Aradan uzun yıllar geçer. Mihrimah Sultan 40 yaşına gelmiştir. Mimar Sinan ise 73 yaşındadır. İlerlemiş yaşına rağmen hâlâ dünyalar güzeli olan Mihrimah Sultan ondan Edirnekapı'ya yeni bir cami yapmasını ister. Ama caminin yanına bir medrese, hamam ve çeşme de yapılacaktır.

Sinan bu konuda uzun süre düşünür ve sonunda kararını verir. Farklı bir cami yapacaktır. Cami üç yıl sonra 1565 yılında biter. Mihrimah Sultan'ın o duru, gösterişsiz ve bir o kadar asil güzelliğini yansıtmak için küçücüktür ve sadece 38 m.lik tek bir minareye sahiptir. Bir bakıma da yalnızlığı simgeler. Tek ama zarif ve ince bir kubbesi vardır. Kubbenin üzerindeki 161 pencere ise sultanın iç güzelliğinin ne kadar aydınlık ve

berrak olduğunu temsil eder. Bu nedenle gün ışığı cami içinde her köşede kadınsı bir eda ile dans eder. Minarenin kenarlarındaki upuzun işlemelerde Mihrimah Sultan'ın topuklarını döven saçları tasvir edilmiştir.

Hürrem Sultan 1558 yılında, 58 yaşında iken vefat eder. Ömrü boyunca bir oğlunu padişah yapmak için uğraşmasına rağmen, oğlu II. Selim'in padişah olduğunu göremez.

Kanuni'yi Dimitri Kantemir şöyle anlatıyor:

"Kahraman ruhlu ve yenilmez, çok basiretli bir hükümdardır. Ayrıca Farsça ve Arapça bilirdi. Fakat adalet alanında yaptığı yenilikler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bugün dahi gelişmesine yardım eden mükemmel yasalar sayesinde daha büyük üne kavuşmuştur."(71)

Kanuni için anlatılan iki hikâye dikkat çekicidir:

"Ulemadan Şeyh Ebussuud Efendi (İstanbul Kadısı, Şeyhülislam Ebussuud Efendi ile sadece isim benzerliği var) aşırı temizlik düşkünüdür. Her şeyi on defa yıkatır, kimsenin elini tutmaz ve hatta kadın nefsi kirletir diye evlenmez. Ama ilmî kapasitesi nedeniyle de pek mağrurdur. Bunu duyan padişah bir gün şeyhi huzura çağırtır. Şeyh etek öper. Padişah, şeyhe 'Allah sizden razı olsun, gençleri ilminizin feyzi ile nurlandırıyorsunuz,' der. Sonra veziriazama döner, 'Şeyh efendinin yevmiyesi kaç akçedir,' diye sorar. '100 akçedir,' cevabını alınca padişah 'Yetmez,' der. 'Buna benden 100 akçe de sabun parası ekleyin. Belki yüreğindeki şüphe ve vehm çirkefini temizler.'"(72)

Kanuni'nin sefere çıktığında bir günlük tuttuğu bilinmektedir. Sefer sırasında uyulması gerekli ana kural, yol boyunca hiçbir kimsenin malına ve ırzına dokunulmamasıdır. Nitekim Belgrad Seferi sırasında Sofya'dan geçilirken bir kadın şikâyetçi olduğunu söyleyince apar topar padişahın huzuruna getirilir.

"Derdini soran padişaha kadın, 'Bu gece evimi soydular,' der.

Aralarındaki konuşma şöyle devam eder:

'Peki sen evde değil miydin?'

(71) Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Cilt I, s. 251.
(72) Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, s. 148.

'Evdeydim, ama uyuyordum.'

'Peki kadın, nasıl bu kadar derin uyudun ki hırsızların seni soyduğunu duymadın?'

'Çünkü sultanım, biz seni uyanık bilirdik de onun için o kadar derin uyuduk!'"

Bu cevap padişahın çok hoşuna gittiği için, kadının zararı son kuruşuna kadar ödenir.(73)

Kanuni 6 Eylül 1566 Cuma günü 71 yaşında Zigetvar seferi sırasında vefat eder. Yedi oğlunun altısı Kanuni yaşarken öldüğü için hayatta kalan tek oğlu olan II. Selim (1566-74) tahta geçer. 28 Mayıs 1524 Cumartesi günü doğan yeni padişah 42 yaşındadır. Aslen Venedikli olan Cecilia Venier Baffo yani Nurbanu Sultan'la evlidir. Nurbanu Sultan uzun boylu, kara saçlı ve kara gözlü çok güzel bir kadındır. 1537 yılında Venedik savaşı sırasında esir alınarak saraya getirilen Nurbanu, Hürrem Sultan tarafından eğitildikten sonra, o sırada Manisa'da olan Şehzade Selim'e gönderilmiştir.

II. Selim, o tarihe kadar tahta çıkan padişahlar arasında ordu ile sefere çıkmayan ilk padişahtır. Yine de onun zamanında 1571 yılında Kıbrıs Adası, Kaptanıderya Ali Paşa tarafından fethedilerek Osmanlı İmparatorluğu'na katılır. Yine bu dönemde oldukça kötü durumda olan ve çökme tehlikesi beliren Ayasofya Camii Mimar Sinan tarafından eklenen dış istinat duvarlarıyla takviye edilir ve sağlamlaştırılır. Ayrıca yıkılma tehlikesi olduğu anlaşılan kubbe ise yan duvarlar arasındaki boşlukları kemerlerle beslenerek güçlendirilir. Daha önce yapılan iki minareye, yine bu dönemde batı kısmına iki minare daha eklenerek, minare sayısı dörde çıkarılır. Hünkâr mahfili de yine bu dönemin eseridir. Oğlu Şehzade Mustafa öldükten sonra Bursa'ya defnedildiği için Kanuni'nin eşi yani sultanın üvey annesi Mahidevran Sultan da Bursa'ya göçer. Ancak II. Selim padişah olana kadar oldukça güç şartlarda yaşar. II. Selim hemen ağabeyinin mezarını yaptırır ve ayrıca Mahidevran Sultan'a bir konak tahsis edilip belirli bir aylık bağlar. Mahidevran Sultan, hem rakibesi Hürrem Sultan'ın (1558), hem kocası

(73) Cahit Ülkü, *Pargalı İbrahim*, s. 230.

Kanuni'nin (1566) ölümlerini görecek kadar uzun yaşar ve 1581 yılında Bursa'da 82 yaşında vefat eder.

II. Selim 50 yaşında, saray hamamında sarhoşken düşüp yaralanır ve kısa bir süre sonra 15 Aralık 1574 Çarşamba günü ölür. Veliaht III. Murat'ın annesi olan Nurbanu Sultan, oğlu İstanbul'a gelene kadar Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa ile bir olur ve padişahın ölümünü saklarlar.

III. Murat (1574-95), kısa boylu, şişman, açık renk gözlü, kemerli burunlu ve sarı sakallıdır. 4 Temmuz 1546 Pazar günü Manisa'da doğan sultan tahta geçtiğinde 28 yaşındadır. Yeni padişahın döneminde İstanbul sulh içinde yaşar. Ancak, sadrazamlığı 1565 yılında Kanuni döneminden başlayan II. Selim döneminde kesintisiz olarak devam eden ve Osmanlı döneminin en parlak devlet adamlarından biri olan Sokollu Mehmet Paşa muhtemelen bir komplo sonucunda 11/12 Ekim 1579 tarihinde bir deli tarafından bıçaklanarak öldürülür. III. Murat döneminin en büyük ve en talihsiz olaylarından biri budur.

Sokollu Mehmet Paşa (1505-79) esas itibariyle bir devşirmedir. Bosna'nın Sokol kasabasında doğar. Saraydaki eğitimi sırasında çok çabuk sivrilir ve önce 1546'da kaptanıderya, hemen ertesi yıl Rumeli Beylerbeyi olur. Haziran 1565 tarihinden ölümüne kadar 14 yıl süreyle sadrazamlık yapar.

Onun çok az bilinen özelliği ise resme olan düşkünlüğüdür. 1578 yılında Venedik Balyosu Nicolo Barbarigo'yu kabul eden sadrazam, görüşmeleri devam ederken Barbarigo, sadrazama yanında çok yetenekli Verona'lı genç bir ressamın olduğunu ve sadrazamın portresini bitirmek üzere bulunduğunu söyler. Portre biter bitmez sadrazama takdim edilir ve yapılan portresini de çok beğenen Sokollu ressamı ödüllendirir. Ancak iş orada kalmaz. Barbarigo'ya, Venedik'te daha önceki dönemde yaşayan Osmanlı sultanlarının resimlerinin olduğunu duyduğunu ve bunları İstanbul'a getirmenin mümkün olup olmadığını, eğer böyle bir şans doğarsa bundan çok mutluluk duyacağını söyler. Barbarigo buna pek yanaşmaz ama bu ara aynı genç ressama III. Murat'ın portresini yaptırır ve bunu çerçeveletip altın bir torbayla sadrazama göndererek paşanın gönlünü alır. Paşa, resmi padişaha sunar. Padişah resmi çok beğenir. Ancak Sokollu talebinden vazgeçmez. Barbarigo'yu sıkıştırır. Venedik'le temasa geçen Barbarigo, daha önceki yıllarda yaşayan 12 pa-

dişahın resimlerini Sokollu'nun ölümünden bir ay önce İstanbul'a getirtir. Bu resimler halen Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir. Bu dizinin bir eşi (esasında tam dizi) ise bugün Münih Alte Pinakothek'tedir.

Zamanının çoğunu haremde geçiren III. Murat'ın 102 çocuğu olur. Onun da en büyük gözdesi Safiye Sultan'dır. Aslen Arnavutluk'un dağlık bölgesi olan Rezi'de doğan ve III. Mehmet'in annesi de olan Safiye Sultan'ın otoritesi, Nurbanu Sultan'ın öldüğü 1583 yılına kadar sınırlı kalır. Safiye Sultan ile kayınvalidesi Nurbanu Sultan'ın orijini birçok belgede birbiri ile karıştırılmaktadır. Venedikli Baffo ailesinden olan Nurbanu Sultan'dır.

Valide sultanların otoritesine ve devlet yönetimine karışmasına artık Osmanlı idaresi ve İstanbul halkı alışmıştır. Özellikle III. Murat'tan sonra tahta geçen çok genç ve yeterli otoriteye sahip olmayan padişahlar, valide sultanları devlet hayatında mutlak otorite haline getirirler. Ayrıca valide sultanlara devlet arazilerinin önemli bir kısmının geliri tahsis edilir ve onlar sadrazamlardan daha çok gelir ve dolayısıyla ekonomik güç sahibi olurlar. Ancak, 16. ve 17. yüzyılların ortalarına kadar fazla yük gibi görünmeyen valide sultanların ve haremin harcaması daha sonraları o derece artar ki, zaman zaman tasarruf tedbirleri almak isteyen sadrazamlar kellelerini kaybederler.

Yaşadığı sürece Valide Nurbanu Sultan'ın padişah ve harem üzerinde mutlak hâkimiyeti vardır. Nurbanu Sultan, Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik arasında sulh yapılmasını sağlar ve hatta Fransız ana kraliçesi olan Catherine de Medici ile mektuplaşır. Mimar Sinan, Nurbanu Sultan için Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Camii'ni inşa eder. İstanbul'da padişaha karşı ilk yeniçeri ayaklanması da yine III. Murat zamanında olur. Seferden dönen yeniçeriler aylıklarının tam ödenmemesi üzerine ayaklanırlar. Sarayı kuşatarak sultana galiz küfürler ederler. Ancak, padişah isyana müthiş kızar. Saraydaki bütün birlikleri, hatta sarayda bütün çalışanları silahlandırır. Aniden açılan saray kapılarından fırlayan güçlere karşı asiler hazırlıksız yakalanır. Önemli bir kısmı kılıçtan geçirilip elebaşları yakalanır. Padişah yeniçerilerden isyana katılanların tamamının idamını emreder. Ancak, Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın araya girmesi ile sadece elebaşları boğularak denize atılır ve isyan sona erer.

Haremde Osmanlı tarihinin en büyük acısı yeni padişahın tahta geçmesi ile yaşanır. III. Murat 49 yaşında ölür. Yerine oğlu III. Mehmet

(1595-1603) geçer. 1566 yılında Manisa'da doğan yeni padişah 29 yaşındadır ve ilk iş olarak Fatih Kanunnamesi gereğince 19 erkek kardeşini ölüme gönderir. Bu İstanbul'da o derece büyük acıya neden olur ki; birkaç gün süreyle İstanbul adeta sessizliğe bürünür, herkes eğlenceden elini ayağını çeker ve akşam olunca erkenden evlerine kapanır. Bir kısmı çok küçük yaşta ve hatta bebek olan bu şehzadelerin annelerinin ıstırabını bütün İstanbul halkı birlikte yaşar. İleride Osmanlı arşivleri incelendiğinde üzerinde durulması gerekli konulardan birisi de budur.

III. Mehmet'in genç yaşta ölümü üzerine tahta geçen oğlu I. Ahmet (1603-1617) padişah olduğunda 13 yaşındadır. 18 Nisan 1590 Cumartesi günü Manisa'da doğan padişahın yaşayan bir tek kardeşi vardır ve o da Şehzade Mustafa'dır. Fatih Kanunnamesi'nin uygulanacağı ve padişahın kardeşi Mustafa'yı boğduracağı tahmin edilerek, şehzadenin defni için hazırlık bile yapılır. Ancak Valide Handan Sultan, kocası III. Mehmet'in İstanbul'a yaşattığı acıyı ve bunu halkın hiç unutmadığını bilmektedir. Çok genç olan oğlunu bu konuda ikna eder. Bunun üzerine padişah iki şey yapar. Bunlardan ilki, artık Fatih Kanunnamesi'nin uygulanmayacağını buyurur ve ikincisi de ölürken saltanatın artık büyük evlâda değil hanedanın en yaşlı üyesine geçmesini vasiyet eder. Böylece Fatih Kanunnamesi uygulamadan kaldırılır ve padişahlar kardeşlerini ölüme göndermezler, haremağalarının gözetiminde sarayda bir odaya hapsederler. Daha sonraki yıllarda II. Osman amcası I. Mustafa'ya dokunmamış ve iki defa tahta geçen I. Mustafa tahttan indirildikten sonra 16 yıl daha yaşamıştır. Ancak, kendinden dört ay küçük kardeşini 1621 yılında boğdurmaktan çekinmemiştir. Aynı yola IV. Murat da başvurmuştur. Sonraki yıllarda genelde I. Ahmet'in koyduğu kurala ve vasiyetine uyulmuştur.

Osmanlı hanedanının gelmiş geçmiş tarihi içinde ne Hürrem ne de Nurbanu sultanlar, Valide Kösem Sultan (1585-1651) kadar güçlü olabilmişlerdir. Kösem Sultan, 1585 yılında Tinos Adası'nda doğar. Bir Rum papazının kızıdır. Esir olarak satın alındıktan sonra sarayda cariye olarak, I. Ahmet'e sunulur. Olağanüstü güzelliği ve kıvrak zekâsı ile hemen dikkati çeken Kösem Sultan'a büyük bir tutku ile bağlanan genç padişah, haremde geçirdiği saatlerin hemen hemen tamamını ona ayırır. Padişah ziyaretine gittiği annesi Handan Sultan'a Kösem'den bahsederken, "Tanrı ona öyle bir güzellik vermiş ki dayanılır gibi değil," dedi-

ği uzun yıllar İstanbul'da söylenegelmiştir. Kösem Sultan; I. Ahmet 1617 yılında 27 yaşında ölünce sürüldüğü Eski Saray'dan, I. Mustafa (1617-18/1622-23) ve II. Osman'ın (1618-22) 5 yıl süren saltanatlarından sonra oğlu IV. Murat (1623-40) tahta geçince Topkapı Sarayı'na geri döner ve henüz 11 yaşında bir çocuk olan yeni padişah büyüyene kadar, imparatorluğun tek hâkimi olur. Ancak, her ihtimale karşı, yaşayan tek erkek üye olarak kalan Şehzade İbrahim'in hayatını da korur.

IV. Murat 28 yaşında ölünce yerine kardeşi İbrahim (1640-48) geçer. Henüz 24 yaşındadır ama o güne kadar hayatı harem içinde ve dört duvar arasında geçmiştir. Her an ölüm korkusu içinde geçen bu hapis yıllarından sonra, hanedanın devamını sağlamak ve padişahın çocuğu olması için olağanüstü gayret sarf edilir ve bunda da başarılı olunur. Ancak, padişahın akli dengesinin giderek bozulması üzerine Kösem Sultan oğlunun tahttan indirilmesini, yerine torunu ve 6 yaşında olan IV. Mehmet'in (1648-87) geçmesini uygun bulur. Artık hâkimiyetinin mutlaklaştığını zanneden Kösem Sultan, yeni padişahın annesi Turhan Sultan'la girdiği iktidar mücadelesini kaybeder 66 yaşında iken 2 Eylül 1651 Salı gecesi sarayda boğularak öldürülür. Böylece, kısa bir süre hariç, 37 yıl süren Kösem Sultan hâkimiyeti sona erer.

Kösem Sultan cami yaptırmaz. Buna karşılık Büyük Valide Han ondan kalmadır. Devlet hayatında tam bir otoriter tavır sergileyen Kösem Sultan, özel hayatında ve halkla olan ilişkisinde tamamen farklıdır. Bu yönü nedense pek incelenmemiştir. Örneğin; her yılsonunda borçtan hapse girenlerin borçlarını ödeyerek onları hapisten kurtarır, bir köleyi en çok üç yıl kullanır, azat eder ve genellikle kendi eliyle evlendirir ve hatta iş kurmaları için para verirdi. Ölümünden sonra onu çok seven İstanbul halkı üç gün süreyle yas tutmuştur.

16. yüzyılın ortasında Eski ve Yeni Saray'daki kadın sayısı 150 civarındadır. 17. yüzyılın başlarında bu sayı 300, ortasında 1.000 kadardır. Bu miktara sarayların diğer mensupları da eklendiğinde rakam, 17. yüzyılın ortalarında 10 bini aşar. Ayrıca, İstanbul'da devlet hizmeti görenlerin sayısı ise 100 bini bulur. Osmanlı'nın idaresinin kara deliklerinden birisi de haremdir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda, Osmanlı varlığının gereksiz harcamalarla heba edildiği merkez haline gelir.

V. BÖLÜM

Sana Dün Bir Tepeden...

Şehirlerin Kraliçesi diye anılan İstanbul yedi tepe üzerine kurulmuştur. Birinci tepede ilk göze çarpan Yeni İmparatorluk Sarayı veya Topkapı Sarayı'dır. 17. yüzyılın başında Yeni İmparatorluk Sarayı'ndan sağ tarafa bakınca köyleri, camileri, sarayları ve yeşil tepeleri ile Üsküdar; sol tarafta ise Haliç, kırmızı damlı evleri ve gri renkli kulesi ile Galata görünürdü. Galata'dan 1,5 mil ötede ise tophane ve tersanesi ile o sırada dünyanın en büyük deniz gücünün merkezi ve onun yanında da bir barut ve mühimmat imalathanesi ve kaptan paşanın sarayı vardı. Burası yüksek duvarların çevirdiği sanki şehir içinde şehirdi. Tophanede aynı anda 200 gemiyi alabilecek çekek yeri bulunurdu. 1516 yılından sonra kaptan paşalar protokol içinde yer almışlar ve Divan'ın bir üyesi olmuşlardır.

Yine birinci tepede Ayasofya, Sultanahmet Camii, Yerebatan Sarayı, Aya İrini, Küçük Ayasofya ve Sokollu Mehmet Paşa camileri vardır. Yeni Saray'dan Edirnekapı'ya kadar uzanan yolun iki yanındaki büyük binalar da devlet daireleridir.

İkinci tepede ise Nuruosmaniye Camii ile birlikte Kapalıçarşı yer alır. Üçüncü tepede ise Fatih'in inşa ettirdiği Eski Saray bulunurdu. Kanuni'den sonra padişahlar vefat ettiğinde; haremi, olduğu gibi Eski Saray'a gönderilirdi. Eski Saray, ölen padişahların hareminin bir bakıma emeklilik mekânı olarak kullanılmıştır. Ayrıca yine bu tepede Beyazıt, Şehzadebaşı ve Süleymaniye camileri vardır. Dördüncü tepede yer alan en önemli eser Fatih Camii'dir. Beşinci tepede ise Ahmet Paşa, Gül ve Fethiye camileri ile birlikte Rum Patrikliğine ait St. George Kilisesi bulunur.

İstanbul'da zengin ile fakir arasında diğer bir fark da, zenginlerin tepelerde veya tepelere en yakın bölümlerdeki saray ve konaklarda otur-

malarıdır. Fakirler ise bu tepelerin yamaçlarında genelde ahşap ve belirli bir düzeni olmayan derme çatma evlerin bulunduğu mahallelerde yaşarlardı. İstanbul'da düzgün bir kanalizasyon şebekesi olmadığı için, pisliklerin çok kere tepelerden aşağı doğru akması çok kere salgın hastalıkların çıkmasına neden olmuştur.

Altıncı tepede Kariye, Mihrimah Camii ve Edirnekapı vardır. Bu altı tepenin dışında yedinci tepe ise Marmara Denizi ile Haliç arasında kalan ve Trakya ovasının uzantısı olan bölümdür. Bu tepede ise en başta Yedikule yer alır. Ayrıca Hekimoğlu Ali Paşa, Kocamustafapaşa ve İmrahor camileri yine bu tepe üzerindedir.

Tepelerin seçiminde bir başka neden ise hava şartları idi. Çünkü denize yakın alçak yerler yazın çok sıcak, kışın ise yoğun sis nedeni ile yaşanmaz hale gelirdi. Ancak 1840'larda yazları boğucu sıcaklar nedeniyle zenginler, Boğaziçi ve Üsküdar'ın daha temiz ve serin havasını seçmeye başlamışlardır. Hatta II. Mahmut 1826'da çıkan büyük yangını bahane ederek Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sarayı'na taşınıp orada yaşamaya başlamıştır. Nitekim, aynı yıl, yeniçeriler padişah Beşiktaş Sarayı'nda iken ayaklanmışlardır.

İstanbul'da her sene 6 Mayıs Hıdrellez günü donanma, kaptan paşanın komutasında Haliç ve Yeni Saray'ın önünden gösteri geçişi yapar ve top atılarak padişah selamlanırdı. Daha sonra kaptan paşa gemileri denetler ve Ege adalarına vergi toplamak için yola çıkardı.

Ticari gemiler ise tersanenin sağında, sarayın karşısına düşen Galata-Eminönü'ndeki rıhtıma demirlerler ve kaptan yükünü beyan eder ve çok düşük oranda % 5'i aşmayan gümrük vergisini ödedikten sonra malını limana boşaltırlardı. İstanbul bu tarihlerde Akdeniz'in hem en büyük şehri, hem de en büyük limanıdır. Aynı zamanda ticaret yollarının kesiştiği bir merkez durumundadır. Her ay en az 2.000 katır ve deveden müteşekkil kervanlar İran, Basra veya Suriye'den mal getirirdi. Denizden ise Marsilya, Venedik, İskenderiye ve Kırım'dan gemiler gelirdi.

Özellikle padişahlar tarafından verilen kapitülasyonlar, başlangıçta şehrin ticaret hayatını ayakta tuttuğu gibi, aynı zamanda şehri bir cazibe merkezi haline getirmiştir. İlk kapitülasyon 1454 yılında Venedik'e, daha sonra 1569'da Fransa'ya 1581'de İngiltere'ye ve 1612'de ise Hollanda'ya verilir. Rusya ve İsveç 17, Danimarka ise 18. yüzyılda kapitülasyon sahibi olur.

16. yüzyılın sonlarında İstanbul'da her ülke elçilik açmaya gayret etmiştir. Elçiliklerin diplomatik misyon işlevinden daha çok, görevleri Osmanlı zenginliğini paylaşmak için ülkeleri ile ticaretin yolunu açmaktır. Bu nedenle birçok ülke, başta İngiltere olmak üzere, İstanbul'a elçi gönderirken, bu kişilerin ticareti iyi bilmiş olmalarına öncelik verirlerdi.

Ancak, Kanuni devrinden başlamak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli siyasi ve ticari müttefiki Fransa'dır. 17. ve daha çok da 18. yüzyılda bu ilişkiler en üst noktaya varır. Özellikle bu yüzyıllarda ticari ve siyasi ilişkiler dışında kültürel bakımdan da Fransa'nın etkinliği gittikçe artar.

Osmanlı hükümeti zaman zaman altın para bastırırdı. Ancak, daha çok gümüş olan akçe ve bakır olan piastre tedavülde olurdu. Paranın bir yüzünde sultanın tuğrası ve diğerinde Kayı Aşireti'nin arması vardı. 1584'ten sonra bu paraların ağırlıkları ve değerleri de sık sık düşürülmüştür. Bu nedenle de İstanbul'da yapılan ticarette Venedik, İspanyol, Hollanda, Avusturya ve hatta Polonya paraları kullanılırdı. 17. yüzyılın ortasından itibaren yabancı paraların içindeki değerli metallerin oranının % 40 düşürülmesi suretiyle hazırlanan paralar İstanbul'da piyasaya sürülmüş ve bu paraları kullanarak ticaret yapanlar büyük kârlar sağlamıştır.

İstanbul'da ticaret, muhtemelen Bizans'tan etkilenerek loncalar aracılığı ile yürütülürdü. 17. yüzyılın ortasında 57 grubun 1.100 adet loncası vardır. Loncalar çok iyi organize olmuşlardı. Kurdukları fonlarla üyelerinin sağlık harcamalarını bile yüklenirler, ticaret fuarları düzenlerler ve ayrıca işlerini genişletmeleri için üyelerine borç verirlerdi. Cuma günleri ise Eyüp'te fakirlere yiyecek dağıtırlardı.

Şehrin ticari alışverişinin merkezi ise Bedesten veya Eski Pazar veya bugünkü adıyla Kapalıçarşı'dır. 1456-1461 yılları arasında Fatih tarafından yaptırılmıştır. Bedesten içinde 124, dışında ise 72 dükkân vardır. Bunların üçte ikisinin sahipleri Müslümanlardır. Bedesten bir taraftan ticaret merkezi görevi yaparken ayrıca bir nevi banka ve borsa görevi de görürdü. Bedestenin etrafında çeşitli ticari faaliyetin yürütüldüğü 21 adet büyüklü küçüklü han vardır. Bunların içinde en önemlisi Kösem Sultan tarafından yaptırılan Büyük Valide Han'dır.

Bedestenin güneyinde bulunan Süleyman Paşa Hanı ise İstanbul'un

en kârlı ticari malının yani köle satışının yapıldığı yerdir. Dünyanın dört bir yanından esir edilerek şehre getirilen köleler, burada açık artırma ile satılırdı. 16. yüzyılın başlarında hükümet her köle başına 4 duka altın vergi alırdı. Saray daima kölelerin en önemli alıcılarından birisi olmuştur. Özellikle Afrika kıyılarından ve Sudan'dan getirilen erkek köleler haremağası olarak yetiştirilirdi. Kadın köleler ise ev hizmetleri ve çocuk bakımı için çok değerli idi. Çerkez, Polonyalı, Abaza ve Rus köleler diğerlerine göre iyi para ederdi. Köle fiyatları genellikle dişlerin durumu, güzellik ve bakireliğe göre değişirdi. Bakire ve genç bir köle daima iyi fiyat bulurdu.

İstanbul'da çalışanlar arasında Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi ayrımı yapılmazdı. Örneğin; gerek Şehzade, gerekse Süleymaniye Camii'nin yapımında çalışanların yarıya yakını Hıristiyan'dır. Yine 17. yüzyılda İstanbul'da çalışan kasapların % 20'si Hıristiyan ve %15'i Yahudi'dir. 28 doktorun sadece 6'sı Müslümandır.

Yahudiler İspanya'dan sürülünce İstanbul'a yerleşirler. Yahudi yerleşim bölgesi olarak Haliç'in iki yanında Balat ve Hasköy seçilir. Kanuni döneminde yapılan bir sayımda İstanbul'da Yahudilerin 7 bin haneye ulaştıkları tespit edilmiştir. İşin en önemli tarafı, göç edenler ellerindeki serveti İstanbul'a taşıdıkları gibi, kısa zamanda önemli ticari faaliyet gösteren gruplar haline gelirler. İmparatorlukta doktorluk genellikle Yahudiler ile Müslümanların tekelindedir. Kanuni'den başlayarak Yahudi doktorlar uzun yıllar padişahların özel doktorluğunu yaparlar. Yeni sinagogların kurulması veya yenilenmesi için birçok padişah fermanı çıkar. Ancak 1700'lerden sonra Yahudilerin şehir hayatındaki etkinlikleri azalmaya ve onların yerini batıdan gelen tüccarlar almaya başlar.

1502'den sonra imparatorluk kollarını Grenada'da yaşayan Araplara da açar. Onları Arap şehirleri yerine İstanbul'a yerleştirir. 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında Galata Arap denizcilerin merkezi haline gelir. Böylece 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu mültecilerin sığındığı ve hatta refahın sağlandığı yer olur.

Yahudi nüfusu 18. yüzyılın başlarında İstanbul'da yavaş yavaş azalmaya başlarken, Doğu Anadolu'daki savaş ve isyanlar yüzünden Ermeni nüfusu İstanbul'a göç eder. Önceleri süpürge yapımı, fırıncılık ve pastırmacılık yaparken, zaman içinde eğitime de önem vermeleri nedeniy-

le bankerlik ve kuyumculuğu meslek edinirler. Özellikle Sarkis Kalfa ve Balyan ailesinden yetişen mimarlar İstanbul'a önemli eserler kazandırırlar. Hatta 1757 yılında ise Dürzian, İmparatorluk Darphanesi'nin başına geçer.

17. yüzyılın sonlarında Haliç'in sağında ve solunda olan depolara, gemilerle gelen et, buğday ve diğer gıda maddeleri depolanırdı. Balık ise Galata'daki iskelelerde satılırdı. Et, bal, peynir, buğday ve saman Romanya (Eflak) ve Moldova'dan, tereyağı ve tuz Kırım'dan, şeker Kıbrıs'tan sabun ise Suriye'den, taze meyve ve sebze ve tavuk Karadeniz bölgesinden, üzüm, incir ve badem Ege bölgesinden gelirdi. Mısır Çarşısı'nda ise daha çok Mısır'dan gelen koku ve baharat satılırdı. 19. yüzyılın başlarına kadar, Eflak ve Moldova'dan her yıl İstanbul'a 100-200 bin adet koyun gönderilirdi. En büyük koyun eti tüketicisi ise saraydı.

Ayrıca III. Murat döneminde çıkarılan bir fermanla Balkanlar'da koyun ve kuzu kesimi yasaklanır. Koyun ve kuzu tüketimi sadece İstanbul'a hasredilir. Balkanlarda ise keçi ve sığır kesimi serbesttir. Hıdırellez günü aynı zamanda kasapların koyun kesim günü olarak kabul edilir. O gün kesim için kullanılan yer Yedikule ve civarıdır. Amaç, kurban bayramı dışında halka ucuz et sağlamaktır. 18. yüzyılın başlarında İstanbul'un buğday unu tüketimi günlük 500 tondur.

Bazı kışlar çok sert geçtiği için halkın ekmek bulmakta güçlük çekmemesi, özellikle belediye hizmetlerini kadılarla birlikte koordine eden sadrazamların en büyük sorunlarından biri idi. Bunun için kış başlarında şehirde en az üç aylık un stoku yapılırdı. Günübirliğine gelenler akşamları şehirden çıkmak mecburiyetinde idi. Çıkarlarken götürdükleri eşyalar yeniçeriler tarafından kontrol edilirdi. Çünkü kahve ve pirincin şehirden çıkarılması yasaktı. Diğer taraftan camilerin etrafındaki ocaklarda fakir halka yemek dağıtımı yapılırdı. Ramazan ayında ise şehrin önemli bir kısmı iftarlarda bu ocaklardan yararlanırdı. 19. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'da en iyi beslenen İstanbul halkı olmuştur.

Köprülüler

Sultan II. Osman (1618-22) 3 Kasım 1604 Cumartesi günü İstanbul'da doğar. Babası I.Ahmet'i padişahlığı sırasında en çok üzen şey yeterli eğitim görmemesi olmuştu. Bu nedenle oğlu Osman'ın iyi eğitim görmesi için elinden geleni yapar. Osman en iyi hocalardan ders alır. Anadili gibi Farsça ve Arapça, konuşup anlayabilecek kadar da Latince, Yunanca ve İtalyanca öğrenir. 10 yaşını geçince şiirler yazar ve kendisine Fârisî mahlasını seçer. 14 yaşında tahta geçtiğinde, gerek alışılmış eski usullere ve gerek başşehrin ve hanedanın âdetlerine göre farklı davranmaya başlar. Kendisine, köle olarak saraya getirilen cariyeler yerine, bir tanesi şeyhülislamın kızı olmak üzere saygın üç ailenin kızını eş olarak alır. Sadrazamın aksine olan bütün tavsiyelerine rağmen, hacca gitmeye karar verir. Ancak, esas amacı, Arap eyaletlerinden asker toplayıp kuracağı yeni ordu ile yeniçerilerin gücünü dengelemektir. Şeyhülislam Esad Efendi'nin "Sultanlara hac lazım değildir. Yerinde oturup icra-i adalet eylemek haccın üstündedir" fetvasına rağmen ısrarlı olur. Padişahın niyetini anlayan yeniçeriler ayaklanır ve 19 Mayıs Pazar günü saraya hücum ederek padişahı yakalarlar ve Yedikule zindanına kapatarak Kara Davut Paşa'nın şeyhülislam Esad Efendi'den aldığı fetva üzerine 20 Mayıs 1622 Pazartesi günü boğarak öldürürler. Ayaklanmanın arkasında tahttan indirilen I. Mustafa'nın anası Handan Sultan ve III. Mehmet'in damadı Kara Davut Paşa vardır. Bazı kaynaklarda II. Osman boğdurulmadan önce cinsel tacize uğradığı şeklinde yazılanlar doğru değildir. Son yıllarda yapılan araştırmalar bunu teyit etmemektedir.

20 Mayıs 1622 Pazartesi günü yaşananlar Osmanlı tarihinde bir ilki temsil eder. Padişah Yedikule Zindanına kapatılınca aynı gün sadaret makamına Dilaver Paşa getirilir. Onu beğenmeyen yeniçeriler paşayı yakalayarak linç ederler. Öğle saatlerinde bu kere tecrübesine güveni-

lerek ikinci defa sadaret makamına Ohrili Hüseyin Paşa getirilir. Ancak yeniçeriler ona da güvenmezler ve yaka paça tutulan Hüseyin Paşa da kılıç darbeleriyle öldürülür. Sonunda onlara her türlü garantiyi veren Kara Davut Paşa sadrazam yapılır. Böylece bir günde sadrazamlık üç defa el değiştirir.

Ancak yaptığı hainlik Kara Davut Paşa'nın yanında kalmaz. Handan Sultan oğlunun akli dengesinin çok yerinde olmadığını bildiği için ve yeniden tahttan indirilmesi tehlikesine karşı Kara Davut Paşa'nın bir an evvel ortadan kaldırılmasının doğru olacağını düşünür. Hattı Hümayun hazırlatır. Kara Davut Paşa sadrazamlığının 26. gününde, yani 13 Haziran 1622 Perşembe günü idam edilir. Aynı yıl Şeyhülislam Esad Efendi de azledilir. İsyana kalkışan ve padişahın boğdurulmasına neden olan fesat kaynaklarından önemli kısmı ise gerekli cezaları görmek için IV. Murat'ı bekleyeceklerdir.

II. Osman zamanında Osmanlı tarihinin en büyük kışı yaşanır. 9 Şubat 1621 Cuma sabahı uyanan İstanbullular Boğaziçi'nin donduğunu görürler. Birkaç günden beri devam eden fırtına ve kar, sonunda şiddetli bir soğuğa dönüşür. Zamanın müneccimleri bu olayı, gelecekte olabilecek bir felaketin habercisi olarak yorumlarlar. Nitekim öngörüleri, padişah için bir yıl sonra gerçekleşir. Osmanlı dönemindeki kayıtlara göre, diğer büyük kışlardan biri IV. Mehmet zamanında 1657 yılında yaşanır. O yıl Haliç tümüyle donar ve karşıdan karşıya yürüyerek geçmek mümkün olur. II. Mahmut zamanında 1823 yılı kışı, Abdülaziz döneminde 1862 yılı kışı, nihayet II. Abdülhamit döneminde 1878 yılı kışı kayıtlara geçen büyük kışlardır. Bu kışlarda da ya Haliç donar veya Boğaziçi. Ama genelde bu kışların en büyük sıkıntısını, önceden ne tedbir alınırsa alınsın, daima İstanbul halkı çeker

Osmanlı tarihinde Fatih Kanunnamesi gereği öldürülen şehzadelerin ve tahttan indirilerek öldürülen padişahların (III. Selim hariç, o bıçaklanarak öldürülmüştür) kanının akıtılmaması esastır. Bu nedenle hepsi boğdurularak öldürülmüşlerdir. II. Osman olayında asilerin en büyük yardımcısı ise Kara Davud Paşa'dır. Böylece sık sık sadrazamları idam ettiren padişahlar, ilk defa sadrazam tarafından idam ettirilmiş olur.

Sadrazamlar, padişahlardan sonra imparatorluğun en güçlü kişileridir. Oturdukları konak veya saraylarda yüzlerce personel ve korucu vardır. Ayrıca, İstanbul'da belediye işlerini de yönetirler. Sadrazam her

çarşamba günü pazarları denetler ve Divan'da ise başkentin sorunları gözden geçirilirdi. En büyük yardımcıları İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılarıdır. Kadılara bağlı küçük rütbeli ordu mensupları ise pazardaki malları, fiyatları ve ticareti ve dükkânlara, pazara ve şehre giren mallara uygulanan vergileri denetlerlerdi.

1650 yılına geldiğinde saray yerine Babıâli imparatorluğun güç merkezi haline gelir. Dört yıl sonra paşalardan birinin evi (bugünkü valilik binası) resmi makam haline getirilir ve yanındaki bir bina ise devlet arşivi olarak kullanılır. Yavaş yavaş dışişleri için ayrı, hazine için ayrı bir paşa veya yetenekli kişiye görev verilmeye başlanır. Böylece bakanlıklar, yardımcı hizmetler oluşmaya ve bürokrasi doğmaya başlar. 1700'lü yılların sonuna gelindiğinde Babıâli'de çalışan personel sayısı 900'e yaklaşır.

Ayrıca, sadrazamlar ve paşalar için sarayın yakınlarına konaklar yapılmıştır. Ancak, daha sonra bizzat sadrazamlar, sarayla yarışmamak kaydı ile kendilerine saraylar yaptırmışlardır. Örneğin, Sokollu Mehmet Paşa'nın İstanbul'da dört, Edirne'de bir sarayı vardır. Öldürüldüğünde ise tespit edilen serveti 18 milyon altındır. Sokollu ailesi daha sonraki yıllarda imparatorluğa çeşitli şekillerde hizmet ederler. Örneğin; aynı aileden İbrahim Ali Bey 1696 yılında masraflarının tamamını karşıladığı 500 kişilik birliği devletin emrine verir. Bir kısmı reisülküttap, vali olarak da görev yapar. 18. yüzyılın sonlarında İstanbul'a su temini için kurulan barajı yine bir Sokolluzade yapar. *Sabah* gazetesinin eski sahiplerinden Dinç Bilgin'in annesi Sokollu soyundandır.

II. Osman öldürülünce yerine ikinci defa tahta, III. Mehmet'in oğlu I. Mustafa (1622-1623) geçer. Devlet işleri ile pek ilgilenmez. Karışıklıklar da önlenemeyince Kösem Sultan'ın da gayreti ile tekrar tahttan indirilir. Yerine IV. Murat geçer.

İstanbul'da 27 Temmuz 1612 Pazartesi günü doğan IV. Murat (1623-40) devlete çeki düzen vermek için çok uğraşır. Bir hususta söylediği bir söz hâlâ kulaklara küpedir. Zamanın Leh hükümdarı para yardımı talebinde bulunur. Padişah, sadrazamına şöyle der: "Gönderilsin. Bugün para alan yarın emir de alır." Ancak, 8 Şubat 1640 Pazartesi günü 28 yaşında ölünce devlet tam bir çöküntüye uğrar. Venedik donanması ise 1656 yılında Çanakkale Boğazı'na kadar gelir ve boğazdan geçişi ablukaya alır. Korkuya kapılan halk İstanbul'dan kaçmaya başlar. Gıda fiyatları müthiş artar. Diğer taraftan yeniçeriler de ayaklanır. Devlet yönetiminde basireti

temsil eden Kösem Sultan da tarih sahnesinden silindiği için, çok genç ve yeterli tecrübesi olmayan Valide Turhan Sultan, o sıralar 80 yaşında olan ve pek de sevilmeyen Köprülü Mehmet Paşa'yı saraya çağırır.

Köprülü Mehmet Paşa'ya gelene kadar padişahlar, sadrazamlık görevini verecekleri kişilerde iki şeyi gözetirlerdi. Bunlardan birincisi, Türk asıllı olmaması (devşirme olması, yani anne, baba, kardeşler akrabalar gibi her hangi bir aile bağının olmaması), ikincisi babadan oğula sadrazamlığın asla intikal etmemesi. Son Türk asıllı sadrazam, Yavuz'un döneminin de son sadrazamı olan Pirî Mehmet Paşa'dır.

Hatta bir gün Pirî Mehmet Paşa ile Yavuz'un arasında şöyle bir konuşma geçer:

Paşa huzurda iken "Sonunda bir bahane bulup beni de öldüreceksiniz. Bari bir gün önce olsa da bu korkudan kurtulsam," der. Bu cevap Yavuz'un hoşuna gider ve epeyce güldükten sonra şunu söyler: "Bu benim aklıma da gelmiyor değil, ama henüz yerini tutacak birini bulamadım." Pirî Mehmet Paşa üç yıl da Kanuni'ye sadrazamlık yaptıktan sonra emekli olarak çiftliğine çekilir.

Oğlu Mehmet de yine Kanuni döneminde paşa olur ama, önemli bir göreve gelmeden Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'nın kurduğu bir tuzak sonunda idam edilir.

Köprülü Mehmet Paşa muhtemelen 1570'li yılların ortasında doğmuş olmalıdır. Ruznik doğumlu Arnavut asıllıdır. Bu husus, birinci kurala, yani devşirme olma kuralına uygundur. Ancak, paşadan sonra, ikinci kural değişir ve Köprülüler en az 70 yıl süreyle imparatorluğun kaderine hükmederler.

Paşa devşirme olarak saraya alınınca ilk önce mutfakta çalışmaya başlar. Dik başlılığı nedeniyle mutfaktan kovulur. Ancak, çok yetenekli olduğu için hızla sivrilir. Evlenir. Evlendiğinde, Köprülülü olan karısının ismini alır. Köprülü Mehmet olur. Köprülü Mehmet Paşa, sadrazam olana kadar III. Murat, III. Mehmet, I. Ahmet, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murat, İbrahim gibi yedi padişahın dönemini yaşar. Sırayla loncalarda memurluk sonra tophane müfettişliği, valilik yapar.

Tam bir kaosa düşen Osmanlı idaresini bu durumdan çıkarmak için 13 Eylül 1656 Cumartesi gecesi Paşa ile Valide Turhan Sultan gizlice bir araya gelirler. Köprülü Mehmet Paşa, sadrazamlığı kabul etmek için dört şart ileri sürer:

"Birincisi, bütün talep ve istekler doğrudan sultandan gelecektir. İkincisi harem, sadrazamdan özel taleplerde bulunmayacağı gibi, devletin geleceği için harcamalarına kısıtlama getirilecektir. Üçüncüsü, bütün askeri ve bunun dışındaki resmi görevlere atamalar, sultanın onayı alınarak sadrazam tarafından yapılacak ve özellikle sadrazamın istemediği bir kişiye askeri görev verilmeyecektir. Dördüncüsü, sadrazamdan devlet sırlarının hiç kimseye açıklanması istenmeyecektir."

Turhan Sultan şartları kabul eder ve 15 Eylül Pazartesi günü Köprülü Mehmet Paşa (1656-61) sadrazam olur. İstanbul'un fethinden bu yana 203 yıl geçmiştir. Yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisi olan, o ulaşılmaz ululuktaki sultanlar artık sadrazamların şartlarını kabul eder duruma gelmişlerdir.

Böylece Köprülüler devri de başlamış olur ve hiçbir sülale Köprülüler kadar imparatorluğun kaderini etkilememiştir.

Köprülü Mehmet Paşa derhal faaliyete geçer. İleri sürdüğü şartlarda atamaların padişah onayından geçmesi, her iki tarafça da malum olduğu gibi, sadece şekli bir durumdur. Onun için paşanın ilk işi önce kendi adamlarını şeyhülislam ve reisülküttap yapmak olur. Başta harem olmak üzere devlet harcamalarını hemen kontrol altına alarak, gereksiz olanları tamamen durdurur. Özellikle yeniçerilerin disiplinsizliğinin yarattığı kaosu gidermek ister. Derhal yeniçeri ağasını ve kaptan paşayı değiştirir. Yeniçerilikle alakası olmayan ancak ocak içinde barınanlar hemen temizlenir. Karşı çıkanları hiçbir mazeret dinlemeden astırır. Paşa'nın korkusu ile tam bir disipline giren Osmanlı donanması, Venedik donanmasını yener. Çanakkale Boğazı'ndan abluka kalkar ve hatta Limni Adası geri alınır. Gerek Anadolu ve gerek Balkanlar'daki isyancılar üzerine şiddetle gidilir, özellikle Anadolu'daki isyanda elebaşı olan Abaza Hasan Paşa'yı yok ettikten sonra ve bu isyanlara katılanların tamamını; içlerinde yeniçeriler, sipahiler, hatta müderris ve kadı gibi ilmiye sınıfında olanları dahi idam ettirir. O derece şiddetli davranır ki, Anadolu'da ikide bir çeşitli nedenlerle ayaklanan valiler ve paşalar tümüyle yok edilir. Böylece uzun yıllardan beri Anadolu rahat bir nefes alıp yaşanan bir yer haline gelir.

Ancak öyle bir durum doğar ki, vezirler dahil herkes padişahtan çok sadrazamın gazabından korkmaya başlar ve hiç kimse sadrazamın emirlerine karşı çıkmayı göze alamaz. Çünkü sadrazamın kitabında devlete

karşı çıkanlar için af yoktur. Bir yıl önce yaşanmaz hale geldiği için herkes İstanbul'dan kaçarken, bir yıl sonra dünyanın en güvenilir şehri haline gelir. Çünkü istisnasız bütün şer yuvaları dağıtılır ve bütün suç işleyenler asılır veya boynu vurulur. Paşa, İstanbul'un nefes almasından bile haberlidir.

Köprülü'nün bir bölge valisine yazdığı mektup onun devlet anlayışını yansıtmaktadır:

"Biz, ikimiz birlikte büyüdük. Sultan Murat Han'dan bu yana devlet hizmetindeyiz... Ancak emirlerimi harfiyen yerine getirmezsen Tanrı'ya yemin ederim ki, sana ne aman veririm ne de kim olduğuna bakarım. Dünya âleme ibret olsun diye seni paramparça ederim."(74)

Paşa 80 yaşındadır ama gücünün doruğundadır. Zaman zaman Köprülü, çocuk yaşındaki padişahı ziyaret ederek durumu arz eder. Henüz 12 yaşında olan padişah çok kere daha çok bir saygı ifadesi olarak sadrazama "Baba" diye hitap eder. Ancak sadrazam, tarihi bir olayı çok iyi bildiği için padişaha saygıda kusur etmez ve daima olması gerektiği yerde durduğunu ve haddini bildiğini gösterir. Çünkü önünde bir örnek vardır. Bundan yeteri kadar ders çıkarmıştır.

III. Murat, tahta geçmek için Manisa'dan İstanbul'a ulaştığında, annesi Nurbanu Sultan ve Sokollu Mehmet Paşa tarafından karşılanır. Ayağının tozu ile saraya giren yeni padişah, gayri ihtiyari eğilir ve bütün karşı çıkmasına rağmen Sokollu'nun elini öper veya öpmeye yeltenir. Padişah, yaptığı bu hatanın ezikliğini sürekli içinde hisseder. Sokollu'ya yapılan suikast ile ilgili fesadı hazırlayanları bildiği tahmin edilmesine rağmen, ondan kurtulmak için pek duyarlı davranmaz. İleride değinileceği gibi aynı durum II. Mahmut ile Alemdar Mustafa Paşa arasında da yaşanır.

Paşa, devlet nizamını tekrar kurmak için o kadar kararlı ve acımasızdır ki diğer ülkelerle yakın temasları olduğunu tespit ettiği iki Ortodoks Patriğini ve bir Ermeni Patriğini tereddütsüz astırır.

İmparatorluk sulh ve sükûna kavuşup devlet işleri rayına oturunca, büyüyen IV. Mehmet zamanını avlanmayla geçirmeye başlar ve 31 Ekim 1661'de Edirne'de ölüm döşeğinde olan paşayı ziyaret eder. Paşa, padişaha son arzusu olarak şu tavsiyelerde bulunur: *"Kadınları dinle-*

(74) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 138.

me, hazineyi dolu tut, orduyu devlet işine karıştırmamak için daima belirli bir hizmet veya sefer için koştur, zaman zaman üst görevlileri değiştir, en küçük hata yapanların bile kafasını uçur." Yerine de oğlu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'yı sadrazam yapmasını ister.

1635 yılında Vezirköprü'de doğan yeni sadrazam çok iyi bir eğitim görmüştür. Devlet tecrübesi vardır. Henüz 27 yaşındadır ama imparatorluğun en kabiliyetli ve 15 yıl süreyle en uzun sadrazamlık yapan kişilerinden biri olur.

Fazıl Ahmet Paşa'nın (1661-76) sadrazamlık yöntemi babasından farklıdır. Daha yumuşak ve daha affedicidir. Babanın okuma ve yazması şöyle böyledir ama evlat hem şairdir ve hem de şairlerin koruyucusudur. Sadrazamlığı sırasında Osmanlı idaresi modern bilimle temasa geçmek için ilk adımlarını atmaya başlar. İlk olarak Hollandalı Coğrafyacı Johan Blaeu'nun "Büyük Atlas"ı Türkçe olarak hazırlanır.

Fazıl Ahmet Paşa, aynı zamanda, başladığı her işi sonuna kadar takip eden ve girdiği savaşı sonuna kadar sürdüren bir liderdir. Güney Polonya'da Podolia'yı ve Girit Adası'nı alarak imparatorluğun sınırları içine katar. Fazıl Ahmet Paşa'nın basiret, metanet, akıl ve tedbirliliğinden etkilenen Venedik elçisi şöyle der: *"Eğer bir oğlum olsaydı, politikayı Osmanlı Sarayı'nda öğrenmesini isterdim."*(75) Osmanlı idaresi sadrazamlar sayesinde tekrar hem gücünün ve hem de prestijinin doruk noktasına varır. Paşa 5 kız kardeşini vezirlerle, iki erkek kardeşini ise sultanlarla evlendirir. 18. yüzyıla kadar Köprülü ailesinin imparatorluk üzerinde etkisi devam eder. Ancak ne yazık ki, sadrazam henüz 41 yaşında iken 1676 yılında alkol yüzünden ölür.

Daha sonraki dönemlerde Köprülü ailesinden birçok kişi eyaletlerde valilik görevi yapar. Bu görevleri sırasında imparatorluğun çeşitli eyaletlerinde ve İstanbul'da saraylar, camiler, kütüphaneler, çeşmeler, hamamlar, kervansaray ve köprüler yaptırırlar. Kapalıçarşı'nın yakınındaki Vezir Han, Köprülü Mehmet Paşa'nın; Divanyolu'ndaki Köprülü Kütüphanesi ise Fazıl Ahmet Paşa'nın eseridir.

Yerine Köprülü Mehmet Paşa'nın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1676-83) sadrazam olur. Daha önce sadaret kaymakamlığı ve kaptanıderyalık yapan paşanın engin devlet tecrübesi vardır. Aynı zaman-

(75) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 142.

da cesur ve zeki bir kişi olarak tanınır. Onun şiddete merakı ve aşırı hırsı hem ordu içinde ve hem de İstanbul halkı tarafından sevilmeyen bir kişi olmasına yeterli olur. Ancak çok kere seferde olması, padişahın yanında olan ve kendisinden nefret eden vezirlerin gayreti ile 1683 Viyana bozgunundan sonra 25 Aralık Salı günü idam edilir. Yine tarihi gerçeklere bakıldığında o dönemde onun yerini tutacak ve devlete çeki düzen verecek bir kişi de yoktur.

Fazıl Ahmet Paşa'nın küçük kardeşi Köprülü Fazıl Mustafa Paşa 1680 yılında 43 yaşında iken vezir olur. Daha sonra İstanbul Kaymakamlığı'na atanır. Dimitri Kantemir'in (1673-1723), 1727 yılında neşredilen *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* adlı kitabında Fazıl Mustafa Paşa için *"Basiret, cesaret ve aklı birleştiren nadir kişilerden biriydi,"*(76) diye bahseder. Sadrazamın talebi üzerine Kaymakam Fazıl Mustafa Paşa 8 Kasım 1687 Salı günü ulemayı Ayasofya'da toplar ve yeterli olmayan, devlet işleri ile ilgilenmeyen Padişah IV. Mehmet'in hallini talep eder. Ulema takımının kararsız kalmasına karşın, paşa ısrarlıdır ve IV. Mehmet 39 yıl sonra tahttan indirilir.

Yerine kardeşi II. Süleyman (1687-91) geçer. Yeni padişah 45 yaşındadır ve bütün ömrünü hiçbir eğitim almadan ve ölüm korkusu içinde sarayın bir odasının dört duvarı arasında geçirmiştir. Fazıl Mustafa Paşa yeni sultan tarafından 1689 yılında sadrazamlığa getirilir. Yeni sadrazam ilk iş olarak devlet hazinesini haksız olarak toplanan paralardan temizlemeyi ve batıda uzun yıllar süren savaş nedeniyle boşalan hazineyi namuslu yollardan doldurmayı planlar. Yaptığı ilk incelemede bazı kesimlerden çok yüksek vergi alındığını bazı kesimlere bağışıklık tanınarak vergi alınmadığı görür. Kendinden önce sadrazam, vezir, paşalar ve kâtiplerin haksız olarak elde ettikleri paraları kendilerinden geri alır. Vergi toplamada adaleti sağlamak için yeni bir yasa çıkarır. Başka dinden olanların vergi muafiyetlerini kaldırır.

Üç yıl dokuz ay saltanat süren ve çocukluğundan beri hastalıklarla boğuşan II. Sultan Süleyman ölünce yerine Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın baskısı ile küçük kardeşi II. Ahmet (1691-1703) geçer.

Köprülü ailesinin en önemli özelliği adil olmalarıdır. Onlara asla rüşvet vererek veya benzeri şekilde nüfuz etme imkânı yoktur. Ör-

(76) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 143.

neğin, Fazıl Mustafa Paşa bırakınız kendisine, padişahlara bile bayramlarda, eskiden olduğu gibi hediye verilmesine mani olur. Hıristiyan, Müslüman ayrımı yapmaz. İstanbul'a İmparator Justinian zamanından bile fazla kilise yapımına müsaade eder. Macaristan seferinde iken, muhtemelen yanağına isabet eden bir kurşunla 1691 yılında şehit olur.

Anlaşıldığı kadarıyla, Fatih Kanunnamesinin uygulanmaması, bunun doğurduğu gözyaşı ve ıstırabı sona erdirmiştir ama, daha önce Trabzon, Amasya, Kütahya, Konya ve Manisa gibi sancaklarda fevkalade değerli hocalarla eğitilerek tahta hazırlanan şehzadelerin yerini, bu defa daha çok padişah tarafından Yeni Saray'ın bir odasının dört duvarı içine hapsedilen ve dünya ile ilgisi tamamen kesilen ve her an ölüm korkusuyla yaşayan ve ruhen hasta şehzadeler almıştır. Eğitim ve gözetimleri de hadımağalarına terk edilmiştir. Örneğin, Sultan İbrahim 24 yıl, II. Süleyman 45 yıl, II. Ahmet 48 yıl, I. Mahmut 34 yıl, III. Osman 55 yıl süreyle padişah olana kadar hapsedilmişlerdir.

17. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak II. Mahmut dönemine kadar iktidar, padişahlardan artık sadrazamlara geçmiş ve bu sefer sadrazamlık hanedana dönüşmüştür. Sadrazamlar o derece güçlenmişlerdir ki padişahların kaderini çizmeye başlamışlar, onları gerektiğinde tahttan indirebilmişlerdir.

Sadaret makamında, daha önce kaptan paşa olan yeni bir Köprülü daha vardır. 53 yaşındaki Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa (1697-1702). Sadaret makamını kabul etmeden önce padişaha söyledikleri çok önemlidir: "*Sultanım, amcam ve yeğenim 20 yıl süreyle babanıza hizmet etmişler ve onu memnun kılmışlardır. Eğer siz de başkalarının dediklerine aldırmaz ve beni kararlarımda serbest bırakırsanız, ben size onlardan daha iyi hizmet ederim.*" Buna karşılık sultan, "*Bana sadık olursan, seni kararlarında serbest bırakırım,*" der. Paşa önce 1699 yılında Avusturya ile sulh yaparak ülkeyi savaştan çıkarır. Belirli ölçüde savaşın yaralarını sarar. Bir taraftan o sıralar çok moda ve halen mevcut olan ve 1698 yılında inşa edilen Anadolu yakasındaki yalısında ziyafetler verir. İstanbul bu dönemde oldukça rahat günler geçirir. Köprülü ailesinin içki düşkünlüğü onda da vardır. 1702 sadrazamlıktan ayrılarak Silivri'deki çiftlik evine çekilir ve bir yıl sonra da ölür.

Köprülü ailesinden son sadrazam, Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu Köprülü Damat Numan Paşa'dır. Daha önce sancak muhafızlığı, valilik ve beylerbeyliği yapan Numan Paşa 40 yaşında iken 1710 yılında sadrazamlığa getirilir. Çok iyi bir eğitim almış olan Numan Paşa adil, basiretli ve hukukun üstünlüğüne inanan imparatorluğun çıkarlarını her şeyin üstünde tutan bir kişidir. Zamanın padişahı III. Ahmet'in ve haremin tekrar politika içinde yer almasına karşı çıkar. Hatta, orduya yapılacak ödemeler için padişaha şunları söyleyecek kadar cesurdur: "*Sultanım, orduya verilecek para imparatorluğun gelirlerinden olmalıdır, halkın kanını emerek değil.*"(77) Burnunun doğrusuna giden, doğru bildiğinden şaşmayan, Ruslarla yeni bir savaşa girilmemesini tavsiye eden paşanın sadrazamlığı çok kısa, iki ay sürer. Aynı yıl azledilerek yerine Baltacı Mehmet Paşa getirilir. Kandiye Valisi iken 1719 yılında ölür ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda Köprülüler devri sona erer.

Köprülü ailesinden gelen olağanüstü yetenekli, kabiliyetli ve basiretli sadrazamlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha uzun süre yaşamasını sağlamışlardır.

(77) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 185.

Payitahtta Yaşam

Bir şairin dediği gibi, 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde; İstanbul, mimarlık şaheserlerini şehrin yapısıyla bir araya getirmiş iki cihanın bir incisidir. Bir taraftan camileri diğer taraftan yeni yapılan saray ve konakları ve bunların etrafındaki olağanüstü güzellikteki bahçeleriyle İstanbul farklı bir görünümdedir.

6 Mayıs Hıdrellez günlerinin artık bir başka özelliği vardır. O gün sadrazamlar, padişahlara hareme ve elçiliklere hediye olarak meyve ve çiçek gönderirler. Hatta çiçek, Osmanlıda adeta bir tutku haline gelir. Çok kere Batı'da, biraz da küçümsemek amacı ile söylenen, *"Türklerin geçtiği yerde ot bitmez,"* sözcüğü çoktan anlamını kaybeder. Çünkü İstanbul'da bahçeler ve çiçekler bir yaşam şeklidir. Ayrıca yollar ve İstanbul surlarının etrafı ağaçlarla kaplanır.

Osmanlı, İstanbul'da çok çeşitli farklılıkta olan bahçeler yaratır. Örneğin; sadece III. Ahmet döneminde, başta Haliç olmak üzere, Marmara kıyıları ve Boğaziçi yüzden fazla bahçe ile donanır. Bu bahçelerde ağaç olarak, İran ve Batı stilinden farklı olarak erguvan, kavak ve servi ağaçları kullanılır. Sarayın bahçıvanları bostancılardır. Osmanlı'da diğer bir özellik mezarlıklardır. Şehir tepelerinde ve dışındaki mezarlıklar servi ağaçları ve çiçekleriyle bir bahçe gibidir.

Başşehrin gözde çiçekleri ise yasemin, gül, süsen, zambak, leylak, sümbül ve karanfildir. Ancak bir çiçek vardır ki, o Osmanlı'da özel bir önem taşır. Lale. 17. yüzyılın son çeyreğine geldiğinde, lale tutkusu adeta hırsa dönüşür. Çok kere padişahlar bölge valilerine mektuplar yazarak binlerce lale soğanı isterler. Örneğin; III. Murat sadece Kırım'dan 300 bin lale soğanı getirtir. Tutulan resmi fiyat listesinde bazen çok nadir bir lale soğanı için 1.000 altın değer biçilirdi. Sultanın baş çiçekçisinin yönetimindeki bir çiçek eksperleri komisyonu yeni bir tür lale üre-

tildiği ve hatasız bulunduğunda ona yeni isim koyardı. İsimlendirme genellikle lalelerin renklerine ve saplarına göre yapılırdı. Örneğin; katre-i yakut, erike-i lahut, nur-i seher, kuzu ve mahbub bunlardan birkaçıdır. Sarayda 1.000 yakın cins lale bu şekilde kayıtlara alınmıştır.

18. yüzyıl başlarında Boğaziçi'nde üzüm bağları ve meyve bahçeleri dikkat çeker. Örneğin; Rumeli Kavağı'nda ve Ortaköy'de kiraz, Beykoz'da kestane, Mecidiyeköy'de dut yetiştirilirdi. Sadrazamların ve vezirlerin Boğaziçi'ndeki yalılarında yetiştirdikleri çiçekler ve bazen de meyveler, kendi aralarında zaman zaman yarışma konusu olurdu. Birbirlerine ziyarete gittiklerinde yapılan ikram sırasında yetiştirdikleri nadide çiçekleri göstererek veya meyveleri ikram ederek öğünürlerdi.

Yalılar ve konaklar da İstanbul hayatında özel önem taşır. Örneğin; 17. yüzyılda Avrupa'nın birçok ülkesinde yangınlar yüzünden ahşap bina inşaatı yasaklanırken İstanbul'da ağacın çok ucuz olması ve ağaç işçiliği yapan ustaların kalitesi, çok kere yalı yapımda ahşabın tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır. Diğer bir tercih sebebi ise İstanbul'da zelzele korkusudur. Nitekim, 1509'dan sonra olan zelzeleler yani 1648, 1719, 1766 ve 1894 zelzeleleri çok az zayiatla atlatılır. Tabii ki, ileride değinileceği gibi, yangınlardan kurtuluş çaresi yoktur.

Osmanlı'da anladığımız şekilde bir mobilya kullanımı söz konusu değildir. Özellikle Batılı ressamlar tarafından yapılan iç mekân resimlerinde ve İstanbul hayatını anlatan resimlerde bu açıkça görülmektedir. Kullanılan bütün eşya yerlere serilen halılar ve bunların üzerlerine serpiştirilen minderler, mobilya olarak duvar boyunca uzanan sedirler ve üzerlerine konulan yastıklardan ibarettir. Ancak sedir ve yastıkların üzerine konulan dokuma ve işlemeler, birer sanat eseri gibidir ve gerçek bir göz nuru ve ince bir zevki yansıtır.

Türk evlerinde yatak odası yoktur. Yalı ve konakların birçok odasında yüklük olarak tanımlanan büyük dolaplar vardır ve bu dolaplarda katlanarak saklanan yer yatakları, ince işlemeli yorganlar, yastıklar ve saten örtüler gece olunca çıkarılır ve yer yatağı hazırlanırdı. Sabah olunca tekrar katlanarak yüklüklere kaldırılırdı. Genelde evlerde banyo görevini görmek üzere gusülhaneler vardı. Ancak konaklarda mermer hamamlar bulunurdu. Yemek ise oturma odasında yerde, yer sinilerinde yenirdi. II. Mahmut dönemine gelindiğinde, padişahın son derece güzel

düzenlenmiş sofralarda yemek yemeye başlaması, önce zengin konaklarında taklit edilmiş ve sonra İstanbul'da hızla yaygınlaşmıştır.

Yalı ve konakların etrafı mutlaka bahçelerle çevrilidir. Binalarda aşı boyası ise tercih edilen renktir. Hatta Osmanlı rengi diye anılır. Aşı boyalı binalara en güzel örnek olarak Köprülü Yalısı, Sadullah Ağa Yalısı gösterilebilir. Sonraki yüzyıllarda özellikle ahşaptan taş binalara geçilince beyazla birlikte pembe, yeşil ve sarı renkler kullanılmaya başlanmıştır.

Peçevi'ye göre İstanbul'da dört zevk unsuru vardır: Tütün, kahve, afyon ve şarap.

İstanbul'a ilk tütün Amerika yolu ile 1601'de girer. Hocalar hemen kullanılmasına karşı çıkar ve mekruh (dinen kullanılması doğru olmayan) olarak ilan ederler. Ancak, Anadolu'nun belirli yörelerinde kaliteli tütün yetiştirilmeye başlanınca, tütün içimi imparatorlukta hızla yayılır. Kurutulup kıyılarak içime hazırlanması kolay olan tütün, önceleri bazı küçük üretim ünitelerinde kıyılıp sarılarak meyhane ve kahvehanelerde satılmaya başlar. Özellikle vezir konaklarında afyonla harman edilen tütünün içilmesi âdet haline gelir. Padişahların birçoğunun içki düşkünlüğü yanında tütün ve afyona merakı da bilinmektedir. 1633 yılı geldiğinde; içki, tütün ve afyonu en çok kullanan IV. Murat tütün içimini yasaklar. Ancak, bu yasağa uyulması da mümkün değildir. 1647 yılına gelindiğinde tütün içimi serbest bırakılır. 18. yüzyıl sonunda ise tütün imparatorluğun en önemli ihraç maddesi olur.

Bu yasakla ilgili anlatılan bir hikâye vardır:

Bir gün, IV. Murat her zamanki gibi kıyafet değiştirip bir bahçenin yanından geçerken burnuna tütün kokusu gelir. Araştırmaya başlar. Ama sonunda fark eder ki tütün kokusu toprağa gömülü bir kamışın ucundan süzülerek çıkmaktadır. O bölümü kazdıklarında toprak altında minik bir odada, birinin oturup keyifle tütün içtiğini görürler. Yaka paça sultanın huzuruna getirilen kişiyi, emrine karşı geldiği için öldürmek için kılıcını çeken padişah bir taraftan da merakını yenemez ve sorar: "Bre zındık, tütün içmeyi yasakladığımı bilmez misin?" Kaybedecek hiçbir şeyi kalmayan adam cevap verir: "Çok iyi bilirim sultanım. Ama bir şey daha bilirim; senin hükmün toprak üstünde geçer, toprak altında değil." Bu cevap padişahın çok hoşuna gider ve adamın canını bağışlar.

Kahve ise 16. yüzyılın ortalarında Yemen'den gelir. Aynen tütün gibi içimi hızla yayılır. Bir süre sonra sarayda, konaklarda ve evlerde kahve

içimi yaşamın bir parçası halini alır. İstanbul'da ilk kahvehane, Paris ve Londra'dan yüzyıl önce, 1554 yılında iki Suriyeli tarafından açılır. Ama kısa bir süre geçince, aynen bugün olduğu gibi kahvehane sayısı hızla artar ve erkeklere mahsus sosyal yaşamın bir parçası olur ve İstanbul'un karakteristiği haline gelir. 19. yüzyılın başına gelindiğinde İstanbul'daki kahvehane sayısı 2500'ü bulur.

Afyon İslam dinine göre yasak olmasına rağmen daha çok Süleymaniye Camii çevresinde satılırdı. Afyon'un, satışı ve içimi her zaman yasak olduğu halde, özellikle İstanbul meyhaneleri en önemli pazarlama yerleridir. Çok kere de buralarda satışına göz yumulurdu. Çünkü afyon satılan meyhanelerden alınan haraç daima yüksek tutulurdu.

Şarap da İslam dini açısından yasak bir içkidir. İstanbul belki bu yasağa en az uyulan yerdir. Önceleri Almanya ve İspanya'dan ithal edilen şaraplar, sonra Ege Adaları'ndan, özellikle Girit ve Sisam'dan ve hatta Kıbrıs'tan getirtilmeye başlanır. Ayrıca o zamanlar Boğaziçi'ndeki üzüm bağlarından elde edilen üzümlerle çeşitli vakıflar şarap imal ederlerdi. İstanbul'da 17. yüzyılda tam 1.400 adet meyhane açılmıştır. Ancak meyhaneler çeşitli yıllarda özellikle II. Beyazıt ve Kanuni tarafından sık sık kapatılmıştır. Buralar çok geçmez yeniçeri ağası ve bostancıbaşı tarafından tekrar açılırdı. Çünkü meyhaneler onların en büyük haraç kapısı idi.

Padişah, sadrazam ve hatta şeyhülislamlar, halka yasak olan şarabı, saray ve konaklarında içerlerdi. Tarihi kayıtlara göre, Stuart Hanedanı hariç, hiçbir hanedana ait krallar Osmanlı padişahları kadar içkici değildir. Örneğin, Kanuni (ömrünün son 20 yılında), oğlu II. Selim, IV. Murat ve Abdülmecit şarabı çok severlerdi. Sadrazamların önemli bir kısmı, özellikle Köprülüler içkiye düşkündü. İran'daki Osmanlı elçilerinden birinin söylediği şu söz uzun yıllar kulaktan kulağa fısıldanmıştır. *"Biz Osmanlılar İstanbul'da içki, siz İranlılar kahve denizinde yüzüyorsunuz."* Bugün belki en yaygın içki türü olan Türk rakısı ise ancak 19. yüzyıl sonlarında yaygın hale gelmiştir. Ancak cumhuriyet döneminin aksine, Osmanlı döneminin tamamında şarap en çok tercih edilen içki olmaya devam etmiştir.

17. yüzyıl sonları geldiğinde, diğer bir zevk konusu, avcılıktır. Padişah II. Mustafa (1695-1703) ava meraklıdır ve bu nedenle Edirne'de yaşamaya başlar. Padişah orada olunca, yavaş yavaş saray ve vezirler de ora-

ya taşınır. İstanbul gözden düşer. Durumu fark eden yeniçeriler 1703 yılında ayaklanır ve padişah tahttan indirilir.

Onun yerine III. Ahmet (1703-30) geçer. Yeni padişah Edirne'yi terk eder. Ancak, başlangıçta III. Ahmet bütün asi liderlerini önemli mevkilere getirerek onları taltif etmiş gibi yapar. Yeniçerilere de bol keseden cülus bahşişi dağıtır. Sonra isyanda elebaşı olan Karakaşî Mehmet'i Mekke'ye gönderirken yolda, yeniçeri ağasını üç tuğlu paşalık unvanı vermek için saraya çağırarak boğdurur. Ama yeni padişah isyana kalkan kim olursa olsun, bunlar içinde paşalar, ağalar ve yeniçeri, tespit ettirdiklerinin tamamını (yeniçerilerin II. Mahmut zamanında ortadan kaldırılması dışında en büyük temizlik harekâtıdır) boğdurup denize attırır. Padişah III. Ahmet'in yok ettiği kişi sayısı 14 bindir. Bundan sonra bir süre isyan etmeye kimse cesaret edemez.

III. Ahmet döneminin en meşhur yeri Sa'adabâd'dır. Babasının Fransa'da elçi olduğu sırada orada eğitim gören Çelebizade Said Mehmet Efendi'nin tavsiyesi ile padişah Paris'ten mimarlar çağırır. Versay Sarayı örnek alınarak yapılan bahçelerle Sa'adabâd bir cennet köşesi haline gelir. Sadrazam Damad İbrahim Paşa ise, oraya bir saray yaptırır. Saray bitince de padişahın katıldığı şenlikler düzenlenir. Ünlü Şair Nedim de meşhur *"Üç çifte kayık emre amade/Gidelim serv-i revanım yürü Sa'adabâd'a,"* şiiriyle bunu ölümsüzleştirir.

III. Ahmet döneminin diğer bir özelliği, minyatür şeklinde başlasa da resim sanatının imparatorluğa girmesidir. Dönemin en büyük ustası Levni Abdülcelil Çelebi'dir (1680-1732). Levni, Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde bulunan "Kebir Musavver Silsilenâme" adlı eserinde Osman Gazi'den başlayarak III. Ahmet'e kadar olan padişahların portrelerini yapar. Hem Lale Devri'nin hem de önceki devrin özelliklerini yansıtan eserler bırakır. Diğer önemli kişiler Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, İbrahim Müteferrika ve Çelebizade Said Mehmet Efendi'dir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi elçi olarak bulunduğu Paris'ten İstanbul'a dönünce padişah III. Ahmet'e sunduğu sefaretnamesinde Fransa'daki yaşam hakkında geniş bilgiler sunmuş ayrıca getirdiği kitaplarla bunları belgeleyerek Osmanlı sarayında Batı'ya duyulan ilgiyi artırmıştır. Ayrıca Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Paris'te resimle ilgilendiği ve kralın kabul sahnesi için ressamın atölyesinde modellik yaptığı da bilinmektedir. Nitekim dönemin ünlü ressa-

mı Charles Parrocel (1688-1752), "Elçi Mehmet Efendi'nin Tuileries'e Gelişi", "Türk Atlılarının Geçidi" ve "Türk Elçisinin Portresi" resimlerini yapmıştır.

İbrahim Müteferrika harp sırasında 1693 yılında esir alınarak İstanbul'a getirilir. Kendisi İslam dinini seçer. Fransızca, İtalyanca, Almanca, Latince ve Macarca bilirdi. Şeyhülislama başvurarak, Avrupa'da basılan İslamî kitaplarda çok hata yapıldığını ve İslam dininin yanlış öğrenilip anlaşıldığını, bunu önlemek içinde basım işlerinin İstanbul'da yapılmasının doğru olacağını ifade eder. Verilen fetva ile Çelebizade Said Mehmet Efendi ile birlikte ilk matbaayı kurarlar. İlk kitap 31 Ocak 1729'da basılır. *Arapça Sözlük.* Bunu Türkçe gramer kitabı ve Kâtip Çelebi'nin *Osmanlı Tarihi* takip eder. 1731 yılında İbrahim Müteferrika Sultan I. Mahmut'a "Ülke Politikası için Akılcı Temel Unsurlar" adlı basılı belgeyi gönderir. Orada şöyle yazar: *"Neden önceki dönemlerde zayıf olan Hıristiyan ülkeler Müslüman ülkelerin ordularını çağımızda kolaylıkla yenmektedirler? Çünkü Osmanlı Devleti şeriatla yönetilirken İngiltere, Hollanda ve hatta Amerika ve Uzak Doğu'ya yayılan Hıristiyan devletler parlamenter sistemi benimsedikleri gibi kanun ve kurallarda akılcılığı seçmişlerdir."*

1729 yılında çıkan yangın, 400 ev, 130 camiyi yakar ve 1.000 kişi yanarak ölür. Zevkü sefadan rahatsız olan ulemanın kışkırtması ve 28 Eylül 1730 Pazartesi günü, isyan için gizli toplantıları hamamda yaptığı için bazı tarihi kayıtlarda tellak diye bahsedilen, esasında bir denizci olan Patrona Halil'in başı çekmesi ile yeniçeriler ayaklanır. Padişah asilerin taleplerine çok direnemez ve Damat İbrahim Paşa'yı boğdurarak sarayın kapısından dışarı attırır. İsyancılar bununla yetinmez kılıç darbeleri ile paşayı parçalara bölerek köpeklere atarlar. Patrona Halil ele geçirdiği gücün verdiği hırsla talebini en uç noktaya götürür ve padişahın tahttan indirilmesini talep eder. Sonunda bunu da başarır. Üç gün sonra 1 Ekim Cuma günü padişah hallolur.

Yerine I. Mahmut (1730-54) geçer. II. Mustafa'nın oğlu ve III. Ahmet'in yeğeni olan yeni padişah çok iyi bir eğitim görmüştür. Özellikle III. Ahmet onun iyi yetişmesi için büyük gayret sarf etmiştir.

İsyan sırasında olağanüstü güzellikte olan Sa'adabâd'daki bütün saray ve konaklar yakılır yıkılır, bahçeler harabeye döner. Haliç'in etrafı tanınmaz hale gelir. Bu ara asilerden kaçan Şair Nedim ise damdan dü-

şerek ölür. Patrona Halil giderek azıtır. Yeni padişahtan kendisini yeniçeri ağası yapmasını ister. Yeni sultan belli etmez ama çok kararlıdır ve eşkıyanın mutlak surette canına okuyacaktır.

24 Kasım Salı gecesi Kırım Hanı'nın İstanbul'a yaptığı ziyaret nedeniyle verdiği ziyafet için Patrona Halil ve 20 yardakçısını saraya davet eder. Ziyafetin sonuna doğru padişah Kırım Hanı ile birlikte ayrılırlar. Kendilerinden emin olan eşkıya yemeğe ve içmeye devam ederken birden kapılar açılır. İçeri giren bostancılar başta Patrona Halil olmak üzere hepsini kıskıvrak yakalarlar ve boğazlarına geçirdikleri kementlerle boğarlar. Cesetleri aynen Damat İbrahim Paşa gibi sarayın kapısından dışarı atılır. Sabah olduğunda yerlerde sadece kan izleri vardır. Köpekler onların işlerini halletmiştir.

VI. BÖLÜM

Elçiler ve Sanatçılar

Avrupa'nın belli başlı merkezleri Paris ve Londra dahil hiçbir başşehirde 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl ortalarına kadar, İstanbul'da olduğu kadar elçi yoktur. Çünkü imparatorluk o dönemde Avrupa, Ortadoğu, Afrika, Karadeniz, Akdeniz ve Hint Okyanusu'na uzanan toprakları ile bir dünya devletidir. Sanki dünyanın gücü İstanbul'da toplanmıştır. Zenginlikten pay almak isteyen bütün ülkeler, gelişmeleri en yakından izlemek zorunluluğunu duydukları için elçilerini İstanbul'a gönderirler. Elçiler, diğer bütün ülkelerden farklı olmak üzere başkentin sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı içinde oldukları kadar imparatorluğun dış ilişkileri konusunda da etkilidirler.

17. yüzyılın sonlarına kadar, İstanbul'da elçilik aynı zamanda riskli makamlardır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiği her ülkenin elçisini derhal Yedikule'ye hapseder. Örneğin; Fransız elçileri altı, Venedik elçileri iki, Rus elçileri iki defa Yedikule'ye hapsedilmişlerdir. Ancak, her elçi savaş bitince sağ sağlim hapisten çıkar. İstisnası 1524 ve 1729 yıllarında idam edilen İran elçileridir. Elçilerin muhatapları esas itibariyle sadrazamlar olur. Padişahlar ise özel önem atfettikleri elçileri zaman zaman kabul ederlerdi.

İlk devamlı elçiliği Fransızlar 1535 yılında açarlar. Buna karşılık ilk Osmanlı elçisi III. Henri zamanında 1582 yılında Paris'e gönderilir. Zaman zaman geçici görevle bazı kişiler Batı ülkelerine gönderilir ama, bu kişilerin elçi sıfatı yoktur.

İstanbul'daki elçilikler genellikle Pera'da (bugünkü Beyoğlu) toplanmıştır. 18. yüzyılın ortalarına kadar, âdet olduğu gibi, elçilik binaları da ahşap olarak inşa edilmiştir. Bu binalara verilen isimler de, The British Palace, Palazzo di Venezia ve Palais de France şeklindedir. Buna göre Pera'nın küçük bir Avrupa şehrine benzediği anlaşılmaktadır.

Ancak, elçiliklerin önemli bir özelliği de, hepsinde hemen hemen bir saray etiketi uygulanmasıdır. Adeta, elçilik değil, sanki hepsi ayrı ayrı bir krallıktır. Tabii bu biraz da imparatorluğun güçlü veya zayıf olduğu dönemlere bağlıdır. Güçlü dönemlerde son derece alçak profil çizip göze batmamaya çalışan elçiler ve elçilikler, zayıf dönemlerde hepsi bir krallık olmanın dışında zaman zaman imparatorluğun kaderi ile ilgili kararların alındığı birer merkez haline gelirler. Kapitülasyonlar gereği her ülkenin vatandaşlarına kendi hukukları geçerli olduğu için, her elçilik bir taraftan da adaletin dağıtıldığı ve hukuki sorunların çözüldüğü makamlardır. Osmanlı kayıtlarına göre, yine bu dönemde Hollanda, İngiliz ve Fransız Elçiliklerinde çalışanların sayısı 50-100 arasında değişmektedir. Esas kalabalık olan Venedik Elçiliği'dir. Orada tam 140 kişi çalışmaktadır. İmparatorluk güçsüzleştikçe elçiliklerde çalışanların sayısında artış olur. Hatta bir ara Rus Elçiliğinde bu rakam 300'ü aşar.

Elçilerin İstanbul'daki davranışı diğer ülkelerdeki elçilere benzemez. Sanki her elçi, elçi değil, İstanbul içinde müstakil bir krallıktır. Hatta Fransız Elçisi daha ileri gider ve elçiliğe Fransa krallarının resimlerinin asılı durduğu taht odası bile yaptırır. İstanbul'daki elçilerin akşamları birbirlerine ziyaretleri ayrı bir tantana ve gösteri konusudur. Kendi aralarında tam bir saray protokolü uygularlar.

İstanbul'a tayin olan elçilerin İstanbul'a girişi de ayrı bir gösteriş konusudur. Polonya Elçisi asiller, papazlar, süvariler, hizmetçi ve korumalarla birlikte bando mızıka 1677 yılında İstanbul'a girdiğinde dönemin Sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa şöyle der : *"Elçi hazretleri adeta İstanbul'u ele geçirmek ister gibi küçük bir ordu ile gelmiş. Amma velâkin bu, Babıâli'nin eşiğini öpmeye bile yetmez."*(78)

17. yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en dostane ilişkide bulunduğu ülke Fransa'dır ve 1679 yılında XIV. Louis elçi olarak Kont de Guilleragues'i (Gabriel-Joseph de Lavergne 1628-1684) gönderir. Ancak, Fransa'nın fiili davranışı ise dostane ilişkilerle taban tabana zıttır ve hatta o sırada imparatorluğun başlıca düşmanı olan Venedik'ten bile beterdir. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın şu deyişi uzun yıllar unutulmaz: *"Fransızlar eski dostlarımızdır ama nedense biz onların hep bi-*

(78) Dimitri Kandemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Düşüşü*, s. 594

ze düşmanca davranışlarını görebiliyoruz."[79] Fransız korsanları imparatorluğun Kuzey Afrika kıyılarını sürekli yağmalarken, resmi Fransız donanması birçok Osmanlı adasını bombalayarak evleri, camileri tahrip eder ve yüzlerce kişinin de ölümüne sebep olur. Bunun yanında yeni elçinin Osmanlı savaş planlarını Malta'ya bildirdiğini öğrenen Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, elçiyi Yedikule'ye hapseder.

Elçilerin elçi gibi, daha doğrusu görevlerinin gereği gibi davranmasını sağlayan, yanlış hareket ettiklerinde onları cezalandıran Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana bozgunundan sonra idam edilmesi Fransa için bir şans olur. Osmanlılarla bozulan ilişkilerini düzeltmek isteyen XIV. Louis, Marki de Chateauneuf'ü (Charles de l'Aubespine 1580-1663) elçi olarak gönderir. Gerçekten de, kendisi de Osmanlı kıyafeti giyen elçi, büyük itibar görür. Peşine bu defa elçiliğe Charles de Ferriol (1652-1722) atanır. Sultan II. Mustafa (1695-1703) dostluğun bir nişanesi olarak 5 Ocak 1700 Cuma günü yeni elçiyi kabul edecektir. Ancak, kural gereği sultanın huzuruna silahla girilmesi yasaktır ve bunun istisnası yoktur. Önce sadrazamla yemek yiyen yeni elçi bütün ikazlara rağmen kılıcını çıkartmamakta ısrar eder. Halbuki padişah sırf XIV. Louis'ye verdiği itibarı göstermek için Edirne'den yeni gelmiştir ve birkaç metre ilerideki taht odasındadır. Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa *"Bizim elçimiz nasıl Fransız sarayının kurallarına göre davranıyorsa, Fransız elçisinin de bu sarayın kurallarına göre davranmak mecburiyeti vardır. Aksi kabul edilemez,"* der ve yeni elçi saraydan kovulur ve İstanbul'da kaldığı on yıl süre içinde asla saraya kabul edilmez.

Ferriol'dan sonra 1710 yılında elçi olan Vikont d'Andrezel'in ilk işi bu tatsızlığı gidermek ve ilişkileri düzeltmek olur. İlk ziyaretini sadrazama yapan Vikont bilahare Padişah III. Ahmet tarafından da kabul edilir. Böylece gerek Divan'da, gerekse sarayda büyük itibar sahibi olur ve Fransa tekrar imparatorluğun önemli müttefiki haline gelir. İstanbul'da yapılan bir seri toplantı ve görüşmeler sonucunda elçi, Osmanlılarla İran ve Rusya arasında sulh anlaşmasının imzalanmasına ön ayak olur. Bu dostluk uzun yıllar devam eder ve hatta 1736-39 yıllarında Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşta Fransa büyük destek verir.

(79) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 196.

Kont de Vergennes (Charles Gravier Vergennes 1717-1787) ise en dikkat çekici Fransız Elçisi olarak 1755 yılında İstanbul'a gelir. Padişah III. Osman (1754-57) tarafından aynı yıl kabul edilir. Osmanlı İmparatorluğu artık yavaş yavaş Batı'daki teknolojik gelişmenin gerisine düşmeye başlamıştır. O dönemde gerek imparatorluğun, gerekse Fransa'nın müşterek bir düşmanı vardır: Rusya. Elçi, sürekli olarak Rusya'ya savaş açılması için sarayı ikna etmeye çalışır. Ancak, bir Rus birliğinin Osmanlı bölgesine saldırıp katliam yapması üzerine 1768 yılında Rusya'ya savaş ilan edilir. Divana çağrılan Rus Elçisi büyük hakaret görür ve Yedikule'ye hapsedilir.

Fransız Elçisi Kont de Vergennes'in ilginç bir kişiliği vardır. 1771 yılında bu kez İsveç'e elçi olarak atanınca âşık olduğu bir Türk kızını da beraberinde götürür. Nitekim 1774 yılında XV. Louis ölünce, yerine geçen XVI. Louis onu dışişleri bakanı yapmak istediği zaman, en önemli sorun, o sırada evlendiği Türk kızıdır.(80) Ancak kral bu durumu görmezlikten gelir. Vergennes vefat ettiği tarihe kadar, yani 1787 yılına kadar Fransız Dışişleri Bakanı olarak kalır.

Savaş büyük bir felaketle sonuçlanır. Polonya; Avusturya, Prusya ve Rusya tarafından parçalanır. Suçlu olarak bulunan sadrazam azledilir ve Moldova Prensi idam edilir. O sırada Rus tahtında bulunan ve önemli reformları gerçekleştiren ve ordu ve donanmayı modernize eden Çariçe II. Katerina Mora'da yaşayan Rumları ayaklandırmak için Akdeniz'e oldukça güçlü bir donanma gönderir. Bu ara Çariçe'nin sevgilisi Kont Theodore Orlov ile kardeşi General Aleksi Orlov da donanmaya katılır ve filolardan birinin komutanı olur. Rumların, Rusların da desteği ile Türklere karşı katliama girişmesi Osmanlı ordu ve donanması tarafından bastırılır. Türk ve Rus donanmaları daha sonra iki defa karşı karşıya gelirler ve sonunda Osmanlı donanması büyük bir taktik hatası yaparak manevra imkânı olmayan Çeşme Limanı'na sığınır. O sırada açıkta bulunan Rus donanması limanın ağzını kapatarak 6 Temmuz 1770 Salı gecesi zamanının teknolojisine uygun olarak gönderdikleri ateş gemileri ile Osmanlı donanmasını yakarak yok ederler. Sadece bu savaşta insan olarak Osmanlının kaybı 8 bin, Rusların kaybı ise 130'dur. Çariçe, Çeşme adlı bir saray yaptırarak bunu sev-

(80) Antonia Fraser, *Marie Antoinette*, s. 148.

gilisi Theodore Orlov'a hediye eder. Kardeşi Kont Aleksi Orlov'a ise "Çemenski" yani Çeşmeli unvanını verir. İşin enteresan tarafı Kont Aleksi Orlov tarafından 1770 yılının 18 Haziran ile 17 Eylül tarihleri arasında düzenlenen 22 adet belgede, Osmanlı savaş gemilerinin özelliklerini gösteren çizimler ve savaş planları, Kont'un gemilere gönderdiği hücum emirleri vardır.

Daha sonra ise Rus donanması Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldığı için İstanbul ikinci defa tehlikeye düşer. Fırsatları iyi kullanan Rus ordusu da ayrıca Moldova ve Eflak'ı ele geçirir.

Fransız ve Avusturya Elçilerinin gayreti ile 1773 yılında Rusya ile savaş sona erdirilir. Ertesi yıl yeni Rus Elçisi Prens Nikolay Repnin (1734-1801) 600 kişilik maiyeti ile birlikte İstanbul'a adeta bir fatih edası ile giriş yapar. Halbuki daha 60 yıl önce, Çar Büyük Petro'nun elçisini altı ay süreyle kabul etmeyen ve hatta 1711 yılındaki savaş sırasında Yedikule'ye hapseden III. Ahmet'ten farklı olarak, I. Abdülhamit (1774-89) elçiyi hemen kabul eder.

Çariçe II. Katerina 1779'da doğan torununa Konstantin adını koyar. "Niyeti, Başkenti Konstantinople olan ve (Osmanlıları kovarak) yeniden kuracağı Bizans İmparatorluğu'nun başına geçirmektir."(81)

Bu ara Kırım da 1783 yılında Rus topraklarına katılınca, Karadeniz artık bir Osmanlı gölü olmaktan çıkar.

Çariçe II. Katerina ile 1711 yılındaki Prut Savaşı sonrasında sadrazam ve başkomutan Baltacı Mehmet Paşa arasında aşk ilişkisi olduğu rivayet edilen Çariçe I. Katerina çok kere birbirine karıştırılmaktadır. Asıl adı Martha Skavronskaya olan Çariçe I. Katerina esas itibariyle Litvanya'lı bir ailenin kızıdır. Belirli bir eğitim gördüğü ve en azından okuma yazma bildiği bilinmektedir. Prens Menshikov'un yanında çalışırken Bizim Deli Petro dediğimiz ancak bütün tarihçilerin Büyük Petro (Peter The Great) olarak andığı modern Rusya'nın temelini atan ve 1682-1725 yılları arasında hüküm süren çarın dikkatini çeker. Çar Petro onu çok beğenir. Kasım 1707 tarihinde gizlice evlenirler. Ancak, evlilik töreni aradan beş yıl geçince Şubat 1712 tarihinde yapılır. Büyük Petro 1725 yılında öldükten sonra Çariçe I. Katerina olarak tahta çıkar ve hükümdarlığı öldüğü 1727 yılında sona erer.

(81) Edvard Radzinsky, *Alexander II, The Last Great Tsar*, s. 19.

Prut olayının aslı şudur: Büyük Petro, Prut Savaşını kaybedince, sadrazamla görüşmek ve barış yapmak için Shafirov'u elçi olarak gönderir. Tarihi kayıtlar elçilik heyeti içinde Katerina'nın olmadığını göstermektedir. Yani Baltacı Mehmet Paşa ile Katerina hiçbir zaman karşılaşmamışlardır. Her ne kadar 5 Eylül 2004 tarihli *Hürriyet* gazetesinde Murat Bardakçı yazısında *"Katerina'nın Türk karargâhına yolladığı "hediyeler" tam yedi araba dolusuydu..."* demesine rağmen, Çar Büyük Petro'nun biyografisinde olay şöyle anlatılmaktadır:

"Rusya'da hikâyenin bir başka yönü daha vardır. Bir versiyonuna göre Catherina; kocasının haberi olmaksızın, diğerine göre Peter'in özel izni ile...kendi özel mücevherleri de dahil edilerek büyük bir miktarı... Sadrazam'a (Baltacı Mehmet Paşa'ya) verilmek üzere, çarın özgürlüğü için elçi Shafirov'a emir verdi.

"Geriye doğru bakınca, hikâyenin çok mübalağalı olduğu görülmektedir. Baltacı'ya söz verilen 150.000 ruble, ki çok büyük bir miktar olmasına rağmen, bu derece uygun şartlarla böyle barışın yapılması için yeterli değildi. Baltacı'nın başka nedenleri vardı. Önce o bir savaşçı değildi, ordu da artık savaşa devam etmeye gönüllü olmadığı gibi, o Avusturya ile yeni bir savaş ihtimali nedeniyle Rusya ile savaşın (bir an) önce sona erdirilmesinden (memnundu) yana idi."

"...Rüşvet olayının bir başka yönü daha vardı. Bu anlaşmadan memnun olmayan (o sıralar Osmanlı'ya sığınmış olan İsveç Kralı) XII. Charles bir taraftan paşayı padişaha şikâyet ederken, diğer taraftan ajanları İstanbul'da Baltacı'nın çar ve ordusunun kurtulması için çok büyük rüşvet aldığı dedikodusunu yayıyorlardı..."(82)

Bu tarihte sözünü ettiğimiz Çariçe II. Katerina (1762-96) doğmamıştı bile. Tarihçilerin tanımladığı gibi Büyük Katerina (Catherine The Great) 2 Mayıs 1729 Cuma günü Sofia Auguste Friederike adıyla, bir Alman Prensi Christian August of Anhalt-Zerbst'in kızı olarak dünyaya gelir. Damarlarında bir damla bile Rus kanı yoktur. Büyük Petro ile I. Katerina'nın kızı olan Çariçe I. Elizabeth (1741-61) onu tahtın vârisi yeğeni Peter ile evlendirir. 1761'de çar olan III. Peter bizzat Katerina'nın yönettiği bir saray darbesi ile 1762 yılında tahttan indirilir. Çariçe, 22

(82) Robert K. Massie, *Peter The Great: His Life and World*, s. 561-562.

Eylül 1762 Pazar günü büyük bir törenle taç giyer. 33 yaşında iken çariçe veya imparatoriçe olan II. Katerina (1762-96) 34 yıl süreyle kadar bütün Rusya'nın hükümdarı olur.

Çariçe II. Katerina bir Alman Prensesi olarak dünyaya gelmesine rağmen Rusçayı kısa zamanda öğrenir. Ortodoks dinini seçerek kendini tam bir Rus olarak kabul eder ve ettirir. Ana dili Almanca dışında iyi Fransızca da bildiği için Batı'daki bilim adamları ve sanatçılarla ilişkisini sürdürür.

Çariçe ilk ziyaretini 30 üyeli senatoya yapar. İlk sorusu şu olur: *"Rusya'da kaç şehir vardır?"* İlimler Akademisi Başkanı dahil kimse cevap veremez. Cebinden 5 ruble çıkarır, bir kâtibi kitapçıya göndererek bir harita aldırır. Hep beraber Rusya'da kaç şehir olduğunu sayarlar.

Çariçe başta üç hedef saptar: Genel refahın artırılması, eğitim ve sağlık. Önce toprakların en verimli nasıl kullanılabileceğini ürün çeşitleri itibariyle tespit ettirir. Bu tespite göre bir planlama yapılır. Önce, özellikle bazı toprak sahiplerini İngiltere'ye gönderir ve tarımla ilgili yeni teknikleri öğrenmelerini sağlar. Diğer taraftan da tarımda verimi artırmak için yurtdışından yeni makineler getirtir. Bölgelere göre ürün çeşitleri tespit edilir ve üretimin buna göre yapılmasına başlanır. Örneğin; Ukrayna'da tütün ve tahıl üretimi teşvik edilir. Pamuk üretiminin iki katına çıkarılması hedeflenir. Ayrıca hayvan neslinin iyileştirilmesi için gerekli tedbirler alınır. Ancak, istediği sonuca varmanın, özellikle geleneksel usulleri kırmanın kolay olmadığını görünce, Batı ülkelerindeki gazetelere ilan vererek tarımsal üretim konusunda yetişkin kişileri; onlara ev, yeterli büyüklükte tarla, tohum ve hayvan vereceğini ve 30 yıla kadar vergi bağışıklığı sağlayacağını duyurarak Rusya'ya davet eder. Sadece tarımsal üretim konusunda değil, diğer üretim dallarında yetişmiş kişi ve sanatkârlar Rusya'ya akın eder.

Toprağın yapısını madenler açısından da inceletir. Özellikle Sibirya'da zengin maden yatakları tespit edilince hemen bir madencilik enstitüsü kurulur. Moğolistan sınırında zengin gümüş madenlerinin bulunması çariçeyi mutlu kılar. Ama o, esas gelişmenin sanayileşmeden ve serbest ticaretten geçtiğine inanır. Tekstil, deri, mutfak eşyası ve mobilya üretimi önemli ölçüde artar. İngiltere'den gelen ve çok yüksek ücret vererek istihdam ettiği Amiral Knowles'dan, savaş gemileri yapmasını ve yeni limanların yanında eskilerinin de modernizasyonunu ister.

İngiltere'ye barometre, termometre ve gözlük yapımını öğrenmesi için öğrenci gönderir. Rusya'da termometre imalatı başlayınca, sarayın bütün odalarına termometre konur. Almanya, Avusturya ve Fransa'dan getirttiği uzmanlar, kaliteli porselen ve halı üretimi için modern metotları öğretirler. Bugün bile değerli olan porselen üretimi, ondan sonra başlar.

Rusya'nın klasik ihraç ürünleri vardır. İngiltere ile yapılan özel anlaşma ise ihracata çeşitli sınırlamalar getirmektedir. İlk iş olarak bu anlaşmayı ortadan kaldırır. Serbest ticaret esas olmak üzere İspanya, Portekiz, Danimarka, Sicilya ve Fransa ile yeni anlaşmalar imzalanır. İhracat hemen üç misli artar.

Çariçe 1764 yılında Rusya'yı 15 bölgeye ayırır. Büyüklüklerine göre sıralama yapar. Daha çok rüşvet alarak geçinen bütün valileri görevden alır. Yerine dolgun maaşlı valiler atar. Her validen bölgenin haritasının çıkarılmasını, nüfusunun tespitini, bölgenin ekonomik yapısı ile ilgili detaylı rapor ister. Bütün yollar ve köprüler için durum tespiti, onarıma ihtiyacı olanlara derhal başlanmasını, yeni yollar yapılmasını emreder. Bununla ilgili olarak da ödenek gönderir. Hapishanelerin ve öksüz yuvalarının durumu hakkında ayrıca rapor ister. Bu birinci reform hareketidir.

Çariçenin Avrupa'da büyümüş olması Rusya için büyük şans olur. Çünkü o sanat eserleri ve sanatçılarla da yakından ilgilidir. Tahta geçeli henüz bir yıl olmuştur.

"1763 yılında Berlin'deki Polonyalı bir sanat eserleri satıcısında 225 resimlik bir koleksiyonun Prusya Kralı II. Frederik'e satılmak istendiğini öğrenir. Prusya Kralı o sırada maddi açıdan müsait değildir... Koleksiyonun tümünü Çariçe Katerina satın alır. Bugün bu eserler St. Petesburg'daki Hermitage Müzesi'de sergilenmektedir. Ancak çariçe bunlarla yetinmez. Elçilere ve temsilcilerine satılmak istenen sanat eserleri konusunda dikkatli olmaları emrini verir... Nitekim Polonya Dışişleri Bakanı Kont von Brühl'ün koleksiyonu 180 bin rubleye satın alınarak Rusya'ya gönderilir. Bunlar içinde dört Rembrandt, bir Caravaggio ve beş Rubens vardır. Sonraki çeyrek asır içinde Fransa, Hollanda ve İngiltere'den toplanan eserler Rusya'ya gönderilmeye devam eder."[83]

(83) Robert K. Massie, *Catherine the Great, Portrait of a Woman*, s. 519, 520.

• • •

Bugün her biri paha biçilmez olan eserlerin yüzlercesi Rusya'da bir araya getirilmiş olur.

Çariçe her konuda çok dikkatlidir. Sabah yedide kalktıktan sonra ilk iş olarak o gün başkente gelip gidenlerle ilgili raporları inceler. Çünkü başkentin nüfusunu dengede tutulması ve gereksiz göçlerle dengenin bozulmaması onun için çok önemlidir. İkinci baktığı ise bölgelerden gelen raporlardır. Tek tek okur ve kayıtlara alarak takip eder.

On yıl sonra, bölgelerde yapılan çalışmalardan oldukça iyi sonuç alınmıştır ama istenilen düzeyde değildir. Esas sakıncanın her bölgenin çok büyük olmasından kaynakladığı tespit edilir. Bunun üzerine ikinci reform hareketine başlar. "Bölgelerin Yönetimine Ait Temel Kanun" çıkarılır. Rusya 42 bölgeye bölünür. Her bölgede yeni okullar, hastaneler ve adliye binaları yapılır. Bazı işlerin yönetimi bölgede kurulan mahalli komitelere bırakılır. Şehir içi yolları ve şehirlerin modern binalarla donatılmasına (ki bunlardan bugün çok büyük kısmı ayaktadır) St. Petersburg örnek olur. Sık sık çıkan yangınlar nedeniyle ahşap bina yapımı terk edilerek taş binalar ve saraylar yapımına başlanır. Çariçe bununla da yetinmez tüm projelerini görüp yakından izlediği birçok yeni şehir kurdurur.

Eğitim konusu gündeminin ilk sırasındadır. Büyük Petro zamanında özellikle subay yetiştirilmesi için okullar açılmıştır ama son derece yetersizdir. Durumu bizzat kendi inceler ve eğitimin devlet sorunu olduğuna ve 6-7 yaşlarından itibaren kız-erkek çocuklarının ayırım yapılmadan parasız okumalarını sağlar. Okuma yazmanın dışında kişilik geliştirici hususları da kapsaması gerektiğine karar verir. Ülkenin her tarafında, özellikle İngiliz ve Avusturyalı uzmanlardan da yararlanılarak ilk, orta ve yüksek dereceli okullar açılır. Yapılan plana göre iki öğretmenli ilkokullar her şehirde, altı öğretmenli ortaokullar her bölgede açılacaktır. Üniversitelerde ise yabancı dil ve Latince eğitimi zorunlu hale getirilir. 1792 yılına gelindiğinde hemen hemen her şehirde ilkokul, 25 bölgede de ortaokullar kurulmuş olur. Ayrıca üniversite eğitimi için Leibzig, Cambridge ve Oxford'a öğrenci gönderilir.

Sağlık konusunda yapılan ilk inceleme göstermiştir ki, her ailenin en az 10 çocuğu doğmakta ve fakat bunlardan en çok ikisi hayatta kalmaktadır. Ölümlerin önemli bir kısmının ise dönemin veba dışında en büyük

salgın hastalığı olan suçiçeğinden kaynakladığı bilinir. O sırada Rusya'ya, Dr. Thomas Dimsdale tarafından suçiçeğini önlemek için yeni bir metot (esasında aşı) bulunduğu haberi gelir. Çariçe, Dr. Thomas Dimsdale'i Rusya'ya davet eder. Metot o kadar yenidir ki, kimse kendi üzerinde denenmesini kabul etmez. Bunun üzerine çariçe bütün itirazlara rağmen Dr. Dimsdale'in hazırladığı ilk aşının her iki koluna olmak üzere kendisine yapılmasını ister. Aşının etkisiyle kısa bir süre ateşi yükselir ve hastalanır. 12 gün sonra ise tamamen iyileşir. Ancak, çevre aşı konusunda direnir. Bunun üzerine ikinci aşıyı oğlu Paul'e yaptırır. Sonra yaygın aşı uygulaması yapmak amacıyla bir hastane kurdurur. Tıbbiyeden mezun olan doktorlar ülkenin her tarafına gönderilmeye başlanır ve her bölgede hastane açılır. En yüksek çocuk ölümü olan Rusya % 18,4'le 1796 yılında üçüncü sıraya düşer. Bu sırada Londra'da bu oran % 32, Berlin'de ise % 27,6'dır.

Cinsel hastalıkların yaygın olduğu gören çariçe, St. Petesburg'ta sadece bu amaçla bir hastane açtırır. İnsanların kimliklerinin öğrenilmesi endişesi ile hastaneye gitmekten kaçındığı fark eden Çariçe, buraya müracaat eden hastalara isim sorulmasını yasaklar. Ayrıca öksüzlerin barınmaları için beş katlı bir bina ayrılır. Çocuklarını buraya bırakmak isteyen annelerin yapacağı tek şey, zile basmak ve çocuğun ismini söylemekten ibarettir. Bundan sonra çocuğun büyüyene kadar bakımı devlete aittir. Sonra her bölgede birer öksüzler yurdu açılır.

Çariçe II. Katerina ile ilgili olarak, gerçek olarak kayıtlara geçmiş bir olay bize onu biraz daha yakından tanıtmaktadır ve neden ona Büyük Katerina dendiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Çariçenin eski sevgilisi Prens Potemkin Osmanlı'dan alınan Kırım'da ve özellikle Sivastopol'da büyük imar hareketine girişir. Şehirler adeta baştan aşağı yenilenir. Birbirlerine yeni yollarla bağlanır. Aynı zamanda vali de olan prens, yaptıklarını imparatoriçeye göstermek üzere kendisini ısrarla Kırım'a davet eder. Bu fırsat 1787 yılında çıkar. Büyük bir heyetle yola çıkan çariçe birkaç ay sonra Sivastopol'a varır. Çariçe, bu seyahatte kendisine refakat eden Fransız Elçisi Kont Philippe de Segur ile Avusturyalı Mareşal Prens de Ligne'nin, akşam yemeği sırasında aralarında geçen bir konu üzerine güldüklerini fark eder. Neye güldüklerini sorar. De Ligne anlatır:

"Dün Kont Segur'la çarşıyı dolaşırken üç peçeli Müslüman hanım gör-

dük. Peçenin altında nasıl oldukları konusunda merakımızı yenemeyince kendilerini izledik. İleride evlerinin bahçesine girince peçelerini açtılar. O kadar çirkindiler ki, 'Muhammed'in neden onların yüzlerini kapadığını anladık,' der.

"Çariçenin kaşları çatılır ve buz gibi bir sesle, 'Baylar bu büyük bir kabalık ve kötü bir örnek. Sizler, benim tarafımdan fethedilmiş bile olsa bu insanların yaşadığı topraklardasınız. Onların dinlerine, âdetlerine ve kanunlarına uymak ve saygı göstermek zorundasınız. Bir daha kim tarafından tekrar edilirse edilsin, tarafımdan en şiddetli şekilde cezalandırılacaktır,' der. İki suçlu diz çökerek özür dilerler. Çariçe ise onların yüzlerine bile bakmadan büyük bir kızgınlıkla masayı terk eder."(84)

Çariçe Büyük Katerina'nın hükümdarlığı süresince Osmanlı tahtına sırayla üç padişah çıkar. Bunlardan ilki III. Mustafa'dır (1757-74). 27 yıllık mahpus hayatından sonra tahta geçtiğinde 40 yaşındadır. Astroloji özel merakı olan III. Mustafa bilim ve sanatı destekleyen açık fikirli bir hükümdar olarak bilinir. Diğerleri ise I. Abdülhamit (1774-88) ve III. Selim'dir (1788-1807). Rusya bir taraftan hızla modernleşirken, Osmanlı padişahları ile Osmanlı ordusu arasındaki kavga bütün şiddeti ile devam eder. Rusya'da yapılanların çok azını gerçekleştirmek isteyen III. Selim ise kellesini kaybeder.

1716 yılında İstanbul'a elçi olarak gönderilen İngiliz Elçisi Edward Wortley Montagu eşi Lady Mary Montagu'yu da beraberinde getirir. İki yıl kadar İstanbul'da kalırlar. Esasında Lady Montagu aynı zamanda yazar ve çok iyi bir İngiliz şairi olan Alexander Pope'un arkadaşıdır. Çok girişken bir kişiliği vardır. İstanbul ona çok enteresan gelir. Yaşam tarzı dahil her şeyle ilgilenir. Hatta inat eder ve kısa zamanda Türkçe öğrenir. Alexander Pope'a yazdığı bir mektupta Latin harfleri ile şöyle yazar:

"Benseny chok than severim
Senin benden haberin yok"

Yine Alexander Pope yazdığı bir mektupta şöyle der: *"Türkiye'de sanki iki dil konuşulmaktadır. Halkın Türkçesi, sarayda ya da toplumun*

(84) Henri Troyat, *Catherine The Great*, s. 195.

yüksek katlarında konuşulan dilden bambaşkadır. Çünkü yüksek sınıflar konuşmalarına o kadar Arapça ve Farsça karıştırıyorlar ki, onlarınkine başka dil bile denilebilir."(85)

Lady Mary öteki elçilerin eşleri gibi devlet törenlerini ya da pek yakışıklı bulduğu Üçüncü Ahmet'in cuma namazına gidişini seyretmekle kalmaz. Türk kadını kılığına girip yaşmak takarak İstanbul'da sabahtan akşama kadar gezer.

İstanbul'da sadece 14 ay yani Haziran 1718'e kadar kalan Lady Montagu esas ününü ölümünden bir yıl sonra, 1763'te yayınlanan ve o günün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hayatı anlatan 52 adet *Türkiye Mektupları*'na borçludur.

İmparatorluğun gücü azaldıkça elçilerin gücü artmaya başlar. O kadar ki, Fransız ve Avusturya Elçileri, gündüz olduğu gibi, talep ettiklerinde gecenin ilerlemiş saatlerinde bile sadrazamla görüşme yaparlar. XVI. Louis İstanbul'a elçi olarak eski Yunan medeniyetinin bir hayranı olan Kont Choiseul-Gouffier'i (1752-1819) 1784 yılında gönderir. Elçi, bu konuda daha önce yazdığı yazıların kendisine ait olmadığına dair saraya teminat verir. Nitekim, yeni elçi Osmanlı ordusunun modernizasyonu için Fransa'dan uzmanlar getirir. Bir yıl önce kurulan Askeri Mühendishane'de Fransız hocalar ders vermeye başlar. Hatta kaptanıderya bu derslere iştirak eder. Yeni elçi büyük başarı kazanır ve itibar görür. Ama diğer taraftan elçi, ulemaya yaklaşık 80 bin duka altın rüşvet vererek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya 17 Ağustos 1787 tarihinde savaş ilan etmesini sağlar. Altı ay sonra Avusturya da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan eder. Savaş devam ederken Fransız İhtilali olur. Savaşın sona erdiği 1792 yılında Osmanlı kayıpları müthiştir ve hatta Rus ordusu İstanbul yakınlarına kadar gelir. Ertesi yıl elçilikteki antika ve gümüşleri yanına alarak İstanbul'u terk eden elçi, ne gariptir ki St. Petersburg'a (Rusya'ya) gider ve orada İmparatorluk Kütüphanesi Direktörü ve Güzel Sanatlar Akademisi Başkanı olur.

16, 17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı kıyafetleri, yaşam tarzı, şehir hayatı ile ilgili belge ve bilgiler genellikle yabancı elçiliklerde bulunan yazarlar tarafından yazılmış ve sanatçılar tarafından resmedilmiştir. Özellikle

(85) Prof. Dr. Mîna Urgan, *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, II. Cilt, s. 122.

son on yıl içinde yapılan araştırmalar sonucunda yayınlanan eserlerde bu konuda oldukça zengin bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlar içinde dikkat çekenlerin başında ressam Jean-Baptiste Vanmour (1671-1737) gelir. 1699 yılında 28 yaşında iken İstanbul'a gelen Van Mour'u davet eden Fransız elçisi Ferriol'dur. Çok sevdiği İstanbul'da 1737 yılında ölene kadar kalır. Elçi ile birlikte katıldığı kabullerde sultanın ve sadrazamların giyimlerini ve ayrıca yeniçerileri ve elçiliklerde çalışanları resmeder ve hatta sipariş üzerine Hollanda elçisi için bir albüm hazırlar. Bu resimler halen Rijksmuseum'dadır. Yine Kont Ferriol'ün talebi üzerine; haremağalarını, hareme eşya götüren Yahudi kadınlarını, Ortodoks Patriğini, İstanbul'da yaşayan Bulgar, Arnavut, Rum, Romen, İranlı ve Arapları orijinal kıyafetleri ile resmeder. Biri İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde, diğeri Amsterdam Rijksmuseum'da bulunan Sultan III. Ahmet portreleri en önemli eserleridir. Halen Londra, Fine Art Society'de bulunan "III. Ahmet'in Av Eğlencesi" tablosu da diğer ünlü bir eseridir.

Conrad Sparre (1680-1744) ve Hans Gyllenskiepp (1678-1738) İstanbul'a gelen İsveçli sanatçılardır. Özellikle Sparre'nın bugün Uppsala Müzesi'nde bulunan cuma namazına giderken at üzerindeki III. Ahmet portresi dikkate değer bir eserdir.

Diğer bir Fransız Elçisi de Vergennes ise Maltalı ressam Antoine de Favray'ı (1706-92) uzun süre elçilikte ağırlayarak İstanbul resimleri yapmasına ön ayak olur. Bunlar arasında Kaptanpaşa kalyonunun kente girişi dolayısıyla deniz üzerinde yapılan karşılamayı gösteren tablosu çok ünlüdür. Sanatçı, ayrıca elçilerin huzura kabulünü ve kentteki azınlıkların yaşantısını yansıtan birçok resim yapmıştır.

İtalya'da eğitim görmüş Ermeni asıllı ve III. Mustafa ve I. Abdülhamit'in saray ressamı olan Rafael ve oğlu Menasî iki önemli isimdir. Esasında her ikisi de Osmanlı ressamıdır. Rafael'in ölüm tarihi 1780 olarak bilinmektedir. Genellikle sanat kitaplarında Türk resminin başlangıç tarihi olarak 1795 Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn'un kuruluşu ve askeri çizimlere ve dolayısıyla bazı sanatçıların resim yapmaya başlaması esas alınır. Halbuki Rafael ve oğlunun 1757'den itibaren resim yapmaya başladıkları anlaşılmaktadır.[86] Örnek vermek gerekirse, İstanbul

(86) Selmin Kangal, *The Sultan's Portrait*, s. 383, 427, 428.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan biri kâğıt diğeri tuval üzerine olan usta işi iki resim, Sultan III. Mustafa ve Sultan I. Abdülhamit'in portresi, ikisi de tuval üzerine yağlıboya portrelerdir. Yine Rafael'in III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'ın portresi olağanüstüdür ve o da halen Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir.

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başlarında birçok Batılı ressam İstanbul'a gelerek, Osmanlı yaşamı ile ilgili resimler yaparlar. Bunlar arasında Jean-Babtiste Hillair (1753-1822) ve Louis-François Cassas'ı (1756-1827) sayabiliriz.

Napoléon Bonaparte tarafından İstanbul'a gönderilen Antoine Ignace Melling (1763-1831) kısa zamanda ün kazanır, resim ve desen dersleri vermeye başlar. İmparatoriçe Josephine'in de ressamı olan Melling, İstanbul'da III. Selim ve kız kardeşi Hatice Sultan'ın da mimarı olur ve Defterdarburnu'ndaki sarayını ve bahçelerini düzenler. Melling'in desenleri Paris'te basılan bir albümde toplanır. Bu albüm 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başındaki İstanbul hayatını göstermesi bakımından önemlidir.

İngiliz Elçisi Sir Robert Ainsle'de, 1776'dan 1792'ye kadar İstanbul'da yaşayan ressam Luigi Mayer'e, İstanbul ve Boğaziçi resimleri yaptırır. Yine İngiliz Elçisi ile İstanbul'a gelen Jean-Etienne Liotard (1702-89) İstanbul'da beş yıl kalır. Osmanlı kadınlarının kıyafetlerini ve günlük yaşantılarını resimler. Hazırladığı desenlerden pek çok gravür yapılmıştır.

İstanbul'la ilgili çok sayıda eser bırakan ve günümüze eserlerinin birçoğu intikal eden diğer bir ressam Amadeo Preziosi'dir (1816-82). Ondan kalan eserler zamanın İstanbul'u hakkında belgesel niteliktedir. Yağlıboya eserlerinin yanında, birçok suluboya İstanbul resmi; İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde, Deniz Müzesi'nde, Topkapı Sarayı'nda ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Çok kere müzayedelerde Preziosi resmine rastlamak hâlâ mümkündür. Yeşilköy'de bir av kazasında yaralanarak ölen Preziosi'nin mezarı Yeşilköy'deki San Stefano Katolik Mezarlığı'ndadır.

İvan Konstantinoviç Ayvazovski (1817-1900), ilk defa Abdülmecit devrinde İstanbul'a gelmiş ve padişaha bir resmini hediye etmiştir. Abdülaziz döneminde birçok defa İstanbul'u ziyaret eden sanatçı İstanbul'la ilgili pek çok resim yapmıştır. Eserleri bugün daha çok

Dolmabahçe Sarayı, Küçüksu Kasrı, Askeri ve Deniz Müzesi, Şale Köşkü, Çankaya Köşkü'nde bulunmaktadır.

Felix François Georges Philbert Ziem (1821-1911), Dijon Mimarlık Okulu'nda eğitim görmüş ressam ve mimardır. Ziem ilk defa 1848 ve daha sonra 1856'da İstanbul'a gelmiştir. Sanatçının Paris'teki atölyesinde Haliç'i, Boğaz'da kayıkları, kır eğlencelerini ve haremi gösteren tabloları genellikle büyük boyutludur. Bu resimlerin çoğu yabancı müzelerdedir.

Fransız ressam Germain-Fabius Brest (1823-1900), 1855 yılında İstanbul'a gelmiş ve dört yıl süreyle İstanbul ve imparatorluğun çeşitli yörelerini gezerek resim yapmıştır. "Boğaziçi Kıyısı", "İstanbul Surları" ve özellikle Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan "İstanbul Manzarası" isimli eseri olağanüstü bir ustalığı yansıtır.

Jean-Léon Gérôme'un (1824-1904) Türk resmi açısından iki büyük önemi vardır. Bunlardan ilki, Paris'e eğitim için giden Osman Hamdi Bey, Şeker Ahmet Paşa ve Halil Paşa onun atölyesinde eğitim görürler. İkincisi 1875 ve 1879 yıllarında İstanbul'a gelen sanatçı İstanbul ve yaşamı ile ilgili birçok resim yapar. "Köşkte Harem Kadınları", "Haremde Yıkanan Kadınlar" ve "Sultan ve Muhafız" en ünlü eserlerinden birkaçıdır.

Lyon'da doğan ve Paris'te eğitim gören Pierre Désiré Guillemet (1827-78) Abdülaziz'in portresini yapmak üzere İstanbul'a çağrılmıştır. Eşi ile birlikte önce bir resim okulu, 1874 yılında ise bir resim akademisi kurar. Sultan tarafından Dolmabahçe Sarayı'nın fresklerini de yapmakla görevlendirilen sanatçı Türk resim sanatı ve eğitimine büyük katkı yapar. Halen Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan iki adet "Saraylı Kadın" portreleri olağanüstüdür. 1878 yılında tifoya yakalanıp ölen sanatçı Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'na gömülür.

Polonyalı ressam Stanislaw Chlebowski (1835-84) hem sultanın portresini yapar ve hem de İstanbul yaşamı ile ilgili önemli eserler bırakır. Özellikle Chlebowski'nin Lviv Art Gallery'de olan 1867 tarihli tablosu çok ünlüdür. 23 × 38,8 cm ebadındaki bu yağlıboya tabloda Sultanahmet Camii'nin önünde, en önde Abdülaziz olmak üzere Osmanlı padişahlarının hemen hemen tamamı yer almaktadır.

İtalyan ressam Leonardo de Mango (1843-1930), 1883 yılında İstanbul'a gelir. Daha çok Fener, Eyüp, Göksu, Adalar ve Boğaziçi ile

ilgili resimler yapmıştır. Müşterileri de genellikle Beyoğlu'nda yaşayan Avrupalılar olmuştur. 1930 yılında İstanbul'da ölen sanatçının birçok eseri bugün yurtiçi ve dışındaki koleksiyonlardadır.

İstanbul'a gelen ünlü ressamların başında Fausto Zonaro'yu (1854-1929) anmak gerekmektedir. Abdülaziz ve II. Abdülhamit döneminde İstanbul'da yaşayan Fausto Zonaro'nun eserlerinin çok önemli bir kısmı günümüze intikal etmiştir. 1891 yılında eşi ile birlikte İstanbul'a gelen Zonaro şehrin birçok yerine sehpasını kurarak resim yapmaya başlar. 1896 yılında yaptığı "Ertuğrul Alayı" resmi II. Abdülhamit tarafından alınır. Kendisine Boğaziçi'nde bir köşk ve atölye verilen Zonaro'ya, aynı yıl "Ressam-ı Hazret-i Şehriyari" unvanı verilir. İstanbul'a geldikten sonra binden fazla tablo yaptığı bilinmektedir. Fausto Zonaro'nun Yapı Kredi Bankası Sanat Galerisinde 2003 yılında açılan retrospektif sergisindeki tablolar hem portrelerle ve hem de İstanbul'daki yaşamı konu alan çeşitli peyzajlarla önemli birer belge niteliğindedir. Ayrıca baş eserlerinden biri de 190 × 140 cm boyutlarında, yaşadığı sürece bir türlü satmaya kıyamadığı "İnci Dizen Kız" portresidir.

Salvatore Valéri (1856-1946), İtalya'da doğan ve San Luca Akademisi'ni bitiren sanatçı 1880'lerin başında İstanbul'a gelmiştir. Sanayi-i Nefise'ye, yağlıboya hocası olarak atanan Valéri 1915 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. II. Abdülhamit'in oğullarının da resim hocası olan sanatçı resimlerinde "Saka", "Çingene Kadın", "Gitar Çalan Adam" ve "Arap Kızı" gibi İstanbul tiplerini büyük bir titizlikle işlemiştir.

Müzik alanında ise ilk akla İtalyan Guisseppe Donizetti veya Donizetti Paşa (1788-1856) gelmektedir. Onun sayesinde Osmanlı batı müziği ile tanışmış olur. Ölünce yerini Guatelli doldurur ve onun da halefi 1909 yılına kadar İspanyol asıllı d'Arenda olur.

Askeri Islahat

İstanbul'da, ne gariptir ki, çeşitli ülkeler ve dinler birbirleriyle mücadele ederler ama, esas kavga padişahlarla ordusu arasında olur. Daha doğrusu İstanbul; padişahlarla, onları korumakla görevli yeniçerilerin çatıştığı ve zaman zaman birbirini boğazladığı bir alandır. Osmanlı'nın İstanbul serüveninin içinde güçle kanın yoğrulmasında yeniçerilerin payı büyüktür.

İstanbul'da konuşlandırılan yeniçeri ocağı Osmanlı'nın esas askeri gücüdür. Yeniçeri teşkilatında 100 kişinin bulunduğu her birim "orta" olarak isimlendirilirdi. Toplam 196 orta ve ayırımı sağlamak için de her ortanın ayrı bir bayrağı vardı. Mavi üniforma giyerlerdi. 61, 62 ve 63. ortalar padişahın özel koruma gücüydü. Bunlara solak denirdi. Yeniçeriler aynı zamanda başşehrin polisi, yangın gözcüsü ve gümrük memurları idiler. Her gün İstanbul'a gelenleri kontrol ederler ve akşamları şehri terk edip terk etmediklerine bakarlardı. Çünkü, başşehrin nüfusunun dengede tutulması ve gerekli göçün önlenmesi padişah buyruğudur.

Yeniçeri barakaları Süleymaniye ile Haliç arasına yayılırdı. Burası Etmeydanı'dır. Çünkü bu bölgede saray, Babıâli, camiler, Patrikliğe ait binalar vardır. Yeniçerilerin başı yeniçeri ağasıdır. Kanuni döneminde, yeniçeri ocağı, Avrupa'nın en güçlü ordusudur. O dönemde silahları, kuşamları, disiplini ve savaşa hazırlıklıları ile yine Avrupa'da en çok korkulan güçtür. Yeniçerilerin yaşadıkları mekân yine o dönemde bir ordu için çok konforlu ve özellikle yeniçeri ağasının sarayı oldukça görkemlidir. Yeniçeri aylıkları her üç ayda bir ilk salı günü ödenirdi. Bunun için yapılan törende, her orta sadrazamın eteğini öperek deri çıkınlar içinde aylıklarını alırlardı. Yeni bir padişah tahta geçince ayrıca cülus bahşişi dağıtılırdı. Velhasıl, yeniçeriler, 16. yüzyılda, en iyi eğitim gören ve en iyi beslenen dünyanın en büyük gücüdür.

Yeniçeri kaynağı ise, batı bölgelerinden toplanan devşirme denen ve esas itibariyle Hıristiyan ailelerinin çocuklarıdır. Ancak, 1582 yılında III. Murat yeniçeriler arasına zamanının gösteri dünyasından güreşçi, akrobat gibi kişilerin alınmasını emredince bozulma başlar ve hızlanır.

1530 yılında 27 bin olan yeniçeri sayısı, 1601'de 48 bine çıkar. IV. Murat ve Köprülü Mehmet Paşa bu sayıyı azaltır. Ancak bu sayı 1776'da 43 bine, 1800 de 55 bine ve 1810'da 110 bine çıkar.

İlk yeniçeri isyanı I. Selim, yani Yavuz Sultan Selim zamanında İran seferi sırasında başladı. Eleşkird'e yakın Karasakallı adlı konağa gelindiğinde yeniçeriler daha ileri gitmek istemediklerini söylerler. Hatta askerler Selim'in çadırına ok ve kurşun atma cesaretini dahi gösterirler. Bunun üzerine çadırdan çıkıp atına binen Selim askere kısa ama etkili bir konuşma yapar ve böylece askerleri yatıştırır.

"Ey asker kıyafetli korkaklar; çoluğunu, çocuğunu, savaş yerini karısının kucağını yeğ tutanlarınız varsa geri dönsünler!... Ben buraya geri dönmek için gelmedim. Bu zorlukların çekileceğini tahta çıktığım zaman söylemiştim. Şimdi niçin itaat etmiyorsunuz? Siz harbe girmezseniz, ben yalnız başıma girerim!"

Bu hitap karşısında asker heyecana gelir ve yoluna devam eder. Daha sonra da Kahire seferinde padişahı İstanbul'a dönmeye zorlarlar. Ama daha sonra padişahın isyancıları cezalandırması pek şiddetli olur.

II. Osman ise 1622 yılında yeniçeriler tarafından katledilir. IV. Murat'ın tahta geçtiği sırada yani 1623 yılında İstanbul'un tek hâkimi yeniçerilerdir. Padişaha karşı çıkarak isyan ederler. Ancak, birçok vezirini feda eden padişah canını kurtarır. Önce yeniçerilerle ilişkisi olduğunu tespit ettiklerini teker teker ve sonra sadece elebaşlarını değil, kendisine uzaktan yakından karşı çıkanların tamamını acımasızca yok eder. 1632 yılı geldiğinde artık devletin tek hâkimi IV. Murat'dır ve karşısına çıkacak kimse kalmamıştır. Hatta IV. Murat, Osmanlı tarihinde bir ilke de imzasını atar ve 1634 yılında Şeyhülislam Ahizade Mehmet Hüseyin'i idam ettirir. Yeniçeri teröründen kurtulan İstanbul, daha beterine yani padişahın terörüne teslim olur. Kahve, tütün ve içki yasaklanır. Padişah korkusu İstanbul'un üzerine bir kâbus gibi çöker. Padişahın ve kolluk güçlerinin günün hangi saatinde ortaya çıkacağı bilinmemektedir. Bu dönemde binlerce kişi suçlu, suçsuz idam edilir. O dönemde halk arasında söylenen bir türkü durumun tam aynasıdır:

Osmanlıda eşkıya bindi,
Şimdi bire indi.
Ve hepsini ortadan kaldıran
Hepsinden daha korkunç şimdi.

İstanbul'un başında yeniçerilerin dışında iki bela daha vardır. Birincisi yangınlardır. Sık sık çıkan yangınlar İstanbul'u silip süpürür. Örneğin, Ağustos 1633 sonlarında Cibali'de çıkan yangın İstanbul'un 1/5'ni, Ekim 1644'te çıkan yangın Langa, Kumkapı, Yenikapı semlerinin tamamını ve Kadırga Limanı ve etrafını; Kasım 1652'de çıkan yangın Bedesteni, Mahmutpaşa Çarşısı, Kadırga ve Gedikpaşa'yı; Temmuz 1660'da çıkan yangın ise cami, medrese, ev, han ve dükkân 80.000 binayı; 1688 yılında çıkan yangın 1.500 ev ve 500 dükkânı; Temmuz 1715'te çıkan yangın Kumkapı ve eski Nişanca semtlerinin tamamını yok eder ve saray yakınlarında 1755 yılında çıkan yangın ise kuzey rüzgârının da etkisiyle hızla yayılır ve Ayasofya'nın damındaki kurşunlarını bile eritir. Bu yangında kurtarma işlerini yapan birçok yeniçeri diri diri yanar. 36 saat süren yangın sonunda İstanbul'un yedide biri yok olur. Bunlar arasında hazine dairesinin ofisleri de vardır ve hatta Babıâli de bu yangından önemli ölçüde zarar görür. Osmanlının varlığını yok eden nedenlerden birisi de yangınlardır. Özellikle 17 ve 18. yüzyılda çıkan bu yangınlar yüzünden o dönemde, adeta atasözü haline gelmiş sık sık tekrar edilen bir cümle vardır: *"Eğer yangınlar olmasaydı, İstanbul'un bütün evlerini eşiklerine kadar altınla döşemek mümkündür."*

İkincisi veba salgınlarıdır. İstanbul sağlık açısından dünyanın en riskli şehridir. Birçok kez çıkan veba salgınları en az nüfusun % 10'nu yok eder. Her üç kişiden birinin öldüğü 1778 yılında çıkan veba salgını İstanbul'un başına bir afet olarak çöker. En az 100 bin kişi hayatını kaybeder. Diğer büyük bir veba salgını 1812 yılında çıkar ve günlük kayıp 3 bini bulur. Avrupa'da ise veba salgınları 17. yüzyılın başında tamamen önlenir. Örneğin; 1563 ve 1603 yılında İngiltere'de çıkan veba salgınları, farelerin yok edilmesi ve karantina ile sona erdirilirken, İstanbul'da bu konuda yapılan hiçbir şey yoktur. Veba salgınları o derecede etkilidir ki, 18. yüzyılda, bütün yüzyıl boyunca batıda her ülkede nüfus artarken, imparatorluğun nüfusu sabit kalır. Bu da askeri bakımdan güçsüzleşmenin diğer bir işareti olur.

Yangınlar, savaşlar, yeniçeri isyanları, ekonomik zayıflık ve veba salgınlarıyla nüfusu artmayan imparatorluğun başına, kendinden daha önce padişah olanların aksine şehzadelik döneminde çok iyi bir eğitim gören, 27 Aralık 1761 Perşembe günü İstanbul'da doğan ve o sırada 27 yaşında olan III. Selim (1788-1807) geçer.

III. Selim'in Batı'da ve Rusya'da meydana gelen siyasi, askeri ve ekonomik gelişmeleri bilmemesi mümkün değildir. Özellikle Fransız İhtilali sonunda Avrupa'nın siyasi yapısında meydana gelen değişiklikleri takip ettiği mutlaktır. Büyük bir ihtimalle Çariçe II. Katerina'nın Rusya'da yaptığı önemli değişikliklerden etkilenmiş olması gerekir. II. Katerina çariçe olduğu zaman, Rusya'nın içinde bulunduğu durum muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu'na benzemekteydi. Ancak padişahın karşısında Rusya'ya göre daha büyük direnç noktaları vardır. Bir tarafta hazine hemen hemen boştur. Diğer tarafta ekonomik ve siyasi açıdan her türlü gelişmenin karşısında olan bir ulema sınıfının varlığı devletin elini kolunu bağlamaktadır. Tam bir eşkıya çetesine dönüşmüş olan askeri güç ise sürekli ulema sınıfı ve yönetim kadroları ile sıkı işbirliği yaparak, devleti ve halkı koruyacağına, onları devamlı soymaktadır. Yeteneksiz ve hırs içindeki vezirlerin çoğu devletle rüşveti bağdaştırmışlardır.

Ancak, yönetimde dizgini ele alan yeni padişah ilk 15 gün içinde, kanuna karşı çıkanları şiddetle cezalandırarak, sokağa hâkim olur. İstanbul tekrar yaşanır bir hale gelir. Ayrıca, ülkenin en iyi yetişmiş 22 kişisinden, imparatorluğun durumunu ve bu durumdan nasıl çıkılabileceğine dair gösteren raporlar ister. Çoğundan gelen yazılar hiçbir işe yaramaz.

Bunlardan birisi de Fransız ihtilali sırasında Paris'te bulunan ve 1792'de İstanbul'a dönen Ignatius Mouradgea d'Ohsson'dur. Aslında İstanbullu bir Ermeni ailesinin çocuğu olan d'Ohsson (asıl adı Muratcan Tosunyan), önce tercüman olarak göreve başladığı İsveç Elçiliğinde giderek yükselir ve 1795 tarihinde İsveç'in imparatorluk nezdindeki maslahatgüzarı olur. Bir tek onun yazdığı ve "Genel Durum" adıyla padişaha sunduğu rapor çok beğenilir.

"Dünyada her şey Tanrı'nın arzusuna göre şekillenir. Ancak Tanrı insanlığa düşünme, krallara da yönetme gücünü vermiştir. İslam dini, Müslümanlara diğer ülkelerden teknoloji ve kanun örneklerini almayı ya-

saklamamıştır. Eğer sultan, yapılacak reformlar için dini baskıları göğüsleyebilirse, muhtemelen ataları Fatih, Kanuni ve IV. Murat'tan daha başarılı olacaktır."(87)

Raporları değerlendiren padişah, Kanuni'den bu yana devletin temel felsefesi olan "Nizam-ı Âlem" anlayışını terk eder ve Şubat 1793 tarihinde "Nizam-ı Cedid"i esas alır ve ferman yayınlar. Çok bilinenin aksine, padişah sadece yeni bir ordu oluşturulmasını değil, bütün devlet düzeninin buna göre yeni baştan yenilenmesini amaçlar. Bir taraftan da Hasköy'de modern bilimlerin öğretildiği askeri bir akademi kurulur.

Ancak, imparatorluğun en büyük baş ağrısı yine yeniçerilerdir. Artık yeniçeri ocağı bir askeri teşkilat olmaktan çıkar ve tam bir eşkıya çetesine dönüşür. Her yerden haraç alma ve ırza geçme olayları İstanbul'da günlük hayatın bir parçası haline gelir. Hatta o derecede askerlikle ilgileri yoktur ki, 1792 yılındaki Rus savaşı sırasında eline tüfek verilen yeniçeriler nasıl ateş edileceğini bile bilmez.

Bunun üzerine padişah, Nizam-ı Cedid ismiyle modern teknik ve taktiklere göre yetiştirilen yeni bir ordu kurar ve 1807 yılı geldiğinde yeni ordunun mevcudu 27 bin kişiye ulaşır. Bu ordunun yetiştirilmesi için çeşitli Batı ülkelerinden 600 kadar eğitimci ve müşavir çağrılır. Yeni ordu barakaları, yeniçerilerden uzakta Büyükdere ve Üsküdar'dadır.

III. Selim, ayrıca ülkenin ileri gelenlerini bir araya toplar ve 300 kişilik bir danışma meclisi kurar. Bu meclis padişaha uygulayacağı politikalar, savaş ve barış gibi konularda önerilerde bulunur.

Yavaş yavaş İstanbul ve İstanbul'daki yaşam şekli farklılık göstermeye başlar. Batı kültürü, müziği, dansı, Fransız şarabı moda haline gelir. Diğer taraftan padişah, şiirler yazar ve günümüze kadar gelen şarkılar besteler. İstanbul'a gelen Melling bir taraftan padişahın kız kardeşi Hatice Sultan'ın yeni sarayının bahçesini düzenlerken, diğer taraftan İstanbul'u ve İstanbul'da yaşayanları resimler.

III. Selim dönemi, padişahın bizzat poz vererek portresini yaptırması nedeniyle, Osmanlı resim sanatı açısından bir dönüm noktası olmuştur. III. Selim, Avrupalı hükümdarların portrelerini yaptırıp birbirlerine hediye ettiklerini fark eden ilk hükümdardır. Yaptırdığı portresini Avrupa'da bastırmış ve bunları içerde resmi kurumlara ve imparatorlu-

(87) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 227.

ğun ileri gelenlerine dağıtmıştır. Hatta yabancı elçililere ve hükümdarlara göndermiştir.

Büyük bir baş ağrısına yol açan bir haber İstanbul'a 1798 yılında ulaşır. İmparatorluğun en büyük dostu ve müttefiki Fransa'nın donanması Mısır'a asker çıkarır. Her ne kadar Osmanlı-Mısır bağı çok güçlü değilse bile yine Mısır, Osmanlı'ya bağlı bir eyalettir. Gerçi Fransız Osmanlı ilişkileri, Fransız İhtilali'nden sonra eskisi gibi değildir ama, bu ölçüdeki düşmanlık anlaşılamaz. Haberi alan ve yardım vaadi ile gelen İngiliz Elçisi, Padişah III. Selim tarafından hemen kabul edilir.

General Napoléon Bonaparte (1804-14/15) İtalya'yı fethetmiş muzaffer bir komutandır ve 180 gemi, bin top ve 38 bin askerle 18 Mayıs 1798 Salı günü Mısır'a doğru yola çıkar. Ayrıca bu yolculukta, davet ettiği, çok çeşitli dallarda Fransa'nın en seçkin 150 bilim adamı da kendisine refakat eder. Yolculuk çok risklidir, çünkü Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanmasının baskınından korkulmaktadır. Bu kadar seçkin bilim adamını beraberinde götürdüğü için daha sonraları, *"Eğer İngiliz gemileri Fransız donanmasını batırsaydı, Fransa bu bilim adamlarının yerini 50 yılda dolduramazdı,"* denmiştir.

Uzun süren gemi yolculuğu sırasında, bütün seferlerde yaptığı gibi, birçok kitaptan oluşan kütüphaneyi de yanında taşır. Kitap okumak en büyük zevklerinden biridir. Yolculuk sırasında Napoléon subay arkadaşları ile zaman zaman kâğıt oyunu oynar. Herkes bu oyunlar sırasında sıkıntılıdır. Çünkü Napoléon devamlı hile yapar ve kazanır. Subaylardan biri dayanamaz ve *"Generalim,"* der *"Her oyun sırasında hile yapıyor, kazanıyorsunuz ve sonra da kazandıklarınızı bize iade ediyorsunuz. Bunu bir türlü çözemedik."* Napoléon'un cevabı kısadır: *"Ben kazanmayı hiçbir zaman şansa bırakmam."*

Altı hafta sonra 22 Temmuz 1798 Perşembe günü Mısır'a varır. Kleopatra, Sezar ve Antonius'u düşünerek kendi kendine şöyle der: *"İşte orada dayanılmaz çekicilikteki bir geçmişin ihtişamı duruyor."* Ertesi sabah sahile çıkarılan sadece 5 bin kişilik bir güç, öğle saatlerinde çok az dirençle karşılaştığı İskenderiye'ye girer. Napoléon bir gün sonra tekrar yola çıkar. 14 gün sonra piramitlerin yakınlarında kızgın güneş altında mevzilenmiş Mısır-Osmanlı ordusu ile karşı karşıya gelir. Süvari birlikleri dahil 24 bin kişilik bir güce karşı sadece 9 bin piyade ve ağır toplarla donatılmış Fransız ordusuna Napoléon şöyle hitap eder: *"Askerlerim,*

kırk asırlık piramitler, yukarıdan sizin zaferinizi gözlüyor."[88] Savaş sadece iki saat sürer. O güne kadar ağır topları görmemiş Mısır ordusu baraj ateşi karşısında 10 bin kayıp vererek darmadağın olur. Fransızların kaybı ise yok denecek kadar azdır. Böylece "Piramitler Savaşı" sona erer. Artık, bütün Mısır Napoléon'undur.

Napoléon Kahire'ye girdiğinde gerçek bir şaşkınlığa uğrar. Üç cami ve birkaç Memlûk sarayı dışında, doğru dürüst bina yoktur. Fakirlik sefalete dönüşmüş görünmektedir. Çarşı ve pazarı ile karşısında tam bir kaos vardır.

İlk olarak Türk yönetiminin son bulduğunu açıklar. Hemen saraylardan birini merkez haline getirir. Önce bir Mısır Akademi'si kurar. Akademi; matematik, fizik, ekonomi ve edebiyat ve güzel sanatlar olarak dört bölümlüdür. Ayrıca asgari bir yaşam seviyesi sağlamak için hemen kolları sıvar. Dokuz adet mahalli şeyhi yönetime yardımcı olarak görevlendirir. İskenderiye ve Kahire arasında düzenli posta servisi ve ulaşım şebekesi işlemeye başlar. Yeni darphanede Fransız para birimi olan Ecu'yü bastırarak Memlûk parasını tedavülden kaldırır. Eski su kanallarını yeniler, yeni su kanalları yaptırır. Yüzden fazla değirmen kurdurarak öğütülmüş buğdayı ülkenin her tarafına gönderir. Böylece beslenme sorununu belirli ölçüde çözümler. Mısır'ın haritasını hazırlatır. 300 yataklı bir hastane kurdurur. Bütün bunlara başlarken Fransa'dan getirdiği uzmanlarla birlikte çalışır. Yeni konular çıktıkça, Napoléon'un talebi üzerine yeni uzmanlar Mısır'a akın etmeye başlar. Bilim adamlarını da davet eder. Birçok bilimsel akademi kuruluşuna öncülük eder. Oradaki bazı maddeleri kullanarak daha kaliteli barut imal ettirir. O sırada Mısır'da yaygın bir göz hastalığının tedavisini sağlamak için bilim adamlarından bir araştırma grubu kurar. Zoologlar Mısır'da ve özellikle Nil Nehri'ndeki hayvanları inceler.

Adalet dağıtımının hızlı ve çabuk olabilmesi için gerekli tedbirleri alır. Suç işleyen Fransız subayı bile olsa cezalandırılır. Bu nedenle Mısırlılar ona "Sultan-ı Kebir" unvanını takarlar. Çok merak ettiği için Fransızca çevirisi üzerinden Kuran'ı okur. Etkilenir. Peygamberin doğum gününün çeşitli şenliklerle kutlanmasını emreder. Din adamları ile dini konuları tartışır ve müftülerden, camilerde Fransızların da birer

(88) Vincent Cronin, *Napoléon*, s. 149.

gerçek Müslüman olduklarını açıklamasını ister. Ancak şarap ve sünnet konusu ortaya çıkınca konunun zor olduğu anlaşılır ve fazla üzerine gitmez.

Piramitler onun en çok etkilendiği yapılardır. Zaman zaman piramitlere giderek uzun saatlerini onları seyrederek geçirir. Dikkatini çeken hiyeroglif yazısıdır. Onların eski Mısır tarihinin önemli belgeleri olduğunu tahmin eder. Bunun için bilim adamlarından hiyeroglif yazısının incelenmesini ister. Bunları kopya ettirir. Daha sonraları çok önemli tarihi bir belge niteliğinde olduğu anlaşılan *"Rosette Taşı"* 1799 yılında Akdeniz kıyısında Reşit kasabası civarında bulunur. Ancak, Napoléon'un gerek Mısır'da kaldığı süre ve gerekse imparatorluğu döneminde hiyeroglif yazısı okunamaz. Uzun yıllar yapılan araştırmalardan sonra hiyeroglif yazısı yine bir Fransız olan François Champollion (1790-1832) tarafından 1822 yılında çözülür ve eski Mısır tarihi hakkında önemli bilgiler elde edilir.

Napoléon tam bir mükemmeliyetçidir. Her detay üzerinde durur. Gözünden hiçbir şey kaçmaz. Bir ülkenin silah zoruyla ele geçirilmesinin oraya hâkim olunacağı anlamına gelmeyeceğini bilecek kadar gerçekçidir. Bu nedenle önce insanların karınlarının doyurulması gerektiğini bilmektedir. Zaten ilk çözümlediği de beslenme sorunudur. Aradan geçen dört ay içinde beslenme sorunun yanında sağlık, eğitim ve adalet konularına el atıp belirli çözümlere ulaştırmış ve yeni oluşturulan düzen çalışmaya başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu 9 Eylül'de Fransa'ya savaş ilan edince, ertesi yılın Şubat ayında (1799) herhangi bir Osmanlı saldırısı olduğu takdirde bunu Mısır topraklarında karşılayıp savunma durumunda kalmamak için Suriye'nin istilasına karar verir. 13 bin asker, yeni kurulan 900 kişilik süvari birliği ve 49 topla hareket eder. Önce Gazze'yi sonra Yafa'yı alır. Napoléon Yafa'da esir ettiği 2 bin Osmanlı askerini, komutanlarının büyük baskısı ile kurşuna dizdirir. Bu gerçekten üç gün süren bir vahşettir. Haber Batı ülkelerine ulaşınca büyük bir sessizlikle karşılanır ve üzerinde durulmaz.

Napoléon birlikleri ile birlikte Akka Kalesi önüne gelir. Bilir ki, eğer Akka Kalesi düşerse Şam ve İstanbul yolu açılacaktır. Aynı tehlikeyi gören İngilizler de Akka'nın yardımına koşar. Bizzat İngilizler çarpışmalarda yer alır. Altı hafta sonunda hiçbir sonuç alınamayınca, Napoléon'un

generallerinden biri şöyle der: *"Biz Türkler gibi saldırıyoruz ama onlar kaleyi Avrupalı gibi koruyorlar."*[89] Olağanüstü sıcak, dizanteri ve özellikle hızla yayılan veba hastalığı ordunun gücünü iyice kırınca kuşatma kaldırılır. Hatta o dönemde *"Tanrı Yafa'da yapılan katliamın öcünü veba ile katlayarak aldı,"*[90] denmiştir. Mısır'a Temmuz 1799'da geri dönülür. Napoléon bir daha geri dönmemek üzere 22 Ağustos 1799 günü Mısır'ı terk eder.

Napoléon'dan sonra Mısır'ın yönetimi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya geçer. Bu sefer o isyan eder. Ayrıca Yunanistan'da Tepedelenli Ali Paşa, Güney-Batı Anadolu'da Karamanoğulları, Bulgaristan'da Pasavanoğlu ve Arabistan'da Vahabiler ayaklanır. Fransız-Osmanlı ittifakına karşı olan İngilizler, 1807 yılında donanmalarını gönderirler ve donanma Çanakkale Boğazı'nı geçerek, sarayı bombardımana tutacak noktaya kadar gelir. Ancak, bizzat padişah güçlerin başına geçerek 300 topla İngilizleri püskürtür ve geri çekilirler.

Şehrin düşme tehlikesinin yarattığı şok, İstanbul'u tam bir kaosa iter. Şehirde yaygın şekilde örgütlü eşkıya, yeniçeriler ve ulema 25 Mayıs 1807 Cumartesi günü ayaklanırlar. İlk olarak iyi İngilizce bilen, tam bir batı kültürü ile yetişmiş Reisülküttap Mahmut Raif Efendi katledilir. Padişah, Nizam-ı Cedid askerlerini ayaklanmaya karşı kullanmak için kararsız kalır. Üç gün sonra Süleymaniye Camii'nde toplanan yeniçeriler ve ulema, şeyhülislamın başı çekmesiyle Nizam-ı Cedid'in kaldırılması talebinde bulunurlar. Sultan kabul eder ve ayrıca istedikleri kişileri de onlara verir. Vezir ve ileri gelenler asiler tarafından parçalanır. Diğer taraftan yeniçeri isyanları ve İstanbul'daki karışıklıklara ait haberler Rusya'ya ulaştığında, evimin kapısının anahtarları diye Boğazları işaret eden Çar I. Aleksander Fransız elçisi ile buluşur ve hemen Osmanlı topraklarını nasıl paylaşılacaklarına dair plan yapmaya başlarlar.

İstanbul'da ise ertesi gün şeyhülislam padişahın halli için fetva verir. Yerine IV. Mustafa (1807-08) geçer. Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarmak isteyen Alemdar Mustafa Paşa bir ordu ile İstanbul'a gelir. Tehlikeyi fark eden padişah, 29 Temmuz 1808 Çarşamba günü Sultan Selim'i öldürtür.

(89) Vincent Cronin, *Napoléon*, s. 162.
(90) Frank McLynn, *Napoléon*, s. 190.

Bunun üzerine Alemdar Mustafa Paşa tahttan indirilen IV. Mustafa'nın yerine tahtın tek sağ kalan vârisine biat eder. Böylece II. Mahmut tahta çıkmış olur.

I. Abdülhamit'in önceleri Nakşidil Sultan'dan olduğu tahmin edilen oğlu II. Mahmut (1808-39) 20 Temmuz 1785 Pazar günü İstanbul'da doğar. Ancak Nakşidil Sultan'ın doğum tarihi 1776 olarak bilinmektedir. Bu durumda Şehzade Mahmut doğduğunda Nakşidil Sultan henüz 9 yaşındadır. Anlaşılır ki, Nakşidil Sultan Mahmut'un anası değil, analığıdır. Ancak, bilindiği kadarıyla II. Mahmut, Nakşidil Sultan'a ömrü boyunca bir anaya gösterilecek saygıyı göstermiştir.

Ayrıca Nakşidil Sultan'ın, uzun yıllar Fransız asıllı ve Napoléon Bonaparte'ın ilk eşi Josephine'in kardeşinin kızı Aimée du Buc de Rivery olduğu rivayet edilmiştir. Ancak Osmanlı arşivleri üzerinde Dr. Fikret Sarıcaoğlu'nun yaptığı araştırmalar bunun doğru olmadığını ortaya koymuştur. Nakşidil Sultan esasında, I. Abdülhamit'e kız kardeşi Esma Sultan tarafından hediye edilmiş bir cariyedir.

II. Mahmut (1785-1839) Osmanlı'nın en iyi eğitim görmüş padişahıdır. Özellikle, Sultan Selim tahttan indirildikten sonra yaşadığı 14 ay boyunca, Şehzade Mahmut'un eğitimiyle bizzat ilgilenmiştir. Yeni padişahın iki büyük özelliği vardır. Aynen Fatih gibi sabırlı ve kararlıdır.

Tahta geçtiği ilk yıl, İstanbul tarihinin en korkunç olayları yaşanır. Babıâli'ye saldıran yeniçerilerle birlikte Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa 15 Kasım 1808 Pazar günü kendini havaya uçurur. Esasında, sadrazamdan pek de memnun olmayan padişah, yardım çağrılarına kulak tıkar. Çünkü Alemdar Mustafa Paşa ve etrafı dört ay içinde İstanbul'un altını üstüne getirmişler, yapmadıkları rezalet kalmamış ve İstanbul'un bütün düzenini altüst etmişlerdir.

Ancak yeniçeriler, sadrazamın yok edilmesi ile yetinmek istemezler ve padişahı katletmek için saraya saldırırlar. Önce saraydaki sekbanlar yeniçerileri püskürtürler. Ancak, yeterli olmayınca padişah savaş gemilerine haber göndererek yeniçeri kışlasını top ateşine tutturur. Şehir alev alev yanmaya başlar. İstanbul fetihten bu yana tarihinin en büyük yıkımına uğrar. Çılgına dönen yeniçeriler tekrar saldırırlar ama iki gün süren çarpışmadan sonra Babüsselamı yani Orta Kapı'yı geçemezler. Sonunda ulema araya girerek iki tarafı uzlaşmaya zorlar. Bunun üzerine padişah yeniçerileri affeder, bir daha reformdan söz edilmez ve Nizam-ı

Cedid'ten sonra kurulan Sekban-ı Cedid askerlerinin Levent'teki kışlalarına dönmesi kararlaştırılır.

Ancak, sultana verdikleri sözün aksine yeniçeriler yakaladıkları bütün Sekban-ı Cedid askerlerini katlederler. Kafalarını da sarayın önüne getirip atarlar. Katliam o derece büyük olur ki, kafalar sarayın kapısı önünde bir piramit oluşturur.

Tahta geçtikten iki yıl sonra, yavaş yavaş padişah kafasında yapmak istedikleri şekillendirmeye başlar. Amcası Selim'in aksine en büyük özelliği; yukarıda değinildiği gibi, sabır ve kararlılıktır. Dönemin önde gelen ve yönetimde çok etkili kişilerinden biri olan Halet Efendi tarafından söylenen şu sözler II. Mahmut içindir:

"Köstebek sessizdir ve karanlıkta çalışır ama istediği yönde ilerler. Kaplumbağa yavaştır ama basamaklara dikkat ederse sonunda tepeye ulaşır. Akrep düşmanına öldürücü darbeyi indirene kadar iğnesini saklar."(91)

Önce yeniçerilere hiç dokunmaz. Çünkü, daha önce bazı iç ve dış problemlerin çözülmesi gerekmektedir. İlk olarak topçu birliklerini güçlendirip sayısını 6 binden 14 bine çıkarır. Bir taraftan da yeniçeri ocağı hakkında gizliden bilgiler toplatır. Özellikle kendisine sadık olanları tespit ettirir. Bunlarla sıkı işbirliğine girer ve mümkün olduğu kadar kendi adamlarını kilit noktalara getirmeye çalışır. Terfi ettirip ödüllendirir. Muhtemelen amcasının yapamadığı ve ancak kendisine öğütleyip öğrettiği hususları büyük bir beceri ile uygulamaya başlar. Kafasında yeniçeri ocağını tümüyle ortadan kaldırmak fikrinin o zamanlardan şekillendiği anlaşılmaktadır. Dış ilişkileri rayına oturtmak için yabancı elçilerle sürekli temas halinde olur. Daha sonra isyanlarla ilgilenir. 1813 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali ile anlaşarak onları Arabistan'da ayaklanan Vahabilerin üzerine gönderir. Beş yıllık mücadeleden sonra yakalanan Vahabi lideri Abdullah İbn Suud'u İstanbul'a getirtir, önce halka teşhir sonra da idam ettirir.

Saltanatının on dördüncü yılında artık padişahın otoritesi sadece İstanbul'a değil bütün ülkeye yayılmıştır. Kendisine sürekli ihanet eden, hatta zaman zaman yeniçerileri kullanarak göz dağı veren, değişimin en büyük muhalifi Rikab-ı Hümâyûn Kethüdası Halet Efendi'yi bütün görevlerinden alır ve sonra da idam ettirir.

(91) Andrew Wheatcroft, *The Ottomans*, s. 123-124.

"Ne kendi eyledi rahat, ne halka verdi huzur / Yıkıldı gitti cihandan, dayansın ehl-i kubur," hicviyesi Halet Efendi için söylenmiştir. Bu dönüm noktası olur. Gerek sadrazamlığa, gerekse yeniçeri ağalığına atadığı kişileri sık sık değiştirerek güçlenmelerini önler. Ama bir taraftan da şeyhülislamlığa kendine en sadık adamını getirip, onun aracılığı ile bütün ulemayı ödüllendirir. Dindarlığını ön planda tutarak camiler yaptırır ve dini eserlerin yayılması için bağışlar yapar. Amacı fesadın en büyük kaynağı olduğunu tespit ettiği dini liderler ile (ordu) yeniçeriler arasındaki bağı koparmaktır.

Padişah yeniçerileri ortadan kaldırmak için fırsat kolladığı şüphesizdir. İlk iş olarak Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın aynı amaçla kullandığı yöntemi öğrenir. Mısır'ın yeniçerileri Memlûklardır. Paşa 1811 yılında şer yuvası haline gelen bu ocağı tümüyle yok etmek için, bir gece 300 kadar Memlûk ileri gelenini saraydaki ziyafete çağırır. Ancak ziyafet sonrası için tuzak kurulmuştur. 300 kişinin tamamı bu tuzak sonunda tümüyle yok edilir. Birkaç gün içinde de başsız kalan birliklerin tamamı ortadan kaldırılır. Ondan sonra kurulan yeni ordu, aşağıda da görüleceği gibi çok başarılı olur.

Yunanlıların Mora'da 15 bin Müslüman'ı kadın çocuk ayırmadan katlettiği haberi 1821 yılında İstanbul'a ulaşır. Batı âlemi bu olay karşısında tamamen sessizdir. Padişah da misilleme olarak Rum Patriğini sarayın kapısına astırır, Rum ileri gelenlerini de idam ettirir. Bunun üzerine bütün Batı âlemi ayaklanır. Padişah bu ara düzeni sağlamak üzere Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya başvurur. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki yeni Mısır ordusu önce gemilerle Rodos'a ve oradan da Yunanistan'a varır. Esasında zalim fakat deneyimli bir komutan olan İbrahim Paşa'nın yönettiği güçler, yeniçerilerin yıllarca süren başarısızlıklarının aksine, 1825 ve 1826 yıllarında başarıdan başarıya koşarlar. Ancak, yöntem tam bir misilleme şeklindedir. İbrahim Paşa da hiçbir ayrım yapmadan aynı şekilde uygulama yapar. Yeni Mısır ordusunun başarı haberleri İstanbul'a ulaştığında, şenliklerle düzenlenir.

Bunun üzerine padişah, önündeki örneği esas alarak "Eşkinci" adı ile yeni bir ordu kurmaya karar verir. Şeyhülislamın, yeniçeri ağasının 120 ortanın ağalarının da katıldığı bir toplantı yapılır. Bu toplantıda yeni kurulacak ordu ile ilgili plan açıklanır. Orada bulunan yeniçerilerin tümü "yemin ederiz" diye kabul eder ve hazırlanan belgeyi 150 yeniçe-

ri ileri geleni mühür basar. Kimse karşı çıkmaz. Önceden hazırlandığı belli olan bir plan uygulanmaya konulur. Ferman yayınlanır. Bu orduya seçkin ve padişaha sadık yeniçerilerden de seçilenler olur. Yeni üniformalar ve yeni silahlarla 51 adet eşkinci ortası kurulur. Ancak yeniçeriler, daha mühürlerinin mürekkebi kurumadan sözlerinden dönerler ve buna karşı çıkmaya başlarlar. Yeniçeri ocağı bu nedenle içten içe kaynamaya başlar.

Padişah, bu yeni birliklerin geçit töreninin Etmeydanı'nda 12 Haziran 1826 Cumartesi günü yapılmasını kararlaştırır. İki gün süreyle yapılan talim ve geçit töreni sırasında önemli bir olay olmaz. Ancak Yeniçeriler ayaklanmaya ve karşı çıkmaya hazırlanırlar ama yeterli zamanı bulamazlar. Daha önce çoğu kendi içlerinden giden eşkincilerin isyan anında kendilerine katılacaklarından emindirler. 14 Haziran Pazartesi gecesi yeniçeri birlikleri toplanmaya ve ertesi sabah kazan kaldırmaya karar verirler. İsyan başlar. Yeniçeri ağasını katletmek isterler, bulamazlar. Sadrazam da diğer vezirler de ortada yoktur. Padişah ise Beşiktaş'taki Yeni Saray'dadır. İsyan haberini alınca hemen Topkapı'ya döner. Bu ara padişaha sadık 14 bin kişilik silahlı bir güç sarayın bahçesinde toplanmıştır. Karşılarında ise 20 bin yeniçeri vardır. Ulema ve bazı vezirler yeniçerilerle uzlaşılmasını önerirler. Padişah reddeder. Sancak açılır ve bütün Müslümanlar padişahın etrafında birleşmeye çağrılır.

Kararlığı gören yeniçeriler gerilemeye başlarlar. Padişahın yönettiği birlikler iki büyük kola ayrılır. Topçular doğrudan yeniçeri mahallesine yönelirler. Diğer kol ise batı yönünden Etmeydanı'na gelirler. Kışlaya kapanan yeniçeriler ateşe başlar. Bu açılan ateş sonucu topçu birliklerinden bazı askerler öldürülünce onlar da topları ateşleyerek yeniçeri kışlasının kapısını parçalarlar. Kışla kapısı parçalanınca açık alana giren topçu birlikleri bütün kışlayı top ateşine tutarlar. Kışla tamamen harap olur, yanmaya başlar ve binlerce yeniçeri birkaç saat içinde yok edilir. Bir kısmı kaçarak Atmeydanı'na gelirler. Onları orada Sadrazam Benderli Selim Sırrı Paşa bekler. Sadrazam tutsak edilen yeniçerileri Atmeydanı'ndaki büyük çınar ağacına astırır. Böylece aynı ağaca, 8 Ağustos 1648 Pazar günü (bu Sultan İbrahim'in saltanatının son günüdür) boğdurulduktan sonra yeniçeriler tarafından önce çırılçıplak soyularak asılan ve bilahare bin parçaya bölünen devrin sadrazamı Hezarpare Ahmet Paşa'nın intikamı alınmış olur. 120 ortanın ağa-

ları da yakalanarak katledilir. İstanbul'da tam bir insan avı başlar. İki gün içinde toplam 20 bin yeniçeri yok edilir. Zafer haberini alan padişah Atmeydanı'na gelir. 16 Haziran Çarşamba günü büyük bir tören yapılır ve yeni ordu padişah tarafından denetlenir.

Tam dört gün içinde, yani 17 Haziran Perşembe gününden itibaren İstanbul'da yeniçeri ve yeniçeri ocağı diye bir şey kalmaz. Bu olay tarihte Vaka-i Hayriye diye anılır. Yeniçerilerle Osmanlı hanedanı arasında 300 yıl, yine yeniçerilerle Osmanlı halkı arasında 100 yıl süren savaş, yeniçerilerin yok olması ile sona erer.

İçte yeni bir düzen kurulmaya başlanmış olmasına karşın askeri alanda başarısızlık devam eder. Osmanlı donanması 20 Ekim 1827 Perşembe günü Fransız, İngiliz ve Rus donanması tarafından Navaron'da yok edilir. Rusya ise 1829 yılında savaş ilan eder ve 20 Ağustos 1829 Salı günü Edirne'ye girer. Göründüğü kadarıyla imparatorluk askeri açıdan en zayıf döneminde bulunmaktadır. Hatta vurulacak son bir darbeyle imparatorluğun tarihe karışması mümkün gibi görünmektedir. Ancak, ne İngiliz'ler ne Avusturya buna rıza göstermez. Hep aynı sorun ortadadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının yaratacağı durumun Avrupa'daki dengeleri toptan değiştireceği bilinmektedir.

Bu endişe ile İngiltere ve Avusturya hemen müdahalede bulunur. Dönemin İngiliz Başbakanı Wellington (1769-1852) bunu şöyle ifade eder: *"Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalması Türklerin değil Avrupalıların çıkarınadır."* Klemens von Metternich (1773-1859) ise *"Osmanlı coğrafyasındaki değişiklik Avrupa dengesini önemli ölçüde etkiler. Buna müsaade edilemez,"* diye açıklama yapar. Böylece Avrupa ülkelerinin denge arayışları, imparatorluğu yaklaşık bir asır daha yaşatır.

Bu noktayı iyi kavrayan padişahın arzusu üzerine, Osmanlı hükümeti ile İngiliz ve Fransız elçileri durumu müzakere ederler. Sonunda, elçiler Rus hükümetine daha ileri gittikleri takdirde Fransız ve İngiliz ordusunun Osmanlı yanında yer alacağını duyururlar. Nitekim müttefik donanmasının bir kısmı Çanakkale Boğazı'na kadar gelir. Zaten o sırada İstanbul'u almak gibi bir niyeti olmayan Rusya ile Edirne'de 14 Eylül Cumartesi günü barış anlaşması imzalanır ve böylece imparatorluk Kafkasya'yı Rusya'ya bırakır. İstanbul'un kaderi bir defa daha Babıâli, Rus ordusu ve müttefik donanması tarafından tayin edilmiş olur.

Yeniçeri sorununu çözmüş ve Rus savaşını belli sonuca ulaştırmış olan II. Mahmut, Fatih'ten takriben 360 yıl sonra imparatorluğun çehresini değiştirmek için Batı sistemine yönelir. Böylece, önce Osmanlı İmparatorluğu'nun ve sonra da yerine gelen Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılılaşma programının miladı 1830 yılı olur.

Sarayda yaşam şekli bile değişir. Saraylar, Batı'dan getirilen nadide eşyalarla donatılır. Yemekler artık Batı'daki gibi masalarda yenir. Kaliteli şarap ve şampanya yemeklerin ayrılmaz parçası olur. Müzik anlayışı değişir. Klasik Türk müziği yanında Rossini'nin eserleri ve Donizetti Paşa tarafından bestelenen Batı müziği parçaları rağbet görür. İngiliz Elçisi Sir Charles Canning, padişahı ziyarete Batılı kıyafetle gelir. Sırp Prensi Miloš Obrenović, Osmanlı fesi ve sonra çok moda olacak olan "İstanbulin" giyerek padişahı ziyaret eder. Elçiliklerde yapılan davetlere sadrazam ve diğer vezirler zaman zaman katılırlar.

Hükümet şekli değişir. İçişleri, adalet, hazine ve dışişleri bakanlıkları ayrı ayrı örgütlenirler. Artık sadrazamlar, padişahın temsilcisi gibi değil de hükümet başkanı gibi davranmaya başlarlar. Yeni Babıâli binasının inşaatı 1844 yılında tamamlanır.

Padişah 1830 yılında Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin kendi ibadethanelerinde serbestçe dini vecibelerini yerine getireceğini açıklar. Nitekim bu tarihten sonra 25 tane yeni Ortodoks kilisesi inşa edilir. Ertesi yıl İngilizce, Fransızca, Almanca ve Türkçe dersleri de verilen bir ticaret okulu kurulur, Balıklı'da ilk hastane ise 1838 yılında açılır.

Ermeni cemaati de bu dönemde altın yıllarını yaşar. Kiliselerinin inşasına izin verilir. Padişahın en önemli ve değer verdiği müşavirlerinden biri de Amira Bezciyan'dır. Öldüğü zaman, bizzat padişah, sarayın balkonuna çıkar ve önünden bir sandalla geçen cenazesine saygı gösterir.

Sultan II. Mahmut, H. Amira Dadiyan'ı sanayi alanında yeni gelişmeleri öğrenmek ve buharla çalışan makineler almak üzere 1835 yılında İngiltere'ye gönderir. Nitekim bazı sınai kuruluşlarda buhar gücü kullanılmaya başlanır ve sonraki yıllarda bayağı yaygın hale gelir. Artık önceleri çok kötü bir şekilde imal edilen barut, daha iyi bir teknikle hazırlanmaya başlanır. Dolmabahçe Sarayı'nın yakınında tüfek ve silah imalathanesi, Yedikule'nin batı bölümünde ise ayakkabı, deri, bakır ve yünlü kumaş üreten o zaman için fabrika sayılacak atölyeler kurulur.

İlk tiyatro Galatasaray'ın karşısındaki bir binada Naum Efendi tarafından 1831 yılında açılır. Donizetti Paşa ise yıllık opera sezonu için yine aynı yeri kullanır. İlk Haliç Köprüsü 1836 yılında inşa edilir. Yine aynı yıl ilk defa yine Galatasaray'da cerrah yetiştirmek için okul açılır ve derslerin Fransızca verildiği okula hocalar Viyana'dan getirtilir. Fransızca eğitime karşı tepkilere padişah karşı çıkar ve yeni tekniklere ulaşmak için Batı'daki gelişmelerin takip edilmesinin şart olduğunu ve bunu ancak yabancı dille olabileceğini buyurur. Her dinden olan kişilere açık okulda öğrenci sayısı 19. yüzyılın ortasında 300'ü Müslüman, gerisi Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere 400'e ulaşır. Sonra sırayla politeknik, askeri akademi, idari hizmetler ve mühendislikle ilgili okullar birbiri peşine açılır ve İstanbul birden modern eğitim yapılan bir başkent haline gelir.

Fransızca artık Osmanlı seçkinleri arasında Farsça'nın yerini alarak ikinci dil haline gelir. Veliaht Abdülmecit Efendi'nin Fransızca öğrenmesi için hoca olarak Nicholas Aristarchi seçilir. Fransızca o derece yaygın hale gelir ki, birçok Fransızca kelime Türk diline yerleşir. Hammer'in tarih kitabı Fransızca olarak Avrupa'da olduğu gibi İstanbul'da da 1835 yılında satışa çıkar. Paris'in İstanbul üzerinde bilimde özellikle tıpta, edebiyatta ve zevkte etkisi en üst düzeydedir. Özellikle dönemin en büyük devlet adamları olan Mustafa Reşit Paşa, Mehmet Emin Âli Paşa ve Ahmet Vefik Paşa orada eğitim veya imparatorluk adına hizmet görürler.

Ancak II. Mahmut'un en büyük hizmetlerinden birisi de, bir önceki yüzyılda İstanbul'u kırıp geçiren veba salgınlarını önlemek için bir hastane kurmanın yanında, veba salgını çıktığında karantina uygulanmasını sağlamak olur. Nitekim daha sonraları, yani 1850 yılında ortaya çıkan veba kısa zamanda önlenir.

Diğer önemli bir değişiklik de kadın giyiminde olur. Artık ferace kullanılmaya başlanır. Özellikle çapkınlıkları ile ünlü padişahın kız kardeşi Esma Sultan'ın modern yaşantısı dikkati çeker. 25 yaşında dul kalan Esma Sultan bir daha evlenmez. Özellikle yakışıklı ve genç subaylar Esma Sultan'a görünmemek için özel dikkat sarf ederler. Çünkü Esma Sultan'la ilişkisi olan subayların bir kısmından bir daha haber alınamaz.

Sultan II. Mahmut'un modernizasyon programı ekonomik alanda pek başarılı olamaz. Gıda fiyatları artmaya başlar. İngiltere ile 1838 yılında yapılan ticaret anlaşması gereği devlet tekellerinin kaldırılması

üzerine, henüz emekleme çağında olan sanayi yok olur. Fakirlik ilk yüzünü sokaklarda gösterir. İstanbul'un her tarafını dilenciler sarar. Ordu içinde huzursuzluk yürür gider. Giderek memnuniyetsizlik padişaha kadar uzanır. Bir gün Haliç Köprüsü'nü geçmekte olan padişaha bir derviş "gâvur padişah" diye bağırır. Hemen orada yakalanan derviş idam edilir.

Ancak esas büyük tehlike dışarıdan gelir. Bu tehlike daha önce padişahın sadık bir valisi gibi görünen ve Yunan isyanı sırasında yardım eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dır. (1769-1849). Muhtemelen 1769 yılında Kavala'da doğan Mehmet Ali 1,70 m boyunda, ufak tefek ve vücut yapısı oldukça düzgün birisidir. Kökeni yarı Arnavut ve yarı Türk'tür. 30 yaşına gelene kadar Kavala'da yaşayan Mehmet Ali, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır ve Suriye'de Fransız ve İngilizlerle bitmeyen dertleri yüzünden ordu toplanması sırasında Kavala'dan katılan 300 kişi arasındadır. Aynı zamanda valinin oğlunun yardımcısıdır. Böylece Mısır tarihinin en beklenmedik serüvenini yazacak sıradan bir kişi gibi görünen ve okuma yazmayı ancak 45 yaşında öğrenen Mehmet Ali, Mısır'a vardıktan tam beş yıl sonra 12 Mayıs 1805 Cuma günü iktidarı ele geçirir ve 44 yıl boyunca da elinde tutar.

Mehmet Ali Paşa, modernize ettiği ordusu ile, 300 yıl önce halifeliğin Osmanlılara geçmesinin rövanşını almak ve oğlu İbrahim Paşa'yı halife yapmak için 1832 yılında Suriye'yi işgal eder. Ordusunun başında olan kişi ise son derece yetenekli bir komutan olan yine oğlu İbrahim Paşa'dır.

Ertesi yıl Anadolu'ya girer ve Kütahya'ya kadar ilerler. Padişah ise o ana kadar en büyük düşmanı olan Rusya'dan yardım ister. 14 bin kişilik Rus birliği İstanbul Boğazı kıyılarına yerleşir. Zamanın İngiliz Elçisi Lord Ponsonby, sultana imparatorluğun Rusya ile Mısır arasında bölünebileceği tehlikesine işaret ederek İngiltere'nin yardımını teklif eder. Bunun üzerine Rus birliği geri çekilir. İngilizlerin müdahale etmesi ihtimali ortaya çıkınca, Mısır birlikleri Suriye'ye geri döner. Mehmet Ali Paşa da Mısır Valisi olarak kalır. Ancak Mısır ordusu 1839'da yeniden Anadolu'ya saldırır. Yine İbrahim Paşa tarafından yönetilen Mısır ordusu ile Hafız Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusu 24 Haziran Cumartesi günü Nizip'te karşılaşırlar. Sayısal olarak denk bir güç gibi görünen iki ordunun arasında savaş ancak iki saat sürer. Osmanlı ordusu müthiş bir yenil-

giye uğrar. Aynı gece İbrahim Paşa babasına zaferini şöyle yazarak anlatır: "*İki saatten daha az bir süre içinde düşmanın toplarını ve savaş malzemesini ele geçirdim. Türk ordusu tümüyle teslim oldu... Size gelince pederim, bu hayırlı haberi halka bildirin ve yedi gün boyunca kutlayın.*"[92] Artık Mısır ordusunun karşısında direnecek hiçbir güç kalmamış görünmektedir. Esasında İstanbul'un düşmesi an meselesidir. Oğul İbrahim Paşa ısrarlıdır. Ancak, İngiliz, Fransız ve Avusturya müdahalesinden çekinen Mehmet Ali Paşa oğlunun daha ileri gitmesine müsaade etmez. İleride yaptığı bu hatanın cezasını çok acı bir şekilde ödeyecektir. Böylece hiç beklenmeyen bir yönden gelen tehlike bertaraf edilmiş ve Osmanlı hanedanı belki tarihindeki en önemli tehlikesini atlatmış olur.

Bu durum II. Mahmut için onulmaz bir yara haline gelir. Hastalığı ilerleyen padişah önce Çamlıca Köşkü'ne götürülür. Bir taraftan hekimlerin çabaları ve diğer tarafta camilerde yapılan dualar iyileşmesi için yeterli olmaz ve padişah sevgili kız kardeşi Esma Sultan'ın kollarında 1 Temmuz 1839 Cumartesi günü ölür. Hiç olmazsa 9 Temmuz Pazar günü tarihte benzeri olmayan bir gelişmeyi görmemiş olur. Çünkü Kaptanıderya Ahmet Fevzi Paşa sekiz savaş gemisi ve on iki fırkateynden olan müteşekkil Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye getirerek Mehmet Ali Paşa'ya teslim eder.

Böylece, bir ay içinde imparatorluk Fatih'ten bu yana gördüğü en modern padişahını, ordusunu ve donanmasını kaybeder.

(92) Gilbert Sinoué, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa*, s. 361.

Batılılaşmada İlk Adımlar

Sultan II. Mahmut'un ölümü üzerine yerine oğlu Abdülmecit (1839-61) tahta geçer. 25 Nisan 1823 Çarşamba günü İstanbul'da doğan ve iyi bir eğitim gören yeni padişah henüz 16 yaşındadır. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi bilmektedir. Altı yüzyıldan fazla hüküm süren imparatorluğun en narin, yakışıklı ve en kibar hükümdarıdır. Onun da en büyük kusuru, ataları gibi içkiye olan aşırı düşkünlüğüdür.

Diğer taraftan Mısır tehlikesi devam etmektedir. Nitekim bu tehlikeye karşı, o bölgedeki güç dengelerinin menfaatlerine aykırı olacağını fark eden İngiltere ve Avusturya yardıma koşar. Osmanlı, İngiliz ve Avusturya güçleri Mısır kuvvetlerini yener. Suriye'yi terk eden Mehmet Ali Paşa Mısır'a döner. Ancak 1841 yılı geldiğinde büyük bir değişiklik yaşanır ve Mehmet Ali Paşa, padişahın otoritesini kabul eder. Mısır sarayı mensupları yazı Boğaz kenarında geçirmek için İstanbul'a akın etmeye başlar. Bizzat Mehmet Ali Paşa 1846 yılında İstanbul'a gelir. Padişah tarafından kabul edilir.

O ziyaret sırasında yaşanmış bir olay çok ilgi çekicidir. Paşa 77 yaşındadır. Huzurda iken bir an dalgınlığına gelir ve padişaha *"Oğlum,"* diye hitap eder. Ancak, hatasını fark eder ama iş işten de geçmiş olur. Derhal özür dilemek için padişahın ayaklarına kapanır. Ancak, padişah hemen oturduğu yerden fırlar ve paşayı ayağa kaldırırken büyük bir zarafetle, *"Pederim... Sizin devlet tecrübeniz büyüktür ve bizim onlara her zaman ihtiyacımız olacaktır,"* der.

Mısır-Osmanlı ilişkileri o derece ilerler ki, Mehmet Ali Paşa oğlu için Beykoz'da bir saray inşa ettirir. Daha sonra torunu Mehmet Ali, padişaha damat olur.

Savaşları artık geriye bırakan İstanbul tekrar bir altın çağa girer. Ancak şehir çeşitli zıtlıkları ve farklıkları da bir arada yaşamaya başlar.

Çağa ayak uydurmak zorunluluğu birçok yenilikleri de beraberinde getirir. İstanbul içinde buharlı vapurlarla deniz ulaşımı başlar. İstanbul'a diğer ülkelerden yük ve insan getiren gemi sayısı 1837'de 7.500 iken 1870'de 40 bine ulaşır. Babıâli kendi telgraf servisini 1855 yılında kurar ve gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışı haberleşmeyi doğrudan yapar. Atlı tramvay seferleri Yedikule ile Beyoğlu arasında 1872 yılından itibaren şehir içi ulaşımın başlıca unsurlarından biri haline gelir.

Galata Köprüsü trafiğin artması üzerine genişletilir ve köprünün altına dükkân ve lokantalar 1878 yılında açılır. Artık subaylar modern üniforma giymeye başlarlar. Sivil giyimde ise istanbulin yaygın hale gelir. Böylece İstanbul'da yaşam şeklinde farklılıklar doğmaya başlar. Batı ülkelerinin etkisi gittikçe artar.

Osmanlı idaresi yurtdışında yapılan uluslararası sergilere de ilk olarak 1851 yılında katılır. Bu 1851 Londra Sergisi'dir. Sergi yerleri Hyde Park ve Crystal Palas'tır. Londra'ya gönderilerek teşhir edilecek eşyalar, devlet ileri gelenlerinin, esnafın, elçilerin ve elçilik mensuplarının görebilmesi için önce İstanbul'da sergilenir.

"...İki yüz sandık dolusu tarım ve el tezgâhı ürünü Feyz-i Bahri Fırkateyni'ne yüklenerek yola çıkarılır. Elverişsiz hava şartları nedeni ile ...Osmanlı ürünleri ancak (serginin açılışından sonra yetişir). Ayrılan mekân küçük olmakla beraber gönderilen ürünler... büyük ilgi toplar ve imparatorluk katılımdan ötürü madalya ve mansiyonlarla ödüllendirilir."(93)

İmparatorluk dört yıl geçtikten sonra açılan 1855 Paris Uluslararası Sergisi'ne de katılır. Özellikle Kırım Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa ve İngiltere arasında yakınlaşma ve ittifak, bu ülkelerde hem Osmanlı'ya olan merakı artırmış ve hem de kamuoylarında o zamana kadar olmadık şekilde Osmanlı hakkında olumlu bir havanın esmesine neden olur. Osmanlı idaresi de bundan yararlanmak için, daha önce yaşadığı tecrübedeki hataları tekrar etmeyerek, Champs-Elysées Endüstri Sarayı'nda gerçekleştirilen sergiye iki binin üzerinde ürünle katılır. 1862 Londra İkinci Uluslararası Sergisi ise imparatorluğun katıldığı üçüncü sergidir.

(93) Semra Germener, Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbul'u*, s. 47.

Şehirdeki köle pazarı 1847 yılında kapatılır ancak, ne yazık ki köle ticareti sona ermez. Geceleri gizlice getirilen köleler, Süleymaniye ve Tophane'deki evlerde satılır. Padişahlar ise özel izin verdikleri kişilerden harem için köle almaya devam ederler.

Sultan Abdülmecit musikiyi, şarabı, kadınları ve reformları seven bir padişahtır. Yaşamı süresinde çocuk sayısı bakımında aşağı yukarı bir rekortmendir. 38 yıllık yaşamında 18 erkek ve 17 kız çocuğu olur.

Padişah musikiye ve özellikle Batı musikisine çok düşkündür. Dolmabahçe Sarayı'nın hemen hemen her odasında artık piyano vardır. Dolmabahçe Sarayı'nın içine bir opera binası inşa ettirir. Küçük, fakat çok şık bir binadır. Ne yazık ki, sonraları yanarak kül olur. Dönemin Avrupa'da en ünlü piyano virtiözü ve kompozitörü Franz Ritter von Liszt (1811-1886) padişahın huzurunda resital vermek üzere İstanbul'a çağrılır. Daveti kabul edince, sırf onun için Paris'e bir piyano siparişi verilir. Piyano, Liszt'in İstanbul'a varmasından birkaç gün önce gelir ve saraya teslim edilir. 18 Haziran 1847 Çarşamba akşamı padişahın huzurunda verdiği resital çok beğenilir. Özellikle padişah çok hoşnut kalır. Kendisine hem maddi hem de manevi destek (nişan) verilir. İstanbul'da kaldığı 40 günde Büyükdere'deki Avrupa Oteli'nde ve Tünel'de bir evde (bugün bu eve bir tabela asılmıştır) kalır. Ayrıca Donizetti Paşa ile birlikte, bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'nun Milli Marşı sayılan, Mecidiye Marşı'nın üzerinde birlikte çalışırlar.

1839-76 yılları arasında görev alan ve iyi yetişmiş bir üçlü vardır ki, bu döneme belirli ölçüde damgalarını vururlar: Mustafa Reşit Paşa (1800-58), Mehmet Fuat Paşa (1815-69) ve Mehmet Emin Âli Paşa (1815-71). Mustafa Reşit Paşa, II. Mahmut döneminden başlamak üzere Londra ve Paris'te elçilik yapar. Altı defa sadrazam ve üç defa da dışişleri bakanı, Mehmet Fuat Paşa ise tıp fakültesinden mezun olmasına rağmen, iki defa sadrazam ve beş defa dışişleri bakanı, Mehmet Emin Âli Paşa ise beş defa sadrazam ve sekiz defa dışişleri bakanı olur. Tanzimat Fermanı ise Mustafa Reşit Paşa tarafından okunur.

Onların devlet anlayışı hakkında şöyle bir örnek vermek mümkündür. Mehmet Fuat Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında, padişah Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kızı Tevhide Hanım ile evlenmek ister. 20'li yaşların başında olan Tevhide Hanım olağanüstü güzel bir kızdır. Ancak si-

yasi bakımdan bu evliliğin doğuracağı sakıncalar yüzünden Fuat Paşa buna karşı çıkar. Padişahın huzurunda iken bunu açık açık söylemekten de çekinmez.

"Arizamda arz ettiğim gibi iki Fuat kulunuz var. Birincisi efendimizin kulu olan Fuat'tır ki, cümle hizmeti şeref sayar. II. Fuat ise Sadrazam Fuat'tır. Milletin mülkünü ve Devleti Âliyemiz'in muhafazası vazifesini ve şerefini tevdi ve emanet ettiğiniz adamdır. İşte bu Fuat, Prenses Tevhide ile evlenmenize hayır olmaz demektedir... İsterseniz seleflerim gibi başımı vurdurunuz. Amma benden tasvip etmediğim bir olaya iştirak etmemi beklemeyiniz."(94)

Tanzimat Fermanı'ndan sonra Batı'ya dönük adımlar atılırken, diğer taraftan imparatorlukta, İtalya dahil, 6 ülkenin elçileri başta İngiliz ve Fransız elçileri olmak üzere o derece güçlü hale gelirler ki, "altı büyük güç" veya "İstanbul'un Altı Kralı" olarak anılmaya başlarlar. Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa şöyle der: *"Bugün Osmanlı kabinesinin politikası İngiliz Elçiliğinde tespit edilmektedir."* Rus, İngiliz ve Fransızlar, Pera'da yeni elçilik binaları inşa ettirirler. Elçilerin o dönemde bir de yararları olur. Çok kere muhafazakârların direndikleri reformların yapılmasını Babıâli'ye dikte ederler.

O sıralar Rus tahtında oturan Çar I. Nicholas büyük annesi II. Katerina'dan daha farklı düşünür. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve Rusya tarafından parçalanmalı ve fakat İstanbul serbest şehir haline getirilmelidir. St. Petesburg'daki İngiliz Elçisi Sir Hamilton Seymour'u 1853 yılının başlarında kabul ettiğinde şöyle der: *"Elimizde hasta bir adam var; ölümcül hasta."* Şubat ayına gelindiğinde Ortodoks Kilisesi'nin ve tebaasının haklarını konuşmak ve bu konuda baskı yapmak için Rus çarı özel elçi olarak Prens Menşikof'u gönderir. Rumların gösterileri arasında İstanbul'a gelen Prens, sadrazama giderken tören kıyafetini bile giymez ve hatta Fransız taraftarı diye Dışişleri Bakanı Fuat Paşa ile görüşmek istemez. Padişah bunun üzerine Fuat Paşa'yı görevden alır ve yerine Rıfat Paşa'yı getirir. Mart ayında durum daha da kötüleşir. Rusların talepleri bitmez tükenmez. Bunun üzerine Fransız ve İngiliz donanması Ağustos ayında, padişahın talebi üzerine

(94) Dr. Müfit Ekdal, *Prenses Ela,* Altın Kitaplar, s. 105.

Çanakkale Boğazı'na gelir. Eylül ayında Rusya'ya karşı savaş kararı alınır ve 4 Ekim'de savaş ilan edilir. Fransız ve İngiliz donanması Haliç'e varır ve Kırım Savaşı resmen 28 Mart 1854 Pazar günü başlar. Fransızlar Ayasofya, İngilizler Üsküdar sırtlarına yerleşirler.

Kırım Savaşı sırasında İstanbul yaralılar şehrine dönüşür. Osmanlı hastanelerinin yanına Fransızlar Beyoğlu'nda, İngilizler ise Haliç ve Tarabya'da iki hastane daha kurarlar. Selimiye'de kurulan barakalarda 2 bin İngiliz yaralıya bakılır. Bakıcılar arasında Florence Nightingale de vardır. İki yıl süren savaşı Rusya kaybeder ve Paris'te barış görüşmeleri başlar. İngiliz elçiliğinde 8 Şubat 1856 Çarşamba günü kutlama balosuna sultan bizzat katılır. Barış anlaşması ise Mayıs 1858 tarihinde imzalanır. Bir kutlama da, inşaatı yeni tamamlanan Dolmabahçe Sarayı'nda (1849-1856) 22 Temmuz 1856 Pazar akşamı yapılır. Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa ile Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat Paşa misafirlerini kapıda karşılarlar ve sultanın huzuruna götürürler. O zamana kadar sultan, yabancılarla yemek yemediği için erken ayrılır. Büyük salona kurulan büyük masanın başına sadrazam, yanına ise İngiliz elçisi ile muzaffer ordunun Fransız komutanı oturur. Önce Mecidiye sonra İngiliz ve Fransız milli marşları çalınır.

Prof. Dr. Metin And, *Skylife* dergisinin Eylül 2004 sayısında (s.130) Dolmabahçe ile ilgili olarak şöyle yazar:

"Sahil saraylarının toplandığı en önemli bölge, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında Beşiktaş, Ortaköy ve Kuruçeşme olmuştur. Burada üç önemli bahçe vardır. Karabali, Dolmabahçe, Beşiktaş... Sultan II. Osman ise denize taş doldurarak karayı genişletmişti. Dolmabahçe adı da buradan gelir."

Genç Padişah 38 yaşında iken 25 Haziran 1861 Pazar günü vefat eder. Yerine yine II. Mahmut'un diğer bir oğlu, 8 Şubat 1830 Cumartesi günü İstanbul'da doğan kardeşi Abdülaziz (1861-76) tahta geçer. Bu dönemde Beylerbeyi Sarayı (1861-65) ve Çırağan Sarayı (1864-71) yaptırılır. Mimarları Balyan ailesinden, Karabed Balyan ve oğulları Nikos ve Agop Balyan'dır.

Diğer taraftan yeni açılan ve Fransızca eğitim veren okullar yanında, Fransa'ya eğitim için gönderilen öğrencilerin dönmesiyle birlikte İstanbul'da bir kültür devrimi olur. 1840'dan 1876'ya kadar 402 ki-

tap yayınlanır. Bunlar arasında *Şair Evlenmesi, Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* da vardır. Namık Kemal'in başı çekmesi ile Türkçe içinde, daha doğrusu Osmanlıca içindeki Farsça kelimeler ayıklanmaya ve Türkçeye doğru dönüş başlar.

İstanbul'da doğan ve Paris'te eğitim gören Ahmet Vefik Paşa'nın (1823-91) da gerek modern yaşam tarzı ve gerekse bilinen kültür etkinlikleri, özellikle de Türk tiyatrosuna büyük katkıları olur. Tek eşliliği tercih etmesi 3.854 kitaplık bir kütüphanesi olması ve 16 yabancı dili bilmesi ona büyük bir seçkinlik kazandırır. Ahmet Mithat'ın *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanı ise 1876 yılında yayınlanır.

Galata bankerleri de bu dönemde ortaya çıkar. Genellikle Rumların yönetimindedir. Ayrıca ilk bankalar kurulmaya başlar ve sayıları hemen onu bulur. Avrupa'dan % 2-3 faizle aldıkları paraları % 18 faizle Osmanlı hükümetine vermeye başlarlar. İstanbul birden bir bankacılık merkezine dönüşür. Başı çekenler Baltazzi ve Zarifi aileleridir. 137 yıl yaşayacak olan Osmanlı Bankası ise Baltazzi, Ralli ve Kont de Kamondo tarafından 1864 yılında kurulur.

Ancak, bu ara Galata bankerleri Rum toplumuna büyük maddi destek verir ve 88 tane de Rum okulu açılır. Bir taraftan da Rum çocukları eğitim için Atina'ya gönderilmeye başlanır. Böylece "Megalo İdea" fikri güç kazanmaya başlar. Hatta zamanın Yunan Başbakanı Collettis şöyle der: *"Elenizm için iki büyük merkez vardır. Atina kraliyetin başkenti, İstanbul ise Ellenizmin merkezidir."* Hatta Rum Patriği daha ileri gider ve Patrikhane'nin duvarlarına kral ve kraliçenin resmi ile birlikte minaresi olmayan Ayasofya'nın resmini asar.

Aynı dönemde İstanbul'da 40 bin Bulgar yaşar. İlk Bulgar gazetesi 1847 yılında çıkar. İlk Bulgar kilisesi ise Haliç'te 1870 yılında açılır. Ahmet Vefik Paşa'nın bağışladığı bir arazi üzerinde kurulan ve 4 Temmuz 1871 Pazar günü açılan Robert Kolej'de ise çok sayıda Bulgar öğrenci eğitim görür. İngilizce eğitim yapan kolejde yetişen Bulgar öğrenciler daha sonra başlayan Bulgar isyanının mimarı olurlar. İstanbul gerçek bir tezatlar şehridir. Dünyada hiçbir şehir, besleyip büyüttüğü eğiterek adam etmeye çalıştığı kişilerin (öğrencilerin) ihanetine, İstanbul kadar uğramamıştır.

İstanbul şehri yine bu dönemde en az batıdan gelen 100 bin göçmenin istilasına uğrar. Bunlar arasında özellikle Macarlar ve Polonyalılar

ağırlıklıdır. Özellikle Polonyalı göçmenler, eskiden beri iyi ilişkileri olan iki ülke olmalarından dolayı, İstanbul'u kendi yerleri olarak benimserler. Polonyalı bir isyancı olduğu için Ruslardan kaçan Konstantin Borzecki (1828-77) Müslüman olup Mustafa Celalettin Paşa adını alır. Paşa, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun komutanlığını yapar. Şair Adam Mickiewicz ve Sultan Abdülaziz'in saray ressamı olan Stanislaw Chlebowski ise diğer önemli Polonya asıllı göçmenlerdir. Polonyalılar hep Osmanlı'ya sadık kalırlar. Özellikle Müslüman olanlar, kendilerini tam bir Osmanlı sayarlar.

Ancak, bu göçlerin en önemli nedeni ise Batı'daki sıkı kural ve vergilerden kaçmaya çalışanların İstanbul'a servet edinmek amacıyla gelmeleridir. Özellikle İngiltere ile 1838 yılında yapılan ticaret anlaşmasından sonra ekonomi üzerinde azalan devlet kontrolü nedeniyle para kazanmanın kolay olduğunu görenler İstanbul'a akın ederler. Bu nedenle Pera'da (Beyoğlu) emlak fiyatları bir misli artar. Ticaret tümüyle yabancıların eline geçer.

Ticari faaliyetlerin önemli bir kısmının gayrimüslimlerin eline geçmesi başka bir sonuç daha doğurur. Zenginleşen bu kesim İstanbul'un belli başlı yerlerinde arazi satın almaya başlar. 1880'li yılların başlangıcında İstanbul emlakının önemli bir kısmı bu kesimin eline geçer. Bu ara Pera bir taraftan şehrin en modern bölümünü oluştururken, restoranları, dükkânları ve eğlence yerleri ile birlikte yeni bir yaşam şeklinin de merkezi haline gelir. Çiçek Pasajı 1876 yılında açılır. Pera dahil Galata'nın nüfusu 1882 yılında 237 bine varır. Bu, şehrin nüfusunun 1/4'üdür. 1844 yılında 391 bin olan şehir nüfusu, 1856'da 430 bine, 1878 yılında 650 bine, 1885 yılında 873 bine varır. 1882 yılında Edmondo de Amicis bir yazısında şöyle der: *"İstanbul bir Türk şehri iken, yavaş yavaş Hıristiyanlar Marmara denizi ve Haliç kıyılarını ele geçirmiş, kiliseleri, hastaneleri, okulları ve bahçeleri ile bir tepeden diğer tepeye İstanbul'a sahip olmaya başlamışlardır."*(95) Her şeye rağmen İstanbul'da yaşamanın büyük güçlükleri vardır ve Batı şehirlerine göre İstanbul'da yaşamak, sıkça çıkan çeşitli isyanlar, salgın hastalıklar, yangınlar ve zaman zaman vuku bulan depremler yüzünden büyük bir risk taşımaktadır. Buna rağmen gayrimüslimler mülk almaya devam ederler.

(95) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 288.

18. yüzyılın ikinci yarısına girildiğinde Rusların İstanbul'u ele geçirme emellerinde hiçbir değişiklik olmaz. Tahta geçen her çarın en büyük rüyası İstanbul'u ele geçirmektir. 1850 yılında İstanbul'u ziyaret eden ve o sırada inşa olunan Dolmabahçe Sarayı'nı gezen ve Ayasofya'yı ziyaret eden Theophile Gautier şöyle yazar: *"Acaba Rus çarının huzurunda Ayasofya'da ayin yapılabilecek midir?*[96] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karmaşık yapı, yönetimdeki dağınıklık, karar mekanizmalarının hızlı çalışmaması ve bunların sonucunda ortaya çıkan ve hiç de iç açıcı olmayan manzara birçok kere Batı'da artık işin sonunun geldiği izlenimini verir. Zaman zaman düşman olsalar da, iş İstanbul'a geldiğinde bütün taraflar kendi aralarında yaptıkları gizli görüşmelerde, farklı motifleri olsa da hemen anlaşabilmektedirler. Özellikle Ruslar bu niyetlerini hiç gizlemezler.

O dönemde İstanbul'a bakınca operası, borsası, okulları ve mason locaları ile tam bir kozmopolit şehir görünümündedir. Örneğin; Sultan Abdülmecit cuma namazından sonra camiden Beyoğlu'ndaki Naum Efendi tiyatrosuna giderdi. Çünkü aslı İtalyanca olan operalar, cuma günleri Türkçe olarak icra edilirdi.

Saray ve İstanbul'un seçkin ailelerinin hanımları temsilleri tül perde arkasından seyrederlerdi. Örneğin Il Travatore, Londra'dan önce 1853 yılında İstanbul'da sahneye konulmuştur. Gedikpaşa'daki Güllü Agop'un Osmanlı Tiyatrosunda 1868 yılında 7'si Müslüman ve 37'si Ermeni olmak üzere 44 oyuncu vardır ve bunlardan 18'i de kadındır. İlk Osmanlı operası olan "Arif" ise Dikran Çuhaciyan tarafından bestelenerek 1872 yılında sahnelenmiştir.

Müslümanlar henüz pek gönüllü değilseler de yeni ticari hayatın vazgeçilmez unsuru olan borsa 1854 yılında Galata'daki Havyar Han'da açılır. Borsa; Rum, Ermeni ve Yahudilerden kurulu bir komite tarafından yönetilir. Ancak, hisse senetleri Galata sokaklarında, kahvelerde ve meyhanelerde alınıp satılırdı.

Tanzimat dönemi sultanları arasında sanata en çok ilgi gösteren Sultan Abdülaziz, aynı zamanda yurtdışına giden ilk hükümdardır. Resmi ziyaret olarak 1867 tarihinde Paris, Londra ve Viyana'ya gider. Beraberinde oğlu Yusuf İzzettin'den başka o sıralar 27 yaşında olan

(96) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 290.

Şehzade Murat (V. Murat) ve 25 yaşında olan Şehzade Abdülhamit'i (II. Abdülhamit) de birlikte götürür. Esas neden 1867 yılında Paris Uluslararası Sergisi'dir. Osmanlı İmparatorluğu da bu sergiye katılır. Dönemin en görkemli ve katılımı en yüksek sergisidir.

Sultan Abdülaziz'e Fransız İmparatoru III. Napoléon'un mektubunu getiren Kont Bourrée, kendisine huzura kadar refakat eden başmabeyinciye, *"Sultan hazretlerini bütün Fransa ve Paris büyük bir heyecanla beklemektedir,"* der ve huzura varınca mektubu sunar.

Mektupta imparator, *"Osmanlı Sultanı Abdülaziz Han Hazretlerini Paris'te görmekten büyük şeref duyacağız. Temmuz 1867 başlarında açılacak Büyük Paris Fuarına teşrifleriniz bizi onurlandıracaktır..."* yazar.

30 Mayıs 1867 Salı sabahı bütün Paris ayaktadır. Çiçek ve defne dalları ile süslü Kraliyet Treni saat 11.00'de Lyon Garı'na girince Abdülaziz, İmparator III. Napoléon ve bütün diplomatik erkân tarafından törenle karşılanır. Yapılan törenden sonra saltanat arabası ile Tuilleries Sarayı'na giderler.

O dönemde yaklaşık birkaç milyon kişinin gezdiği tespit edilen sergide Osmanlı ürünleri gerçekten büyük rağbet görür. Ayrıca yine bu sergide Osman Hamdi Bey'in üç, Amadeo Preziosi'nin bir, Şeker Ahmet Paşa'nın da bir eseri teşhir edilir. Açılışa Abdülaziz dışında Rus Çarı, Avusturya İmparatoru, Belçika, Portekiz, İsveç ve Prusya Kralları da vardır. Sultan şehzadelerle birlikte Güzel Sanatlar Galerisi'ni de ziyaret eder ve özellikle sanat eserleri ve resimle ilgilenir. Dönünce saray, o sırada Paris'te resim eğitimi için bulunan Şeker Ahmet Paşa'nın ve ayrıca Osman Hamdi'nin yardımlarıyla Jean-Léon Gérôme, Gustave Boulanger, Van Marcke, George Washington (ressamın takma adı), Daubigny, Victor Huguet ve Adolf Schreyer'in tablolarından olan bir koleksiyonu satın alarak İstanbul'a getirtir. Ayrıca bu devirde saraya resim yapan ve sarayda çalışan ünlü ressamlar arasında Ayvazovski, Guillemet ve Chlebowski vardır. Ancak şu gerçektir ki, Abdülaziz kendinden sonra padişah olacak olan, özellikle II. Abdülhamit'i bu geziye götürerek, Türk resminin gelişmesine büyük hizmet etmiştir.

Galatasaray Lisesi ise 1868 yılında Fransa'nın desteği ile açılır. Halen aynı yerde eğitim yapan liseye 340 öğrenci kaydedilir. Bunlardan 150'si Müslüman, geri kalanı Ermeni, Rum, Yahudi ve Bulgar öğrencilerdir. İlk modern üniversite 1870 yılında açılır ve burada medreselerden gelen

450 öğrenci eğitime başlar. 19. yüzyıl sonlarına doğru İngiltere ile gelişen ilişkiler nedeniyle İngilizce eğitim yapan kurumlar da ortaya çıkmaya başlar. İngiltere özellikle en önemli rakibi olan Fransa'nın etkisini azaltmak için her türlü önleme başvurur.

O dönemde evlerde hizmet amacıyla tutulan kişiler de, dönemin İstanbul'unun karmaşık yapısını yansıtmaktadır. Örneğin; uşaklar Rum, servis elemanları Ermeni, aşçılar Bolulu, kayıkçılar Türk veya Rum, bahçıvanlar Arnavut, çocukların dadıları genellikle Fransız'dır.

Yazılan ve konuşulan dil de bu yapının diğer bir göstergesidir. Yazılı metinlerde çok kere Türkçe, Fransızca veya her ikisi birden kullanılırdı. Takvim, tiyatro programları, ticari faturalar ve diğer basılı belgeler genelde 4 dilde, Türkçe, Fransızca, Rumca ve Ermenice hazırlanırdı. İstanbul'da 1876 yılında çıkan 50 gazetenin sadece 13'ü Türkçe diğerleri Rumca, Ermenice, Fransızca, Bulgarca, İbranice, İngilizce, Arapça, Latince ve Almanca'dır. Kısaca ifade etmek gerekirse 18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaşayan bütün unsurlar aynı hayatı ve zevklerini paylaşırlar. Sadece farklılık konuşulan dildedir.

Ancak, II. Mahmut'tan sonra sağlanan dengeler belirli bir yaşam tarzının İstanbul'da devamını sağlamışsa da 1875'ten sonra İstanbul ve imparatorluğu tehdit eden ve parçalamaya yönelik çalışmalara St. Petesburg, Sofya, Atina ve hatta Mekke'de hiç ara verilmez. Özellikle Ruslar Çariçe II. Katerina'dan sonra İstanbul'u ele geçirme emellerinden hiçbir zaman vazgeçmezler. Osmanlı tahtında ise on yıldan beri Sultan Abdülaziz oturmaktadır. 1870'li yıllara kadar sadrazamlığı yürüten Fuat ve Âli Paşaların basiretli yönetimleri, onların ölümleri nedeniyle tarih sahnesinden çekilmeleri üzerine yok olur. Sadrazamlığa getirilen Mahmut Nedim Paşa (1818-83), o zaman Rus Elçisi Kont İgnatiev'in etkisi ile Rus yanlısı bir politika gütmeye başlar. Elçi Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütülen her hareketin arkasındadır ve destekçisidir. Bir taraftan Bulgarları isyana teşvik ederken diğer taraftan yine imparatorluğa karşı Yunan, Sırp ve Romen birliğini sağlamaya çalışır. Ona göre İstanbul, bir Rus grandükünün yönetiminde serbest bir şehir ve aynı zamanda Balkan Konfederasyonunun merkezi olmalıdır. Nihai hedef ise Rusya'nın tam hükümranlığıdır.

Bu ara ekonomik, siyasi ve sosyal alanda müthiş bir çöküş başlar.

Bunun üzerine ilk önce üniversite kapatılır. 1873-74 yıllarındaki kuraklık ve kıtlık imparatorluğa dalga dalga yayılır. Son 25 yılda alınan yaklaşık yüz milyon Poundluk borcun ancak yarısı hazineye girer. Geri kalanı Galata bankerlerine komisyon, paşalara rüşvet olarak verilir ve bir kısmı da Pertevniyal Valide Sultan'ın harcamaları için ayrılır. Bir taraftan da Osmanlı donanması dünyanın üçüncü büyük gücü haline getirilir ve Osmanlı ordusu en modern silahlarla donatılır. Ancak, gelirlerin yarısı da borç ödemesine ayrılır. Zaten gelir açısından çok zor durumda olan Osmanlı hükümeti 3 Ekim 1875 Cuma günü borç ödemelerini yarıya indirdiğini ilan eder.

Bunun üzerine Zarifi ve diğer Rum bankerler Şehzade Murat Efendi ile temasa geçerler. Rum ve Müslüman işçiler 1876 yılının Mayıs ayında ayaklanırlar. Aylardır ödenmeyen maaşları nedeni ile greve giderler. Bu Osmanlı tarihinde ilk grevdir. İgnatiev, kiraladığı Hırvatlar aracılığı ile şehirdeki paniğin artmasını sağlar. Bu ara silahlanan softalar da ayaklanarak Süleymaniye'de toplanıp sadrazam ve şeyhülislamın değiştirilmesini isterler. 12 Mayıs Çarşamba günü softalar şehre hâkim olur, dükkânlar kapanır. Bunun üzerine Mahmut Nedim Paşa azledilir. Yerine Ahmet Mithat Paşa geçer. Sadrazam, Mehmet Rüştü Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi ile birlikte padişahın hallini kararlaştırırlar.

Alınan fetva uygulanır ve 30 Mayıs 1876 Cuma günü Abdülaziz tahttan indirilir yerine V. Murat (1876) geçer. Yeni padişah 1840 yılında İstanbul'da doğmuş. Şehzadeliği sırasında çok iyi bir eğitim görmüştür. Özellikle Fransızcayı iyi bildiği için sadece Türk edebiyatı değil, Batı edebiyatı ile ilgili eserlerin de iyi bir izleyicisidir. Tahta çıktıktan beş gün sonra eski Sultan Abdülaziz intihar eder veya bir rivayete göre öldürülür. Bu konuyu, 1873 yılında İstanbul'a gelen ve uzun süre kalan Sir Edwin Pears 1916 yılında yayınladığı *Konstantinople'da Kırk Yıl* adlı eserinde şöyle yazmaktadır:

"...Sultan Abdülaziz'in ölümü ile ilgili olarak benim fikrim de aynen Sir Henry Eliot gibidir. Çünkü Dr. Dickson ve 18 ayrı doktor, (sultanın) vücudunda yaptıkları inceleme sonucunda ölümün bir intihar olduğu bir öldürme olayı olmadığı kanaatine varmışlardır."(97)

(97) Sir Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, s. 106-107.

• • •

Bu olay yeni padişahın bütün akli dengelerini bozar. Sultanın devlet işlerini yürütemeyeceği anlaşılınca 31 Temmuz Cumartesi günü toplanan kabine, bu defa yeni padişahın hallini ve yerine kardeşi Abdülhamit'in geçmesini kararlaştırır. Böylece V. Murat, aynı I. Mustafa'nın ilk saltanatı gibi tahtta ancak üç ay kalabilir. Uzun yıllar gözaltında bulundurulduğu Çırağan Sarayı'nda 1904 yılında vefat eder.

VII. BÖLÜM

Sultan II. Abdülhamit

İstanbul'da 21 Eylül 1842 Pazartesi günü doğan ve Abdülmecit'in oğlu olan yeni Padişah II. Abdülhamit (1876-1909) tahta geçtiğinde 34 yaşındadır. Tahta geçer geçmez, *"Ben vezirlerimin görüşlerini alacağım ve onlara uyacağım. Şüphesiz politikaları ve nelere ihtiyaç olduğunu tespit ettikten sonra vezirlerim bana uyacaklardır,"* diyen sultan, sanki daha sonra yapacaklarının ilk işaretini vermiş olur.

Başlangıçta Namık Kemal, Ahmet Mithat, Süleyman, Odyan ve Karatodori paşalardan kurulu bir komisyonun yeni bir anayasa hazırlaması teklifine karşı çıkmaz. Komisyon çalışmalarına Fransız ve Belçika modelini esas, yani liberal anayasalarını örnek alır ve buna göre çift meclisli bir sistem düşünülür. Padişahın katıldığı bir törenle 23 Aralık 1876 Perşembe günü Anayasa ilan edilir. Bu İslam ülkelerinde ilk anayasadır. Anayasa metni Babıâli'nin önünde sadrazam, Ahmet Mithat Paşa, Şeyhülislam, Rum ve Ermeni Patriklerinin huzurunda okunur. Bütün şehir büyük bir şenlikle yeni anayasayı kutlar.

Çok geçmez, etkin kişiliğinden ve kendisinden önceki iki padişahın tahttan indirilmesine ön ayak olan Ahmet Mithat Paşa'dan korkan yeni padişah, 5 Şubat 1877 Cumartesi günü onu sürgün eder.

Yeni Meclis 10'u İstanbul'dan olmak üzere 115 üye ile Ahmet Vefik Paşa'nın başkanlığında 19 Mart 1877 Cumartesi günü toplanır. Bunlardan 67'si Müslüman 48'i gayrimüslimdir (Rum, Arap, Ermeni, Bulgar, Boşnak, Sırp-Hırvat ve Yahudi). Sultan, Dolmabahçe Sarayı'nın taht odasında yapılan bu ilk toplantıya kardeşleri ve vezirleri ile birlikte gelir. Ayrıca bütün paşalar, şerifler, patrikler, diplomatlar ve gazeteciler de hazır bulunur. Padişahın nutku, ulemanın yaptığı duadan sonra okunur. Böylece ilk meclis açılmış olur. Toplantıda tek bulunmayan diplomat ise Rus Elçisi İgnatiev'dir. Ertesi ay elçiliğin bütün belge ve kayıtlarını toplar ve İstanbul'dan ayrılır.

Hemen akabinde 27 Nisan 1877 Çarşamba günü Rusya savaş ilan eder. "93 Harbi olarak anılan savaş sonraları derin izler bırakmıştır. O sırada Ahmet Vefik Paşa başkanlığında yeniden toplanan meclis ise hükümetin yetersizliğini ve yolsuzlukları tartışmaktadır. Ancak, imparatorlukta doğan yeni hava üzerine ülkenin her tarafından Osmanlı ordusuna katılmak için insanlar akın akın İstanbul'a gelirler. Başlangıçta Osmanlı ordusu başarılıdır. Plevne, 10 Aralık 1877 Cumartesi günü 6 aylık bir savaştan sonra düşünce her şey tersine döner. Rusya'nın ilerlemesi üzerine kaçan 300 bin kişi İstanbul'a akın eder. Göçmenlerin bir kısmı yakın vilayetlere gönderilir ama, çok büyük bir kısmı İstanbul'da kalır. Çadırlardan bir şehir kurulur. Camiler, evler ve hatta Çırağan Sarayı iskân için açılır. Ancak işin bir de felaket yönü vardır. Şehirde ekmek bulmak bile güçleşir, hırsızlık ve anarşi kol gezer.

Rus ordusu 28 Ocak 1878 Cumartesi günü Edirne'ye girer. Ordu komutanı olan Granddük Nicholas, kardeşi çara şöyle yazar: *"Çarigrad'a (İstanbul'a) kadar gitmek mecburiyetindeyiz ve böylece kutsal hedefimize varmış olacağız."* Ancak, bütün Avrupa ayağa kalkar. İlk tepki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan gelir. Balkanların ve İstanbul'un düşmesi ile, Hindistan'a giden yolun tehlikeye düşeceğine inanan İngilizler de derhal harekete geçerler. Daha önceden tehlikeyi sezdikleri için, İngiliz donanması zaten Çanakkale civarındadır. İngiliz Hobart Paşa ve Valentine Baker Paşa, Osmanlı donanmasının ve Balkanlardaki ordunun başına geçer. İngiltere'deki çeşitli kuruluşlar İstanbul'a yardım yağdırırlar.

İngiliz Akdeniz donanması, daha çok da yabancıların hayatını kurtarmak için Çanakkale Boğazı'nı geçip, İstanbul önüne Adalar'a kadar gelir. Bunun üzerine 31 Ocak 1878 Salı günü taraflar arasında ateşkes imzalanır.

Ancak, Rus imparatoru, kardeşine İstanbul'u işgal etmesi için 13 Şubat Pazartesi günü bir telgraf gönderir. İstanbul tam bir panik içindedir. Padişah ise, *"İstanbul bize atalarımızdan kalmış mirastır. Onu kanımızın son damlasına kadar savunmamız esas görevimizdir,"* der ama bir taraftan Sadrazam Esad Saffet Paşa, İngilizler ile padişah ve ailesinin, bir tehlike anında nasıl kurtarılacağını görüşür. Kar fırtınası bütün Trakya'yı kasıp kavurmaktadır. Edirne'den İstanbul yakınlarına kadar gelen 40 bin kişilik Rus ordusunun lojistik problemi vardır. Kötü do-

nanım ve hava şartlarının çok zorladığı bu orduya karşılık İstanbul'un hemen dışında 30 bin kişilik Osmanlı ordusu direnmeye çalışır. Buna rağmen birkaç bin kişilik Rus kuvveti Yeşilköy'e kadar gelir. Granddük Nicholas 24 Şubat Cuma günü Edirne'ye trenle gelince kendisini Osmanlı harbiye nazırı karşılar. Yapılan müzakereler sonucunda 3 Mart tarihinde Ayestafanos (Yeşilköy) anlaşması imzalanır.

Ahmet Vefik Paşa ile İgnatiev tarafından imzalanan bu anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Karadeniz'den Arnavutluk'a kadar olan bölgede Bulgaristan'ın kurulmasını kabul eder. Ancak, İngiltere ve Avusturya'nın baskısı ile görüşmelere 13 Haziran Salı gününden başlayarak Berlin'de devam edilir. Ermeni Patriği de Berlin'e delege göndererek Doğu Anadolu'da Van Gölü'ne kadar olan bölgede otonom bir Ermeni idaresi kurulmasını ister. Patrik bizzat granddükü birkaç kere Yeşilköy'de ziyaret eder. Berlin Konferansı'nda bazı sözler alır ama bunların o sırada hayata geçirilmesi mümkün olmaz. Rumlar ise ikiye bölünür. Patrik ve başını Zarifi'nin çektiği bankerler Osmanlı'ya sadık kalırlar. Hatta Patrik, ziyaretine gelmek isteyen granddükü hasta olduğu gerekçesi ile kabul etmez. Konferans sona erdiğinde, Avusturya ve İngiltere'nin desteği ile Balkanların önemli bir kısmı Osmanlı'da kalır. Rusların İstanbul'u ele geçirme rüyası geçici bir süre için sona erer ve 18 Ağustos Cuma günü Yeşilköy'den ayrılan Rus ordusu gemilerle ülkelerine döner. İngiliz donanması ise Mart 1879'da tekrar Akdeniz'e açılır.

Böylece İstanbul bir daha kurtulur. 1880 yılında genç bir İngiliz diplomatı olan Edgar Vincent'in dediği gibi *"Acaba Osmanlı İmparatorluğu daha ne kadar yaşayacaktır?"* Gayet tabii o tarihte bu konuda tahmin yapılabilmesi mümkün değildi. Ancak bir husus vardır ki, Osmanlı İmparatorluğu gerek askeri, siyasi ve ekonomik açıdan çok güç durumdadır. Batı'da 18. yüzyılın ortalarında başlayan her türlü teknolojik gelişmeye karşı sanki gözleri kapalıdır.

Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan için yaptırılan Yıldız Sarayı'nı II. Abdülhamit 1877-1909 yılları arasında ikametgâh olarak kullanır. Yıldız Sarayı'na bakıldığında, diğer saraylardan farklı olarak, daha çok Batı çizgileri taşımakta olduğu hemen fark edilir. Duvar kaplamaları, perdeleri ve Hereke'de yapılan sandalyeleri ve koltukları ile Yıldız Sarayı aynı zamanda Osmanlı'dır. Sultanın çok yetenekli ve modaya en uygun çizimleri yapan mimarı Raimondo D'Aranco ise saray

parkı içine birçok köşk inşa eder. Yine aynı dönemde İsviçreli ve Fransız ustalar Türklere porselen yapım ve boyama tekniklerini öğretir ve saray parkı içinde 1893 yılında porselen üretimi için bir tesis kurulur. Resim o dönemin önemli öğelerinden biridir. Bu nedenle sarayın duvarlarına, saray ressamı olan Fausto Zonaro'nun portreleri yanında Şeker Ahmet Paşa ve Süleyman Seyyid'in natürmortları ve peyzajları asılır.

Sarayın en büyük bölümü Büyük Mabeyn'dir. Burada sultanın müşavirleri ve sekreterya vardır. İkinci bahçeden ise sultanın özel ikametgâhı olan Küçük Mabeyn'e geçilir. Bu bölümde sultanın eşleri ve haremağaları yaşar. Sultanlar haremağalarına çok itimat ederlerdi. Hatta haremağaları içinde sadrazam ve şeyhülislam olanlar bile vardır.

Bahçeleri ile 500 bin m^2'ye yayılan Yıldız; çeşitli üretimin yapıldığı bir yer olmanın yanında, birçok sosyal faaliyetin merkezi ve aynı zamanda hükümet işlerinin yürütüldüğü büyük bir komplekstir. Örneğin; 60 işçinin çalıştığı mobilya imalathanesi bunlardan biridir. Sarayda ayrıca kütüphane ve marangozhane, dört hastane, bir rasathane, bir ecza laboratuvarı ve bir matbaa vardır. Özellikle yetenekli bir marangoz olan padişah, dinlenmek için daha çok marangozhanede çalışır ve çok güzel yazı masaları ve yaralı askerler için bastonlar yapardı.

Padişah Yıldız Sarayı'ndan nadiren dışarı çıkardı. Özellikle suikast yapılmasından korkardı. Padişahı korumakla görevli Türk, Arap ve Arnavut muhafızlar Yıldız'ın etrafındaki barakalarda yaşarlardı. Sultanın ayrıca imparatorluğun her tarafında bulunan binlerce kişilik bir hafiye ordusu daha vardı.

Her şeyden ve herkesten şüphelenen padişah için şöyle bir hikâye anlatılır. Padişah, Rum Patriğini gözleyen hafiyeye *"Patrik dahil aynı odada kaç kişi idiler,"* diye sorar. Hafiye *"İki din adamı ile birlikte üç,"* der ve üzerinde üç kişi olduğuna dair kayıt bulunan raporunu padişaha uzatır. Padişah hemen bir kalem alır üç rakamının üzerini çizer, yedi yazar ve altına not düşer: *"Üç kişi ve dört duvar."*

Ancak, padişaha ulaşmak diğer Avrupalı hükümdarlara ulaşmaktan daha kolaydır. Uygun giyimli olmak ve görüşme konusunu önceden bildirmek kaydı ile Büyük Mabeyn'e gelinebilirdi.

Yıldız'a gelen yabancı kraliyet ailesi mensuplarına, elçilere ve üst rütbeli subaylara zaman zaman verilen yemeklerde altın tabaklarda servis yapılırdı. Padişah içki içmez ama yemeklerde en kaliteli içkiler misafir-

lere ikram edilirdi. Çok kere yemeklerden sonra, Yıldız Sarayı'na Sarkis Balyan tarafından 1888-89 yıllarında eklenen tiyatroda, o sıralar batıda çok meşhur operalar sahneye konurdu. Harem üyeleri de bu gösterileri izlerdi. Padişahın hoşlanmadığı konular bilindiği için, bazen operaların adları bile değiştirilirdi. Operanın konusunda suikast, ölüm gibi temalar varsa bu kısımlar atlanır ve sonunda ölümle biten kısımlar, kahramanın sıhhate kavuşması ile son bulurdu.

II. Abdülhamit zamanında başka bir değişim daha olur. Padişah en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün işlere karışmaya başlar. Daha önceleri vezirler aracılığı ile çoğu kabinede görüşülen konular artık doğrudan padişah tarafından karara bağlanır. Padişah, önce steril edilerek her gün gelen yüzlerce yazıyı ve fotoğrafı gözden geçirmeyi âdet haline getirir. Çünkü, padişah fotoğrafın da istihbarat için çok önemli bir araç olduğunu fark etmiştir. Örneğin; bir eyaletten gelen vilayet konağı inşaatının bittiğini bildiren yazı yanında padişaha istihbarat biriminden gelen ve inşaatın yarım olduğunu gösteren fotoğraf vardır. Bunun peşinden vali hakkında sürgün ve ceza gelirdi. Padişahın uygulaması zulümden çok korkuya dayalıdır. Çünkü padişahın neyi bildiğini ve elinde hangi belgeler olduğunu kendisinden başka hiç kimse bilemezdi.

Çok iyi piyano çalan padişah aynı zamanda tiyatro ve operaya da meraklıdır. Amcası ile birlikte yaptığı Avrupa seyahati sırasında fırsat buldukça tiyatro ve opera temsillerini kaçırmamıştır. Ama hepsinden önemlisi, bu seyahat sırasında, fotoğraf makinesini keşfeder. Tahta çıkar çıkmaz da yaptığı ilk iş olarak Yıldız Sarayı'nın içinde bir fotoğrafhane açtırır ve fotoğraf çekmek için devrin önemli fotoğraf sanatçılarını bir araya toplar. Sultan adına fotoğraf çekenler, "Saray Fotoğrafçısı" unvanının verildiği sınırlı sayıda sanatçıydı. Osmanlı'da fotoğraf sanatına öncülük eden ve Cumhuriyet kuşağını hazırlayan Abdülhamit'in, "Saray Fotoğrafçıları" içinde şu isimler yer alıyordu:

Abdullah Frères (Abdullah Biraderler) olarak tanınan Kevork, Hovsep ve Viken adında üç Ermeni kardeş fotoğrafçı, Yunan asıllı Vassilaki Kargopulo ve oğlu Cleomene Kargopulo, Ermeni kökenli Boğos Tarkulyan, Ali Sami Bahriyeli, Stüdyo Yervant, Kirkor ve Artin adlarında üç Ermeni kardeş tarafından kurulan Gülmez Kardeşler.[98]

(98) Ersin Kalkan, *Hürriyet* gazetesi, Kitap Eki, 22.11.2009, s. 5.

Sultan Abdülhamit'ten günümüze 35 bin kare fotoğraf kalmıştır.

Abdülhamit yenilikçi değildir ama bugün bile etkisini devam ettiren bürokratik yapının kurucusudur. Hem daha sonra on yıl süreyle imparatorluğu yönetecek olan Jön Türkler ve hem de yeni cumhuriyet idaresi, ellerinde sağlam bir bürokrasi ve bürokrasinin iyi yetişmiş elemanlarını bulurlar ve bunu kullanırlar. Gariptir ki, Abdülhamit'in kurduğu bürokratik yapı kendisinden daha uzun ömürlü olmuştur.

Padişahın diğer bir özelliği de sadrazamlığa tayin ettiği kişileri o makamda uzun süre tutmamaktır. Saltanat sürdüğü 33 yıl zarfında 27 defa sadrazam değiştirir. Ancak bazıları birkaç sefer (örneğin; Mehmet Said Paşa 9 defa) sadrazam olur. Esasında sadrazam olan paşa sayısı 15'tir.

Padişah, herhangi bir nedenle görüşmek için vezirleri veya üst görevlileri günün veya gecenin herhangi bir saatinde çağırırdı. Örneğin; bunlardan biri ve padişahın çok yakınında olan Arap İzzet Paşa'nın, ne gecesi vardır ve ne de gündüzü. Görevli olduğu süre içinde bir tek gün bile tatil yapmaz. Kendisi "Kış geldiğini ancak bazı geceler saraydan konağa giderken arabanın içine giren kar tanelerinden anlıyorum," der.

Padişah orta eğitimin bütün ülkeye yayılmasını sağlar, ayrıca demiryolu ağının genişletilmesi yanında karayollarının da iyileştirilmesi belli bir plana göre yürütülür. Telgraf haberleşmesi bütün ülkede kullanılmaya başlanır. Padişah bizzat 1880 yılında nüfus sayımının yapılmasını ister. Ayrıca sayım sırasında her vatandaşa verilen belge nüfus cüzdanı gibidir. Devletle olan ilişkilerde bu belge kullanılır. Doğum, evlenme, boşanma kayıtlarının ve ikametgâh senetlerinin kullanılmaya başlanması Abdülhamit döneminden kalmadır.

Sultan, mutlak hâkimiyetinin gösterisi olarak, kardeşinin öldürülmesiyle itham ettiği Ahmet Mithat Paşa'nın yargılanmasını Yıldız Sarayı'nın bahçesinde yaptırır. Paşa suçlu bulunur ve Taif'e sürülür. Yıldız'da diğer önemli bir kişi Rum asıllı Spiridon Mavroyani Paşa'dır. Hem sultanın doktorluğunu ve hem de Rum Patriği ile sultan arasında aracılık yapar. Diğer önemli bir kişi de Karatodori Paşa'dır. Kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nu Berlin Anlaşması'nda temsil eder. Sonra Dışişleri Bakanlığı ve Girit Valiliği yapar. Sultan Karatodori Paşa'ya tümüyle itimat eder. Karatodori Paşa da padişaha sadakatle hizmet eder ve özellikle Rum milliyetçiliği ile pek ilgilenmez. Yıldız'da diğer önem-

li bir kişi ise Ahmet İzzet veya Arap İzzet Paşa'dır. İzzet Paşa'nın en büyük başarısı, padişahın çok önem verdiği Şam-Hicaz demiryolunun yapılmasını sağlamak olur.

Yıldız'ın hemen 100 metre yakınındaki Hamidiye Camii'nin inşaatı Sarkis Balyan tarafından 1886 yılında tamamlanır. O yıldan itibaren padişahın cuma namazına gitmesi yahut "selamlık" törenleri özel bir gösteriye dönüşür. Selamlıktan sonra padişah genellikle yabancı elçileri kabul eder. Dış ilişkiler müzakere edilir. Bu görüşmeler sırasında, iyi Fransızca bilmesine rağmen padişah tercüman kullanır. Özellikle Siyonist lider Theodore Herzl, oldukça büyük borç altındaki imparatorluğu rahatlatmak için Filistin'in Yahudilere satılması karşılığı milyonlarca altın önerir. Padişah'ın cevabı kesindir: *"Halka ait bir karış toprağı bile milyonlarca altın karşılığı vermem. Belki Filistin'in mevcudiyeti devletime bir şey katmamaktadır amma, ülkemin bölünme tehlikesini bile bile kabul etmem."*(99)

Padişah aynı zamanda halife olduğu için Arap politikasını da dikkatle yürütür. Özellikle Arap ülkelerinin ileri gelenlerinin çocukları Dolmabahçe'nin hemen yanında açılan okulda beş yıllık modern bir eğitime tabi tutulur. Bu okula diğer komşu ülkelerden ve hatta uzak doğu ülkelerinden bile öğrenciler gelir. Ayrıca öteden beri Osmanlı'ya karşı çıkan Haşimi soyu ile sıkı ilişkiye girer. Arabistan'da tehlike doğmaması için bir taraftan bölge ordusunu güçlendirir ve iyi ilişkiler için de Haşimi liderlerini İstanbul'a davet eder.

İstanbul görüntü olarak yeni bir *"altın çağ"*a girer. Padişah Yıldız Sarayı'nın dört duvarı arasında yaşar ama, özellikle Boğaz kıyıları yeni yalı ve bahçelerle donanır. Mayıs ayından ekim sonlarına kadar Boğaziçi yaşamın merkezi haline gelir. Tarabya rıhtımı ve etrafı yeni bir gezi ve eğlence yeri olur. Etraftaki prens ve prenseslere, elçilere ait yalılarda keyifli yazlar geçirilmeye başlanır. Tenis ve polo maçları özellikle diplomatlar arasında heyecanlı yarışmalara döner.

Bebek, Sarıyer, Kandilli ve Kalender arasında harika bir şekilde yapılmış ve donatılmış kayıklar dolaşır. Özellikle, kendisi de bir bestekâr olan III. Selim'le başlayan Türk musikisine olan eğilim artar. Bu dönemde yetişen büyük bestekârların eserleri saray, konak ve yalılarda ic-

(99) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 321-322.

ra edilmeye başlar. Yazları çok kere yalılardan ve kayıklardan müzik sesleri duyulur. Ay ışığında yüz kadar köleden kurulu bir koronun Hıdiv İsmail'in Emirgan'daki yalısından icra ettiği musikiyi dinlemek için kayıklar koyda toplanır. Hatta bir kölenin sesi o kadar gür ve güzeldir ki, karşı sahilden bile duyulur. Ancak, padişah, Hıdiv İsmail'in popülaritesinin yayılmasından çekindiği için, kadınların şarkı söylemesinin doğru olmadığı bahanesiyle yasak koyar.

İstanbul bu dönemde yavaş yavaş çağdaş bir görünüme kavuşmaya başlar. Padişahın, İtalyan Mimar Raimondo D'Aranco'ya inşa ettirdiği Haydarpaşa Askeri Tıbbiyesi 1895 yılında tamamlanır. Casa Botter 1901 yılında ve İtalyan Elçiliği'nin Tarabya'daki yazlık sarayı 1905 yılında biter. Bu ara Osmanlı seçkinlerinin liderlerinden ressam, müzeci Osman Hamdi Bey, Şair Nigar Hanım, Rumeli Hisarı'ndaki yalılarında erkek, kadın karışık toplantılar düzenlerler. Batılı giyim tarzı her tarafta yayılır. Önceki yüzyıl sonuna kadar ve Osmanlının klasik yaşam tarzı içinde olmayan mobilya kullanımı ihtiyaç haline gelir ve hatta, eğitimini dışarıda tamamlamış paşaların çoğu kıyafetlerini ve mobilyalarını Londra ve Paris'ten getirirler. Piyano eğitimi çocuklara verilen ilk ders haline gelir. Yemek servisi Fransız usulüne göre düzenlenir.

Bu değişimler aile yapısını da etkilemeye başlar. Abdülhamit'in yaptırdığı ciddi bir istatistiki araştırmaya göre 1907 yılında, evli erkeklerin yaklaşık % 3'ünün tek eşli olduğu ortaya çıkar. Kadınlar arasında kürtajın yayılması padişahı endişeye sevk eder.

Böylece geleneksel otokrasinin sembolü olan padişah ile Osmanlı seçkinleri arasında adeta bir antitez oluşur. Padişah iki fikrin karşısındadır. Sanayileşme ve milliyetçilik. Avrupalı firmaların etkisini yok etmek için hiçbir Avrupalıya sınai bir kuruluş için izin vermez. Hükümet; feshane ve baruthane dışında, İstanbul'da ipek, tuğla ve cam gibi malzeme üreten on kadar kuruluşa ve sadece elektrik üretimi için Selanik, İzmir ve İstanbul'da ise Yıldız Sarayı için yabancılara izin verilir. Hastane, elçilik binalarının ve Pera Palas Oteli yapımı için özel izin gerekir.

Vergi listesine göre İstanbul'da 287 lonca vardır. Ancak, bunlar Yıldız tarafından dikkatle kontrole tabi tutulur. 1880 yılı geldiğinde sadrazamlığa Küçük Mehmet Said Paşa ikinci defa atanır. Her ne kadar padişah sanayileşme fikrinin karşısında bile olsa mevcut kuruluşların bir çatı altında toplanması gerekliliği ortaya çıkar. Çünkü dağınıklık kontrolü

de güçleştirmektedir. Sadrazamın daha önceleri gazeteciliği ve yazarlığı da vardır. Bu gerekliliği padişaha arz eder. Padişahın da kabulü üzerine Mehmet Said Paşa, sadrazam olarak imparatorlukta İstanbul'dan başlamak üzere ticaret, sanayi ve ziraat odalarının kurulmasını emreder. Böylece loncaların yanında oda şeklinde meslek örgütleri şekillenmeye başlar. 1880 yılı İstanbul Sanayi ve İstanbul Ticaret Odası için doğum tarihi olur. Kuruluş ve organların teşkili açısından örnek olarak Batı modeli seçilir. Odalar, sonradan değişen ekonomik ve siyasal şartlara rağmen varlıklarını muhafaza ederler ve hatta imparatorluk dağıldığında bile odalar faaliyetlerini kesintisiz devam ettirirler.

Sultan Abdülhamit zamanının en önemli gelişmelerinden biri de resim sanatına verilen önemdir. Bu noktada İstanbul seçkinleri ile padişah arasında adeta fikir birliği vardır. Osman Hamdi Bey'i (1842-1910) babası hukuk eğitimi için 1857 yılında Paris'e gönderir. Ancak o hukuk yerine resim tahsil eder ve 11 yıl sonra İstanbul'a döner. Zaten 18. yüzyılın ortalarından bu yana İstanbul resme aşinadır. Çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen ressamların eserleri saraylarda ve konaklarda duvarları süslemektedir.

O sıralar sarayda hizmet gören Şeker Ahmet Paşa (Ahmet Âli Paşa) (1841-1907) ve ayrıca Miralay Süleyman Seyyit (1842-1913) ve Halil Paşa (1857-1939) Paris'e resim eğitimi için gönderilir. Yurtdışında eğitim görmemelerine rağmen Hüseyin Zekai Paşa (1860-1919) ve Hoca Ali Rıza (1857-1930) ile birlikte klasik Türk resminin bu büyük ustalarının yarattığı eserler hem saraylarda, hem de konak ve yalıların duvarlarında yer alır. Bu ara 22 yıllık kısacık ömründe geriye 42 adet harika tablolar bırakan ve ilk kadın ressamlarımızdan olan Müfide Kadri'yi (1889-1911) de anmak gerekir. O dönemden kalma resimlerin çok önemli bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Birçoğu müzelerde ve özel koleksiyonlardadır. Osman Hamdi Bey, İstanbul'da Batılı anlamda resim ve heykel eğitimi için 1883 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasını sağlar ve ilk müdürü olur. Mektebin hocalarından Salvatore Valeri İtalyan, Warnia-Zarzecki ise Polanyalı'dır. Heykel Bölümü hocası Yervart Osgan Efendi ise yerli bir gayrimüslimdir. Mimari bölümü hocaları ise Alexandre Vallaury ve Philippe Bello'dur.

Osmanlı idaresi Ermeni sorunu ile 19. yüzyılın sonlarında tanışır. Cenevre'de 1887'de Hınçak, Tiflis'te 1890'da Taşnak Partisi kuru-

lur ve üyeleri padişahın hizmetinde olan Ermenileri katletmeye başlarlar. Hınçak Partisi'ne mensup bir grup 27 Temmuz 1890 Cuma günü Ermeni Patrikliği'ni basarak, Patriği rehin alırlar ve padişaha karşı bir de beyanname yayınlarlar. Ancak polisin müdahalesi ile teröristlerden 24'ü ölü olarak ele geçirilir. Bu ara iki polis ölür.

Beş yıldır yukarıdaki olaylar dışında sakin ve huzurlu bir dönem yaşayan İstanbul, 18 Eylül 1895 Pazartesi günü Hınçak Partisi'nin organizasyonu ile bıçak ve tabancalarla silahlanan 2.000 Ermeni'nin "hürriyet veya ölüm" diye bağırarak Babıâli'ye yürümesi ile sarsılır. Talepleri, doğuda altı eyaletten kurulu başında Avrupalı genel valinin bulunduğu bir Ermenistan'dır.

Padişahın tepkisi çok sert olur. Ateş açılır. Ayrıca polise Müslümanlar da katılır ve İstanbul'da tam bir insan avı başlar. İsyancıların çoğu yakalanarak öldürülür. Bunun üzerine araya giren Batılı elçilerin de talebi üzerine padişah uygulama imkânı olmayan bir reform fermanı yayınlar. İstanbul 26 Ağustos 1896 Pazartesi gününe kadar geçici bir sükûnete kavuşur. O gün ihtilalci Taşnak Partisi üyeleri Samatya ve Galata'da bazı binaları bombalarlar. Ayrıca Galata'daki Osmanlı Bankası'nı ele geçirirler. İki memuru öldürüp 150 memuru rehin alırlar ve Ermenistan için otonomi talebinde bulunurlar. Osmanlı idaresi bu talebi kabul etmez. Elçilerin araya girmesi ile uzun müzakerelerden sonra teröristler bir gemiye bindirilerek Fransa'ya gönderilirler. Ancak softaların da tahriki ile halk, bu olaylara ne derece karıştığı bilinmeyen Ermenilere karşı harekete geçerek dükkânlarını yağmalar ve ellerine geçirdiklerini de öldürürler.

Batılılar, önce kendi vatandaşlarını korumak için bazı küçük askeri birlikleri İstanbul'a getirirler. Bir taraftan da özellikle Avusturya ve Rus elçileri tehditler savurarak Osmanlı polisinin şehirde düzeni sağlamasını talep ederler. Hükümetin yayınladığı bir emirname ile İstanbul'da hangi taraftan gelirse gelsin şiddet olayına müsaade edilmeyeceği duyurulur. Polis geri çekilir halk sükûnete davet edilir. Ancak bütün bunlara rağmen Ermeni grupları bombalamaya ve içinde insanlar olduğu halde evleri yakmaya devam ederler. Bu olaylarda 6 bin kişinin öldüğü ortaya çıkar. Yine aynı yıl için sultan, güvendiği Artin Dadyan Paşa'yı Ermenilerle ilgili sorunları çözmek için kurduğu komisyonun başına getirir. Ancak Ermeni olayları bitmez. Hatta Ermeni Patriği 1903 yılında

Ermeniler tarafından katledilir ve iki yıl sonra hazırlanan suikasttan padişah birkaç dakika geç kaldığı için kurtulur.

Osmanlı borçlarının yükü taşınamaz hale gelince 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi kurulur ve tuz ve tütün üzerindeki gümrük vergisinden borçlara karşı pay almaya başlar. Bu kuruluşun esas amacı Osmanlı ekonomisi üzerinde hâkimiyet kurmak ve Batılı yatırımcılara imkân sağlamaktır. Yönetiminde daha çok İngiliz ve Fransızlar vardır. İmparatorluğu temsil eden Osman Hamdi Bey'dir ama onun yönetimde oy hakkı yoktur. İdarenin istihdam ettiği memur sayısı 1912 yılında 5.500'ü bulur ve bu o sırada Maliye Nezareti'ndeki memur sayısından da fazladır. Bütün bunlara rağmen Abdülhamit idaresinin harcamaları gelirlerinden bir hayli fazladır. Örneğin; Yıldız Sarayı'na Şale Köşkü inşasına 1880'de başlanır, 1889 ve 1898'de yeni bölümler eklenir. Ayrıca, biraz da Deutsche Bank'ın katkısıyla Haydarpaşa Tren İstasyonu'nun inşaatı tamamlanır. Adana'ya demiryolu 1908 yılında ulaşır.

Sevapları ve günahları ile Abdülhamit döneminin oldukça enteresan olduğu göze çarpmaktadır. Çok kere bu dönem, ya körü körüne Abdülhamit'in ne kadar kötü olduğu veya tam tersi olarak anlatılmaktadır. Özellikle Batı kaynaklarına baktığımızda bu anlatım şekillerinin her ikisinin de doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Abdülhamit dönemi biteli henüz bir yüzyıl olmuştur. Osmanlı arşivindeki belgeler ise orada durmaktadır. Bu belgelerin incelenmesi o dönemin daha objektif şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Zor Yıllar

Sultan II. Abdülhamit'in mutlak yönetimine karşı, özellikle Batı'da yetişen Osmanlı aydınlarının tepkisi artmaya başlar. Askeri tıbbiyedeki ilk başkaldırı kolaylıkla önlenir ve Jön Türklerin önemli liderleri olan Ahmet Rıza, Odyan Efendi ve Prens Sabahaddin 1907 yılında Paris veya Kahire'ye kaçarlar ama sarayda da Jön Türklerin baskıları hissedilmeye başlanır. Ayrıca Selanik'te kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sansüre uğramamış gazetesi ve bildirileri İstanbul'da el altından dağıtılır. Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu cemiyet üyeleri, sultana karşı olmak üzere "hürriyet ve adalet" üzerine yemin ederler. Cemiyete imparatorluğun her tarafından destek gelir.

Batı'da ise tekrar İstanbul'un ele geçirilmesi ve imparatorluğun paylaşılması planları tekrar ısıtılarak sofraya konur. Batılı ülkeler yüzyıllar boyu, yani 1453'ten itibaren asla bu fikirden vazgeçmezler. Başı daima kilise çeker. Din adamları ve filozoflar dahil sürekli olarak Türklüğü ve Türkleri aşağılamayı sürdürürler. Onlar adeta Türkleri başka bir canlı türü gibi göstermeye bile gayret ederler.

"İstanbul düşer düşmez kilise, Türkler, Tanrı'nın yasalarını hiçe sayan bir düşmandır diye ilan etmiştir... Konstantinapolis'in düşmesinden sonra Avrupalılar Türklere bir dehşet ve hayranlık karışımıyla bakmışlardır. Türkler toplum sınırlarının ve neredeyse insanlık alanının dışındaydılar."(100)

12 yaşında Cambridge Üniversitesi'ne giren, 23 yaşında parlamento üyesi olan ve hızla yükselip üst devlet görevlerine atanan, ancak rüşvet alma ve görevini kötüye kullanmakla suçlanıp bunu kabul eden,

(100)Andrew Wheatcroft, *The Ottomans*, s. 40.

kendine en çok iyilik yapanlara gözden düştüğünde en çabuk sırt çeviren ve dönemin ünlü şairi Alexander Pope'un (1688-1744) dediği gibi "İnsanların en bilgesi, en parlağı ve fakat en alçağı" filozof, tarihçi ve devlet adamı Francis Bacon (1561-1626) 17. yüzyılda şöyle yazar:

"Türkler zalimdir... Ahlakları, edebiyatları, bilim ve sanatları olmayan, günün saatini ya da bir karış toprağı ölçemeyen insanlardır. Kısacası insan toplumunun bir yüz karasıdır."(101)

İngiliz Başbakanlarından William Ewart Gladstone (1809-98) *Bulgar Dehşeti ve Doğu Sorunu* adlı eserinde şunları yazar:

"Bunlar (Türkler) Avrupa'ya ayak bastıkları o kara günden beri insanlığın, insanlık dışı örnekleridir. Gittikleri her yerde geniş bir kan izi bırakmışlardır ve onların topraklarının eriştiği her yerde uygarlık ortadan kaybolmuştur."(102)

Hatta kitapta Bulgar askerlerinin öldürdüğü Türk köylülerin resminin altına, Türklerin Bulgarları öldürdüğü yazılıdır.

Aynı fikirleri paylaşan İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus çarı aralarındaki anlaşmazlıkları sona erdirerek 10 Haziran günü bir anlaşma imzalarlar. Artık imparatorluğa hâkim olamayacağı belli olan sultana karşı, imparatorluğun dağılması halinde nasıl pay alacaklarını kararlaştırırlar. Osmanlı ordusu subaylarından bir kısmı da (Resneli Niyazi Bey) isyan ederek, Makedonya dağlarına çıkarlar. Artık ordu ve polisi istediği gibi kontrol edemeyeceğini anlayan padişah, müşavir ve paşaların tavsiyesi ile sansürü kaldırır, siyasi af ilan eder ve seçimlerin sonbaharda yapılıp meclisin tekrar faaliyete geçeceğini açıklar. Birkaç gün halk buna inanmaz, bekler ve daha çok polis tuzağı olmasından korkar. Ancak, gerçek olduğu anlaşılınca halk sokağa dökülerek coşku içinde kutlama yapar.

Padişah yetenekli bir kişi olan Mehmet Kâmil Paşa'yı sadrazam yapar. Bir taraftan jurnal ve jurnalciler ortalıktan kaybolurken, Yıldız'ın devlet üzerinde kontrolü azalmaya başlar. Jön Türk liderleri Paris ve Kahire'den geri dönerler. Otuz yıllık tam bir despotik idareden son-

(101) Andrew Wheatcroft, *The Ottomans*, s. 199.
(102) Andrew Wheatcroft, *The Ottomans*, s. 202.

ra, birdenbire hürriyete kavuşan İstanbul, beklenenin aksine gayet sakindir. Her ne kadar Sadrazam Mehmet Kâmil Paşa ise de esas iktidar gücü, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eline geçer. Liderleri ise Enver Paşa (1881-1922), Ahmet Cemal Paşa (1872-1922) ve Mehmet Talât Paşa'lardır (1874-1921) ve yaklaşık on yıl süreyle imparatorlukta gerçek iktidarın sahibi olurlar. Bu üçlü her hafta sadrazamı ziyaret ederek hükümete görüşlerini, daha doğrusu emirlerini bildirirler. Saray ise bu talepleri olduğu gibi kabul eder.

Söz verildiği gibi seçimler 1908 yılı sonbaharında yapılır. Şehir, Müslüman Hıristiyan ayırımı olmaksızın bunu şenlikle kutlar. Hatta 1895 ve 1896 yılındaki olaylarda ölenler törenlerle anılır. Seçimler sonunda 274 milletvekili seçilir. Bunlardan 142'si Türk, 60'ı Arap, geri kalanı Arnavut, Rum, Ermeni, Yahudi, Sırp ve Bulgar'dır. Yeni meclis 17 Aralık Çarşamba günü Ayasofya yakınındaki meclis binasında ilk toplantısını yapar. Padişah iki saatlik bir gecikmeyle toplantıya gelir. Sultanın doktorunun yazdığına göre, padişah sanki düşmanları tarafından avlanmış gibiydi. Canlıdan çok cesede benziyordu. Bu sırada dudaklarından dökülen kelimeleri muhtemelen kendisi bile duymuyordu. Sekreterlerinden biri padişahın nutkunu okur. Toplantı sona erdikten sonra, İstanbul'un her tarafında fener alayları düzenlenir; camiler, saraylar, bakanlıklar, yalılar ve gemiler ışıklarla aydınlatılır.

Bütün bu gelişmeler her tarafta memnuniyet uyandırır, ama bir kesim vardır ki olaylardan müthiş rahatsızdır. Nitekim Fatih Camii imamlarından Kör Ali, 7 Ekim 1908 Çarşamba günü, aynı zamanda ramazandır, büyük bir kalabalığı peşine takarak Yıldız Sarayı'nın önüne gelir. Padişahın pencereden görünmesi üzerine "şeriat isteriz" diye bağırırlar ve meyhanelerin, tiyatroların ve fotoğrafhanelerin kapatılmasını ve Müslüman kadınların sokakta dolaşmasının yasaklanmasını isterler. İrtica İstanbul'da yüzünü gösterir. Aşırı sağın organı "Volkan" Kasım ayı sayısında "kutsal ışığın halifeliğin merkezinde tekrar yayılacağını" gösteren bir program yayınlar.

Böylece 1908 yılında başlayan iyimserlik 1909 yılına gelindiğinde yok olur. İttihat ve Terakki'nin baskısı üzerine Şubat ayında sadrazam istifa eder. Ayasofya'da toplanan Muhammedi Cemiyeti üyeleri, hocaların ve imamların da teşviki ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı "şehit düşene kadar" diyerek ayaklanırlar. Galata Köprüsü üzerinde sağcı

bir gazetenin yazarının 7 Nisan Salı günü öldürülmesi ve katilin yakalanmaması üzerine 12/13 Nisan (eski 31 Mart) Pazarı Pazartesiye bağlayan gece "şeriat isteriz" diye bağırarak meclise yürürler. Bazı askeri birlikler de isyana katılır ve meclis işgal edilince padişah taleplerini kabul ettiğini açıklar.

Bir takım meclis üyeleri Yeşilköy Yat Kulübü'ne kaçarlar. İsyancılara katılan askerler cemiyet taraftarı gazeteleri basar, orada olanların bir kısmı öldürülür. Bu ara adalet bakanı ve bazı bakanlık memurları da katledilir. Kısa bir süre sonra ordu ve donanmanın yardımı ile sükûnet sağlanır. Ancak, Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler kurulan yeni hükümeti tanımadıklarını ilan ederler.

Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu İstanbul'a yürür. Hiçbir karşı koyma olmaksızın şehre girer. Halk ve seçkinler orduyu destekler. Padişah, müşavirlerinin direnç gösterilmesi isteğini kabul etmez. Yabancı elçiliklerden hiçbir tepki gelmez. Çünkü onlar daima kazananın tarafındadır. Şehrin tümüyle ele geçirilmesi 24 Nisan Cuma günü tamamlanır. Aynı gece padişahın koruma birliği de teslim olur. Bu ara sarayın gazı ve elektriği kesilir. Padişahın oğulları mücevherlerini toplayarak, saray dışında yaşayan kız kardeşlerine sığınırlar. Sarayda padişah dışında sadece kızı Ayşe Sultan kalır.

Sıkıyönetim ilan edilir ve toplanan meclis ise padişahın hallini karara bağlar. II. Abdülhamit, Sirkeci Garı'ndan birkaç kişilik maiyeti ile birlikte Selanik'e sürgün gitmek üzere 29 Nisan 1909 Çarşamba günü ayrılır. Yıldız Sarayı boşaltılır. Padişahın kitapları Darülfünun'a bağışlanır. Mücevherleri Paris'te açık artırma ile 11 milyon Frank'a satılır. Ve tahta kardeşi Sultan Mehmet Reşat (1909-18) çıkar. O da Fatih gibi ilk cuma namazını Ayasofya'da kılar.

Dolmabahçe Sarayı'na taşınan yeni padişaha hizmet eden personel sayısı çok azdır. Sekreterlerinden birinin dediği gibi, "Saray o kadar sessizdi ki, yemek odasında bir tabak yere düştüğünde sanki sarayda top patlamış gibi olurdu."

Yeni padişah, anayasada yapılan değişiklikle; yapılacak yasal düzenlemeler, dış politika ve seçim sistemi ile ilgili yetkilerinin azaltılmasına karşı çıkmaz. Böylece meclis gerçek fonksiyonunu icra etmeye başlar. Kanunları çıkarır. Bütçeyi yapar. Kölelik 1909'da yasaklanır. Loncalar 1910 yılında ilga edilir. İstanbul'da yeni tersane 1910 ve 1911 yılların-

da kurulur. Bira, ayakkabı ve çimento fabrikaları devreye girer. Osmanlı Elektrik Şirketi elektriği, telefon şirketi telefonu devreye sokar. Bilinen anlamda ilk lokanta açılır. Kahvehaneler çağa uyarak biraz modernleşir. Bir önceki yüzyılın sonlarında yapılan (1892) Tokatlıyan Oteli şehrin politikacı, gazeteci, subayları ve hatta her ülkenin casuslarının başlıca merkezi haline gelir. Otele Türk kadınları dışında, yabancı uyruklu kadınlar da kabul edilir.

Bütün bu değişiklikler Batı'da biraz da, doğunun yarattığı gizemin de etkisiyle İstanbul'u bir çekim merkezi haline getirir. Pierre Loti, Andre Gide ve hatta Winston Churchill İstanbul'u ziyaret ederler.

Jön Türklerin getirdiği yeni hava başka bir fikrin yayılması için ortam hazırlar. O da sosyalizmdir. Nitekim, daha yüksek ücret talebi ile tramvay ve gazete çalışanları greve giderler ve istekleri kabul edilir. Önce Sosyalist Merkezi kurulur. Daha sonra gazeteciler, öğretmenler ve öğrenciler Osmanlı Sosyalist Partisi'ni kurarlar. Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti sosyalist fikirlerin gelişmesinden hoşlanmaz ve Sosyalist Merkezi 1910 yılında kapatılarak sosyalistlerin çoğu sürgüne gönderilir.

Diğer taraftan Jön Türkler kadınların sosyal hayat içinde yer almasından yanadırlar. Sultan Reşat'ın ilk selamlığında kadınlar da yer alır. Osmanlı seçkinleri evlerinde haremlik ve selamlığı kaldırmaya başlarlar. Peçe takan kadın sayısı giderek azalır. Kadınlar sadece başlarına yaşmak bağlarlar. Yeni kurulan kulüplerde, kadın erkek eğitmenler vardır. Halide Edip bu kulüplerin başlıca konuşmacılarından biridir. İlk modern kız lisesi 1911 yılında açılır ve daha sonra çeşitli kadın dernekleri faaliyete geçer.

Dönemin dikkat çekici diğer bir kişisi Abdülaziz'in oğlu Şehzade Abdülmecit'tir. II. Abdülhamit döneminde 28 yıl süreyle Üsküdar'daki evinden İstanbul'a inmesi yasaklanan Abdülmecit, Fransız kültürü ile yetişmiş tam bir entelektüeldir. Dört yabancı dil bilen şehzade aynı zamanda devrin yıldızları olan Osman Hamdi Bey ve Halil Paşa gibi iyi bir ressamdır. Evini neo-klasik tarzda düzenleyen şehzade; Abdülhak Hamid, Tevfik Fikret gibi dostlarıyla sık sık edebiyat ve musiki toplantıları düzenler.

Aynı dönemde hanedan ile cemiyet arasında güç çekişmesi başlar. Sultanın da desteği ile 1911 yılında yapılan seçimleri cemiyet karşıtları

kazanır. Bunun üzerine padişah, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı sadrazamlığa atar ve saraydaki cemiyetin adamı olan başmabeyinciyi kovar.

Bu ara, 1911 yılı Ekim ayında İtalya, Libya eyaletine saldırır. Donanması ile Çanakkale Boğazı'nı kapatarak, imparatorluğu barışa zorlar. Balkan Harbi ise 17 Ekim 1912 Çarşamba günü patlar. Osmanlı ordusu subayları, cemiyet ile karşıtları arasında bölünmüştür. Tam beş hafta içinde beş yüzyıl boyunca kazanılan bütün topraklar kaybedilir. Yunan ordusu Selanik'i işgal eder. Hemen camiler kilise haline getirilir. Sürgünde olan II. Abdülhamit İstanbul'a döner ve Beylerbeyi Sarayı'na yerleşir. 28 Kasım Çarşamba günü Arnavutluk bağımsızlığını ilan eder. Bulgarlar ise Edirne hariç bütün Trakya'yı işgal ederler. En büyük hazırlık ise Rusya'da yapılır. Rus çarı şartların olgunlaştığını ve artık İstanbul'un ellerine düşeceğinden emindir.

İstanbul tekrar Balkanlardan başlayan bir göç dalgası ile karşı karşıya kalır. Özellikle Sultanahmet'te kurulan çadırlara mülteciler yerleştirilir. Ayasofya ve Alman elçiliği hastane gibi kullanılmaya başlanır. Bütün İstanbul, savaştan gelen yararlılara ve mültecilere bakmak için seferber olur ve Pera Palas Oteli'ne bile yaralılar yerleştirilir. Ancak bu ara Tokatlıyan'da vur patlasın çal oynasın yaşamı eskisi gibi devam eder.

Bu ara sadrazam, Bulgar ordusunun İstanbul'a girmesi halinde yapacağı katliamdan korkarak yabancı elçiliklere başvurur. Osmanlı hükümetinin müsaadesi ile 18 Kasım Pazar günü yabancı askerler limana ayak basar. Yabancı güçlerden Fransızlar Galata'ya, İngilizler Beyoğlu'na, Avusturyalılar Taksim'e, Ruslar da rıhtım boyuna yerleşirler. Osmanlı ve Bulgar ordusunun Çatalca yakınındaki karşılıklı top atışları İstanbul'un her tarafından duyulur.

Batı ülkeleri ise artık Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiğine iyice inanmışlardır. Hemen eski düşmanlar, düşmanlıklarını bir taraf bırakarak, gizlice ve kendi aralarında, bir paylaşma programı yaparlar. Buna göre İngilizler Mezopotamya'yı, Fransızlar Suriye'yi, Ruslar Karadeniz bölgesinin doğu bölümünü ve Almanlar ise Berlin-Bağdat demiryolu güzergâhını alacaklardır.

Ancak, hesap tutmaz. İstanbul ele geçirildiğinde tahta çıktığında giyeceği yeni elbiseyi bile hazırlatan Rus çarı ve Rus ordusunun yardımına rağmen, lojistik desteği daha iyi olan ve İstanbul'u kaybetme tehlikesinin yarattığı psikoloji ile savaşan Osmanlı ordusu, Bulgarlara geçit ver-

mez. Ateşkes anlaşması 3 Aralık Pazartesi günü yapılır. Londra'da yapılan barış görüşmelerinden sonra Edirne Bulgarlara terk edilir.

Ancak, siyasal iktidardan uzaklaşmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Libya'daki direnişi örgütleyen Enver Paşa'nın dönmesiyle, 23 Ocak 1913 günü Babıâli'ye baskın düzenler. Harbiye nazırı ve bazı üst rütbeli subaylar öldürülür. Sadrazam istifa eder, yerine tekrar Mahmut Şevket Paşa sadrazam olur ve yeni hükümet kurulur. Böylece 24 Ocak 1913 Perşembe günü yeniden başlayan cemiyet iktidarı, Osmanlı İmparatorluğu açısından sonun başlangıcı olur.

Enver Paşa zafer vadeder. Savaş yeniden başlar. Enver Paşa ordu ile birlikte 22 Temmuz Pazartesi günü Edirne'ye girer. Harbiye nazırı da olan Enver Paşa, padişahın yeğeni Naciye Sultan'la evlenir. Bu ara cemiyet, orduyu ve donanmayı güçlendirmek için Fransa, Almanya ve İngiltere'den uzmanlar getirtir. Ancak, ne gariptir ki, cemiyetin esas hedefi orduyu siyasetin dışına çıkarmaktır.

Özellikle 28 Temmuz 1914 Pazartesi günü patlak veren I. Dünya Savaşı, eğer iyi değerlendirilebilirse Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine sonuçlar doğuracak gibidir. Ama iktidarın sahipleri Enver, Cemal ve Talât Paşa üçlüsü 18 Temmuz Cuma günü müzakerelerine başladıkları ve 2 Ağustos Cumartesi günü imzaladıkları anlaşma ile Almanya safında yer almayı kabul ederler.

Ağustos ayı sonunda İngiltere, Fransa ve Rusya, Avrupa'da süren bu savaşa Osmanlı İmparatorluğu'nun katılmasının bir nedeni olmadığını ileri sürerek çeşitli garantiler verirler. Talepleri Alman saflarından ayrılıp, tarafsız kalınmasıdır. Kabul görmez. Daha ileri gidilir ve 8 Eylül Pazartesi günü kapitülasyonlar ilga edilir. Bu iki gün süren şenliklerle kutlanır.

Bu ara İngilizler parası ödenmiş iki Osmanlı gemisine el koyar. Bunun üzerine Almanya sonradan Midilli ve Yavuz adını alacak iki zırhlıyı Osmanlı İmparatorluğu'na verir. Büyükada önlerine gelen iki zırhlıyı 17 Eylül Perşembe günü padişah görmeye gider. Padişah ve kabinenin birçok üyesi savaş taraftarı değildir. Bu ara Alman askerlerinin yönettiği bir Osmanlı hücumbotu Çanakkale Boğazı'nı kapatarak giriş ve çıkışı yasaklar.

Enver Paşa Almanya'dan 2 milyon TL karşılığı altın para olarak borç ister. Bu altınlar özel bir trenle gizlice gönderilir. Ertesi gün de Enver

Paşa savaş planını onaylar. Yavuz ve Midilli, Amiral Souchon komutasında 27 Ekim Pazartesi günü Karadeniz'e açılır. İki gün sonra savaş dahi ilan edilmeden zırhlılar Sivastopol ve Odesa'yı bombalarlar. Müttefikler, yani İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na 2 Kasım Pazar günü savaş ilan ederler.

Bizans konusunda uzman olan ve bu konuda *Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşü* adlı kitabın yazarı ve kırk yıldan beri İstanbul'da yaşayan Sir Edwin Pears'e bir Alman dostu şöyle der:

"Sir Edwin, biliyorum ki siz Türkleri seviyorsunuz. Ancak, onlar savaşa girerek intihar etti. Zannediyorum ki sizin için Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü *adlı kitabı yazmanın zamanı geldi."*[103]

Osmanlı İmparatorluğu en çalkantılı yıllarını yaşadığı bu süre içinde, yani 1909-14 döneminde, her şeye rağmen, sanat olayları ve faaliyetleri devam etmiştir. Ancak ne yazık ki, savaşın patlaması üzerine 1909-10 yıllarında Paris'e devlet bursu ile resim eğitimi için gönderilen, çağdaş Türk resminin en büyük ustaları 1914 yılında zorunlu olarak geri dönmüşlerdir. Onun için onlar "1914 Kuşağı" veya "Çallı Kuşağı" olarak anılırlar. Bunlar arasında İbrahim Çallı (1882-1960), Hikmet Onat (1882-1977), Nazmi Ziya Güran (1881-1937), Feyhaman Duran (1886-1970), Avni Lifij (1886-1927), Namık İsmail (1890-1935) ve Ruhi Arel (1880-1931) vardır.

Esasında bu savaş ne hanedanın ne de halkın savaşıdır. Doğrudan Enver Paşa'nın (daha doğrusu üç paşanın Enver, Cemal ve Talât) savaşıdır. İstanbul'da büyük sessizlik hâkimdir. Halk her nedense tam bir seyirci gibi davranır. Psikolojik olarak yorgundur. Padişah kendisi ile görüşmeye gelen Amerikalı gazeteciye şöyle der: *"Halkım uzun süredir savaş içindedir. Çok kan akıtmıştır. Tanrı şahidim olsun ki, bu savaşı istemiyorum. İnanıyorum ki, halkım da istemiyor."* Basiretli bir padişah olan Mehmet Reşat maalesef etkisiz ve yetkisizdir. O sıralar Beylerbeyi Sarayı'nda ikamet etmekte olan eski Sultan Abdülhamit ise şöyle der: *"Koskoca İmparatorluğu iki gemiye sattık."*

Şeyhülislam verdiği fetva üzerine hükümet, Müttefiklere 9 Kasım Pazar günü savaş ilan eder. Fetva ile dünyadaki bütün Müslümanlar

(103) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 373.

savaşa çağrılır. Halk yine sessizdir ve hatta İstanbul boşalmış gibidir ama yeni imkânların doğacağını düşünenler, gariptir, sahibi Rus olan Tokatlıyan Oteli'nde bu kararı coşkuyla kutlarlar. Ekmek fiyatları sekiz misli artar. Şeker yok olur. Şehrin suyu kesilir. Havagazı üreten iki işletme kapanır.

Hükümet Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını kapatır. Hedef, buğdayı Amerika'dan alan Rusya'yı zayıflatmaktır. Aynı ay içinde Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya Müttefiklere katılır.

İngiltere hükümeti 13 Ocak 1915 Salı günü stratejik bir karar alır. Eylül 1914'te hazırlanan plan gereğince İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'ndan zor kullanarak geçip İstanbul'u işgal edecektir. Hatta donanma bakanı olan Churchill şöyle der: *"İstanbul doğudadır. Ancak bundan sonra Londra, Paris, Berlin gibi bir Batı şehri olacaktır."*(104) Yapılan gizli bir anlaşma ile Rusya'ya bağışlanan İstanbul için Rus Çarı II. Nicholas bir manifesto yayınlar. Bu manifesto ile çar, uzun yıllar sabırla beklenen anın geldiğini açıklar. Ancak, hayal kuran sadece Rus çarı değildir. Bizans İmparatorluğu'nun gerçek vârisleri olduklarını ilan eden Yunan Kralı II. Konstantin ile Bulgar Kralı Ferdinand İstanbul'da taç giymek için hazırlıklara başlarlar.

18'i büyük 200 gemiden oluşan Müttefik donanması Gelibolu önlerine 18 Şubat 1915 Çarşamba sabahı varır. Bu o zamana kadar bir araya gelmiş en büyük güçtür. 539.000 asker. Osmanlı güçleri de önemli sayıdadır. 310.000 asker. Aynı gün saldırı başlar. Ama savaş Müttefikler, daha doğrusu İngilizler için faciaya dönüşür. Fransız gemisi Bouvet 18 Mart Çarşamba günü batar. Aynı gün üç gemi mayına çarparak devre dışı kalır. Özellikle büyük gemilerin bir kısmı kaybedilir, batırılır veya iş göremeyecek kadar hasar görür. Amiral Fisher 5 Nisan Pazar günü Churchill'e şu mesajı gönderir: *"Siz Çanakkale Boğazı ile yatıp kalkıyorsunuz. Allah kahretsin burası hepimize mezar olacak."*(105) Son şanslarını denemek için Müttefikler 25 Nisan Çarşamba günü Gelibolu'ya asker çıkarırlar. Ancak, her iki taraf da önemli ölçüde zayiat verir. Bu sırada bir Müttefik denizaltısı gizlice ablukayı yararak Marmara ve Boğaziçi'ndeki bazı gemileri batırır. İstanbul hemen paniğe kapılır.

(104)Philip Mansel, *Constantinople*, s. 374.
(105)Clive Pointing, *Churchill*, s. 177.

Osmanlı hükümeti Bursa'ya gitmek üzere hazırlıklara başlar. Halbuki savaş Osmanlı kuvvetlerinin başarısı ile sonuçlanmak üzeredir. Müttefiklerin bir türlü koordinasyonu iyi sağlayamayan komutanlarına karşı, Liman von Sanders Paşa ve Mustafa Kemal'in üstün yönetimleri ve İstanbul'u kaybetmemek için her türlü fedakârlığa katlanan askerin büyük direnci savaşın kaderini değiştirir. İngiliz donanmasının en önemli gemilerinden biri olan HMS Goliat içindeki 570 denizci ile birlikte 12 Mayıs Salı günü sulara gömülür. Mayıs ayı sonuna gelindiğinde Churchill'in politik kariyeri geçici bir süre için sona erer. Churchill'in biyografisinde bu bölüm "Çanakkale Boğazı Felaketi" diye yer alır. Artık yenilgiyi kabul eden Müttefik güçleri 9 Ocak 1916 Cumartesi günü Akdeniz'e geri döner.

Savaş içinde olmasına rağmen Osmanlı idaresinde yenilikler de yapılır. Şeyhülislam kabineden çıkarılır. Şeriat mahkemeleri kaldırılarak, adalet nezaretine bağlı normal mahkemeler kurulur. Aile hukuku değiştirilerek 1917 yılında kadınlara boşanma ve çalışma hakkı tanınır.

İstanbul bir defa daha mültecilerin akınına uğrar. Bu sefer kaçanlar Ruslardır. Rus İhtilali'nden kaçanların önemli bir kısmı İstanbul'a gelir. Ama bu yeni gelen mülteciler şehrin hayatına renk ve değişiklik getirirler. Çoğu asil ve eğitimli olan Ruslar şehrin eğlence hayatını bile etkilerler. Yaşamak için de taksi şoförlüğü, gazete satıcılığı, ayakkabı tamirciliği, çiçek satıcılığı yaparlar. Örneğin; bir üniversite hocası garsonluk veya kasiyerlik, bir general ise tezgâhtarlık yapar. Kaçanlar arasında daha önceleri İstanbul'da diplomatlık yapan asiller de vardır. Onlar da geçinmek için Fransızca ve İngilizce ders vermeye başlarlar. Hemen kabare tiyatroları kurulur. Rus restoranları açılır. Ama diğer önemli değişiklik de sanat hayatı bakımından olur. Çünkü kaçanlar arasında Harkov Güzel Sanatlar Akademisi mezunu olan Nikolai Kalmikof-Naci Kalmukoğlu (1886-1951) ile Moskova Güzel Sanatlar Akademisi ve bilahare Sanayi-i Nefise Mektebi mezunu olan Rahman Safiev-İbrahim Safi (1898-1983) de vardır. Her iki sanatçı da İstanbul'a yerleşir. Yaptıkları tablolarla, Türk resim sanatı içinde kendilerine seçkin yer bulurlar.

Alman donanması, yapılan anlaşmaya uygun olarak İstinye'de bir üs kurar. Franz von Papen ve Joachim von Ribbentrop gibi birçok subay İstanbul'a yerleşir. Harp sona erdiğinde İstanbul'da 9 bin Alman askeri vardır. Çanakkale'deki kuvvetlerin komutanı Merten Paşa, İstanbul'a

o derece bağlanır ki, *"Başka yerde (hükümdar) olacağıma İstanbul'da dilenci olmayı yeğlerim"* der.

Alman ittifakı Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu olur. 1917 yılının Mart ayında Bağdat, Aralık ayında Kudüs ve bir yıl sonra da Şam elden çıkar. Müttefik güçleri Selanik'e varır. İstanbul ilk defa olarak uçaklarla bombalanır. İşte o zaman Jön Türklerin veya cemiyetin hâkim olduğu hükümet savaşın kaybedildiğini anlar.

Ancak ne gariptir ki, Fransa ve İngiltere İstanbul konusunda ihtilafa düşerler. Nitekim İngiliz Amirali Calthorp'la Bahriye Nazırı Rauf Bey arasında 30 Ekim 1918 Salı günü imzalanan ateşkes anlaşmasına Fransızlar katılmaz. Anlaşmaya göre Osmanlı ordusu halen bulunduğu mevkilerde kalacak buna karşı Müttefikler stratejik gördükleri mevkileri işgal edeceklerdir. Anlaşma metninde İstanbul'un durumu yoktur. Yalnız Amiral Calthorp İstanbul'un işgal edilmeyeceğini sözlü olarak garanti eder. Nitekim İstanbul'a dönen Rauf Bey basına, "Tek bir yabancı asker bile İstanbul'a ayak basmayacaktır," der. Enver, Talât ve Cemal paşalar bir Alman denizaltısı ile İstanbul'u terk ederler.

Londra'da ise savaş kabinesi toplantı halindedir. Hindistan Genel Valisi Lord Curzon; aynen Churchill, Çariçe II. Katerina ve Kont İgnatiev gibi düşünmektedir. Sonunda kabineyi, İngiliz İmparatorluğu'nun prestiji, Ortadoğu ve Hindistan'daki menfaatleri gereği İstanbul'un işgali konusunda ikna eder.

Böylece 28 Ekim 1914 Salı günü başlayan savaş yine bir Salı günü 13 Kasım 1918 tarihinde Müttefik donanmasının (İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan) İstanbul Boğazı'na demir atmasıyla son bulur. Uzun yıllar Ruslar, sonra Yunanlılar ve Bulgarlar tarafından ele geçirilmesi adeta sabit bir fikir haline gelen İstanbul hiç düşünülmeyen birinin eline geçer. Böylece piyangoyu İngiltere kazanmış olur.

Maceranın Sonu

Sultan Mehmet Reşat 3 Temmuz 1918 Salı günü ölünce yerine VI. Mehmet Vahdettin (1918-22) padişah olur. 14 Ocak 1861 Cumartesi günü İstanbul'da doğan padişah, tahta geçtiğinde 57 yaşındadır. Osmanlının bu son padişahı da ikamet için Yıldız Sarayı'nı seçer ve sadrazamlığa Damat Ferit Paşa'yı atar. Yeni sadrazamın şu sözü pek meşhurdur: *"Ben sadece Tanrı'ya ve İngilizlere inanırım."* Lloyd George hakkında hiçbir fikir sahibi olmayan padişah ve sadrazam İngilizlerin iyi niyetinden emindir.

Yapılan ateşkes anlaşmasını ihlal ettiği için Osmanlı hükümetince protesto edilmesine rağmen 13 ve 14 Kasım günleri 3.236 kişilik İngiliz, Fransız ve İtalyan gücü İstanbul'u işgal eder. Ancak, İstanbul'un kontrolü İngilizlerin elindedir. İstanbul'a gelen Fransız Mareşali Franchet d'Esperey kendi birlikleri ile, Galata'dan Fransız elçiliğine (Rumların kendisine hediye ettiği bir beyaz at sırtında, tıpkı Fatih'in İstanbul'a girdiği gibi) gider. Rumlar ve Ermeniler kendisine müthiş tezahürat yaparlar. Böylece aradan 466 yıl geçtikten sonra intikam alınmış olur veya öyle zannederler.

Müttefikler bir yüksek komiserlik kurarlar ve şehrin yönetimi bu komiserliğe bırakılır. Şehir işgal güçleri arasında taksim edilir. İngilizler Galata ve Beyoğlu'na, Fransızlar Haliç etrafına, İtalyanlar Üsküdar'a ve küçük bir Yunan birliği de Fener'e yerleşir. Osmanlı ordusu silahtan arındırılır. Silah ve mühimmat depolara kaldırılır.

İngilizler, özellikle 1915 yılında kaybettikleri Çanakkale Savaşı'nı hiç unutmazlar. Türk düşmanlığı ile tanınan İngiliz Başbakanı Lloyd George 1918 yılında İstanbul'un bir Türk şehri olduğuna söz verir, ancak 1919 yılına geldiği zaman şöyle der:

Eğer İstanbul Türklerin elinde kalırsa oradan çıkacak kötülük ve entri-

ka zehri bütün Avrupa'ya yayılır. İstanbul artık Türklere ait değildir, kaldı ki zaten nüfusunun çoğunluğu da Türk değildir.[106]

Ancak, ne gariptir ki, 1920 yılında İngilizlerce yapılan tespitte şehirde 560.000 Müslüman, 206.000 Rum, ve 83.000 Ermeni yaşamaktadır.

Lloyd George daha ileri gider, 7 Şubat 1919 Perşembe günü İngiliz kabinesine bir belge sunar ve bu belgede şu ifade yer alır:

500 yıldan beri Avrupa'daki Türk mevcudiyeti, Avrupa politikasındaki dağınıklığın entrikaların ve ahlaki bozulmanın ve kötülüğün kaynağı olmuştur. Bir daha yüzyıllar boyu bu vebanın tekrar ortaya çıkmaması için yok edilmesi esastır.[107]

Tespit farklı olmakla beraber İngiliz idaresi şehirdeki Müslümanların oranının % 40 indiğini ve artık padişahın da yönetimden çekilerek Bursa veya Konya'ya gitmesini ister. İngiltere başbakanı İstanbul'un bundan böyle doğu dünyasının uluslararası bir merkezi olduğunu açıklar. Bu gelişmelerden büyük cesaret alan Yunanlılar, artık "Megalo İdea"nın zamanının geldiğine inanırlar. Başbakan Venizelos halkına şöyle açıklama yapar: *"Sizlere beş denizin (Karadeniz, Marmara, Ege, Akdeniz ve İyon Denizi) yıkadığı iki kara parçasını (Yunanistan ve Anadolu) vaat ediyorum."*[108]

Yeni seçilen Rum Patriği ise Osmanlı hükümeti ile her türlü bağlantıyı kestiğini açıklar. Sonraki üç yıl boyunca Rum ve Ermeni Patriklikleri kendi vatandaşı olarak kabul ettikleri kişilere kendi pasaportlarını verirler. Özellikle Rum Patrikhanesi barış konferansına kendi özel delegelerini gönderir. Patriğin o derece gözü dönmüştür ki, başta İngiltere Başbakanı Lloyd George olmak üzere, bütün batı başkentlerine bir mektup gönderir. Bu mektuplarda, "Şehir kuruluşundan bu yana hep Byzantium olmuştur ve Byzantium olarak da kalacaktır," diye yazar. Yıl sonuna gelindiğinde ortada garip bir durum oluşur, yani, şehirde aynı zamanda birbirinden müstakil birçok yönetim vardır. İşin daha da kö-

(106) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 382.
(107) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 383.
(108) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 384.

tüsü bu yönetimler arasında herhangi bir koordinasyon yoktur. Herkes daha çok pay kapmak için birbirlerine mümkün olduğunca zarar vermeye çalışırlar. Özellikle İngilizlerle Fransızlar arasındaki çekişme elle tutulur gibidir. Bu durum bütün işgal süresince devam eder. Hatta Fransızlar Anadolu ile herkesten önce temas kurmaya çalışırlar.

Jön Türkler veya başsız kalan İttihat Terakki Cemiyeti'nin artık hiçbir etkinliği yoktur. Üç yönetici kaçmıştır ama geride kalan arkadaşları ise yer altına inmişlerdir. Yavaş yavaş işgale karşı hücre sistemi ile mukavemet grupları oluşturmaya başlarlar. Başı Kara Kemal çeker. Gerek geride kalanlar ve gerekse kaçanlar bir kere tadına vardıkları iktidar zevkini ve onun verdiği gücü hiç unutmazlar. Kendilerini daima mülkün ilk sahibi sayarlar.

Müttefik donanmasının İstanbul'a geldiği aynı gün, yani 13 Kasım 1918 Salı günü Mustafa Kemal Paşa da Suriye'den trenle İstanbul'a döner. Padişahın müşaviridir ve Pera Palas'ta kalır. Bir akşam içki içmek için kendisine masalarına davet eden Dail Mail Gazetesi muhabiri G.W. Price ve İngiliz istihbarat subayı olan Albay T. G. G. Heywood'a şöyle der:

Biz burada ev sahibiyiz. Misafir olan sizlersiniz. O nedenle lütfen siz benim masama buyurun.(109)

Mustafa Kemal Paşa, selamlıktan sonra, padişah tarafından 1918 yılının Kasım ve Aralık aylarında iki kez kabul edilir. Harbiye nazırı olacağını tahmin eder. Ancak, gizli mukavemet grupları bu konuda ümit olmadığını duyururlar ve bir an evvel İstanbul'dan ayrılmasını isterler. Karadeniz'deki birlikleri, ateşkes anlaşmasına uyulup uyulmadığını denetleme görevi ile Genel Müfettişliğe tayin edilen Mustafa Kemal Paşa 15 Mayıs Çarşamba günü veda için padişaha gider. Padişahın oldukça üzgün olduğunu gören paşa birkaç veda cümlesinden sonra ayrılmak istediğinde, padişahın ağzından birden şu sözler dökülür: "*Paşa, paşa inşallah devleti sen kurtarırsın.*" Bu sözlerin anlamını çözemediğini daha sonraları anlatan Mustafa Kemal, 16 Mayıs Perşembe günü saat 16.00'da Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket eder.

Charles H. Sherrill, *A Year's Embassy to Mustafa Kemal* adlı anı kitabında şöyle yazar:

(109) Philip Mansel, *Constantinople*, s. 388.

Alın yazısı, amaca hizmet için iki kukla kullandı. Birinci kukla Lloyd George, Türkiye'nin gücünü yok edip bütün organlarını felce uğratarak müttefikler arasında paylaşmayı kolaylaştırmak umuduyla Yunanlıları Türkiye'nin istilasına kışkırtarak onlara yardımda bulundu. İkinci kukla padişah ise; Mustafa Kemal'i uzaklara, Samsun'a umumi müfettiş tayinine onay vererek kendisini huzursuz kılan bu kişiyi başkentten sonsuza dek uzaklaştırmayı düşündü.(110)

Bu ara, gittikçe azgınlıklarını artıran Rumlar İstanbul'un her tarafını Yunan bayrakları ile donatırlar. İzmir'in işgal edildiğini öğrenen İstanbul esnafı dükkânlarını açmaz. Bu işgal, adeta, Türk milliyetçiğini ateşleyen bir kıvılcım olur. Ülkenin her tarafında özellikle İstanbul'da gerek işgal ve gerekse İngiliz askerlerinin akşamları aşırı ölçüde sarhoş olup çıkardığı olaylar büyük bir infiale sebep olur. Nitekim Sultanahmet Meydanı'nda toplanan 200 bin kişinin katıldığı büyük bir miting 6 Temmuz Cumartesi günü yapılır.

Ancak, İstanbul konuşur ama Anadolu faaliyete geçer. Mustafa Kemal Anadolu'da kontrolü derhal ele alır. Padişah, Mustafa Kemal Paşa'yı azleder. Eylülde Sivas Kongresi toplanır. Anadolu'nun kontrolü yeni idarenin eline geçer geçmez, İstanbul'dan çeşitli yollarla çalınan silahlar Anadolu'ya kaçırılır. Anadolu'nun etkisi yavaş yavaş İstanbul'da görülmeye başlanır. Başlangıçta her ne kadar Anadolu'daki gelişmeler çok önemsenmezse de gelen haberler biraz şaşkınlıkla karşılanır. Rumların taşkınlıkları azalır. Yunan bayrakları ortadan kaybolmaya başlar. Şapka giyen Hıristiyan asıllı olanlar tekrar fes takmaya başlarlar.

Bu ara sadrazamlığa Ali Rıza Paşa getirilir. İngiliz gizli servisinin yazdığı bir rapora göre özellikle Harbiye Nezareti, Anadolu hareketine gizlice destek vermektedir. Lord Curzon ve Lloyd George'un bütün itirazlarına rağmen Müttefikler Yüksek Konseyi, Paris'te, İstanbul'un halifeliğin merkezi olarak kalmasını ister. Bir uluslararası merkez olmasını veya Rumlara verilmesini kabul etmezler. Ancak, İngilizler İstanbul'un Kemalistlerin eline geçmesini de istemezler. Bunu üzerine İngiliz Atlantik Donanması'na ait gemiler Boğaziçi'ne demir atarlar ve 16 Mart 1920 Pazartesi günü bakanlıkları, posta idaresini ve Galata Kulesi'ni işgal ederler. Posta idaresinin işgali sırasında altı posta memuru ile üç mütte-

(110)Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Cilt 2, s. 36.

fik askeri ölür. Osmanlı Meclis Başkanı olayı, gariptir ki, İngiliz Meclisi nezdinde protesto eder. Bunun üzerine Ermeni Taşnak Partisi üyelerinin de yardımı ile 85 meclis üyesi tevkif edilir. Damat Ferit Paşa'nın, savaş divanında yargılananların kaçırılacağını İngilizlere ihbar etmesi üzerine 67 İttihatçı bir savaş gemisi ile Malta'ya sürgün edilir. Sonradan gönderilenlerle bu rakam 141'e varır. Diğerleri, Fransız veya İtalyan harp gemileri ile Anadolu'ya kaçar. Çünkü İstanbul sadece İngilizlerle, Anadolu taraftarları arasında değil İngilizlerle müttefikleri arasında çekişme alanı haline gelir. Bu ara Fransızlar bir taraftan Anadolu'ya gizlice yardım ederken, diğer taraftan İngiliz destekli bir Yunan yönetiminin kurulmasını istemezler.

Sonraki iki yıl içinde 10 bin İngiliz, 8 bin Hintli, 8 bin Fransız ve 2 bin İtalyan askeri gücü İstanbul'a yerleşir. Bir taraftan bir İngiliz albayı Harbiye Nezareti'nin yönetimine getirilir ve Müttefik Yüksek Komiserliği'ne General Harington atanır. Ayrıca, adli, mali gibi hizmetlerin görülmesi için altı ayrı alt komisyon kurulur.

Bu ara Anadolu'da Mustafa Kemal bir açıklama yapar: *"İstanbul'un güç kullanılarak işgali, Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yılı aşan varlığını yok etmiştir. Böylece Türk milleti geleceği için kendi haklarını ve bağımsızlığını korumak mecburiyetindedir."* Ama diğer taraftan padişah kabul ettiği Rauf Bey'e, *"Bu millet esasında bir koyun sürüsüdür. Onların bir çobana ihtiyacı var. O da benim,"* der.

İngilizlerin desteği ile padişah, Anadolu'ya karşı tavır koyar. Damat Ferit Paşa'yı tekrar sadrazam yapar ve şeyhülislamdan, Mustafa Kemal'in kanunlara karşı gelen bir hain olduğunu ve halkı sultana karşı ayaklandırdığı suçlaması ile bir fetva alır. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, Adnan Abdülhak Bey ve eşi Halide Edip ölüme mahkûm edilir.

Padişah, bunun üzerine İngiliz ve fanatik Müslümanlardan kurulu orduyu Anadolu'ya karşı harekete geçirir. Temmuz başlarında Eskişehir'e kadar gelirler. Ancak, savaşı kaybederler. Anadolu güçleri onları İstanbul'un yakınlarına kadar kovalar. Silah sesleri Boğaziçi'nde özellikle Beykoz'da duyulur. Bunun üzerine paniğe kapılan İngiliz Yüksek Komiserliği bir Yunan birliğinin de katılması ile İngiliz güçlerini harekete geçirir. Anadolu güçleri de İzmit'e kadar geri çekilir.

Bu sefer İngilizler, Yunanlıların Anadolu ve Trakya'yı işgaline yeşil ışık yakarlar. Yunan Ordusu 8 Temmuz Çarşamba günü Bursa'ya girer.

İki hafta sonra Yunan Kralı Aleksander, Edirne'ye muzaffer bir komutanmış gibi giriş yapar.

Sevr Anlaşması 10 Ağustos Pazartesi günü imzalanır. Anlaşmaya göre, Boğaziçi müttefiklerce kontrol edilmek kaydı ile Osmanlı'da kalır. Doğuda bağımsız bir Ermenistan ile özerk bir Kürt devleti kurulması kabul edilir. İzmir ve Trakya Yunanistan'a bırakılır. Kapitülasyonlar aynen korunur. Sultanın muhafız alayının miktarı da anlaşmaya konur. Padişah bile bu anlaşma için şöyle der: *"Bu Türkiye'nin ölüm fermanıdır."* Ama iş işten geçmiştir.

Yunan Kralı Aleksander Kasım ayında ölünce, Konstantin tekrar kral olur. Bütün Beyoğlu onun resimleri ile süslenir. Resimlerin altına, "Bir Konstantin bu şehri inşa etti, biri kaybetti, ancak sonuncusu İstanbul'u tekrar aldı," diye yazılır. Birkaç gün sonra Ramazan ayı geldiğinde, bu sefer Türkler Mustafa Kemal'in portresini vitrinlere asarlar ve altına, "Sabreden derviş, muradına ermiş," diye yazarlar.

Padişah, Damat Ferit yerine o sırada 77 yaşında olan Tevfik Paşa'yı sadrazam yapar. Paşa, Mustafa Kemal'le haberleşerek Londra'da 1921 yılında bir konferans toplanacağını ve Sevr'in gözden geçirileceğini müjdeler. Buna karşı Mustafa Kemal, Ankara Meclisi'nin tanınmasını talep eder.

Vahdettin için başka bir baş ağrısı daha vardır: Veliaht Şehzade Abdülmecit Efendi. Damat Ferit'ten nefret eden şehzade, padişahla yaptıkları ilk görüşme sırasında çok sert bir üslupla hitap eder ve sözlerinin sonunda *"Siz ülkeyi, halifeliği ve sultanlığı mahvettiniz,"* der. Mustafa Kemal'le haberleştiği ve bazı aile bireyleri ile Anadolu'ya geçeceği haber alınınca ev hapsine alınır.

Yunan ordusu 1922 yılına gelindiğinde Anadolu'ya karşı giriştiği her savaşı kaybeder. Ancak, Yunanlılar, İstanbul'a girmek için Müttefiklerden izin isterler. Bu talepleri, gelebilecekleri son mevzinin Çatalca olduğu bildirilerek reddedilir. Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e varır. 200 bin Rum gemilerle kaçar. İzmir'in ele geçirilişi İstanbul'da Türkler tarafından düzenlenen gösterilerle kutlanır.

Ancak, diğer taraftan Londra'daki üçlü, Lloyd George, Churchill ve Fredrick Birkenhead her ne pahasına olursa olsun İstanbul'un elde tutulmasında kararlıdırlar. Bunun için şehirdeki 20 bin Rum'u silahlandırırlar. Ayrıca General Harington'a gönderdikleri emirle, Çanakkale'yi

tarafsız bölge ilan edip Türklerin girmesinin önlenmesini (bu sefer roller tersine dönmüştür) Gelibolu'nun yine her ne pahasına olursa olsun savunulmasını isterler. Ancak, Türk ordusu 23 Eylül günü bu bölgeyi işgale başlar. İngiliz askerleri ise hiç karşı koymaz. Savaş da olmaz. Ama Londra'da durum farklıdır. İngiliz kabinesi savaş ilanı için hazırlık yapar. Savaş, Türk komutanlar ve General Harington'un gayretleri ile (Harington kabinenin ültimatom verme teklifini birliklerin son güçlerini harcadıkları ve savaşacak durumda olmadıkları gerekçesi ile reddeder) önlenir.

Churchill ise Londra'dan Anadolu güçlerinin Rumeli tarafına geçmemesi için komik bir emir verir: *"Bütün deniz ulaşım araçları, kayıklar dahil yakılmalıdır."*(111) General Harington, şehrin ekonomik hayatını mahvedeceği gerekçesi ile bu talebi de reddeder. Kurtuluş Savaşı açısından bakıldığında General Harington'un enteresan bir kişiliği olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü General Harington'un basireti ve hatta zaman zaman Londra'nın emirlerine uymamayı göze alması birçok kanlı çatışmayı önlediği gibi savaşın kısa sürede bitmesine yardımcı olmuştur.

Savaşın aldığı yeni şekil İstanbul'daki yaşamı da derinden etkilemeye başlar. İngiliz tebaası olanlar yavaş yavaş İstanbul'u terk ederler. İngiliz kamuoyu açısından da durum değişmiştir. Daha önceleri büyük bir hevesle İstanbul için dövüşmeye hazır İngiliz kamuoyu, yenilgilerden politikacıları sorumlu tutmaya ve hele 1922 yılı geldiğinde dört yıldır süren savaştan bıktıklarını açıkça ortaya koymaya başlarlar. İngiliz kabinesi tam tersini düşünmektedir. Onlar için öncelik ne dominyonlar, ne Hint sorunu ve ne Fransız politikasıdır. Lloyd George ve Churchill içlerindeki Türk düşmanlığını bastıramadıkları için her ne pahasına olursa olsun İstanbul'un elde tutulmasında kararlıdırlar. Ancak aynı yıl yapılan seçimleri her ikisi de kaybeder, hatta milletvekili dahi seçilemezler. Siyaset sahnesinden Lloyd George tümüyle Churchill ise belirli bir süre için çekilir. Daha sonraları Lloyd George'un, Atatürk için şunu söylediği rivayet edilir. *"Her yüzyılda sadece bir dahi gelir. O da Türklere nasip olmuştur."*

Zaten 19 Ekim Çarşamba günü Refet Paşa yanında 126 kişilik bir birlikle İstanbul'a ayak basar. Böylece daha önce işgal edilmemesi için an-

(111)Philip Mansel, *Constantinople*, s. 404.

laşma yapıldığı halde, dört yıl önce İstanbul'u işgal eden İngilizlere karşılık verilmiş olur. O, doğru Fatih Camii'ne gider ve *"Fatih bu şehri bize armağan etmiştir. Hiçbir Türk bundan vazgeçemez,"* der. Tek bir kurşun atılmadan polis, pasaport, belediye ve gümrüklere el koyar. O gün İngilizler şehrin üzerindeki hâkimiyetlerini kaybederler.

Mustafa Kemal Ankara'da Osmanoğulları'nın artık Türkleri yönetmeyeceğini, bütün gücün Türk Milletine ve onun temsilcilerine geçtiğini 1 Kasım 1922 Salı günü açıklar. Aynı gün Refet Paşa, Sultan Vahdettin'e bundan böyle sadece halife olduğunu ve padişahlık sıfatının kalmadığını tebliğ eder.

Mudanya Konferansı Kasım ayı başlarında toplanır ve 11 Kasım Cuma günü Türk birliklerinin Trakya'ya girmesi, barış anlaşması imzalanana kadar şeklen İstanbul ve Boğaziçi'nin müttefiklerde kalması kabul edilir. Ancak bilinmektedir ki, onların bu bölgedeki yetkileri artık kâğıt üzerinde kalmıştır. Tüm taraflar Anadolu'nun üzerlerindeki baskısını ta derinden hissederler. Tam bu sırada Refet Paşa İstanbul'un artık bir vilayet olduğunu Babıâli'nin yetkilerinin kalmadığını açıklar. Ancak, İngilizler bu durumu pek içlerine sindiremezler. 2 bin kişilik bir İngiliz birliği Beyoğlu'nda geçit resmi yapar. Mudanya görüşmeleri devam ettiği için şehirdeki otoritenin Türklerle İngilizler arasında paylaşılması kabul edilir. Esasında İngiliz otoritesi sadece İngiliz vatandaşları için geçerli olur.

Refet Paşa'nın Osmanlı tebaası olan Rum asıllı vatandaşların yeni yönetim altında İstanbul'da eskisi gibi yaşayabileceklerini ve işlerine devam edebileceklerini açıklamasına rağmen, Boğaz'da bekleyen gemilere binen 150 bin Rum 1922-24 yılları arasında İstanbul'u terk eder. Esasında yaptıkları taşkınlıkların cezasını ödeyeceklerinden korkan Rumların gözünü korkutan husus, aradan 469 yıl geçmesine rağmen hiç unutulmayan ve unutulmasına da izin verilmeyen, İstanbul'un fethi sırasında yerli halkın yaşadıklarıdır. Kilise bu konuyu bir öğreti haline getirmiştir. Yaklaşık beş asır boyunca okullarda bu konu en korkunç şekliyle anlatılarak Rum halkının kafasına kazınmıştır.

Muhafız Alayı halen Yıldız'dadır ama ortada sadece padişahın gölgesi vardır. Bu ara padişahı ziyaret eden Sir Harold Rumbold'u artık sarayda kalmış olan bir veya iki mabeyinci karşılar. Müttefikler İstanbul'da şeklen güçlü bir durumdadır ama padişahı yerinde tutmak ve destek-

lemek gibi bir niyetleri yoktur. Nitekim cuma günkü selamlıkta her zaman çalınan marş icra edilmez ve padişah General Harington'a 16 Kasım Çarşamba günü bir mektup gönderir: *"Hayatımın tehlikede olduğunu gördüğüm için İngiliz hükümetine sığınmak istiyorum. Lütfen en kısa zamanda beni İstanbul'dan başka yere götürünüz."* Mektubu padişah olarak değil halife olarak imzalar ve ertesi sabah saat 07.00'da sarayı terk eder. Yağmurlu ve soğuk bir gündür. Yanında oğlu Ertuğrul, başmabeyinci ve altı hizmetkâr vardır. Halifenin elbisesi içinde titrediği görülür. Bir işaretsiz ambulansa bindirilir. Arkadaki ambulansta ise diğerleri ve valizler vardır. Malta'ya götürülmek üzere Malaya isimli gemiye bindirilir. Böylece 471 yıl önce Fatih'in muzaffer bir komutan olarak girdiği şehirden son padişah kaçarak gider ve Osmanlı saltanatı sona erer. Millet Meclisi Şehzade Abdülmecit'i 19 Kasım Cumartesi günü halife olarak seçer.

Lozan Antlaşması'nın imzalanması üzerine Müttefik güçleri 24 Ağustos Perşembe günü İstanbul'u terk etmeye başlar ve yapılan bir törenle son birlik İstanbul'dan 2 Ekim Pazartesi günü ayrılır. Dört gün sonra Türk birlikleri İstanbul'a girerek bir dönemi kesin olarak kapatırlar. Böylece dört yıl on bir ay süren işgal sona erer.

29 Ekim Pazar gününü 30 Ekim Pazartesi gününe bağlayan gecenin sabahında İstanbul halkı Cumhuriyet ilanı nedeni ile 101 pare top ateşi ile uyanır. Millet Meclisi 1924 yılının Mart ayında halifeliği lağveder. Böylece Türkiye Cumhuriyeti, özellikle yaklaşık yüzyıl içinde Batı'ya mı yoksa Doğu'ya mı ait olduğu konusunda gelgitlere son verir. Halifeliği kaldırarak yüzünü tümüyle Batı'ya çevirir.

Aynı gece Dolmabahçe Sarayı askeri birlikler tarafından sarılır. Polis Müdürü Şehzade Abdülmecit'e ertesi sabah şehri terk etme emrini tebliğ eder. Ayrılmadan önce zamanın İstanbul Valisi kendisine İsviçre vizesi olan bir pasaport ve bir zarf içinde 2 bin Pound verir. Sabah 05.30'da aile yakınları, üç görevli ve iki hizmetçi ile birlikte üç arabaya bindirilerek Çatalca tren istasyonuna gönderilir. Bütün gün orada kalırlar. Yahudi olan tren istasyonun müdürü mümkün olduğu kadar Abdülmecit ve ailesini rahat ettirmeye çalışır. En azından Yahudilere Osmanlı döneminde rahat ve huzur içinde yaşama imkânı sağlayan bir hanedana böylece son görevini yapmış olur. Gece yarısı İsviçre'ye gitmek üzere trene binerler. Balkanlardan geçerken şehzadenin gözleri dolar ve sonra yanın-

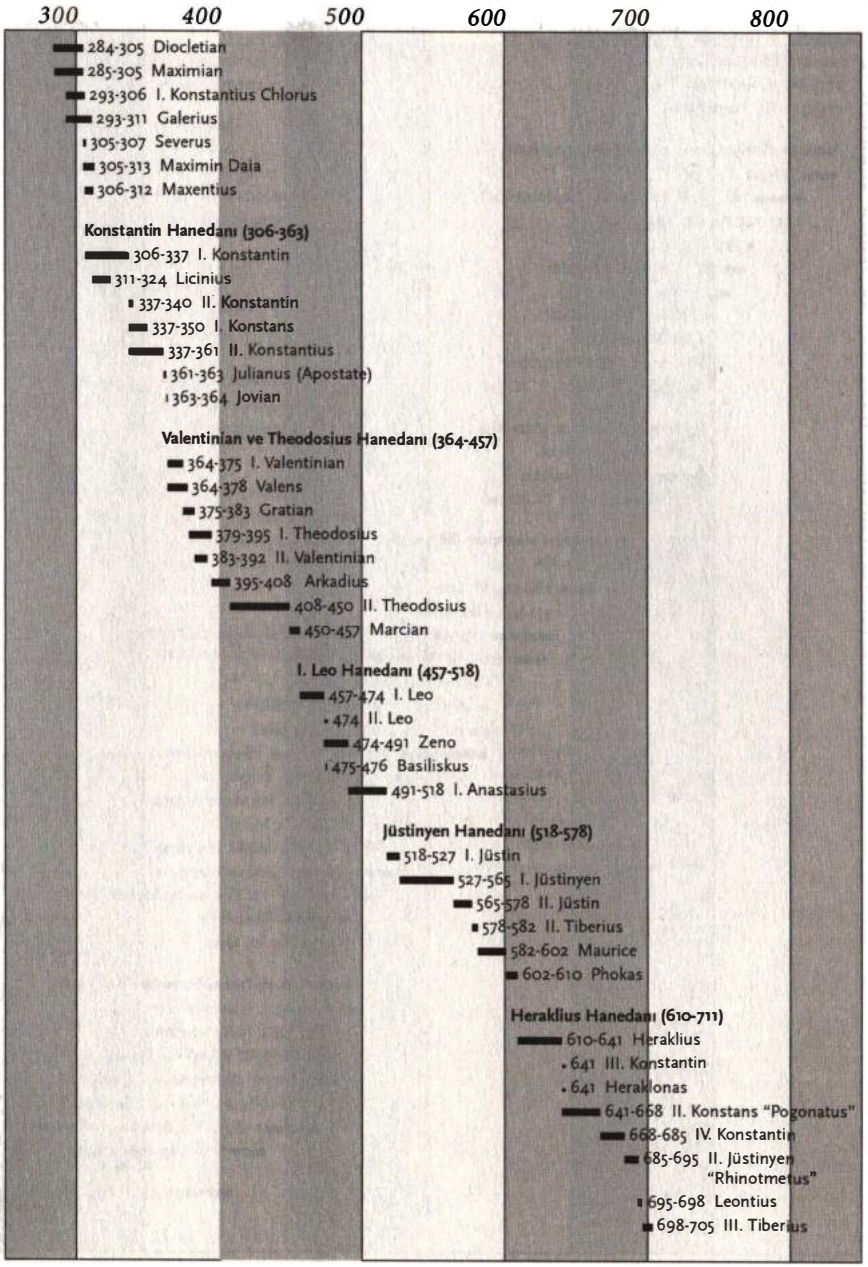
dakilere döner ve şöyle der: "*Benim atalarım buralara atlarla ve bayraklarla geldiler, ben ise sürgüne gidiyorum.*"

Böylece Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlı Hanedanı'nın İstanbul macerası 470 yıl 9 ay ve 5 gün sonra, geride koca bir tarih bırakarak sona erer.

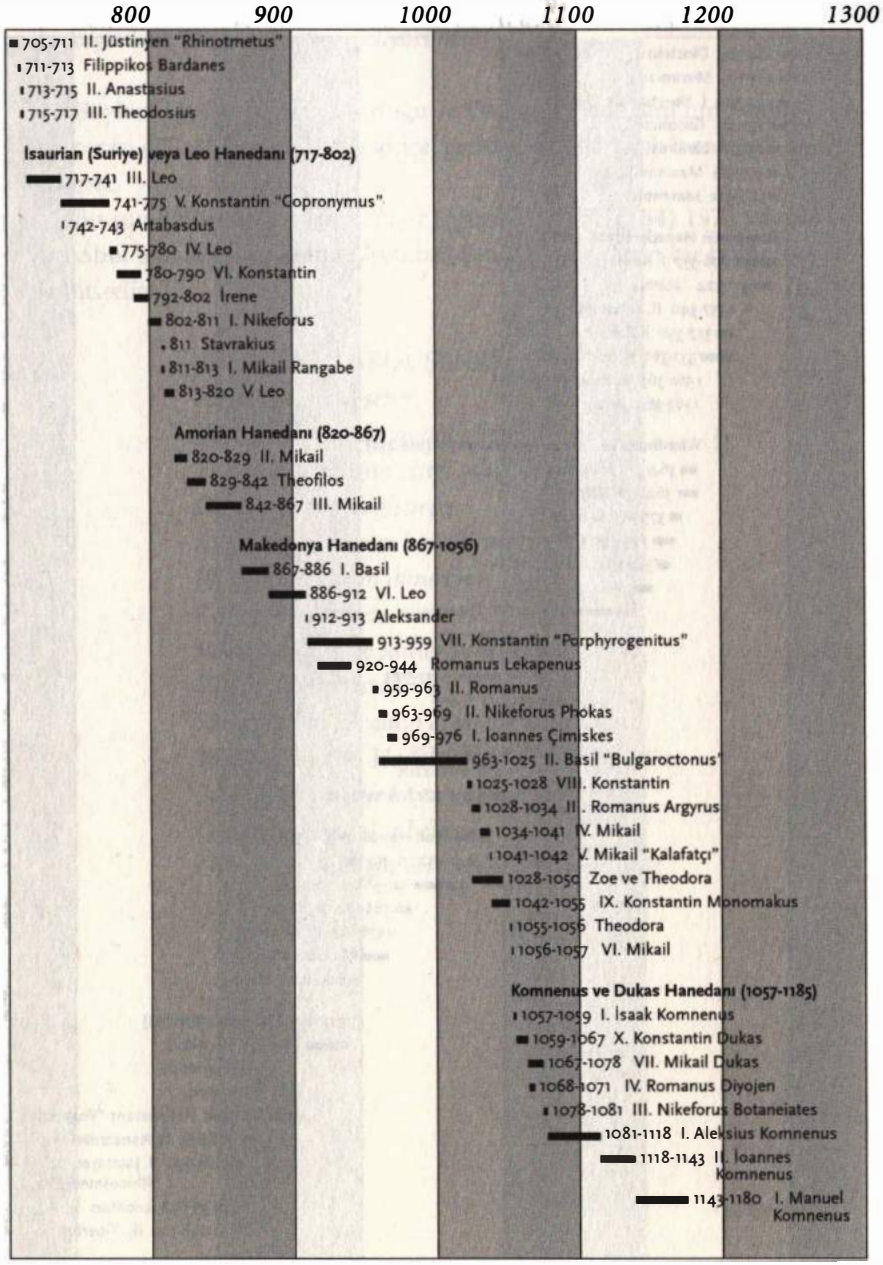
Bu son bölümü, şair Ümit Yaşar Oğuzcan'ın (1926-84) 1977 yılında İstanbul için yazdığı "Burası İstanbul Şehri" isimli şiirin bir bölümüyle bitirelim.

BURASI İSTANBUL ŞEHRİ
Burası İstanbul şehri
Koca Fatih'in 524 yıl önce fetheyleyip
Türklüğe armağan ettiği şehir
O yüzden çağı değiştiren
Avrupa'yla Asya'yı birleştiren
İlk görenin başını döndüren
Kanını tutuşturan
Ve bağrında nice şairler yetiştiren
Bi mislü baha İstanbul'u Nedim'in
Fikret'in bin kocadan arta kalan bakiresi
Yahya Kemal'in Hayal Şehri, Aziz İstanbul'u
Sait Faik'in ömür boyu yazdığı
O güzelim insanlar beldesi
Orhan Veli'nin gözleri kapalı dinlediği şehir.

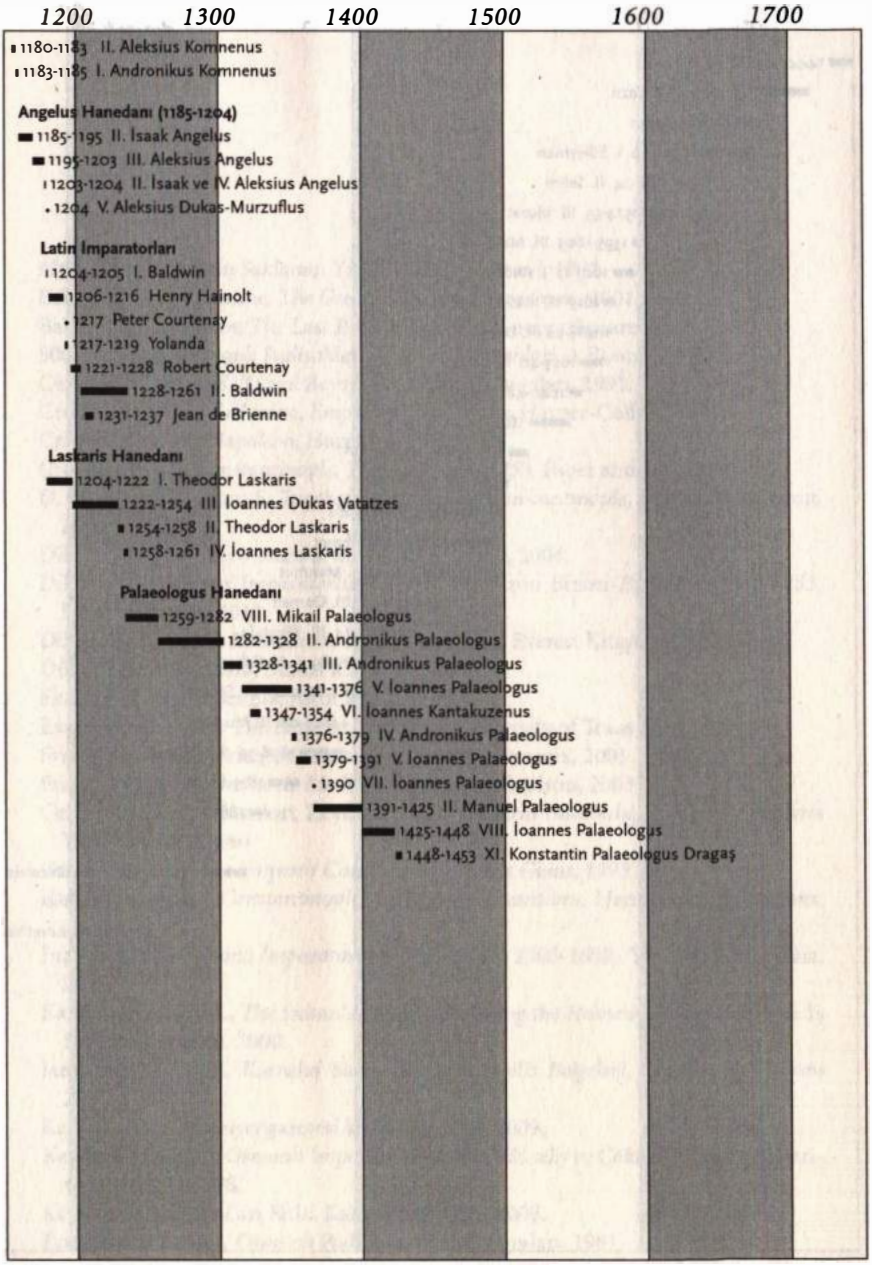
Roma-Bizans İmparatorlarının Listesi ve Hükümdarlık Dönemleri (284-1453)

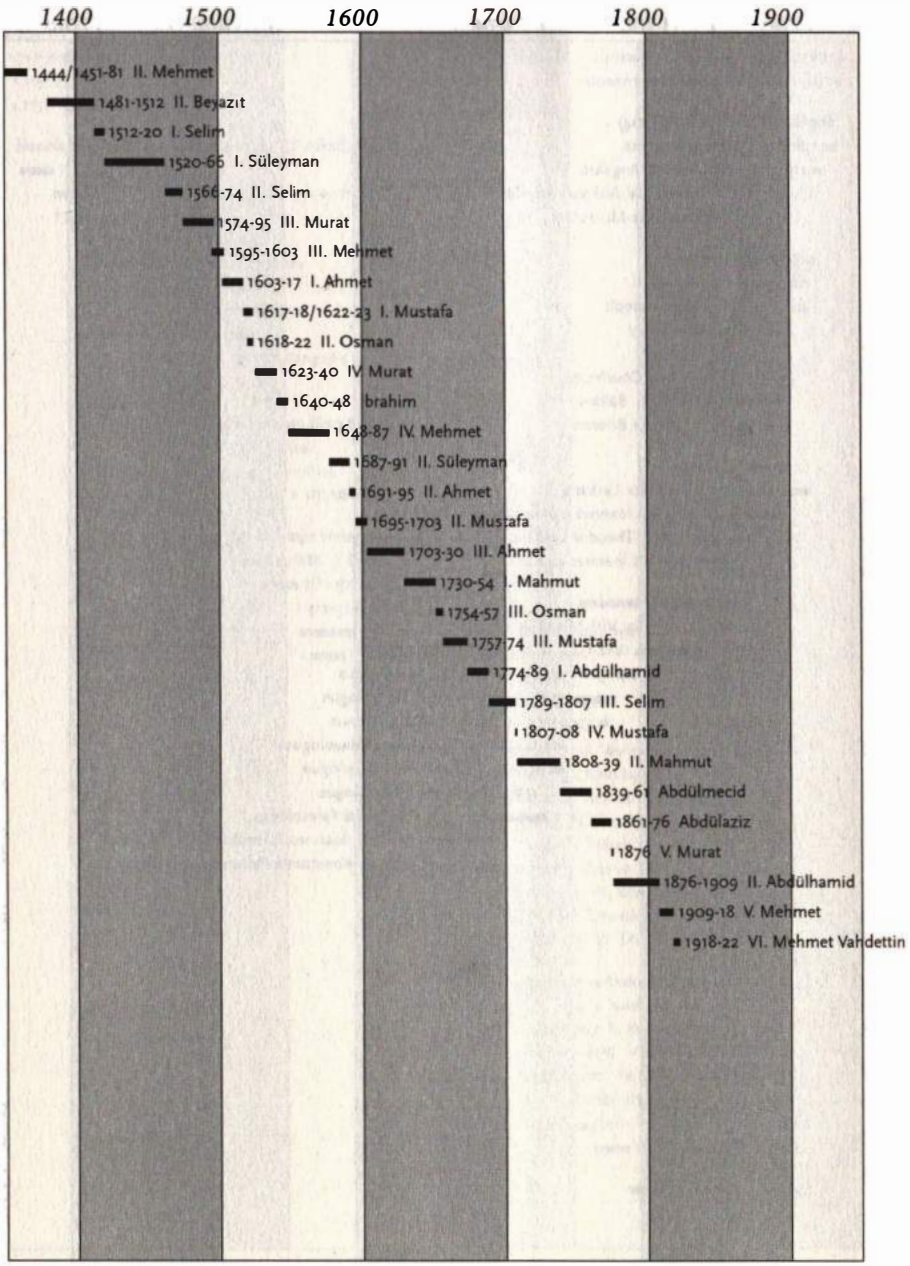
Roma-Bizans İmparatorlarının Listesi ve Hükümdarlık Dönemleri (284-1453)

Roma-Bizans İmparatorlarının Listesi ve Hükümdarlık Dönemleri (284-1453)

Osmanlı Padişahlarının Listesi (1453-1922)

Kaynakça

Altan, Çetin, *Tarihin Saklanan Yüzü,* İnkilâp Yayınevi, 1997.

Baker, G. P., *Constantine, The Great,* Cooper Square Press, 2001.

Baker, G. P., *Justinian, The Last Roman Emperor,* Cooper Square Press, 2002.

500. Yıl Vakfı, *Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaaları,* A Basım, 1999.

Cezar, Mustafa, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu,* Akbank Yayınları, 1991.

Cronin, Vincent, *Catherine, Empress of all Russias,* Harper-Collins, 1989.

Cronin, Vincent, *Napoléon,* Harper-Collins, 1994.

Crowley, Roger, *Constantinople, The Last Siege, 1453,* Faber and Faber, 2005.

D. Nicolle, J. Haldon; S. Turnbull, *The Fall of Constantinople,* Osprey Publishing, 2007.

Dikici, Radi, *Bu Şehr-i Stanbul ki,* Remzi Kitabevi, 2004.

Dikici, Radi, *Bizans İmparatorluğu Tarihi, Şu Bizim Bizans-Byzantium 330-1453,* Remzi Kitapevi, 2013.

Dikici, Radi, *Büyük Konstantin, Helena ve Fausta,* Everest Kitapevi, 2011.

Dikici, Radi, *Theodora,* Remzi Kitapevi, 2009.

Ekdal, Müfid, *Prenses Ela,* Altın Kitaplar, 2000.

Evans, James Allan, *The Empress Theodora,* University of Texas Press, 2004.

Fraser, Antonia, Marie Antoniette, *The Journey,* Phoenix, 2001.

Frieda, Leone, *Catherine de Medici,* Weinfeld & Nicolson, 2003.

Germener, Semra; İnankur, Zeynep, *Oryantalistlerin İstanbulu,* Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002.

Grant, Micheal, *The Emperor Constantine,* Phonix Giant, 1993.

Harris, Jonathan, *Constantinople, Capital of Byzantium,* Hambledan Contiuum, 2007.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Kangal, Selmin; v.d., *The Sultan's Portrait, Picturing the House of Osman,* Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* Cumhuriyet Yayını 2001.

Kalkan, Ersin, *Hürriyet* gazetesi kitap eki, 22.11.2009.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi,* Cumhuriyet Yayınları, 1998.

Kritovulos, *İstanbul'un Fethi,* Kaknüs Yayınları, 2005.

Koçu, Reşat Ekrem, *Osmanlı Padişahları,* Ana Yayınları, 1981.

Mansel, Philip, *Constantinople, City of The World's Desire, 1453-1924.*
Massie, Robert K., *Peter the Great,* Penguin, 1995.
Massie, Robert K., *Catherine the Great, Portrait of a Woman,* Head of Zeus, 2011.
McLynn, Frank, *Napoléon,* A Biography, Pimlico, 1997.
Milli Reasürans, İstanbul-İnançların Buluştuğu Kent; Birlikte ve Yan Yana, 1996.
Nicol, Donald M., *Immortal Emperor,* Cambridge University Press,1994.
Norwich, John Julius, *A Short History of Byzantium,* Viking, 2000.
Pears, Edwin, Forty Years in Constantinople, Herbert jenkins LTD. 1916.
Pointing, Clive, *Churchill,* Sinclair-Stevenson, 1994.
Radzinsky, Edvard, *Alexander II, The Last Great Tsar,* Free Press, 2006.
Rosen, William, *Justinian Flea,* Jonathen Cape, 2006.
Runciman, Steven, *The Fall of Constantinople,* Cambridge University Press, 1990.
Runciman, Steven, *Lost Capital of Byzantium,* Tauris Parke, 2010.
Sinoué, Gilbert, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa-Son Firavun,* Doğan Kitap, 1999.
Sözen, Metin, *Devletin Evi-Saray,* Sandoz Kültür Yayınları, 1990.
Stephenson, Paul, *Constantine Unconquered Emperor, Christian Victor, Quercus,* 2009.
Tansuğ, Sezar, Çağdaş Resim Sanatı, Remzi Kitapevi, 1986.
Troyat, Henry, *Catherine the Great,* Allison and Busby, 1994.
Urgan, Mîna, İngiliz Edebiyatı Tarihi, Cilt I ve II, A Yayınları, 1986.
Ülkü, Cahit, *Pargalı İbrahim,* İnkilâp Yayınevi, 2001.
Van Dam, Raymond, *The Roman Revolution of Constantine,* Cambridge University, 2007.
Wheatcroft, Andrew, *The Ottomans,* Altın Kitaplar, 1996.

Dizin

Abdullah İbn Suud, 223
Abdülaziz (sultan), 156, 179, 210, 211, 212, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 260
Abdülhak Hamid, 260
Abdülhamit, 239, 242, 250, 252, 253, 255, 263
Abdullah Frères (Abdullah Biraderler), 249
Abdullah İbn Suud (Vahabi lideri), 223
Abdülhamit I., 201, 207, 209, 210, 222
Abdülhamit II., 179, 212, 239, 245, 247, 249, 256, 259, 260, 261
Abdülmecit, 191, 210, 228, 231, 272, 275
Abdülmecit (sultan-halife), 233, 238
Adıvar, Halide Edip, 271
Adnan Abdülhak Bey, 271
Aelia, 42
Aelia Eudoxia, 63
Ahizade Mehmet Hüseyin, 214
Ahmet Cemal Paşa, 258
Ahmet Fevzi Paşa (kaptanıderya), 230
Ahmet I., 154, 168, 169, 181
Ahmet II., 185, 186
Ahmet III., 187, 188, 192, 193, 199, 201, 209
Ahmet Mithat, 236, 245
Ahmet Mithat Paşa, 241, 245, 250
Ahmet Muhtar Paşa, 261
Ahmet Rıza, 256
Ahmet Vefik Paşa, 228, 236, 245, 246, 247
Aimée du Buc de Rivery, 222
Ainsle, Sir Robert, 210
Aleksander I. (çar), 221
Aleksander (Yunan kralı), 272
Aleksius Angelus (II. İsaak Angelus'un oğlu), 114
Aleksius III., 113, 114, 115
Aleksius IV., 115, 116, 118
Aleksius V. Dukas-Murzuflus, 118
Alemdar Mustafa Paşa, 183, 221, 222
Ali Paşa (kaptanıderya), 165
Ali Rıza Paşa, 270
Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa, 186, 199
Amicis, Edmondo de, 237
Anastasia, 42
Anastasius I., 42
Angeiollo, Gian Maria (İtalyan yazar), 148
Anthemius (imparatorluk naibi), 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 82, 128
Anthemius (Tralles'li), 81
Antoninus, Marcus Aurelius (Caracalla), 18, 21
Arap İzzet Paşa, 250, 251
Arcadius, 62, 63, 64, 73
Arel, Ruhi, 263
Ariadne (imparatoriçe), 42
Aristarchi, Nicholas, 228
Arius (İskenderiyeli keşiş), 33
Atilla (Hun kralı), 69
Ayşe Hafsa Sultan, 158, 162
Ayşe Sultan, 259
Ayvazovski, İvan Konstantinoviç, 210, 239

Bacon, Francis, 257
Bahriyeli, Ali Sami, 249
Baki (şair), 150
Baltacı Mehmet Paşa, 187, 201, 202
Baltaoğlu Süleyman Bey, 129
Balyan, Agop, 235
Balyan, Karabed, 235
Balyan, Nikos, 235
Balyan, Sarkis, 249, 251
Barbarigo, Nicolo, 166
Bardakçı, Murat, 202
Belisarius, 77, 81
Bellini, Gentile, 148
Bello, Philippe, 253
Benderli Selim Sırrı Paşa, 225

Beyazıt I., 125
Beyazıt II., 144, 150, 151, 152, 153, 160, 191
Beyazıt (şehzade), 163
Bilgin, Dinç, 180
Birkenhead, Fredrick, 272
Blaeu, Johan, 184
Bonaparte, Napoléon, 210, 218, 222
Borzecki, Konstantin, 237
Boulanger, Gustave, 239
Bourrée, 239
Brankoviç, Georg, 123
Brest, Germain-Fabius, 211
Büyük İskender, 18, 51, 134, 152
Büyük Petro, 201, 202, 205
Byzas (Megara kralı), 13, 14, 15, 17, 18

Calthorp (amiral), 266
Canning, Charles, 227
Carinus, 21, 22
Cassas, Louis-François, 210
Cem (şehzade), 151
Champollion, François, 220
Charles IX., 154
Charles VII., 147
Charles XII., 202
Chlebowski, Stanislaw, 211, 237, 239
Choiseul-Gouffier (Kont), 208
Churchill, Winston, 264, 265, 266, 272, 273
Cihangir, 163
Churchill, Winston, 260

Çallı, İbrahim, 263
Çandarlı Halil Paşa, 125, 134, 143, 144
Çelebizade Said Mehmet Efendi, 192, 193
Çandarlı Halil Paşa, 125, 129, 133, 143

Dadiyan, H. Amira, 227
Dadyan, Artin, 254
Damad İbrahim, 192
Damat Ferit Paşa, 267, 271
D'Aranco, Raimondo, 247, 252
d'Arenda, 212
Daubigny, 239
de Chateauneuf, 199
de Ligne, 206
de'Pasti, Matteo, 148
d'Esper, Franchet, 267
Dilaver Paşa, 178
Dimsdale, Thomas (Dr.), 206
Diocletinus, Gaius Aurelius Valerius, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 38
d'Ohsson, Ignatius Mouradgea, 216
Donizetti, Guisseppe, 212, 227, 228, 233
Draperio, Francisco, 146
Duran, Feyhaman, 263
Dürzian, 177

Ebu Eyyüb ül-Ensâri, 149
Ebu Ubeyde, 112
Edward VII., 257
Eirene, 14
Elizabeth I. (çariçe), 202
Enrico Dandolo, 114, 116
Enver Paşa, 258, 262, 263
Erasmus, Desiderius, 145
Esad Efendi, 178, 179
Esad Saffet Paşa, 246
Esma Sultan, 222, 228, 230
Eudokia, 42
Eudokia Baïana, 42
Eudokia (Fabia), 42
Eudokia Ingerina, 42
Eudoxia (Arcadius'un eşi), 63
Eusebius, 25, 39, 51
Eyüboğlu, Bedri Rahmi, 154

Fausta, 26, 30, 39, 42
Favray, Antoine de, 209
Fazıl Ahmet Paşa, 184, 185
Fazıl Mustafa Paşa, 185, 186, 187
Ferdinand (Bulgar kralı), 264
Ferrara, Contanzo da, 148
Ferriol, Charles de, 199, 209
Fisher (amiral), 264
Fuat Paşa, 234

Galerius, 23, 25, 26, 27, 28
Gautier, Theophile, 238
Gennadios, 146
Gennadios II., 145
George, Lloyd, 267, 268, 270, 272, 273
Georgius Sfrantzes, 135, 136
Gérôme, Jean-Léon, 211, 239
Geta, 21
Gide, Andre, 260
Givanni, Bertoldo di, 149

Gladstone, William Ewart, 257
Granddük Nicholas, 246, 247
Guatelli, 212
Guillemet, Pierre Désiré, 211, 239
Guilleragues, 198
Guistiniani Longo, 128
Gülmez Kardeşler, 249
Güran, Nazmi Ziya, 263
Gyllenskiepp, Hans, 209

Hafız Paşa, 229
Halet Efendi, 223, 224
Halil Paşa, 211, 253, 260
Hamdullah el Âmâsi, 155
Hammer, 228
Hamza Paşa, 143
Handan Sultan, 168, 179
Handan Sultan (I. Mustafa'nın annesi), 178
Harington, 271, 272, 273, 275
Hatice Sultan, 162, 210, 217
Hayrullah Efendi, 241
Helena, 98
Helena (Konstantin'in annesi), 30, 33, 36, 39, 40, 42, 43, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 107, 108, 119, 150
Henri III., 197
Henry VI., 147
Heraklius, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111
Hermegones, 96, 97, 98, 99, 100
Herzl, Theodore, 251
Hezarpare Ahmet Paşa, 225
Hıdiv İsmail, 252
Hillair, Jean-Babtiste, 210
Hobart Paşa, 246
Hoca Ali Rıza, 253
Huguet, Victor, 239
Hürrem Sultan, 161, 162, 164, 165, 168
Hüseyin Zekai Paşa, 253
Hüsrev II., 101, 103, 104
Hypatius, 80

İaonnes X Kamateros, 113
İbrahim, 169, 181
İbrahim Ali Bey, 180
İbrahim Müteferrika, 192, 193
İbrahim Paşa, 162, 224, 229, 230, 234
İbrahim Paşa (damat), 193, 194
İbrahim Paşa (Maktul), 162, 181
İbrahim (sultan), 158, 186, 225
İgnatiev, 240, 241, 245, 247, 266
İsaak Aleksius II., 115
İsaak Angelus II., 114, 118
İsfendiyaroğlu İskender Bey, 132
İsidor (kardinal), 126
İsidorus (baş mimar), 56, 57, 71
İshak Paşa, 128, 129, 137
İskender Bey, 132, 133
İsmet Paşa, 271

Josephine, 210, 222
Jovian, 42
Julianus Apostate, 42, 43
Justinian I. (Jüstinyen), 42, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 186

Kalmukoğlu, Naci, 265
Kamateros (patrik), 114, 115, 116, 118, 119
Kamondo (Kont), 236
Kantemir, Dimitri, 151, 164, 185
Kanuni Sultan Süleyman, 144, 153, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 173, 175, 176, 181, 191, 213, 217
Kapadokian, 77
Karaca Paşa, 128, 129, 135, 138
Kara Davut Paşa, 178, 179
Karakaşî Mehmet, 192
Karakoyunlu, Yılmaz, 6, 10
Karamanî Mehmet Paşa, 149
Kara Mustafa Paşa, 184, 198, 199
Karatodori Paşa, 245, 250
Kargopulo, Cleomene, 249
Kargopulo, Vassilaki, 249
Katerina I., 201, 202, 204
Katerina II., 51, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 216, 234, 240, 266
Kavad (II. Hüsrev'in oğlu), 104, 105
Kemankeş Mustafa Paşa, 158
Knowles, 203
Koca Sinan Paşa, 167
Konstans I., 52
Konstans II., 42
Konstantia, 29
Konstantina (Konstantin'in kızı), 43
Konstantin (Büyük), 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41,

42, 43, 45, 46, 48, 52, 55, 59, 83, 95, 98, 99, 106, 107, 127, 135, 142, 145, 150, 201, 272
Konstantin I., 29
Konstantin II., 52, 264
Konstantin Palaeologus Dragaş XI., 123, 125, 141
Konstantius Chlorus, 23, 25, 26, 48
Konstantius II., 42, 52
Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, 184, 198
Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 185
Köprülü Mehmet Paşa, 158, 181, 182, 184, 214
Köprülü Numan Paşa, 187
Kösem Sultan, 168, 169, 175, 180, 181
Krispus (Konstantin'in oğlu), 23, 30, 31, 32, 39, 40
KristofKolomb, 151
Kritovulos (tarihçi), 135, 156
Kuyucu Murat Paşa, 154

Lady Mary, 207, 208
Languschi, Giacomo de, 148
Leonardo da Vinci, 151
Leonardo de Mango, 211
Leo VI., 42
Levni Abdülcelil Çelebi, 192
Leyzade Mehmet, 149
Licinius, 28, 29, 38
Lifij, Avni, 263
Liman von Sanders Paşa, 265
Liotard, Jean-Etienne, 210
Liszt, Franz Ritter von, 233
Longo, Giovanni Guistiniani, 127, 128, 129, 134, 138, 139
Lord Curzon, 266, 270
Lord Ponsonby, 229
Loti, Pierre, 260
Luther, Martin, 155

Macarius (patrik), 95, 96, 98, 99, 100, 101
Mahidevran Sultan, 161, 165
Mahmut I., 157, 186, 193
Mahmut II., 174, 179, 183, 186, 189, 192, 222, 223, 227, 228, 230, 231, 233, 235, 240
Mahmut Nedim Paşa, 240, 241
Mahmut Paşa, 135
Mahmut Raif Efendi, 221
Mahmut Şevket Paşa, 259, 262
Manuel Komnenus I., 114
Manuel Palaeologus, 145
Marcian, 42
Mary I., 154
Maxentius, 27, 28
Maximian, 22, 26, 27, 28, 30
Maximin Daia, 27, 28
Mayer, Luigi, 210
Medici, Catherine de, 167
Mehmet Ali Paşa (Mısır valisi), 221, 223, 224, 229, 230, 231, 234
Mehmet Emin Âli Paşa, 228, 233, 235
Mehmet Fuat Paşa, 233, 235
Mehmet II., 123, 157
Mehmet II. (Fatih), 9, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 137, 141, 142, 143, 144, 149, 159
Mehmet III., 167, 168, 178, 180, 181
Mehmet IV., 158, 169, 179, 183, 185
Mehmet Kâmil Paşa, 257, 258
Mehmet Reşat, 259, 263, 267
Mehmet Rüştü Paşa, 241
Mehmet Said Paşa, 250, 252, 253
Mehmet Talât Paşa, 258
Mehmet Vahdettin VI., 267
Melling, Antoine Ignace, 210, 217
Menasî, 209
Menşikof, 234
Merten Paşa, 265
Metternich, Klemens von, 226
Mickiewicz, Adam, 237
Mihrimah Sultan, 162, 163, 164
Mihrişah Sultan, 247
Miloš Obrenović, 227
Mimar Sinan, 153, 162, 163, 165, 167
Minervina, 23
Montagu, Edward Wortley, 207
Montagu, Lady Montagu, 207, 208
Mundus, 81
Murat II., 123
Murat III., 155, 158, 160, 166, 167, 177, 181, 183, 188, 214
Murat IV., 160, 168, 169, 179, 180, 181, 190, 191, 214, 217
Murat V., 239, 241, 242
Muslihiddin, 156

Mustafa I., 168, 169, 178, 180
Mustafa II., 191, 193, 199
Mustafa III., 207, 209, 210
Mustafa IV., 221, 222
Mustafa Kemal (Atatürk), 256, 265, 269, 270, 271, 272, 273, 274
Mustafa Reşit Paşa, 228, 233
Müfide Kadri, 253

Naciye Sultan, 262
Nahmias, David, 155
Nahmias, Samuel, 155
Nakşidil Sultan, 222
Namık İsmail, 263
Namık Kemal, 236, 245
Napoléon, 218, 219, 220, 221
Napoléon III., 239
Narses, 77, 79, 88, 92, 93, 94
Nazianzus, Gregory, 60
Nedim (şair), 192, 193
Nicholas I., 234
Nicholas II., 264
Nigar Hanım (şair), 252
Nightingale, Florence, 235
Nurbanu Sultan, 160, 165, 166, 167, 168, 183

Odyan Efendi, 256
Oğuzcan, Ümit Yaşar, 276
Ohrili Hüseyin Paşa, 179
Onat, Hikmet, 263
Orlov, Aleksi, 200, 201
Orlov, Theodore, 200, 201
Osgan, Yervart, 253
Osman Gazi, 192
Osman Hamdi Bey, 211, 239, 252, 253, 255, 260
Osman II., 168, 169, 178, 179, 180, 181, 214, 235
Osman III., 158, 186, 200
Ossius, 33, 34

Ömer (halife), 109, 112

Paoli, Maetro, 148
Papen, Franz von, 265
Parrocel, Charles, 193
Patrona Halil, 193, 194
Pears, Edwin, 241, 263
Pecennius Niger, 19
Peçevi, 190
Pertevniyal Valide Sultan, 160, 241
Peter III., 202
Philipp II., 18
Pirî Mehmet Paşa, 181
Pope, Alexander, 207, 257
Prenses Pulcheria, 42, 67, 68, 69
Prens Sabahaddin, 256
Preziosi, Amadeo, 210, 239

Rafael, 209, 210
Rauf Bey, 266, 271
Refet Paşa, 273, 274
Repnin, Nikolay, 201
Resneli Niyazi Bey, 257
Rıfat Paşa, 234
Ribbentrop, Joachim von, 265
Rumbold, Harold, 274
Rüstem Paşa, 163

Safi, İbrahim (Safiev, Rahman), 265
Safiye Sultan, 167
Sarıcaoğlu, Fikret, 222
Sarkis Kalfa, 177
Schreyer, Adolf, 239
Segur, Philippe de, 206
Selim II., 153, 164, 165, 166, 191
Selim III., 149, 179, 207, 210, 216, 217, 218, 247, 251
Selim I. (Yavuz), 144, 152, 158, 214, 221, 222
Septimius Severus, 19, 21, 23, 31, 34
Sergius, 103, 106, 107, 108, 113
Severus II., 27, 28
Severus (vali), 40
Seymour, Hamilton, 234
Sherrill, Charles H., 269
Sinan Paşa, 153
Sinaüddin Abdullah (mimar), 150
Sokollu Mehmet Paşa, 163, 166, 173, 180, 183
Solomon (Süleyman peygamber), 82
Sophronius (patrik), 111, 112
Souchon, 263
Sparre, Conrad, 209
Stephanos, 114, 115, 116, 117, 118, 119
St. Mary, 128

Stoudios, Theodore, 42
Sultan Beyazıt, 152
Süleyman II., 185, 186
Süleyman Seyyid, 248
Sylvester, 33, 40, 41, 59

Şahbaraz, 101, 102, 103
Şahpur II., 51
Şah Sultan, 210
Şarlman, 51
Şehzade İbrahim, 169
Şehzade Mahmut, 222
Şehzade Mehmet, 162
Şehzade Mustafa, 161, 162, 165, 168
Şehzade Orhan, 128, 137, 141
Şeker Ahmet Paşa, 211, 239, 248, 253

Tarhuncu Ahmet Paşa, 158
Tarkulyan, Boğos, 249
Tepedelenli Ali Paşa, 221
Tevfik Fikret, 260, 272
Theodor, 104, 105, 109, 110, 111, 112, 113
Theodora, 30, 42, 77, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 94
Theodor Laskaris I., 136
Theodosius I., 34
Theodosius II., 66, 67, 73
Tribonian, 77, 83, 84, 85, 86, 87
Turhan Sultan, 169, 182
Tusi, Nasruddin, 148

Ulubatlı Hasan, 139
Urban, 125, 126, 128, 137
Uzun Hüseyin Efendi, 149

Valentine Baker Paşa, 246
Valentinian I., 42
Valeri, Salvatore, 253
Valide Turhan Sultan, 181
Vallaury, Alexandre, 253
Van Marcke, 239
Vanmour, Jean-Baptiste, 209
Venizelos, 268
Vergennes, Charles Gravier, 200, 209
Vespasian, 19
Veziriazam İbrahim Paşa, 159, 162
Vincent, Edgar, 247

Warnia-Zarzecki, 253
Washington, George, 239
Wellington, 226

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, 192
Yusuf İzzettin, 238

Zacharias (patrik), 102, 109
Zağanos Paşa, 130, 131, 134, 135, 143
Ziem, Felix François Georges Philbert, 211
Zonaro, Fausto, 212, 248

Radi Dikici, **Dört İstanbul**'da şehirlerin kraliçesinin M.Ö 657 yılında Kral Byzas tarafından kurulmasıyla başlayan ve 1924'te Osmanlı hanedanının son bulmasına kadar uzanan yaklaşık 2600 yıllık öyküsünü anlatıyor. Byzantion (Byzantium), Augusta Antonina, Konstantinople (Yeni Roma) ve Osmanlı'nın İstanbul'u adıyla kentin dört dönemini birçok bilinmeyen yönleriyle bir roman tadında sunuyor.

- Kentin çağlar boyu sosyal yaşamın merkezi haline gelişi...
- İlk üniversitenin kuruluşu...
- Bugünkü hukuk düzeninin temellerinin oluşumu...
- Hıristiyan inancının tespit edildiği İznik Konsili ve Akidesi...
- İsa'nın çarmıha gerildiği Kutsal Haç'ın öyküsü...
- İlk kez gün ışığına çıkan belgelerle 54 gün süren fetih...
- 471 yıllık birçok yönünü bilmediğimiz Osmanlı yönetimi...
- Yepyeni harita, resim ve tablolarla İstanbul'un dört dönemi...

www.remzi.com.tr
ISBN 978-975-14-1697-1
9 789751 416971

35 00L